GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

Janina Semaškaitė

Priesaika

Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai

Janina Semaškaitė

Priesaika

Didžiai gerbiamam
monsinjorui
Alfonsui Svarinskui –
majoro Liepos sūnus
Algydas Semaška

2001.02.16.

Janina Semaškaitė

Priesaika

Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai

Dokumentinis esė

LIETUVOS GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR REZISTENCIJOS
TYRIMO CENTRAS

VILNIUS 2000

UDK 947.45.083
Se64

ISBN 9986-757-40-1

© Janina Semaškaitė, 2000
© Meninis apipavidalinimas, Alfonsas Žvilius, 2000
© Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2000

Jonas Semaška – majoras Liepa

„Pasirinkdami dievus, mes pasirenkame likimą“, – užrašei Vergilijaus žodžius, visa širdimi jais įtikėjęs. Žodžiai buvo šventi, tik savąjį likimą, karininke, tu matei kitokį. Tavo kelrodė žvaigždė, tavo likimas – Tėvynės laisvė.

Tu būsi laisvas, karininke, tikrai būsi laisvas, kai sustos širdis. Paskutinė tavo mintis nuskries į gimtus namus ir niekas tavęs nesulaikys. Pralenkęs žaibą, tu būsi su sūnumi ir mylimąja, tik nepakylėsi sūnaus ant rankų ir neapkabinsi savo moters, karininke, nes tu nebeturėsi kūno. Galbūt ta-

da tavo jaunas kūnas gulės svetimoje svetimiausioje žemėje ir niekas jo neapraudos, nepalydės į amžinojo poilsio vietą, ir niekas nesužinos, iš kur paskutinį kartą žvelgei į dangų.

Nesustok plakusi, širdie, tau dar labai daug teks iškentėti. Nesustok, nenurimk, leisk kariui numirti savo Tėvynėje, nors atėjo toks metas, kad lietuvis laisvas tik tada, kai nebeplaka širdis. Ir jei pasaulio akyse lietuvis laisvas tik negyvas, – vis tiek nesustok plakusi, širdie, – dar kario gimti namai toli, dar kario Tėvynė pavergta. Teks iškęsti okupantų pragarą, karininke.

Bet galbūt šią akimirką Lietuvai gimsta didvyris?

Vėl praradai sąmonę, vėl tamsa aplinkui. Nežinai, ar kas nors tave pakels ir išneš iš mūšio lauko? Kieno širdyje atsilieps paskutinė malda, linkinti taikos ir ramybės Žemės žmogui?

Verčiu nepaprastos Jono Semaškos – majoro Liepos biografijos puslapius. Stingsta kraujas klausant išlikusių gyvų liudytojų prisiminimų, skaitant baisiojo „Stalingrado katilo“ kautynes atlaikiusių karių laiškus, rašytus jo sūnui Alvydui Semaškai.

Štai kodėl sakau sužeistajam svetimoje žemėje prie Velikije Lukų: per didelė tavo širdis, kad nustotų mylėjusi žmogų, per karšta, kad išduotų Tėvynę, bet per maža, kad sustabdytų beveidę nužmogėjusią minią mūšio lauke.

Išgyvenk, išlik gyvas, karininke. Kol kauniesi už kiekvieno tau patikėto Lietuvos kario gyvybę, stengdamasis juos parvesti namo, išsaugoti prievarta išvarytų į karą gyvenimus, aš einu į tavo bendražygių jaunystę, į tavuosius gražiausius laimingus metus. Tegul pasakojimą apie tave pradeda seno paauksuotais pakraštėliais dienoraščio su užraktu puslapiai.

Kol nesustabdomai plūsta iš žaizdos kraujas, bet dar jauti, kad esi gyvas, sužeistas vade, gal ir tu mintyse atsisveikindamas vartai tuos puslapius?..

Ėjo 1930-ieji metai.

„Spalio mėnesio dvidešimt penktoji diena. Respublikos prezidento įsaku esu pakeltas į pirmą karininko laipsnį – jaunesnįjį leitenantą.

Kariūnas J. Semaška".

Toks pirmojo jaunystės dienoraščio įrašas.

Rašydamas nė nepagalvojai, kad noras tarnauti Tėvynei nulems tavo likimą, karininke. Grožėjaisi nauja uniforma, buvai sveikas, jaunas ir stiprus. Galėjai pačiam gyvenimui pasakyti: ateik – susiremsim! Tave šaukė jaunystė, laukė dar nepatirti nuotykiai, viliojo svajonė, tau šypsojosi gražiausia mergaitė žemėje. Viskas buvo lengva, pasiekiama, įveikiama, jokios negandos negalėjo tau pastoti kelio į ateitį. Taip atrodė, taip ir buvo anuomet, kai Lietuva minėjo Vytauto Didžiojo metus – 1930-uosius.

Lėkte pralėkė pirmieji keleri karinės tarnybos metai. Įsitikinai, kad pasirinkai teisingą kelią, ir vėl įrašei dienoraštin žodžius, kurie tapo viso gyvenimo motyvu: „Jaunimui nėra geresnės mokyklos, kur galima išmokti save valdyti, kuklumo ir draugystės, kaip kariuomenė. 1934.11.27".

Kas suteikė sparnus skrydžiui, kary?

Gal rami vaikystė, prabėgusi Panevėžio apskrities Ramygalos valsčiaus Naujadvario kaime, gal gausios šeimos šiluma ir meilė?

Jonukas, gimęs 1907 metų lapkričio 24 dieną, turėjo septynis brolius ir dvi seseris. Tėvas – Juozas Semaška buvo kaimo šviesuolis, savamokslis gydytojas, kuriam Pirmojo pasaulinio karo metais, patikrinę žinias, vokiečių medikai suteikė specialų dokumentą, leidžiantį verstis gydytojo praktika. Buvo sunkus laikas. Trūko vaistų, daug žmonių sirgo užkrečiamomis ligomis. Nuo sunkios ligos jauna mirė motina. Gydydamas sunkiai sergantį, traukdamas ligoniui iš plaučių pūlius, užsikrėtė tėvas. Juozas Semaška mirė staiga, dar kupinas jėgų.

Vaikai liko be tėvų. Vaikystė pasibaigė. Vienintele viltimi, pečiais ir užuovėja tapo vyriausiasis brolis Kazimieras. Lietuvai pakilus kovon už nepriklausomybę, ir Kazimieras išėjo savanoriu. Žuvo kovodamas su bolševikais. Dabar Juozo Semaškos vaikai liko visiški našlaičiai: nei tėvų, nei vyriausiojo brolio. Vyriausiam iš jų tebuvo penkiolika metų.

Kai Jonukas buvo dar mažas, šeima pastebėjo, kad šis nelinkęs prie ūkio darbų: vis ką nors prasimanydavo, konstruodavo pasislėpęs ar skaitydavo. Tad ir dabar, neilgai mąstęs, Jonas Semaška atidavė jam priklausiusius keturis hektarus žemės broliui Leonui ir ryžosi mokytis. Savo jėgomis, savo uždirbtais pinigais. Atvira širdimi pasitiko savarankiško gyvenimo rytą, nė nenujausdamas, kad likimo jam lemta amžinai likti jaunam.

Iškeliavo kaimo berniokas iš namų kaip stovi. Pėsčiomis, pakeliui pavėžėtas kaimynų, su nedideliu lagaminėliu, kuriame tilpo visas turtas, patraukė į Panevėžį. Įstojo į gimnaziją. Mokėsi ir dirbo. Visokių darbelių ėmėsi, ką tik pavykdavo gauti, mokė silpniau besimokančius turtingųjų

vaikus, padėdavo jiems pasiruošti egzaminams. Sveikatos, energijos ir užsispyrimo užteko, tad ir didesnio vargo nematė. Jaunas gimnazistas su fanatišku užsidegimu ėmėsi radiotechnikos. Sukonstravo radijo aparatą. Kai išgirdo pirmuosius žodžius iš neaprėpiamos žemės, atskridusius radijo bangomis, – džiaugsmui nebuvo galo. O čia ir atostogos artėjo. Sugrįš į savo kaimą, pas brolius ir seseris, padovanos jiems ilgų vakarų darbą – detektorinį radijo imtuvą, kokio Naujadvario ūkininkai dar nė nebuvo matę! Iš tiesų – vos spėjo pasišnekėti, kaip kam sekasi, kas ką nuveikęs, į gimnazisto stebuklą pasižiūrėti, pasaulio balsų pasiklausyti sugužėjo kaimynai. Būta ir jaunatviško pasididžiavimo: pats sumeistravau!

Metai bėgo nubėgo tarsi upeliukas gimtinės laukais. Rankose jau Panevėžio gimnazijos išduotas brandos atestatas su pagyrimu už žinias ir pavyzdingą elgesį. Pedagogai žadėjo didžiulę sėkmę, kad ir ko imtųsi. O kur toliau? Tik į karo mokyklą, be jokių abejonių. Laikė egzaminus ir... valio! Priimtas. Atrodė, vaikinas ne vaikščiojo žeme, bet skraidyte skraidė, skubėdamas viską patirti, suspėti. Puikiai jodinėjo, čiuožė ant ledo, slidinėjo. Šokių salėje merginos slapta vylėsi su juo pašokti, o panorėjęs ir eiles surimuodavo. Joną mėgo draugai, jis buvo pirmas kavalierius būryje panelių. Visa bėda, kad pabendravęs, pasilinksminęs ims ir užsidarys mėnesių mėnesius tarp knygų. Tiek ir tematysi, lauk nelaukus – nesulauksi.

1930 metais tarnauti Lietuvai išėjo tryliktoji jaunų karininkų laida. Dienoraštin Jonas Semaška parašė: „Spalio

3 dieną pagal paskyrimą vykstu į Ukmergę, į ten dislokuotą pirmąjį didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulką, kur vado įsakymu esu paskirtas būrio vadu į septintą kuopą".

Sudie, Lietuvos pirmojo Prezidento karo mokykla Kaune! Jaunas karininkas niekada nepamirš čia praleistų dienų ir karo mokslo draugų.

Jaunystei nieko nėra negalimo. Metė ji jaunam leitenantui į glėbį žydinčią žemę, apsiautė žvaigždėta naktim ir su ryto aušra pakėlė saulės sutikti. Išvingiavo jaunystė karininko takelius pas pačią gražiausią mergaitę ir pakuždėjo: „Atvedžiau, pamatei... Pasiimti teks pačiam". O ši šypsojosi, tramdė žvilgsniu: „Neskubėk, vaikine, tu ne vienintelis vyriškis žemėje ir ne viskas, oi ne viskas tavo rankose..."

Elena Dambrauskaitė, karininko dukra, į Lietuvą su tėvais grįžo 1921 metais iš Petrogrado, kur iki Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo privalėjo tarnauti tėvas. Sugrįžo šeima į Lietuvą, ir viskas čia mergaitei patiko: namelis su sodeliu, vaiskūs saulėtekiai, mokslas Ukmergės gimnazijoje ir nauji bičiuliai. O ypač – gėlės prie namų. Ten ją ir sučiupo už rankos pro šalį eidamas jaunas karininkas. Manė, išsigąs mergina, o ji tik šyptelėjo:

– Paleisk...

– Paleisti? Vis tiek būsi mano... Ir labai greit!

– Nesitikėk. Teks palaukti...

– Ilgai?

– Amžinybę.

– Nieko, kai kurių dalykų verta laukti... amžinybę, – jis juokėsi. Atvirai, žaismingai lyg nugalėtojas.

– Sudie! – pasakė mergina ir jau norėjo sprukti.

– Kokia neteisybė! Verti mane pasijusti silpną, o aš taip nepratęs.

– Didžiausia paslaptis nugalėti kaip šachmatų lentoje ar pokerį lošiant – ne ginklu.

– Žiūrėk tu man! Ir šachmatus matei? Prašnekai kaip karalienė. Susiremsim? Tik neužmiršk, kad Indijos išminčiai šachmatų valdovei suteikė daugybę galimybių, išskyrus vieną...

– Kokią?

– Karalienė neturi žirgo šuolio.

– Nieko. Apsieisiu be šuolio žirgu... – juokėsi mergina. – Bent vardą pasakytum! Beje, aš visai neblogai jodinėju.

Taip jie susipažino. Karininkas Jonas Semaška ir gimnazistė Elena Dambrauskaitė, artimųjų vadinama Liole.

Vaivorykštės spalvomis liepsnojo žydinti 1931-ųjų vasara. „Nejaugi būsiu susiradęs žmoną?" – mąstė vaikinas.

„Labai jau pasitiki savimi, tik pamanyk!.. Atėjau, pamačiau, nugalėjau! – svarstė mergina. – Pažiūrėsim..."

Gražuolių Lietuvoje kiek nori! Betgi Jono nužiūrėtoji buvo verta karininko dukters vardo: sportavo, jodinėjo, lankė dailės studiją, vaidino dramos ratelyje, o jau išdidumo ir aplink ją rėžiančių sparną gimnazistų daugiau negu reikėtų!

Neilgai svarstęs Jonas Semaška tarė: „Cedo nulli! – Niekam nenusileisiu!"

Jaunam karininkui dažnai tekdavo ilgesniam ar trumpesniam laikui išvažiuoti iš miesto, o kol jo nebūdavo, apie Liolę atkakliai sukinėjosi kitas. Šaunuoliui panelių nu-

mylėtiniui tas aiškiai nepatiko. Tačiau Amūras jau buvo patvarkęs savaip: ramybės, karininke, neturėsi, nors Liolės garbintojai oi kaip nepatinka! Teks pasiduoti? O čia dar per pratybas poligone užsisvajojęs kažką ne taip padarė, nė nepastebėjo, kuo neįtiko vyresnybei, ką pražiopsojo, tik pats bataliono vadas majoras Vladas Motieka supykęs visiems girdint išrėžė: „Iš jūsų, Semaška, pulke naudos kaip iš ožio..." Na jau ne! Jis įrodys, ko vertas! Ilgam užsidarė bibliotekoje. Šalin mintis apie paneles! Jokių ofelijų, jokių dezdemonų! Prisėdo prie karo mokslo knygų, atkakliai ėmė mokytis užsienio kalbų. Savarankiškai išmoko vokiškai, esperanto, susidomėjo rusų kalba. Parsisiųsdino iš užsienio knygų ir žurnalų, pradėjo susirašinėti su Prancūzijos ir Čekoslovakijos esperantininkais. Ką naujesnio sugriebęs ir perskaitęs, leidinius lietuvių kalba pasiųsdavo artimiesiems į kaimą.

Tarytum nutolo romantiška pažintis su Liole, nors užmiršti jos nepajėgė. Keitėsi požiūris į gyvenimą, tarsi išgaravo vėjavaikiškumas, karininko laisvalaikį pasigrobė Lietuvos istorija, valstybės praeitis. Dienoraštyje atsirado įrašas: „Būdami jauni, mes sergame senatvės liga. Man reikia palyginti praeitį su dabartimi ir numatyti pastovų kelią ateičiai – ateities dvasios ribas nustatyti. To nebus galima pasiekti be drausmės ir pasiaukojimo".

1933 metų lapkričio 23-iąją, įvertinus jaunų karininkų sugebėjimus ir žinias, kariuomenės dienos proga Jonui Semaškai suteikiamas vyresniojo leitenanto laipsnis.

1934-ųjų vasara buvo tikra jaunystės pergalių šventė. Ilgai taupęs, atsisakęs pramogų, pagaliau įsigijo savo svajonę – motociklą. Matyt, širdies kampelyje vis dar tūnojo

padauža ir vėjavaikis. Kaip užsėdo ant motociklo pirmą kartą, taip ir nulėkė iš Kauno į Gaižiūnų poligoną, nustebindamas drąsa net pulkininką Antaną Šovą, kuris neiškentė nepasakęs komplimento: „Ar tik ne raitas ant motociklo gimei, Semaška?“ Tų žodžių padrąsintas, atlėkė pas Liolę ir šūktelėjo:

– Aš jau čia! Laukei?

– Ne. Maniau, būsi kelią pas mane užmiršęs.

– Pažįstamų pasiklausiau. Priminė... – jis juokėsi, viliūgas, lyg būtų Žemės rutulį aplėkęs. – Važiuojam, mergaite!

– Kur?

– Į pasaulio kraštą!

– Būtų įdomu... O iš tiesų – kur važiuojam?

– Į kaimą. Supažindinsiu gimines su savo būsima žmona.

– Juokdarys! Argi aš sakiau, kad už tavęs tekėsiu?

Jis nieko jai neatsakė, žiūrėjo ir juokėsi mintyse: „Niekur nedingsi, teks ištekėti, mergaite... Cedo nulli!“

Tą atmintiną vasarą jiedu apvažiavo Lietuvos kaimus ir miestelius, aplankė draugus, gimines, pažįstamus. Kaip tarė, taip padarė: būsimąją žmoną karininkas supažindino su broliais ir seserimis. Žavėjosi artimieji jauna pora ir ypač karininko išsilavinimu, proto aštrumu, paprastumu, draugiškumu. Tik vyresnės moterys Liolei pasakė: „Ir gražus, ir drąsus, bet... karininkas. Ramybės visą gyvenimą neturėsi“. O gal ji nė nenorėjo tariamos ramybės, kas žino?

Niekam ramaus gyvenimo nežadėjo Europoje jaučiama artėjančio karo audra. Brendo kruvini įvykiai. Keitėsi nuotaikos ir Lietuvoje. Atsirado nepatenkintų prezidentu An-

tanu Smetona, o labiausiai – Lietuvos vyriausybės nuolaidžiavimo Sovietų Sąjungai ir Lenkijai politika. Augustinas Voldemaras siūlė idėją suartėti su Vakarais ir Vokietija. Nemažai jo šalininkų susitelkė kariuomenėje, prieš tuometinę vyriausybę ypač šiaušėsi jauni karininkai.

Savo dienoraštyje Jonas Semaška į tas nuotaikas atsiliepė keliomis eilutėmis: „Mano nelaimei, esu įtrauktas į nesmagų ir man visai nežinomą dalyką – politines rietenas. Nieko nežinau ir nenoriu žinoti. Leiskit man dirbti tą darbą, kam esu pasišventęs". Į politiką ir politikus karininkas visą gyvenimą žiūrėjo įtariai, nepasitikėdamas. „Nieko nėra klastingesnio už galingųjų politines vingrybes", – sakydavo jis savo draugams karininkams.

Voldemarininkų perversmas Lietuvoje neįvyko, jo organizatoriai buvo nubausti. Namų arešto gavo ir vyresnysis leitenantas Jonas Semaška, nors pats nebuvo nei vienų, nei kitų pusėje. Į viską, kas vyko gyvenime ir politikoje, jis turėjo savitą požiūrį, o nusikalto tik tiek, jog išdrįsdavo savo mintis pareikšti visai atvirai, nepaisydamas, kokia tuo klausimu aukštesnį postą užimančiųjų nuomonė. Kai pagaliau viskas iki smulkmenų buvo išaiškinta, jauno karininko nenubaudė ir visa tai, kas vyko, jo karjerai nepakenkė.

1936 metų balandžio 13 dieną vyresnysis leitenantas Jonas Semaška susituokė su Elena Dambrauskaite. Jaunuosius pasveikino pulko vadas Leonas Gustaitis su visu būriu karininkų, visi žavėjosi nuotaka ir trumpam užmiršo juodą negandos paukštį, sklandantį viršum Lietuvos.

„Ištekėjau už tavęs, Jancik, kitaip ir negalėjo būti. Kaip aš gyvenčiau be savo geriausio draugo?" – parašė jaunam

vyrui laiške žmona, kai trumpam teko išsiskirti, kai mintis užklydėlė žadėjo, jog tokių išsiskyrimų bus labai daug...

Pasikeitė nerūpestingas Elenos gyvenimas: dabar jos namuose dažnai rinkdavosi vyro draugai karininkai – Petras Paliulis, Vincas Sabeckis, Petras Kitkauskas, Jurgis Skaržinskas, kapitonas Antanas Rugys. Iki išnaktų jie kalbėdavosi apie padėtį pasaulyje ir Lietuvoje. Jiems tarnavimas Tėvynei nebuvo vien gražūs žodžiai. Lietuva jiems buvo šventa žemė, ir Elena, klausydamasi karštų ginčų, žinojo, kad prireikus visi jie eis į pačią mirtį už laisvę.

Jauna karininko žmona suprato, kad greit ji gali netekti vyro, savo pirmosios ir vienintelės meilės, nuoširdžiausio draugo. Ji vijo šalin juodas mintis, tačiau gyvenimas riedėjo savo vaga. Praeis labai nedaug laiko, ir Elena su ašaromis akyse klausys žinių, kaip žiauriai enkavėdistai, pasivadinę partizanais, nužudė kapitono Kaupo žmoną, gedės bolševikų nukankinto jauniausiojo Jono Semaškos brolio Petro, per pirmąją sovietų okupaciją sušaudytų Lietuvos karininkų. Visa tai dar bus... O dabar ji žavėjosi jaunų vyrų linksmybe, pokštavimais ir tyliai stebėjo juos: laimingus, dar nepatyrusius didesnių negandų, dar tik nujaučiančius Lietuvos nelaimę.

Jaunoji moteris gyveno tyliu, jai vienai suprantamu džiaugsmu – kūdikio laukimu, mėgavosi namų jaukumu ir kaip vaikas džiūgavo, globojama geriausio draugo, vienintelio jos žmogaus žemėje. Retomis akimirkomis ji ištardavo tą magišką žodį – vienintelis, dar nenujausdama, jog šitaip ir atsitiks – neužmirš jo net tada, kai nebebus gyvo šalia...

Niaukėsi Lietuvos dangus, nežadėdamas nieko gero.

1938 metų kovo 17 dieną Lenkija įteikė ultimatumą, jog per 48 valandas būtų užmegzti diplomatiniai santykiai, o pati prie demarkacijos linijos sutelkė gausią kariuomenę. Taip sakant, kuo atviriausiai demonstravo „kaimyniškus" jausmus Lietuvai. Lenkijai neužteko pasigrobto Vilniaus ir trečdalio mūsų valstybės teritorijos, būtinai dar prireikė, kad pasaulio akyse atrodytų geradarė kaimynė. Nešykštėjo „protingų" patarimų ir didžiųjų valstybių vadai: Lietuva privalėjo su džiaugsmu priimti Lenkijos ultimatumą. Pasaulis visada mums patarinėjo, mokė gyventi, tik niekada nematė, kokį sunkų dvasinį sukrėtimą, pažeminimą, kančias ir smurtą išgyveno lietuviai savo „geradarių" dėka.

Lietuva buvo priversta rinkti aukas ginklų fondui. Taip norėjo abejingas pasaulis. Tik ar šito reikėjo Lietuvai?

1939 metų rugsėjo 1 dieną prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Rugsėjo 17-ąją, Vokietijai užėmus Vakarų Lenkiją ir apsupus Varšuvą, Sovietų Sąjunga paskelbė, jog Lenkija nebeegzistuoja, taigi ir visos buvusios sutartys su Lenkija nustoja galios. Rusija nesidrovėjo su tankais peržengti kaimyninių valstybių sienas: „gindama" gudus ir ukrainiečius, įsakė savo kariuomenei žygiuoti per buvusios Lenkijos sieną. Taigi mes – draugai, mes jau čia, o tai reiškė – čia ir pasiliksime, norit jūs šito ar nenorit. Vargas tiems, kurie tomis dienomis nepajėgė suprasti šitos rusiškos išminties.

Lietuva reagavo į šiuos įvykius – savitai, gal netgi komiškai, nors... galėjo ir kitaip. „Ei, pasauli! Mes be Vilniaus neįurimsim!" – dainavo lietuviai poeto Petro Vaičiūno eiles. Tik visa bėda, kad dainomis iš grobiko nei savo žemės, nei užgrobtų namų neatsiimsi.

Gal čia ir buvo padaryta fatališka klaida? Gal reikėjo žygiuoti į Vilnių ir pasiimti tai, kas buvo mūsų, užuot daineles dainavus? Taip mąstė jauni karininkai, tačiau visai kitaip atrodė mūsų „draugiškiems“ kaimynams ir sutrikusiai Lietuvos vyriausybei.

Kai 1939 metų spalio 10 dieną Sovietų Sąjungai „pasiūlius“ buvo pasirašyta savitarpio pagalbos sutartis, Lietuvą tapo pasmerkta. Nors ir prievarta, tačiau „paprašė“ sovietų pagalbos, tikėdamasi susigrąžinti Vilnių ne savo jėgomis, atgauti sostinę, pasigrobtą lenkų, ir... atidavė visą Lietuvą dar didesniam grobikui. Įsigalėjus savitarpio pagalbos sutarčiai, Sovietų Sąjunga privertė Lietuvos vyriau-sybę strategiškai svarbiausiose vietose įkurdinti Raudonosios armijos dalinius. Jie įsikūrė irgi... labai ilgam. Kas Lietuvoje „šeimininkai“, lietuviai labai greit pajuto. Kai buvo pasirašyta klastingoji sutartis, Jonas Semaška, sugrįžęs namo, pasakė žmonai:

– Lietuvos nepriklausomybei – galas!

Jaunoji žmona jau laikė rankose sūnų, džiaugėsi, kad auga sveikas ir stiprus, tik šį kartą vyro nuotaikos nepraskaidrino nei sūnaus šypsena, nei žmonos švelnumas. Jam buvo aiškus šeimos likimas. Jis paėmė iš žmonos sūnų, glaudė prie savęs ir tylėjo. Elena jau žinojo, jog tokiomis akimirkomis niekas jos karininko nerimo neįveiks. Tačiau kai ką ji suprato ir be žodžių: vyro namuose nebebus. Jis eis į kautynių ugnį, į pavojų pavojus ir, kad ir kas atsitiktų, neišduos Lietuvos, nesislėps jaukiame namų židinyje už žmonos pečių, nebėgs nuo pavojų, neatsisakys savo idealo – tautos laisvės.

Galbūt už tai ji ir mylėjo užsispyrusiai drąsų karininką. Jei būtų kitoks, gal nė nebūtų pamilusi.

Nuo tos atmintinos dienos, kai buvo pasirašyta sutartis su Sovietų Sąjunga, vyras išeidavo anksti, grįždavo vėlai, pavargęs, susirūpinęs ir tik šeimoje atgaudavo gerą nuotaiką. Tuo metu iš atskirų Lietuvos kariuomenės dalinių buvo formuojama Vilniaus rinktinė.

Rytais jau šalveno, artinosi žiema. 1939 metų spalio mėnesį pirmasis didžiojo kunigaikščio Gedimino pulkas gavo įsakymą kartu su Vilniaus rinktine žygiuoti į Vilnių.

– Nenusimink, – guodė jaunasis karininkas žmoną, – gal kaip nors atsilaikysim.

Išvažiavo motociklu.

Laikantis susitarimo, Lietuvos kariuomenė galėjo įžengti į Vilnių tik po to, kai iš jo pasitrauks Raudonosios armijos daliniai. Deja, Raudonoji neskubėjo. Rusų kareiviai siaubė Vilnių, plėšė butus, visuomeninius pastatus, parduotuves. Būtent dėl to pakeliui į Vilnių, prie demarkacijos linijos, Vilniaus rinktinės žygis buvo sustabdytas. Teko palaukti, kol „draugiška“ Raudonoji laikinai baigs plėšikavusi. Vilniaus rinktinės kariams kantrybės užteko. Jie laukė dvi savaites. Okupuoto Vilniaus jaunimas – gimnazistai, studentai, darbininkai, nesulaukdami Lietuvos karių, patys surengė žygį jų pasitikti: pėsčiomis atėjo iki Maišiagalos, kur sustoję rinktinės daliniai laukė komandos žygiuoti į sostinę.

Ir... pagaliau – Vilnius mūsų!

Motorizuotų rinktinės dalinių priešakyje lėkė motociklas, kuriuo drauge su bendražygiais važiavo kapitonas Jonas

Semaška. 1939 metų spalio 28 dieną minios vilniečių sutiko Lietuvos karius. Sutinkančiųjų būryje buvo ir Vilniaus universiteto studentas Aleksas Griška, kuriam likimas leido išlikti gyvam ir... po penkiasdešimt metų papasakoti apie anų dienų įspūdžius ir pažintį su Jonu Semaška jo anūkui Dariui.

Džiaugsmą dėl sugrąžintos sostinės aptemdė ne tik Vilniaus vaizdas.

– Jie mus naikina, net neužėmę visos Lietuvos, naikina, – pasakė tada kapitonas Semaška. – Akimirką, žiūrėdamas į Vilnių, aš pamačiau savo tautos likimą...

Jis negalėjo nusiraminti.

– Jei būtum pamačiusi, kokį nusiaubtą, prišiukšlintą Vilnių paliko Raudonoji armija! Gyventojai alkani, parduotuvės tuščios, išplėštos, bolševikai išgrobė viską, ką tik suspėjo pasiglemžti, o ko nespėjo ar nepajėgė – sudaužė. Tokia netrukus bus visa Lietuva... – kalbėjo ir neiškalbėjo žmonai susitvenkusio skausmo jaunas karininkas. Jį bandė „pralinksminti“ užėjęs į svečius Petras Paliulis:

– Ar žinot, koks žvėris yra plėšriausias? – paklausė ir šyptelėjęs pats atsakė: – Alkanas bolševikas.

Jonas Semaška nesijuokė, net nebandė atsakyti draugui į šypseną:

– Visai nejuokinga: juk Rusija po revoliucijos ir kolūkių sukūrimo visiškai nusiaubta. Ten žmonės badauja. Ar nujaučiat, kas mūsų laukia?

Tą niūrią dieną kario knygelėje atsirado įrašas, kurį vėliau per tardymus pasimėgaudami cituos enkavėdistai: „Gyvenimas – tai kova. Kas nori gyventi, privalo kovoti.

Kaip medis miške, kad nebūtų užgožtas kitų, stengiasi aukščiau ir plačiau išskleisti šakas į saulę, iškelti savo viršūnę į dangų, taip pat ir politinis tautos gyvenimas pagrįstas tais pačiais dėsniais. Prieš puolamąją jėgą turi būti sukurta ne mažesnė ginamoji jėga. Tauta, kurią būtinybė priverčia gintis, tokias jėgas nuolat ir neišvengiamai turi ugdyti savyje. Mes to nepadarėme. Nespėjome? Nemanau..."

Vaikščiojo po Vilnių Jonas Semaška su žmona ir baisėjosi tuo, ką matė. Ne visi Raudonosios armijos daliniai buvo išvesti iš Vilniaus, labai daug raudonarmiečių gyveno Šnipiškių kareivinėse. Jie nė neketino išeiti, tikriausiai žinojo, kad visam laikui liks Lietuvoje.

Elena su gailesčiu žvelgė į rusų kareivius Vilniaus gatvėse, dėvinčius elgetišką aprangą, negalėjo nematyti jų šiurkštumo, o akyse – bežadės nevilties. Jų elgesys ir išvaizda kalbėjo ne tik apie ekonominį ir socialinį sovietinės Rusijos lygį. Nuskurdinę savo žmones, atėmę paskutinius grūdus iš ūkininkų aruodų ir pardavę juos užsieniui, už muziejų brangenybes ir tautos auksą komunizmo šaukliai apsirūpino galinga ginkluote. Bolševikai ruošėsi ne gynybai, bet puolimui, viešpatavimui pasaulyje.

Artėjo 1940 metai. Labai greit visi pajuto, kad Lietuvos nepriklausomybei ateina pabaiga. Jauno karininko šeimoje kas vakarą rinkosi bičiuliai, karštai diskutavo dėl Lietuvos likimo, blaškėsi vyriausybė, nesiėmė ryžtingų veiksmų ir kariuomenės vadas. Atleidus Stasį Raštikį iš pareigų, naujasis kariuomenės vadas generolas Vincas Vitkauskas vaikščiojo lyg nesavas ir nieko neveikė arba... veikė slapta ir

visai ne ton pusėn žiūrėdamas, darė ne tą, ko iš jo laukė tauta: kariuomenė visai nebuvo ruošiama pasipriešinimui, nebuvo numatyti net visuotinės mobilizacijos planai. Ši tema tapo kasdieninių karininkų pokalbių ir ginčų dalimi. Iš šalies stebėdama karštas žodines karininkų dvikovas, Elena apramindavo įsikarščiavusius svečius, bandydama nutraukti aistringas diskusijas:

– Kol karo vadai nuspręs, ar sėdėti ir laukti, ar gintis, bolševikai mums ant sprandų atsisės... Jau atsisėdo...

Beliko tik pasakyti: „Marš visi namo, vėlus metas", bet ji buvo karininko dukra, todėl stengėsi juos suprasti.

Nelaukta, nors ir nieko nenustebinusi atomazga atėjo labai greit. Jau 1940-ųjų birželio 15 dieną per Lietuvą žygiavo Raudonoji armija. Kur ėjo, ten paliko pėdsakus. Kieno gryčion užsuko, ten tvarkingų namelių šeimininkai buvo apšaukti buožėmis, ištuštinti podėliai, paimtas patikęs daiktas.

1940 metų gegužės mėnesį kapitonas Jonas Semaška buvo paskirtas bataliono vadu ir ruošiamas majoro laipsniui gauti. Raudonosios armijos įsiveržimas tiesiog paralyžiavo karius. Nuo pirmųjų dienų bolševikai fiziškai ir moraliai griovė Lietuvos kariuomenę. Generalinio štabo, divizijų ir pulkų vadai nušalinti nuo pareigų, kariuomenė performuota. Atsirado iki šiol negirdėti neregėti kariuomenėje politrukai, kurie pradėjo totalinį karininkijos sekimą, verbavo silpnesnės valios karius, versdami juos šnipinėti savo bendražygius, viršininkus, tarnybos bičiulius. Būta ne vieno atvejo, kai karininkas, numatęs beviltišką Lietuvos padėtį, neišlaikęs bolševikų spaudimo ir pažeminimo, nusišovė.

Sovietų valdžios ramstis – politrukas buvo ir prie Jono Semaškos šeimos prilipęs: nekviestas ateidavo pietų, reikalavo vaišinti degtine, visur sekiojo iš paskos, dairėsi, dėjosi galvon ir laukė: „Dar ateis mano laikas, dar ateis!“

Vieną dieną kapitonas Jonas Semaška sugrįžo namo juodesnis už audros debesį, užsidarė savo kambaryje ir nė žodžio.

– Kas atsitiko? – nesulaukusi pasirodant vyro jaukioje virtuvėje, sunerimo žmona.

– Atsitiko... Nusišovė Vladas Stankevičius. Pasakė draugams išvakarėse, jog šitokio pažeminimo jis nekęs ir niekam nevergaus. Jeigu jis, Lietuvos karys, negali priešintis smurtui ginklu, vadinasi, jo, kario, nebereikia. Niekas nepagalvojo, kad jis iš tiesų sumąstė ir jau seniai nešiojosi baisiausią mintį – nusižudyti. Betgi tai ne tas kelias, Liole! Ne tas! Lietuvai mes reikalingi gyvi. Žinok, Liole, kad ir kas atsitiktų, aš kovosiu. Visais įmanomais ir neįmanomais būdais. Niekada netapsiu nei išdaviku, nei savižudžiu, nors... suprantu Vlado poelgį. Tik dėl tavęs ir sūnaus bijau, juk liksite vieni... Gali taip atsitikti.

– Taip ir atsitiks, aš žinau... Vis tiek, nieko nekalbėk, – ramino žmona. – Aš jau niekada nebūsiu viena, su manimi – sūnus. Tai tau teks vienam viską iškentėti...

– Aš dar ne viską pasakiau. Mane verbavo bolševikai. Mane! Davusį savo Tėvynei priesaiką niekada jos neišduoti! Lietuvoje jau užmestas plačiausias agentūros tinklas: NKVD – komunistų jėga ir teisė, „protas“ – be žmogaus. Prisistatė neaiškus tipelis, atkišo NKVD darbuotojo pažymėjimą ir labai aiškiai pasakė, kas manęs ir mano šeimos laukia, jei-

gu... Pareikalavo pasirašyti sutikimą bendradarbiauti su jų saugumu.

– Jie jau grasina? Nurimk, ką nors sugalvosim, – guodė žmona.

– Paskui mane iškvietė kitas, toks bukasnukis plačiažiaunis enkavėdistas, pakišo prikeverzotą lapą ir liepė pasirašyti, jog sutinku šnipinėti savo pulko vadą Leoną Rajecką. Ar jiems protas pasimaišė, ar spėjo taip sujžūlėti, kad nieko nepaiso? Atsisakiau. Tada pats enkavėdistų viršininkas išsitraukė pistoletą ir pareiškė, kad aš gyvas iš jų irštvos neišeisiu. Suprantama, jei nepasirašysiu to „bendradarbiavimo" dokumento. Kilo noras jį nudėti be teismo, tik apie tave ir sūnų pagalvojau... Susikaupiau ir ramiai paaiškinau, jog mirti nebijau, mirtis – karininko kasdieninė palydovė, ir kategoriškai atsisakiau. Tada jie įspėjo, jog nukentės visa mano giminė, ne tik žmona ir sūnus, netgi brolis ir kiti artimieji kaime, jeigu išdrįsiu priešintis. Viską apie mane jau sužinoję. Ar supranti, Liole, – jie pasiruošę mus likviduoti. Visus.

– Nieko, išvažiuosim, pasislėpsim pas gimines ar draugus. Negi apie visus jau žinias surinko? Kraunamės būtiniausius daiktus ir važiuojam, lietuvių Lietuvoje dar užtenka, priglaus.

– Neabejoju, kad tau su sūnumi kurį laiką teks slėptis, bet aš... negaliu. Kol kas negaliu.

– Ką jiems pasakei, kad išleido tave?

– Nieko, tik oficialiai priminiau ir paaiškinau jų pačių pasirašytą su Lietuva Sovietų Sąjungos sutartį ir patariau be reikalo ginklo nerodyti. O dėl bendradarbiavimo pasakiau,

jog privalau gerai pagalvoti, nes nieko nedarau nemąstydamas. Sutiko man duoti apmąstymams laiko ir dar kartą įspėjo, kad apie šį mūsų pokalbį niekam neprasitarčiau. Niekšai! Mane jie jau seka. Tačiau Rajeckui pranešti aš privalau. Einu...

Ne veltui jis vedė gražiausią Ukmergės nuotaką. Netrūko Elenai nei grožio, nei savitvardos, nei išminties.

– Palauk. Eisiu su tavimi. Mažiau įtartina.

Pasipuošė jauna žmona ir nuėjo drauge į ramovę, kur vakarais pasidalyti naujienomis, praleisti laiko rinkdavosi karininkai. Tą vakarą pasirodė ir pats pulko vadas. Nutaikęs progą, Jonas Semaška paprašė pulkininką Leoną Rajecką susitikti slaptam pokalbiui.

Susitiko. Kai išpasakojo, kas jam nutikę, pulkininkas pasakė:

– Vos užėjus bolševikams, jie areštavo pulko vadą pulkininką Leoną Gustaitį ir apie jo likimą kol kas nežinoma. Mano likimas aiškus, – pulkininkas dar galėjo šypsotis, – kaip bus, taip... Pasitiksiu lemtį atviromis akimis, tačiau jums, jaunam, patarčiau kuo greičiau dingti iš Lietuvos ir saugumiečių akiračio. Eime!

Pulkininkas pakvietė į pulko raštinę ir parašė įsakymą, suteikiantį kapitonui Jonui Semaškai atostogas. Įsakymas buvo parašytas atbuline data.

Tokia buvo 1941 metų gegužės 15 diena Jonui Semaškai.

Kaip tik tą pačią gegužės 15 dieną buvo gautas Raudonosios armijos vadovybės įsakymas visus lietuvius karininkus atšaukti iš atostogų. Pulkininkas parodė dokumentą ir pasakė:

– Štai kam pravers atbulinė įsakymo data. Dink, karininke, iš Lietuvos nors trumpam. Gal turi draugų Latvijoje? Slėpkis kol kas... O mes dar pasimatysim. Tikrai pasimatysim, kai susikibs abi dvynės – bolševikinė Rusija ir Hitlerio Vokietija. Ir... ačiū už ištikimybę karininko pareigai.

Neužtruko liūdnas atsisveikinimas. Abu nutilo, susimąstė.

Specialiosios paskirties NKVD batalionai, išsidėstę Lietuvos pasienyje, jau rodė savo tikrąjį veidą ir ketinimus: šaudė jiems įtartinus asmenis. „Įtartinų“ buvo daug. Saugumo voratinklio padedami, „tautos valymo“ ėmėsi NKVD daliniai, įkurdinti kiekviename rajone. Tomis dienomis buvo suimta net 500 Lietuvos karininkų. Nerami žinia jau pasiekė karius.

„Mes dar pasimatysime, pulkininke, mūsų greit prireiks“, – pasakė Jonas Semaška, atiduodamas pagarbą. Karininkai dar norėjo tikėti Lietuvos vyriausybės sumanumu ir atsakomybe tautai: kariai nesigina tik laukdami savo laiko. Tačiau laiko jau nebuvo, delsimo valandos buvo naudingos okupantui. Lietuvos kariai jau tapo įkaitais, nors ir nenorėjo to pripažinti.

Pulko vado patarimu Jonas Semaška išvažiavo į Latviją. Ilgokai svečiavosi: slėpėsi Rygoje pas savo mokslo dienų bičiulį latvį karininką Martiną Puriņį. Ten būdamas sukūrė savitą partizaninio karo taktiką. Slapstydamasis ruošėsi ilgai kovai. Žmona su sūneliu liko namuose, laukė sugrįžtančio vyro. Jonas Semaška grįžo į Vilnių 1941 metų birželio 15 dieną. Užėjęs pas pulko draugą, sužinojo, jog prieš dieną bolševikų buvo suimtas (vėliau sušaudytas) pulkininkas Leonas Rajeckas, o

raudonųjų vadovybė jau ieško ir Semaškos. Tas pačias žinias jam pranešė ir žmona. Ji buvo sutikusi kapitoną Vladą Biveinį, kuris, įspėjęs ją skubiai slėptis, pranešė ir apie Rajecko suėmimą. Elenos nuostabai, šią žinią vyras sutiko ramiai, tarsi būtų to laukęs ir viskam pasiruošęs. Neliko laiko net pasidžiaugti sugrįžimu, ramiai pašnekėti. Auklė ir sūnus tuojau pat buvo išsiųsti į kaimą pas brolį Leoną. Susitarė, kad Elena laikinai pagyvens pas draugus, numatė abiejų susitikimo vietą ir laiką. Išėjo karininkas iš savo namų jau ne pro svetingai visiems atvertas duris. Slapta pasišalino pro ūkinius pastatus, kiemais apeidamas kaimyninius namus. Mat grįždamas namo pastebėjo seklį už gatvės kampo: enkavėdistas jau sekė paradinį įėjimą į namą.

Jonas Semaška išvažiavo į Marijampolės apskritį, kur gyveno jo draugas leitenantas Jurgis Skaržinskas, tarnavęs tame pačiame pulke. Jis per eilinį „valymą" bolševikų buvo atleistas kaip nepatikimas.

Bolševikai jau nesivaržydami „darė tvarką" Lietuvoje. Pabradės poligone 1941 metų birželio pradžioje buvo suimtas ir ištremtas kapitonas Vincas Sabeckis. Jis sušaudytas Norilsko lageryje.

Kasdien retėjo bičiulių ratas. Kad nepakliūtų enkavėdistams, Jonas Semaška dažnai keitė gyvenamąją vietą, važinėjo per draugus ir gimines, niekur ilgiau nesustodamas. Ne jam vienam, visiems Lietuvos karininkams vietos savo namuose nebebuvo. Pradėjo veikti pasirašyti ir nepasirašyti „draugystės" su sovietų Rusija įstatymai. Specialiesiems NKVD daliniams, jų vadams ir politrukams buvo suteiktos neribotos laisvės ir teisės veikti.

Išėjo jaunas karininkas iš savo namų, galbūt paskutinį kartą pažvelgęs į žmonos pasodintą jazminą po langais. Kas žino, ar besugrįš? Jis jau buvo benamis, beteisis, tik gyvybę liko atimti. Na jau ne! Gyvybės pigiausia kaina jis neatiduos!

Taip baigėsi karininko atostogos. Prasidėjo karas. Tą pačią dieną Jonas Semaška, palikęs bičiulių namus ir saugią užuovėją, išvažiavo į kaimą pas brolį aplankyti sūnaus. Žmona tuo metu slėpėsi pas draugę Vilniuje.

Gimtinėje pirmasis jį pasitiko šuo. Išbėgo pro duris, išgirdusi džiaugsmingą šuns lojimą, brolienė Stefanija Semaškienė. Nespėjo namiškiai nė stalo kaimiškoms vaišėms padengti, kai pasklido žinia apie parvažiavusį karininką Joną. Rinkosi kaimo vyrai, norėdami sužinoti naujienas, labiausiai visiems rūpėjo, ar ilgai tęsis karas ir kas bus su Lietuva, kai vokietis laimės?

– Manau, karas bus ilgas, ir vokiečiai jį pralaimės, – susimąstęs pasakė karininkas.

Stojo nejauki tyla. Gal protas tam Jonui Semaškai pasimaišė, – tyliai stebėjosi ūkininkai. Juk jie matė, kokie apskurę rusų kareiviai ir kaip jie bėgo iš Lietuvos, palikę pakelėse apdaužytą karinę techniką. Juk metė ginklus, mašinas ir būriais pasiduodavo nelaisvėn! O į vokiečius gražu pažiūrėt, nors žavėkis, jeigu tik užmirštum jų amžiną norą pasigviešti Klaipėdos kraštą. Vyras į vyrą, tvarkingi, ginkluoti, šalmai blizga, lyg į paradą eitų, ne į frontą! O technikos galybė! Mašinų, lėktuvų, tankų! Kur jau rusui vokietį įveikti?

– Negi Amerika komunistams padėtų? – klausinėjo ūkininkai. – Negali būti!

Klausinėjo ir negalėjo atsistebėti Jono atsakymais.

– Greit šitas spindintis paradas baigsis, išblės, pasklidęs Rusijos platybėse. Juk Vokietija užsimojo ne tik su Rusija kariauti, jai mat pusės Europos reikia! Išsisklaidys galinga vokiečių kariuomenė, o tada bus pabaiga ir vokiečiui, ir mums...

– Negi Amerika lauks bolševikų pergalės?

– Gal ir nelauks. Amerikos tikslas – parklupdyti abi agresyvias, galingas valstybes – ir Vokietiją, ir Rusiją. Tačiau ir gudriausi sumanymai kartais pasisuka kitaip. Juk bolševikams irgi viso pasaulio reikia, užtenka pasklaidyti jų spaudą, kad suvoktum komunizmo esmę. O Amerika kol tik galės, tol niekur nesikiš... Tokia ji yra, visų garbinama Amerika.

– Tai kurioje pusėje atsidursime mes?

– Mums reikia likti savo pusėje, visomis priemonėmis likti Lietuvoje, savo žemėje.

Klausėsi vyrai karininko šnekos ir kraipė galvas: nieko gero, vadinasi, Lietuvai nesulaukti, ar vienaip, ar kitaip nutiktų. Ir vėl tiesus, atviras klausimas:

– O kaipgi jūs?

– Aš daviau priesaiką savo Tėvynei ir liksiu ištikimas iki mirties. Mano tikslas – Lietuvos laisvė.

Žavėjosi vyrai karininku iš savo kaimo, klausėsi jo kalbos ir vis negalėjo patikėti: nejaugi alkani, apiplyšę rusų kareiviai vokietį įveiktų? Ką gi, pamatysim... Juk ir „sugrąžintą" Vilnių atidavėm dykai... Patys atidavėm! Argi nereikėjo patogiu momentu savo jėgomis atsiimti iš lenkų?

– Reikėjo, – pritarė karininkas, – tik dabar jau per vėlu. Labai per vėlu gailėtis...

Šnekos nenutilo iki paryčių, kol brolienė gražiuoju visų neišprašė priminusi, kad jau aušta, o darbai laukuose nelaukia karo pabaigos.

Jonas Semaška, neketindamas kariauti nė vienoje besigrumiančių valstybių pusėje, ryžosi laukti savojo laiko, nors jautė, jog tas lietuvių laukimas ir viltis – „kaip nors išliksime" – jau tapo didžiausia klaida. Karininkas tylomis įsidarbino vienoje Vilniaus siuvykloje. Deja, vokiečiai irgi buvo suskaičiavę kadrinius Lietuvos karininkus ir nė nemanė jų paleisti, palikdami siuvyklose ar savuose ūkeliuose. Neilgam pavyko pasislėpti.

1941 metų rugsėjo mėnesį Jonui Semaškai buvo oficialiai pasiūlyta dirbti vermachtui. Atsisakė, kaip ir daugelis Lietuvos karių. (Ar galima buvo pasitikėti vokiečiais, žinant jų ketinimus ir grėsmę Klaipėdos kraštui? Lenkijoje, vos peržengę sieną, vokiečiai labai aršiai kovojo su lenkų Armija krajova, o Rytų Lietuvoje 1943 metų antroje pusėje plėšikaujančius šios armijos dalinius palaikė, netgi apginklavo iš vokiškų ginklų sandėlių, pats Vilniaus gebitskomisaras lenkus pamalonino. Tokia klastinga karo politikų logika: naikink užgrobtos šalies žmones savomis ir svetimomis rankomis!)

Spaudžiamai iš visų pusių Lietuvos karinei vadovybei pagaliau pavyko susitarti, jog lietuviai tarnaus tik savisaugos daliniuose.

Kapitonas Jonas Semaška vokiečių karinės vadovybės buvo prievarta pašauktas tarnybai: paskirtas 4-ojo, o vėliau

7-ojo savisaugos bataliono kuopos vadu. Tarnauti teko Kaune. Į savisaugos dalinius vyrai ėjo savo noru, tikėdami, jog atėjus laikui pasitarnaus Lietuvos laisvei ir turės galimybę pasipriešinti bolševizmui.

Mefistofelio juoku nusijuoktų net pats karo dievas Marsas iš kasdien pasaulyje pasirašomų susitarimų tarp didžiųjų valstybių, nes jų laikomasi tik kol tai naudinga galingesnei pusei.

Šįkart karo dievas netgi nesijuokė. Jis jau kvatojo!

Jono Semaškos užrašų knygelėje atsirado trumpa suvestinė: 1939 metų spalio 10 dieną pasirašyta Lietuvos ir TSRS tarpusavio pagalbos sutartis. „Pagalba" labai operatyvi: šešiolika dienų plėšiamas Vilnius.

Spalio 28 dieną Lietuvos kariuomenei leista įžengti į Vilnių. Pupų Dėdė uždainavo: „Vilnius mūsų, o mes rusų!" Gal Pupų Dėdė anksčiau numatė tai, ko neįstengė numatyti Lietuvos vyriausybė?

Po septynių „laisvės" mėnesių, 1940 metų birželio 15 dieną, Raudonoji armija įsikūrė jau visuose Lietuvos miestuose. Mūsų kariuomenė įtraukta į Raudonosios armijos sudėtį ir pavadinta 29-uoju teritoriniu korpusu.

Didžiausias politikų privalumas – sugebėjimas melą įvynioti į blizgantį apvalkalą.

Įsteigtas politvadovų institutas: politrukai visuose Lietuvos kariuomenės daliniuose „aiškina", kas yra kas, taip sakant, bolševizmo „privalumus" šlovina.

Lietuvos kariams nuplėšiami antpečiai. Divizijų, pulkų vadai, generalinio štabo vadovybė areštuojami. Vieni ištremti į „pasitobulinimo kursus", kiti sukišti į kalėjimus arba

sušaudyti, kaip nepatikimi. Vienintelis gyvas iš Maskvos „pasitobulinimo kursų“ sugrįžo pulkininkas leitenantas Antanas Malijonis.

Visuotinį karių pažeminimą akmeniniu veidu stebi svarbiausias Lietuvos kariuomenės duobkasys – komisaras Jonas Macijauskas.

Kaip gražu! Vyksta rimti „karo žaidimai“, kol kas be šūvio ir be vyriško garbės supratimo.

Valymo akcija prieš tautą, prieš tautos kariuomenę, tautos protą ir jaunų jėgų genocidas jau prasidėjo. Kada baigsis? Ar iš viso kada nors baigsis?

Karininkai atleidžiami arba suimami ir... baudžiami pagal sovietų Rusijos baudžiamąjį kodeksą.

Į Rusiją išvežta 500 Lietuvos karininkų, 6500 karių ir puskarininkių.

Komunistai mano, kad Lietuvos jau nebėra.

Komisija, sudaryta Lietuvos kariuomenei „likviduoti“, savo darbą baigė labai greit!..

Visa tai įvyko dar iki 1941 metų birželio 22 dienos.

Išvados: istorija gal tik po gero šimtmečio sugebės atsakyti į klausimą, kas iš tiesų ruošėsi viso pasaulio užgrobimui? Hitleris ar Stalinas?

Du juodojo, kruvino pasaulio genijai – kuris kurį pergudraus?

Prasidėjo karas. Rusai nešdinosi. Lietuvos kariuomenės dalinius, kuriuos prievarta pavyko nusivaryti į Rusiją, pavadino 16-osios lietuviškos divizijos vardu.

Likę Tėvynėje lietuviai rengėsi sukilimui, paskelbė Lietuvos laikinąją vyriausybę. Kai 1941 metų birželio 25 dieną į

Kauną įžengė avangardinis vermachto dalinys, Lietuvos laikinoji vyriausybė faktiškai jau kontroliavo administracines miesto institucijas.

Deja! Lietuvos nepriklausomybės ir LLV nepanoro pripažinti vokiečių karinė vadovybė. Ar ne ant aukso luitų guli mažytė Lietuva, kad iki šiol, pasaulio galingųjų supratimu, ji priklauso visiems, tik ne lietuviams?

Ką gi, eime, brolau, į savisaugos batalionus. Gal čia Lietuvos nepriklausomybės viltis?

Netikiu!

Bet... ar yra viena tiesa, kuria galima tikėti? Nežinau... Yra politikų sukurta pusė tiesos, o tai klastingiausias melas iš visų melo atmainų.

Mano tiesa – mano širdyje: kovosiu iki paskutinio kraujo lašo už Lietuvą, už laisvę.

Ką nerimo dienomis išgyveno Lietuvos kariai? Lietuviai laukė karo pradžios, vis dar neprarasdami vilties atgauti laisvę. Apsiriko. Mūsų kariai sumokėjo gyvybėmis už vyriausybės neryžtingumą ir savų išdavikų niekšybes.

Praeis daug metų, nesutars politikai besiginčydami, ar Lietuvai reikėjo gintis ir ginti savo sienas? Kovoti ir žūti ar laukti patogaus momento savo valiai pareikšti? Ir skaičiuos suskaičiuos beprasmes vyrų žūtis... O tiesa paprasta: nežūsi savo Tėvynę gindamas, žūsi tarnaudamas svetimiems, nes su svetimųjų tankais būtinai ateina vergija.

Jau pirmomis okupacijos dienomis specialiosios paskirties enkavėdistų – smogikų daliniai nužudė ir pasmerkė mirčiai kalėjimuose daugybę žmonių. Lietuviams tai buvo

tragedija, pasauliui – tik statistika. O Lietuvos kariai, tarytum degančio lizdo paukščiai, stengėsi išlikti gyvi viską apimančioje ugnyje.

Karas plėtėsi, vokiečiai, lyg beprotybės šoko ištikti, žygiavo vis gilyn į Rusiją, frontas ryte rijo aukas, reikalaudamas naujų. Vos tik surinkti lietuvių savisaugos batalionai buvo siunčiami į Rytų frontą. Lietuviams teko tarnauti ir vokiečių daliniuose: tankų, aviacijos, jūrų laivyno. Manoma, jog lietuvių tarnavo apie 40 tūkstančių.

Viena pirmųjų karo aukų Rytų fronte tapo 7-asis savisaugos batalionas.

1942 metai, balandžio mėnuo.

Vokiečių kariniai daliniai kovėsi fronte prie Voronežo, o Jono Semaškos vadovaujamas 7-asis batalionas atsidūrė prie Dono. Saugojo strateginius objektus: geležinkelius, plentus, karinės amunicijos sandėlius. Ilgesniam laikui sustojo Ukrainoje, Vinicos srityje. Spalio mėnesį buvo Ostrogorske, kur teko saugoti geležinkelį nuo rusų partizanų užpuolimo; būta dažnų susirėmimų, diversijų.

Vokiečių kariuomenė garsėjo idealia tvarka: kariai, dvi savaites išbuvę kautynėse, dvi savaites ilsėdavosi užnugaryje. Laiku būdavo pristatomas maistas, ginklai, paštas. Tačiau frontui plečiantis ta idealioji tvarka suiro. 1942 metų spalio mėnesį jau ir lietuviai buvo priversti rausti apkasus, statyti įtvirtinimus sparčiai artėjant patrankų gausmui. Vėlavo vagonai su maistu, trūko medikamentų. Vis labiau tūžo Vilhelmas Ničė, vokiečių štabo statytinis ryšių karininkas, turėjęs kontroliuoti 7-ojo lietuvių bataliono karius, iš kurių, eks-

tremalioms aplinkybėms susiklosčius, nežinia ko galėjai tikėtis.

Tačiau senas niurgzlys vokietis Ničė mokėjo būti draugu: daug ko nematė arba nenorėdavo matyti. Todėl dažniausiai kibdavo dėl smulkmenų ir tiesiog padūkdavo, jei kas nors griovė drausmę ir nustatytą tvarką. Šaltą spalio rytą, pagrasinęs lietuviams visomis pragaro bausmėmis už suvalgytą avį, kurią sėkmingai rekvizavo iš vietos gyventojų, Ničė ne juokais kibo bataliono vadui į atlapus:

– Ko nutilai?

– Klausausi bombų muzikos. Rusai, atrodo, jau visai arti? Nesuprantu, ko esi nepatenkintas? Atostogų gavai? Gavai! Ranka sugijo? Sugijo... Tai ko dar?

– Nuo kvailių ir Dievas apsaugoti negali... Neleido man ilgiau pasilikti namie... – liejo širdgėlą Ničė dėl neteisingai sutvarkyto pasaulio.

– Nusiramink, taip jau mes, žmonės, sutvarkėm gyvenimą, kad žmonija nuolat atsiduria kelių energingų pusprocių rankose, Niče...

Ničė negalėjo užmiršti vienos jį ištikusios nesėkmės. Senas kareivis, šaudęs dar Pirmajame pasauliniame kare, savęs gal nė neprisiminė kitokio nei su šautuvu ir kario uniforma. Į jį pažvelgus, sunku būdavo suprasti, kuris kurį sau labiau prisitaikė: Ničė uniformą ar uniforma ir kasdieninė ryšių karininko buitis fronte – jį patį prie savęs. Neįtikėtinai liesas, aukšto ūgio, jis turėjo dar Pirmajame pasauliniame kare gautą juokingai išvaizdų ženklą – nukirstą nosies galiuką, pasižymėjo geraširdišku noru pasiginčyti ir garsėjo tarp kareivių kaip nepralenkiamas

gurmanas. Joks karių susiėjimas užfrontėje tylos metu neapsiėjo be Ničės. Geriau už šunį jis pajusdavo, kur pakvipo skanėstu, ir pirmas atsirasdavo prie stalo. Atmintiną lietuviams dieną susirinkę vado palapinėje, vyrai užgiedojo Lietuvos himną. Ničė, kur buvęs, kur nebuvęs, – irgi čia! Pasisveikindamas mestelėjo ilgą ranką į viršų, o ši ir išlindo pro palapinės stogą. Budėjęs sargybinis, išvydęs kažką judant virš vado palapinės, nieko nelaukęs pykštelėjo. Ir pataikyk tu man – peršovė Ničės delną. Bataliono vadas manė, jog po šio įvykio vokietis pasius, bet šis netgi liko patenkintas: gavo ilgai lauktas atostogas, taip sakant, už sužeidimą fronte atakos metu. Delnas greit sugijo, tačiau į frontą Ničė grįžo nenoromis.

– Pavargau, – pasiguodė Ničė.

– Ką pasakei? – šyptelėjo vadas.

– Nieko. Proto tamsa skatina nusikaltimą.

– Suprantu tave, drauguži, suprantu... Tačiau neabejok, jūsiškis pamišėlis – laimingas. Ir bus laimingas, kol tūkstančiai į jį panašių palaikys grynakraujų fantazijas, o kai nebepalaikys, liks vienintelis noras – kulka pačiam sau...

– Ar tik ne apie fiurerį šneki?

– Oi ne! Apie rytines radijo pamaldas... Kažkaip neatskiriu tėtušio Stalino nuo jūsiškio genijaus: panašūs lyg nublizgintų batų pora.

– Kapitone Semaška, nesišaipyk, ne laikas... Aš, senas kareivis, matau – velniava bus... Kaip manai?

Vadas tylėjo, Ničė atskleidė šachmatų lentą:

– Verčiau nieko nemanyk... Sužaiskim?

– Ne be reikalo, Niče, šachmatų lentoje karaliams palik-

tas tik pėstininko žingsnis. Kad nenurėpliotų per toli, iš kur nebėra kelio atgal.

– Kelias atgal visada yra, tik koks? Noriu, kad greičiau viskas baigtųsi...

– Tau, Niče, greit viskas baigsis. Tik mano kova užsitęs...

– Kartais aš noriu užmigti ir neatsikelti.

– Miegok, jei tik gali, ir nesuk sau galvos dėl Judo palikuonių.

– Tavo laimė, kad aš pats gestapo nemėgstu. Oi prikąstum liežuvį, Semaška, kaip mane gyvą matai, prikąstum...

– Tu tikrai pavargai, senas kareivi: šachas ir matas. Trim ėjimais.

– Ir gerai, einu į palapinę ir krentu kaip negyvas, – Ničė jau šypsojosi.

– Liūdna, bet ramiai pagyventi užfrontėje ir tau neteks, Niče, – pasakė vadas Jonas Semaška ir nutaręs apsižvalgyti išėjo, ketindamas joti belaisvių stovyklos link. Pamėgo jis nežinia iš kur po atakos atklydusį žirgą. Buvo sužeistas, nudrėkstu šonu. Pagijo. Tad ir susidraugavo abu, jautė vienas kitą – karo išgąsdintas žirgas ir žmogus svetimame kare. Atrodo, žirgas atsiliepė į raitelio nuotaiką, nešė jį neskubėdamas. Galbūt ši diena raiteliui paskutinė prieš ilgą mirties kelią? „Kad taip į namus nuneštum, nors vienai valandėlei", – glostė raitelis žirgo kaklą, užmiršęs karo kelius ir akimirką mintimis atsidūręs tėvų pastogėje.

Ničė negalėjo užmigti, mąstė: kažin ar pastebi tas lietuvių karininkas, kaip kasdien retėja vokiečių kareivių gretos fronte? Aišku, viską mato, analizuoja, nors apie tai nešneka.

Eis ir Ničė apsižvalgyti. O stebėti senas vokietis mokėjo ir labai daug matė.

Net vietos gyventojai greit pajuto, kad lietuviai, saugoję belaisvius, – tai ne vokiečiai ir ne vengrai, kurių derėjo bijoti. Vado užuojautos kareiviams dėka belaisviai buvo ne itin stropiai saugomi ir vienam kitam vis pavykdavo pasprukti. Na ir spruko belaisviai kada tik galėdami, nes niekas jų nė nesivijo, bent jau tada, kai stovyklą saugodavo 7-asis batalionas. Kai ko Ničė niekaip nesuprato, o ką matė, – jo manymu, buvo tik netvarka ir gana!

Vargšai seniai rusai iš gretimų kaimų įjunko su katiliukais, puodeliais, maišeliais atsliūkinti prie virtuvės: kolūkių kūrimo metu jau viskas iš jų buvo atimta, iki grūdelio iššluota iš aruodų, žmonės badavo. Pats bataliono vadas įsakė, pamaitinus karius, kas liko atiduoti senukams. „Per tą lietuvį karininką nukentėsiu ir aš..." – mąstė Ničė. Net pabandė jam apie tai užsiminti, bet jis atsakė: „Vieną dieną, Niče, tu man už tai padėkosi, kai teks vokiečių kariuomenei raityti kulnus". Ničė tylėdamas nurijo nuoskaudą: gal ir ne lietuvio tas karas, bet ir ne jo, seno pavargusio vokiečio.

Tačiau didžiausią nerimą Ničei kėlė beveik atviri karių pasižmonėjimai laisvu nuo budėjimo metu. Kaip tik tą dieną trys kariai, užuodę pas vietos senioką, gyvenantį pamiškėje, naminės fabrikėlį, ten ir nužingsniavo. Davė seniui pinigų, dar šio to iš kareiviškos virtuvės iškauliję nunešė, o paskui visi drauge išgėrė, užkando ir gerokai pasilinksmino. Atvėrė dūšeles. Senis prisipažino tik per savo nerangumą nesuskubęs nuo fronto pasitraukti ir karo pabaigos lauksiąs savo gryčioje.

Tik jam labai maga pamatyti, kaip tie lietuviai, apsitempę švarutėmis uniformomis, kariauja?

Vyrai kvatojo, net pirkelės stogas kilnojosi. O kai pasidarė pernelyg linksma, tikra kiaulystė būtų neparodyti geram žmogui, kaip kariaujama, kol dar patrankos ne už nugaros. Parodė: pasidalijo į draugus ir priešus, net pats viršila neprieštaravo fronto „artistams". Spektaklis baigėsi, kai vienas kareivis netyčia kaukštelėjo viršilai per viršugalvį. Sunerimęs senis bematant užbaigė „karą": sumirkė degtine nukentėjusiojo viršugalvį, bet po pusvalandžio vis tiek iškilo gumbas, o viršilos akis atrodė labai apgailėtinai. Taip spalvingai atrodančius juos ir užtiko Ničė. Išsiaiškinęs vyrų žaidimus, su trenksmu įpuolė vado būstinėn:

– Tavo vyrai nuo grandinės nutrūko! Tvarkykis!

Jonas Semaška už mėgėjišką vaidinimą karius nubaudė. Viršila, nė nebandęs aiškintis, atidavė pagarbą ir išėjo džiūgaudamas, kad tik tiek kliuvo. Vadas jam išėjus prapliupo juoktis. Ničė padūko:

– Iš ko juokiesi? Gal žinai, kur būsim rytoj? Gal jau rytoj teks mirtinas rusų atakas atremti, o tavo vyrai su rusais naminę laka! Kas čia jiems? Karas ar teatras? Tuoj, tuoj jums prasidės teatras, kokio dar nematėt...

– Negąsdink, Niče, jie dar labai jauni, pasiilgę namų ir juoko.

– Negerą dieną pasirinkai, Semaška, juokams, labai negerą...

– Gerasis, senasis kareivi Niče, gal todėl ir juokiuosi, kad tai paskutinis mūsų juokas. Negi manai, kad aš nieko nematau ir nenujaučiu?

– Drausmė ir tvarka turi būti, – murmėjo Ničė. – Ir bausmė!

– Tu visada teisus, Ničė, – paguodė jį vadas. – Jie visi labai drausmingai atliks bausmę. Padaviau rusų kalbos žodynėlį ir liepiau per naktį išmokti šimtą rusiškų žodžių.

– Ką? – Ničė neteko žado.

– Žinios visada praverčia, o ypač pravers rusų kalba, kai mes spruksim iš Rusijos lyg zuikiai.

– Vokietis nesitrauks!

– Kalbi, Ničė, ir pats tuo nebetiki.

– Žinai, Jonai Semaška, tu juokdarys. Žiūriu į tave ir stebiuosi – kas tu? Inteligentiškas padauža? Negi frontas neišmokė išminties?

– Oi Ničė, didžiausia išmintis ir slepiasi po juokdario kauke.

– Ne, ne! Tu man aiškiai pasakyk, kam jiems tas šimtas rusiškų žodžių? Jeigu pateksim rusų nelaisvėn, žodžių nereikės. Sušaudys kaip fašistą ne tik mane. Juk rusai lietuvio nuo vokiečio neskiria.

– Ir vėl tu sakai teisybę, Ničė. Tikrai sušaudys. Gal juos už bausmę, kaip visai netinkamus, reikėjo parvaryti namo?

– Tu ir išleidi juos, kai tik randi progą. Namo?! Dabar jie būtų jau dezertyrai! Apie ką tu mąstai, bataliono vade?

– Ničė, tas karas man svetimas, bet nei aš, nei mano kariai – ne dezertyrai. Belaisviais irgi nebūsim. O mąstau apie tai, kaip reikės pasitraukti, kad kuo mažiau mano karių žūtų.

Kai vadas pereidavo į puolimą, Ničė ilgam užsičiaupdavo.

– Tiek to, – nusileido, – bet dabar pas tą senį naminės patraukti eis ir kiti, sužinoję, kaip nubaudei kaltus. – Ir pridūrė: – Užkaisiu indiškos arbatos, turiu užspaudęs...

– Ačiū, Niče, nors ginklu atnešta brolybė ne visada džiugina, išgersiu su tavimi arbatos. Indiškos, velniai nematė... Tu geras kareivis, Niče.

– Žinau... Verčiau tu man vieną kartą aiškiai atsakyk: ar ir į vokietį galėtum ginklą atsukti?

Garavo arbata, skleisdama egzotiškos Indijos kvapus, Ničė laukė tiesaus atsakymo, net numuštos nosies galiukas paraudo, o vadas šypsojosi ir tylėjo.

– Atsuktum, žinau, atsuktum... – pats atsakė Ničė.

– Į tave, Niče, neatsukčiau, o jeigu rimtai... Kai prireiks ginti Lietuvos laisvę, aš ginklo nepadėsiu ir visai nesvarbu, kas į mūsų laisvę pasikėsins... Tik manau, kad lietuviai jau turėjo ginklą atsukti, ir mes labai brangiai sumokėsim už tai, ko nepadarėm laiku.

Dabar nutilo Ničė.

– Tavo arbata dieviško skonio, Niče...

Jie abu labai norėjo negalvoti, kad ramiai geria arbatą paskutinį kartą...

1943 metai. Kasdien retėjo vokiečių kariuomenės gretos, jas nuolat teko papildyti naujais kariais. Hitlerio įsakymu jauni vyrai, skubiai apmokyti laikyti ginklą, jau iš visų okupuotų šalių buvo siunčiami į Rytų frontą. Lietuviai suprato, kokia bus karo baigtis, tačiau nesitikėjo, jog bus prievarta pasiųsti prie Stalingrado kartu su vokiečių feldmaršalo Fridricho Pauliaus armija. Vis dėlto 1942 metų pabaigoje–1943 metų pradžioje, spiginant didžiausiam šalčiui, lietuvių 7-asis batalionas jau buvo permestas prie Stalingrado, kur vyko nuožmūs mūšiai, nulėmę karo pabaigą. Kartu su

feldmaršalo Pauliaus armija 7-asis lietuvių batalionas kovėsi pirmose fronto linijose ir pateko į apsupimą. Pauliaus armija laukė pagalbos, bet išlikti gyviems atrodė utopija. Jonas Semaška kartu su Niče nuvyko į štabą prašyti leidimo prasiveržti iš apsupties ir trauktis atskirai nuo vokiečių armijos. Pauliaus armijos štabo viršininkas pulkininkas Arturas Šmitas sutiko net neklausdamas, kodėl lietuviai pasirinko neįmanomai sunkų atsitraukimo planą. Jonas Semaška su savo kariais nutarė, prasiveržę iš apsupties, trauktis pelkėtomis, sunkiai praeinamomis vietovėmis. Karinei vokiečių vadovybei kėlė nuostabą lietuvių kovingumas ir ryžtas prasmukti pro tris apsupties žiedus. Gelbėti Pauliaus armijos buvo pasiųsti feldmaršalo Ericho Manšteino daliniai. Išgelbėti nepavyko: vokiečiai buvo sumušti, priversti pasiduoti. Vokietijoje paskelbtas gedulas.

O jie sugrįžo, mūsų kariai. Iš 700 karių Lietuvą pasiekė net 400. Vokiečių kariuomenės vadovybė pasižymėjusius narsumu prasiveržiant iš apsupimo dvidešimt tris bataliono vyrus apdovanojo Karo nuopelnų kryžiumi su kalavijais: bataliono vadą kapitoną Joną Semašką, leitenantą Petrą Mikelską, leitenantą Vladą Malinauską, jaunesnįjį leitenantą Joną Žeruolį (Žerolį), sanitarijos viršilą Joną Kriščiūną, puskarininkį Praną Arštikį, jaunesniuosius puskarininkius Petrą Liutkų, Joną Marčiulyną, Vytautą Vekriką, Petrą Zelenką, Joną Miltenį, grandinius Miką Matonį, Anicetą Armoną, Kazį Kirlą, Vladą Žukauską, Juozą Tamošiūną, Joną Petrauską, Adolfą Kamarauską, eilinius Praną Bagdanavičių, Miką Kasperavičių, Vladą Kukalį, jaunesnįjį puskarininkį Bronių Rimkų, jaunesnįjį leitenantą Kazį Zaronskį.

7-ojo bataliono vadas grįžo kaip didvyris. Į pagarbias panegirikas kapitonas Jonas Semaška atsakydavo trumpai: „Stengiausi išsaugoti savo vyrus gyvus".

Neišpasakosi to, ką matė, patyrė, išgyveno Lietuvos kariai. Jų vargo ir kančių užtektų daugelio žmonių gyvenimams.

Sugrįžo, sugrįžo karininkas namo!

Tylus ir susimąstęs, tarytum visam laikui savąjį humoro jausmą praradęs.

– Kokiai gausybei svarbių dalykų iki šiol neteikiau reikšmės, – pasakė žmonai. – Mes buvome laimingi jau vien dėl to, kad gyvenom. Nieko nereikia aukoti dėl to, kuo abejoji, netiki, kas nėra tavo gyvenimo esmė ir tikslas. Mes ruošėmės tarnauti savo Tėvynei, savo žmonių saugumui, bet dėl kelių pasaulinio masto bepročių buvome priversti atiduoti jaunystę, namų ramybę, laisvę. Ko vertas kryžius už didvyriškumą, jei aš galvoju tik apie Lietuvą tame mums primestame kare?

– Nusiramink, – guodė jį žmona. – Kas atsitiko, ką tu matei, ko negali pamiršti nei išsakyti? Kas tave naktimis kankina? – klausė, pastebėjusi jo neramų miegą, įtampą, neviltį akyse.

– Ko mus išmokė svetimas karas? Išlikti gyviems kitų mirties kaina? Argi žmogaus gyvenimas tik to tevertas?

Sudejavo pro miegus Alvydukas. Sirgo, karščiavo, blaškėsi lovoje. Priėjęs paglostė karštą sūnaus kaktą.

– Pasveiks, nesijaudink, jis stiprus berniukas, – tikino žmona.

Ir pasakė karininkas savo jaunai žmonai žodžius, nuo kurių net pačiam širdis daužytis ėmė:

– Jeigu mano sūnus kada nors taps komunistu, tada verčiau tegul numiršta dabar...

– Viešpatie, kalbi nei radęs, nei pametęs. Viską padarysiu, kad jis užaugtų doras, protingas, stiprus ir sveikas. Ir komunistas niekada nebus, kas tau beatsitiktų, – aš to neleisiu.

– Ačiū, – teištarė ir vėl ilgam nutilo.

Nelinksmi pokalbiai vidurnaktį, kai karo reginiai neleidžia nusiraminti ir veja vienas kitą.

– Jokiame karo vadovėlyje nebuvau skaitęs, kad galima mūšį laimėti užtvindžius kautynių lauką gyvų žmonių lavina. Jie krito vieni ant kitų, sužeistieji dar gyvi raitėsi iš skausmo, šliaužė, o per juos jau ritosi nauja žmonių banga.

– Kaip nors pamiršk, juk negalėsi gyventi su kraupiais prisiminimais. O gal ir neieškok tam, ką matei, žmogiško paaiškinimo, – guodė, ramino žmona.

– Negalėsiu, Liole, nei gyventi, nei susitaikyti su tuo. Gal, kai viskas baigsis, parašysiu apie tai, jei liksiu gyvas... Didįjį rusų persilaužimą fronte nulėmė neregėtas žiaurumas. Iš visų Rusijos kalėjimų buvo paleisti mirtininkai – „štrafnikai", nuteisti kalėti iki gyvos galvos ar ilgiems metams ištremti į lagerius. Jie buvo ginkluoti tik durtuvais ir kastuvėliais, kas kelintas turėjo šautuvą su keliais šoviniais, o kas ir visai tuščiomis rankomis veržėsi pirmyn... Savo kūnais jie nuklojo kelią kitiems ir negalėjo nepaklusti, nes iš paskos kaip siena žengė specialiai paruošti enkavėdistai smogikai. Jie šaudė kiekvieną, kuris bandė apsisukti ir pasitraukti iš kautynių lauko. Ėjo į mirtį ir nekaltai nuteistųjų, apkvaitintų alkoholiu, beveidžių, belyčių žmonių minia. Durtuvų kautynės – baisiausia, ką teko patirti ir ką galėjo

sugalvoti žmonija... Negaliu atsistebėti, Liole, kaip leitenantas Petras Mikelskas, dalyvavęs daugelyje durtuvų kautynių, išliko gyvas, nesužeistas? Koks galingas turėjo būti žmogus, kad išeitų iš to pragaro gyvas. Su juo norėčiau pabaigti ir paskutinį savo karą, kuris, jaučiu, lietuvių dar laukia...

Žmona tyliai slapčia šluostė ašarėles, be garso verkė. Leido išsilieti vyro skausmui, gal viską išsakęs pamirš? Gal nebesikankins naktimis?

– Iš arti mačiau tuos „štrafnikus" – žmones, išplėštus iš namų, šeimų, dažniausiai – pasipriešinusius bolševikams ir sukištus į lagerius, paskui paleistus, kad savo mirtimi išpirktų „kaltę" už protestą prieš bolševizmą. Ir tik po jų fronte ėjo rusų kareiviai, kuriems taip pat nebuvo leista nei pasiduoti, nei pakliūti į nelaisvę. Ir jie nepasidavė... Kažin ar įmanoma viso to nemačiusiems įsivaizduoti atslenkančią iš rytų tamsią žmonių laviną, kuriai nei galo, nei krašto nematyti. Mes buvome priversti ne kariauti, bet žudyti, tiesiog naikinti pasmerktuosius, kurie ėjo į mirtį, žinodami, jog negali nė per žingsnį atsitraukti ar sustoti... Kalbėjausi po mūšio su patekusiais nelaisvėn. Vienintelis jų prašymas buvo: „Darykit su mumis ką tik norit, sušaudykit vietoje, tik negrąžinkit atgal – bolševikams".

Norėjau jiems padėti, tačiau nuo manęs mažai kas priklausė.

Juk ir mes tik gynėmės, visais įmanomais būdais, visomis priemonėmis. Raudonai įkaisdavo kulkosvaidžių ir automatų vamzdžiai, priekyje – krūvos lavonų ir susmukusių sužeistųjų. Jie staugė iš skausmo, tačiau niekas jų nenešė iš kovos lau-

ko, nes per juos jau žengė nauja raudonarmiečių banga. Žengė per savų žmonių kūnus, per dar gyvus karius, netekusius rankų ar kojų. Baisiausia būdavo, jei spėdavai pamatyti tų žmonių akis: atsiverdavo tokia žmogiškos kančios ir prakeiksmo gelmė, kad pats norėjai numirti, vos pažvelgęs į mirštančiojo akių bedugnę... Man atrodė, kad jie dar gyvi būdami numirė, susitaikė su mirtimi, nes žinojo, kad numirti lengviau nei sugrįžti atgal į lagerius. Bet mirtinai sužeisti jie staiga tarsi nubusdavo: pajutę realų fizinį skausmą, vėl pasijusdavo žmonėmis, nes pasigirsdavo šauksmas – „pamogite!"

Suprantu rusus, kurie saugojo ir gynė savo valstybės sienas, tačiau kaip pateisinti jų karo vadus, kurie leido žūti milijonams Rusijos žmonių? Kaip turėjo jaustis kareiviai, žinodami, jog atsitraukti negalima, nes nušaus saviškiai? Iki Antrojo pasaulinio karo istorija nežinojo tokio masinio žmonių naikinimo.

Kas po karo dirbs Rusijos fabrikuose, ars žemę? – kalbėdamas klausė karininkas ir nelaukė atsakymo, nes nujautė, kas bus. Rusijos moterys, negrįžus vyrams iš karo, pačios įsikinkys ir temps arklą, sodins bulves ir keiks fašistus, kiekvieną dieną keiks, tikėdamos, jog ne komunistai siekė užkariauti pasaulį. Gal ir tave, kary iš Lietuvos, keiks, nors lietuviai tebuvo karo auka. Tačiau sovietų Rusija skaičiuos tik savąsias aukas, ištisus dešimtmečius skaičiuos ir kasdien per radiją ir televiziją apraudos savo žuvusius, bet nieko nepadarys, kad žmogui jų šalyje būtų lengviau gyventi.

Tad gyvenk, kary, šia diena, pasakyk sūnui ką nors, kas sakoma vienintelį kartą gyvenime. Jis prisimins kiekvieną

tavo žodelį, šypseną, kai tavęs nebebus. Gyvenk, kol tau leista būti šeimos tėvu.

Pakėlei ant rankų sūnų ir pasakei:

– Aš tave labai labai myliu. Klausyk mamos, kai man vėl reikės išvykti...

Tokia buvo naktis, toks buvo ir auštantis rytas Lietuvos karininko šeimoje.

Praėjo dar kelios neramios naktys. Vieną rytą nubudusi žmona pamatė vyrą berašantį.

– Šitiek laiškų! Ką visą rytą rašai ir kam?

– Baigiu laišką vengrų pulkininko našlei, nors nesu tikras, ar ji mano laišką gaus. Negalėjau neparašyti...

Traukiantis per pelkes iš apsupimo, prie lietuvių prisijungė ir vengrų dalinių kariai bei atsilikę nuo savųjų vokiečiai. Apšaudant rusų artilerijai, lietuvių batalionas traukėsi vieningai, kariai stengėsi padėti vieni kitiems. Paskutiniame apsupties žiede atrodė, kad tik per stebuklą gali išlikti gyvas. Būta akimirkų, kai kariai, dar neišgirdę atšvilpiančio sviedinio, šeštuoju pojūčiu privalėjo suvokti, kurion vieton kristi. Kad mirtis aplenktų, saugiausia būdavo griūti į jau išmuštą anksčiau atlėkusio sviedinio duobę: seni kareiviai sakydavo, jog sviedinys antrą kartą į tą pačią vietą nepataiko. Lemtingą akimirksnį, kai vadas ruošėsi kristi į artimiausią nužiūrėtą sviedinio duobę, jį aplenkė ir duobėn įšoko vengrų pulkininkas. Jonui Semaškai nebeliko laiko apsidairyti kitos duobės, tad griuvo kur papuolė. O atlėkęs sviedinys pataikė į ką tik išmuštą duobę, kur pasislėpė vengrų pulkininkas.

– Štai kaip nepažįstamas karininkas man išgelbėjo gyvybę. Atidaviau pagarbą žuvusiam vengrų pulkininkui, paėmiau jo

dokumentus ir bėgau toliau su visais... Rašau jo žmonai, kokiomis aplinkybėmis žuvo vyras. Nelinksmas laiškas, bet ar gali laiškai iš fronto būti linksmi? Už savo gyvybę aš skolingas ir vienam vokiečių kareivėliui. Besitraukdami iš apsupimo, stengėmės kiek tik įmanoma trumpinti kelią. Lenkiant smarkiai apšaudomą vietovę, visiems teko čiuožti sėdomis nuo labai stataus apledijusio kalno. Pračiuožti buvo įmanoma tik viena šliūže, į kurią eilės tvarka ir taikiausi. Pribėgęs vokiečių kareivėlis nustūmė mane ir nučiuožė pirmas. O tuo metu atlėkęs artilerijos sviedinys pataikė į čiuožiantį kalnu žemyn vokietį...

Gal ne visada reikia stengtis būti pirmam? O gal man dar nebuvo lemta mirti? Pavargau, Liole, pavargau nuo karo. Matyt, mus tryps svetimi tol, kol neišnyksim iš Žemės planetos su savo teise gyventi.

Tarytum jau viską vienas kitam išpasakojo, o sunkumas nuo širdies nenuslinko.

– Ir čia baisu gyventi, – pasakė žmona. – Jie mano Lėją į getą išvarė. Išveš į Vokietiją arba sušaudys...

Žydaitė Lėja buvo Elenos gimnazijos laikų draugė: jiedvi gyveno kaimynystėje, draugavo, svajojo apie ateitį ir tikėjo, jog niekas jų draugystės neišardys.

– Kol buvai fronte, čia labai daug kas pasikeitė.

– Bandysiu padėti.

– Kaip?

– Eisiu į vokiečių civilinės vadovybės Lietuvos kraštui generalinio komisaro štabą. Negi manęs nepriimtų ir neišklausytų, kryžiumi už narsą apdovanoję?

Štabe ir vėl staigmena – Ničė sukinėjasi.

– Senasis Ničė! Ką čia veiki? Vis dar kariauji? Ar negana?

– Atostogauju, tik nežinau, ar ilgai.

– Sveikas?

– Man sielą skauda.

– Ir man, Niče, ir man...

– Bet tau sielą reikia gydyti namuose, prie žmonos šono. Ko čia atėjai?

– Žmonos draugę, žydaitę, bandysiu gelbėti. Ji gete. Mus sieja sena graži draugystė. Lėja padarė didelę klaidą: ištekėjusi išvažiavo į Palestiną, o prieš karą sugrįžo. Nepritapo ji ten... Sakau – užtarsiu.

– Išprotėjai, Semaška. Gal tau Stalingrado buvo negana? Atšaldyk savo galvą ir sugrąžink į vietą sveiką protą, Jonai Semaška!

Kai Ničė pašnekovą pavadindavo vardu ir pavarde, vertėdavo susimąstyti.

– Eik namo. Aš tave įspėjau, norėdamas tau gero. Atsimink, aš rimtai įspėjau: su šėtonu gal ir susitartum, su jais... nė nebandyk!

– Negaliu, Niče. Reikia pasikalbėti.

– Matau, nežinai, kur eini. Atleisk, kad nepavyko tau proto įkrėsti.

Oi kaip maloniai jį priėmė štabe pats generalinis komisaras Adrianas fon Rentelnas! Kaip didvyrį, gyvą stebuklą, iš Stalingrado ugnies sugrįžusį. Tačiau šypsena generalinio komisaro veide bemat pradingo, kai karininkas prašneko apie Lėjos šeimą: neliko pagarbaus draugiškumo, lyg vėjo nupūsta išnyko šlovės aureolė. Svetimiems svetimi didvyriai reikalingi tik kaip pavaldiniai.

– Ar gerai pagalvojote, karininke, ko prašote? – lediniu balsu nutvilkė aukštas aukšto rango vokiečių pareigūnas.

– Galvoju. Dabar...

– Tada aš nieko negirdėjau, o jūs nieko neprašėte. Nesusipratimas...

– Ne. Jūs girdėjote, aš prašau ir jūs tikrai galite paleisti mano žmonos draugę.

– Ką? Jautri karininko širdis neatlaiko?

– Taip... Nes aš ne tik karys, aš dar ir žmogus.

– Kieno tu pusėje, karininke? Iki šiol buvai mūsų pusėje. Ar aš klystu?

– Aš savo pusėje. Kovojau prieš bolševizmą.

– Gerai kovojai, tik ar protelio nepraradai? Tai jie, visų pirma jie – žydai pagimdė pasauliui komunizmo idėją ir į tavo Lietuvą atnešė taip pat... Visa kita atėjo tik kaip padarinys, gal tu apie tai nemąstei? Jei žinotum daugiau, apsisuktum ir išeitum, kol ne vėlu.

– Mano ginamieji nebuvo komunistai. Tai dora žydų šeima ir aš prašau jiems padėti. Be to, norėčiau priminti, jog aš labai retai ko nors prašau.

– Gėda. Pradingo karininko garbės supratimas?

– Pabuvus fronte, mano požiūris į vadovėlinę karininko garbę šiek tiek pasikeitė. Arba... lietuvis kario garbę kitaip supranta.

– Gaila, kad pasikeitė. Tą proga ir aš noriu priminti: mūsų pokalbis baigtas. Jūs laisvas!

Atiduok pagarbą, karininke, ir išeik. Kuo skubiau dink. Okupanto leksikone žodis „laisvas“ visada reiškia, jog tavo laisvė baigėsi. Tą pačią akimirką, kai tas žodis buvo ištartas.

– Vargšė Lėja... – tiek tepasakė žmona jam sugrįžus.

Jau kitą dieną Semaška gavo įsakymą pakeisti 13-ojo bataliono vadą ir vykti į Šiaurės frontą, prie Leningrado, kur nesiliovė įnirtingi mūšiai.

Nepasakė vyras žmonai apie gautą įsakymą, išvažiuodamas pasakys, nesugadins paskutinės geros dienos.

– Niekur neskubi? – nustebo tą dieną žmona. – Stebuklas!

– Neskubu: visą dieną niekam neatidarau durų.

– Nuostabu! Bet ką slepi savo rašomajame stale?

– Įsakymą išvykti į frontą. Tai bausmė už bandymą išgelbėti Lėją.

– Neik! Kas per avinų banda tie vyrai. Neik ir viskas!

– Neičiau, bet... kas bus su tavimi ir sūnumi? Juk supranti.

– Suprantu, bet nuo to nė kiek ne lengviau.

Ji išėjo ir po kelių minučių grįžo apsirengusi puošniausia savo suknute. Ant stalo atsirado žvakidė, šis tas skanaus ir nežinia kokiame slaptame kampelyje išsaugotas butelis itališko vyno. Jis nustebo, o ji pasakė:

– Pabūkim vieni namuose. Noriu, kad visada mane prisimintum tokią: linksmą, laimingą, gražią. Pagaliau viskas vieną dieną baigsis, ar ne? Pabūkime vieni...

– Tik nelaidok manęs per anksti, aš sugrįšiu. Pažadu. Ar kada nors netesėjau tau duoto žodžio?

1944-ųjų pavasaris. 13-ojo bataliono vadas Jonas Semaška su savo kariais metamas į Rytų fronto šiaurės sektorių padėti vokiečių daliniui, patekusiam į apsupimą. Atlaikęs sunkų

mūšį, bataliono vadas buvo sužeistas ir skubiai išgabentas į Opočkos ligoninę.

Ilgai sirgti niekas neleido. Atsigavai, atsistojai ant kojų ir – atgal į frontą.

Po savaitės – antras sužeidimas prie Velikije Lukų. Nuo skeveldros smūgio lūžo raktikaulis, liko didelės plėštinės žaizdos. Pasibaigus mūšiui, jį surado kariai ir išnešė iš lavonais nuguldyto lauko. Atsigavo vežamas į ligoninę.

– Kur aš? – paklausė, išvydęs kario veidą.

– Gyvas, vade, jūs gyvas! Viskas bus gerai, – nudžiugo kareivis. – Tik nekalbėkit, jūs labai nukraujavot. Ligoninė jau arti.

Paguoda nepadėjo. Jis smego ir smego nebūtin, kelias į ligoninę pasirodė be galo ilgas.

– Teisybę sakai. Sunku kalbėti, tarytum amžinam miegui trauktų...

– Verčiau neužmikit, vade, aš kalbėsiu, tik neužmikit, – prašė karys. – Viskas, jau viskas! Mes prasiveržėm, mes jau grįžtame Lietuvos link. Nemiegokit, vade... Gal žmonai parašyti ką norėtumėt? Aš pieštuką ir popieriaus turiu, ką jai parašyti?

– Rašyk, gyvas esu, sugrįšiu, pasveiksiu... – ir jis vėl nusmigo į netikrą miegą – sužeistojo alpulį. O karys jį atsargiai judino, glostydamas veidą, plaukus:

– Ar girdite mane, vade? Tuoj ligoninė! – trynė jam smilkinius ir prašė: – Juk laikėtės kaip Heraklis... Kas jums, vade, nepasiduokit! Mes dar pakariausim ir dėl Lietuvos, tik nesugalvokit numirti, – bėrė žodžius karys, vis ragindamas vairuotoją: – Ar negalima greičiau važiuoti?

Vėl sugrįžo sąmonė, vadas prašneko:

– Kas mes būsim, jei sugrįšim gyvi? Juokas! Gal niekas mūsų nė nepastebės, nenorės sužinoti, ką patyrėme svetimame kare, ką amžinai praradom? Kas mes būsim, kary? Tik niekam nereikalingos aukos, kaip ir visa Lietuva.

Karys tylėjo, laikė prispaudęs ranka kraujuojančią vado žaizdą.

– Vis tiek čia, svetimoj šaly, numirti nenorėčiau. Taigi aš laikausi, kary, ištversiu. Supratai, ką norėjau pasakyti? Iki paskutinės savo gyvenimo dienos atsimink: jau dabar, dar karui nepasibaigus, visi mus išduoda...

– Nusiraminkit, vade, tavo kariai tavęs niekada neišduos.

– Ačiū, ačiū už viską.

Vadas nė akimirką negalėjo pamiršti, kad Lietuva tapo auka Antrajame pasauliniame kare. Nepamirš jis ir savo karių ištikimybės fronte, kai netgi vieno kario drąsus poelgis galėjo visus išgelbėti ar neryžtingumas – pražudyti.

Traukiantis iš apsupimo nuo Pskovo, vokiečių karinis dalinys, pabūgęs puolančios Raudonosios armijos gausybės, pabėgo, palikęs užnugaryje apsuptus lietuvius. Tesižino! Gelbėdami savo kailį, „Naujosios Europos“ kūrėjai net savo štabą su visais dokumentais paliko. Kai Jono Semaškos kariai atsitraukdami pasiekė vokiečių štabą, išvydo, kad jame jau šeimininkauja rusai. Lietuviai nesutriko, nespruko kas kur, o rusai, manydami, jog atėjo gausus vokiečių kariuomenės papildymas, atsišaudydami paliko užimtas patalpas. Po kurio laiko atsargiai sugrįžo ir

vokiečiai. Dezertyravęs iš mūšio lauko štabo viršininkas, palikęs raudonarmiečiams lietuvius kaip įkaitus vietoje savęs, nė nebandęs perspėti ar padėti pasitraukti, įžūliai šypsojosi, tarsi nieko nebūtų atsitikę. Majoras Jonas Semaška, atlaikęs raudonarmiečių veržimąsi, sarkastiškos vokiečio šypsenos jau nepajėgė atlaikyti: įsakė štabo viršininką sušaudyti.

Vokiečių karo vadovybėje kilo nepasitenkinimas: už išdavystę kare vokietis lietuvį galėjo nušauti be jokios atsakomybės, bet lietuvis vokiečio – jokiu būdu! Prasidėjo tyrimas, buvo smulkiai apklausti visi šio įvykio liudytojai. Vis dėlto teko pripažinti, jog vokiečiai sąmoningai, vengdami kautynių, ketino paaukoti lietuvių batalioną mirčiai.

Už įsakymą sušaudyti vokiečių karininką majoras Jonas Semaška nebuvo nubaustas. Jį gynė jo kariai. Ir ne vieną kartą.

Karo ligoninė užfrontėje. Pasitiko spengianti tyla, karo tyla, o sužeistasis vis dar nesusigaudė, ar tik ausyse spengia tyla, ar tai akimirka tikros tylos, o paskui vėl prasidės mūšio pragaras, bombų sprogimai, vėl bus kritusiųjų kūnai, liesis netekęs vertės kraujas, vėl gyvenimas be gyvenimo...

– Sulopysim, karininke, pasveiksi, – paguodė jį seselė, ruošdama operacijai. – Tuoj tave sutvarkysim, atlėgs skausmas, ir viskas bus gerai.

Jis suprato: ausyse spengė ne užfrontės tyla, pradėjo veikti narkozė.

Sutvirtino karo chirurgai sulaužytą raktikaulį metaliniu

strypu, kuris liks karininko kūne visam laikui ir dar kartą pasitarnaus, kai pagal tą strypą teks atpažinti Jono Semaškos palaikus.

– Na štai, jau sveiksti, karininke, jau ir po visų baimių. Sudurstėme tavo suskaldytą raktikaulį, turėsi stipresnį negu buvo, su geležiniu sutvirtinimu, jokia kulka nepramuš! – šypsojosi, čiauškėjo seselė nubudusiam po operacijos. – Ryt jau galėsi keltis.

– Ilgai miegojau?

– Ilgai. Už visą neišmiegotą laiką. Tave kareivėlis aplankė. Mandagus. Gražuolis! Šokolado plytelę paliko, liepė sveikti.

– Kur jis?

– Išvažiavo atgal... į frontą. Labai skubėjo.

– Kas mane čia atvežė?

– A! Kitas, ne tas, kuris aplankė miegantį. Anas labai linksmas, jaunas, šviesiaplaukis.

– Ačiū. Labai daug man pasakei, sesele. Gaila, kad jiedu nepalaukė, kol nubusiu.

– Jiems neleido laukti. Matai, karininke, generolai tikriausiai gyvi tik žudydami... Kada šita beprasmybė baigsis? – čiauškėjo seselė. – Žinai, karininke, nenorėčiau pagimdyti sūnaus, kuris į generolus iškoptų...

– Suprantu. Pavargai nuo kraujo ir matytų žaizdų? – klausė žiūrėdamas į jaunutę medicinos seserį. Pagalvojo, kad nemokės, nežinos, ką atsakyti į jos skausmo kupiną klausimą, ir nutilo.

– Pavargau... Labai pavargau: visą naktį vieną po kito sužeistus vežė. Bet užtat jūs, karininke, miegojot lyg šimtą metų būtumėt be miego.

– Mergaite, ar tu žinai, kas yra kario miegas, žinai, kaip miega kariai?

– Žinau: budėjau prie tavęs naktį. Kliedėjai ar sapnavai, bet vis Liolę šaukei. Kas ji?

– Žmona.

– Aišku. Šaukėt ir šaukėt pro miegus ją visą naktį... Išgaruodama narkozė leidžia pamatyti saviškius: gyvus ir mirusius.

– Gaila, neprisimenu, ką sapnavau.

– Dar susapnuosi ir žmoną, ir namus, laiko turėsi labai daug! – seselė jau šypsojosi, nerimą tarytum vėjas nupūtė. – O dabar miegok už visą neišmiegotą laiką. Aš jau bėgsiu. Girdi? Dar vieną sužeistą atvežė...

– Palauk. Koks tavo vardas, mieloji?

– Gerda! – šūktelėjo jau nubėgdama seselė, palikusi karininkui ramybės akimirksnį ir gerą žodį.

Vos pradėjo vaikščioti, vos kiek pasveiko, speciali karo medikų komisija nustatė: frontui dar tinkamas. Tačiau atostogų davė! Parvažiavęs į Kauną aplankė saviškius – žmoną ir sūnų, savo gerą bičiulį kapitoną Antaną Rugį kaime. Neišvengiamai artėjo diena vėl susiruošti į frontą. Karininko laimei, buvo subombarduota Kauno geležinkelio stotis, ir jis dar dviem dienoms grįžo namo. Bet geležinkelį greit suremontavo ir teko išvykti: svetimas karas vis dar laukė mūsų vyrų. Negera nuojauta šį kartą lydėjo karininką.

Artėjant pralaimėjimui, fanatikai karo vadai kasdien įžūlėjo. 1944 metų kovo 22 dieną Šiaurės fronto vadas generolas feldmaršalas Valteris Modelis ir Ostlando aukštesny-

sis SS ir policijos vadas SS obergrupenfiureris Fridrichas Jekelnas Polocke pareikalavo iš generolo leitenanto Povilo Plechavičiaus iki balandžio 15 dienos sudaryti 15 naujų batalionų iš devynių tūkstančių Lietuvos vyrų ir perduoti juos vermachto žinion. Plechavičius atsisakė skelbti visuotinę mobilizaciją. Jau gegužės 15 dieną Kaune įsikūrusi Vietinės rinktinės vadovybė kartu su generolu leitenantu Povilu Plechavičiumi ir štabo viršininku pulkininku Oskaru Urbonu suimami ir išvežami į Salaspilio koncentracijos stovyklą Latvijoje. Tą pačią gegužės 15 dieną SS obergrupenfiureris F. Jekelnas paskelbė: „Lietuvos senieji generolai įsigeidė turėti savo kariuomenę ir net pabandė diktuoti savo valią manydami, kad Vokietijos Didysis Reichas jau neturįs jėgų ir pralaimi karą. Tenemano jūsų senieji generolai, jog dabar jų valdžios ir galios metas. Lietuvos daugiau niekada nebus!" Jėga nugalėjo teisę. „Kvailys! – pyko majoras. – Didžiausias kvailys, nesugebantis pripažinti pralaimėjimo". Keiksnojo karininkas piktu balsu, kurio, laimė, niekas nesiklausė. Už vieną žodį galėjai atsidurti Salaspilyje. Taigi kol dar gyvas, marš, karininke, į pirmąsias linijas paskutinėse žūtbūtinėse kautynėse svetimame kare, kur tebesilieja kraujas, kur rusų radijas kas rytą šaukia, kaip narsiai Raudonoji armija, palaikoma visų tautų liaudies, žengia pirmyn. Vokiečių pusėje radijas irgi nenutyla: vis dar žada slapčiausią ginklą, nuo kurio rusai lyg musės iškris ir karas baigsis grynakraujų pergale. Į tai atsakydamas rusų politrukas prikimusiu balsu per radiją agituoja vokiečių pusėje esančius lietuvius: „Nugnybkit savo vadus ir pereikit rusų pusėn – teisingiausio karo pusėn". Fiurerio šalininkas irgi įsakmiu to-

nu ramina: „Fronte nieko naujo! Šiek tiek pasitraukėm atgal, bet neilgam...“

„Pamišėliai!“ – nuslysdavo šypsenėlė karininko veidu.

Girdi, ką rėkia radijas, ar ne, – tu lietuvis ir vis dar esi karo auka. Eik, giliai atsidusęs, sukaupęs jėgas, ir vėl vesk savo vyrus klampiais keliais link Kuršo, saugok juos ir neprarask vilties – numirti sugrįšit namo. Sugrįšit per užminuotus, bombų išardytus kelius ir nors nežinai, ką rasi grįžęs, vis tiek trauksi pavergtų namų pusėn, nes kitų namų neturi. Dabar tu ir tavo vyrai – vienas kūnas ir viena širdis.

Traukiantis iš Rusijos į Latviją, visi keliai buvo užgrūsti vokiečių kariuomenės ir technikos. Išvarginti karo, vokiečių kareiviai stengėsi atsitraukti gerai pravažiuojamais keliais ir ne kartą tapo tiesioginiu taikiniu rusų lakūnams. Tarp Pskovo ir Kuršo žuvo daug vokiečių karių.

Majoras Jonas Semaška dar kartą nutarė pasinaudoti išbandytu būdu – atsitraukti iš fronto pelkėtomis vietomis, kur negalėjo pravažiuoti tankai. Dar kartą išvedė savo vyrus iš ugnies uragano sveikus ir gyvus, nors mirtinai nuvargusius ir patyrusius neįsivaizduojamą karo siaubą.

Atlaikę rusų ataką, perėję apšalusias pelkes, jau Latvijos pusėje Jono Semaškos bataliono kariai susitiko su vokiečių gestapo žvalgybininkais. Ne veltui sakoma – prieš galą žvėris pasiunta. Gestapo būrys, sulaikęs lietuvių karius, pareikalavo atiduoti ginklus ir paaiškinti, kodėl traukiasi atskirai nuo vokiečių armijos? Nors jiems buvo suprantamai atsakyta, vadas Jonas Semaška neišvengė kaltinimo, buvo apšauktas dezertyru, dar blogiau – dezertyrais pavadinti visi bataliono kariai. Gestapininkai vadą areštavo ir kariams paskelbė, kad

jis bus atiduotas karo lauko teismui. Tvarka ir bausmė vokiečių armijoje jau buvo pašlijusi, fiurerio didybė blėso, tačiau gestapas dirbo! Šito buvo per daug netgi santūriems lietuviams. Bataliono kariai apsupo gestapo štabą, nukreipė pancerfaustus ir pareiškė: „Jeigu nepaleisite mūsų vado, – atidengsime ugnį! Žus vadas – neliks ir jūsų!" Kai vokiečiai pajuto, jog yra apsupti iš visų pusių, teko paklusti. Turbūt vienintelį kartą per visą karo laiką galingi vokiečių pancerfaustai atsisuko į juos pačius. Lietuviai išdrįso vokiečiams duoti kario garbės ir žmoniškumo fronte pamoką. Gestapininkams mirties akivaizdoje savas kailis staiga pasirodė kur kas brangesnis už fiurerio idėjas, ir Joną Semašką jie paleido. Kai lietuviai pasitraukė, kažkuris pasakė: „Pamokyti gestapo tarnus vis dėlto reikėjo!" Kitas pridūrė: „Trauk juos velniai!"

– O aš vos susilaikiau nešovęs, kai vadą suėmė, – prisipažino 13-ojo bataliono puskarininkis Algirdas Vyšniauskas, perėjęs kruvinus karo kelius ir išlikęs gyvas, – gal kad papasakotų ainiams, ką lietuviams reiškė Antrasis pasaulinis karas ir kas jie buvo tame kare.

Likimo ironija: lietuviams fronte teko kautis ir su... lietuviais, 16-osios divizijos kariais. Kovoti prieš saviškius, nors visi žinojo, kad lietuvių ten buvo nedaug, niekas nenorėjo, vengė atviros kovos. Ir vieta tinkama pasitaikė: pelkės abiem pusėm sunkiai praeinamos, nei mašina, nei tanku nepajudėsi.

O Raudonoji armija bet kokia kaina veržėsi pirmyn! Rusų kariuomenės vadovybė įsakė sušalusius nukautųjų lavonus guldyti ant pelkių tiesiant kelią tankams. Rusai skubėjo prie

Baltijos jūros, ir jokia jėga negalėjo jų sustabdyti, jokia kaina nebuvo per didelė. Nors jau visiems buvo aiški karo pabaiga, tačiau raudoniesiems net savų kareivių kūnai nieko nereiškė. Svarbiausia – tikslas pasiektas: rusų tankai Kuršo pelkėse nenuskendo, o mirusieji – argi jiems svarbu, kur liks gulėti? Tik gyvieji dar ilgus metus bijos prasitarti, ką matė.

Iki 1945 metų gegužės 8 dienos – Vokietijos kapituliacijos paskelbimo Jono Semaškos batalionas buvo nusiųstas saugoti Baltijos jūros pakrantę nuo rusų desantininkų iš jūros ir žemyno.

Kurše vokiečių karinė vadovybė sutelkė daug kariuomenės ir ginkluotės, net iš Afrikos čia atvyko pagarsėjęs karo vadas generolas Šiorneris. Vargu ar visais savo sugebėjimais jis būtų galėjęs pakeisti karo eigą. Kariai buvo mūšių iškamuoti, kariniai daliniai margi, surankioti iš visų batalionų: vokiečiai ir austrai, vengrai ir estai, latviai ir lietuviai vis dar grūmėsi žūtbūtiniame kare. Beviltiškai apsupti Kuršo fronto ruože, vokiečiai laikėsi iš visų jėgų, nors pripažinti pralaimėjimą būtų buvę protingiau.

Dar prieš paskelbiant Berlyno kapituliaciją įvairiausių tautybių kareiviai, aukštesnio rango karininkai kaip kuris sugebėjo stengėsi sprukti į Švediją. Atrodytų, pralaimėjęs okupantas turėjo būti atlaidesnis, savo darbelius apmąstyti, bet kur tau! Nors Hitlerio pozicijos braškėjo visais šonais, tačiau gestapas vis dar stengėsi įvaryti baimės ir pamokyti paklusnumo. Aplinkui šmirinėjo pakrantės apsaugos vadas pulkininkas Kolis ir ieškojo, prie ko prikibti dėl netvarkos:

keikėsi, plūdosi, už kiekvieną prasižengimą bausdavo. Liejo susikaupusį pyktį ir karo nuovargį ant kareivių, kad šie nesugebėjo laimėti reichui pergalės. Kartais imdavo aiškinti, kaip aukojasi vermachtas, gelbėdamas pasaulį nuo žydiško komunizmo, ir kokie kvailiai lietuviai, tikros „lietuviškos kiaulės", jei šito nesupranta. Tiktai jo niekas rimtas nebesiklausė, netgi savi. Atvirai kalbant, plūsti lietuvius jis turėjo priežasčių: mat mūsiškiai kariai, saugodami jūros pakrantę, stengėsi nepastebėti bėglių į Švediją, o neretai patys padėdavo jiems pasprukti kur akys veda. Jūros keliu pabėgo daug latvių, kurie tarnavo SS daliniuose, nes jie jau žinojo, kas atsitiks, vos Raudonoji įžengs į Kuršą. Tiesa, jie nenumatė, jog visi sulauks to paties atpildo, kiek bebūtų „nusipelnę" tame bepročių sukeltame kare.

Išlikę gyvi per visą karą, artėjant karo pabaigai vyrai bėgo nuo gresiančios mirties ir galimos nelaisvės. Bėgo, kol rusai neužblokavo kelių iš jūros pusės. Nešdinosi ir vokiečiai, tik jiems niekas negrasino karo lauko teismu, nes savųjų gestapas „nematė".

Gyvybės instinktas – pats stipriausias: nepaisydami baimės nuskęsti, nes į bėglių laivus iš oro taikėsi rusų lakūnai, nepabūgę akylos gestapo akies kareiviai spruko į Gotlando salą – vienintelį galimą išsigelbėjimą. O lietuviai – pakrantės saugotojai juo daugėjo bėglių, juo labiau jų „nepastebėdavo". Bet gestapo akys matė daugiau nei reikėjo: vis dar sekė, stebėjo ir grasino.

Jūros pakrantę saugojo 5-asis lietuvių savisaugos batalionas, išgyvenęs skausmingą tragediją, kai teko sušaudyti savo bendražygius, „nusikaltusius" reichui.

Tiek to „nusikaltimo“ ir būta: vyrai leido keliasdešimčiai latvių pabėgti į Gotlando salą, patys juos palydėjo, nuplukdė valtimis iki bėglių laukiančio katerio, atplaukusio iš Švedijos. Tuo kateriu ne vienas išsigelbėjo nuo vokiečių ir nuo rusų rūstybės bei „teisingumo“. Tikriausiai negerą minutę kažkas kažkam prasitarė apie paslapčia atplaukiantį kateri ir nuplukdantį bėglius, o gal pakrantės saugotojai jau seniai buvo sekami, – sunku pasakyti, tačiau buvo surengtas labai skubus ir neteisingas teismas; karo lauko teismu jo pavadinti nederėtų.

Pakrantės apsaugos 5-asis batalionas buvo skubiai vokiečių pulkininko Kolio įsakymu nuginkluotas, išrikiuotas ir priverstas išklausyti ne kartą girdėtą „maldelę“: vermachto kareiviai narsiai ir drąsiai kovėsi už visų gerovę, prieš bolševikų gaujas, žuvo už fiurerį, o lietuviai pasielgė kaip tikri išdavikai – 5-asis batalionas susidėjo su priešu! Kareiviai ne iškart suprato, ką vapalioja pulkininkas, tačiau pajuto, jog atsitiks nenumatytas baisus dalykas. Juk visi iki vieno buvo kaltinami išdavyste!

Daug kartų lietuvių kariai girdėjo panašius kaltinimus: ir tie, kurie, varu paimti į Raudonąją armiją, kariavo rusų pusėje, ir tie, kurie tikėjosi išlikti daugiau ar mažiau neutralūs savisaugos batalionuose, kontroliuojami vokiečių.

Net pats bataliono vadas majoras Pranas Ambraziūnas negalėjo vyrų įspėti nei paaiškinti, kas atsitiko? Tik prasidėjus skubotam tardymui lietuviai sužinojo, kad juos susekė slaptoji karo lauko žandarmerija ir jie kaltinami už pagalbą latviams nelegaliai emigruojant į Gotlandą. Tardymas buvo panašus į tragikomišką farsą: fiurerio parankiniai net girdėti nepanoro,

kad žmonės bėgo nuo gresiančio Raudonosios armijos „išvadavimo“, bėgo tikėdamiesi ramesnio gyvenimo užsienyje, bėgo niekuo nenusikaltę net savo sąžinei. Drauge su latviais spruko ir eiliniai vokiečių kareiviai, bijodami patekti rusų nelaisvėn: kaip buvo elgiamasi su vokiečių belaisviais, jie jau žinojo. Kaltės nesimatė, jos ir nebuvo, tačiau už netvarką kažkas privalėjo atsakyti, nes vokietis labiau už viską mėgo tvarką. Kas kitas galėjo tapti tuo „atpirkimo ožiu“, jei ne lietuviai? Septyni kariai, priremti nenuginčijamais faktais, prisipažino, jog pro pirštus žiūrėjo, leidę kai kam pasprukti, nes gyvybė kiekvienam brangi. Prisipažinimas ir buvo didžiausia klaida. Deja, niekas nenumatė, kokios bausmės griebsis gestapas. Karo lauko teismo nuosprendis buvo nelauktai žiaurus: septyni lietuviai kariai buvo nubausti mirties bausme „už išdavystę“, vienuolikai teko atsidurti drausmės lageryje. Teismas pribloškė karius ne tik ypatingu žiaurumu baigiantis karui, bet ir tuo, jog suimtuosius buvo įsakyta sušaudyti patiems lietuviams. Atsisakius vykdyti karo lauko teismo nuosprendį, sušaudymas grėsė visam batalionui.

Paskutinis kraujo lašas pasiutęs, arba... jo kai kam labai prireikė, pritrūko... medaliams nušveisti.

Bausmės vykdymo liudytojai, buvę 5-ojo savisaugos bataliono kariai – Jonas Laucė ir Viktoras Gulmanas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto auklėtinis, buvęs karo korespondentas, iki gyvenimo pabaigos negalės užmiršti matyto vaizdo. Jis liko akyse, tarytum prakeikimas lietuviams už jų nuolankumą ir patiklumą. Viktoras Gulmanas turėjo žinių, jog buvo planuojamas viso 5-ojo bataliono slaptas pabėgimas. Deja, nesuspėta...

Nuginkluoti lietuvių kariai buvo suvaryti į aikštę, juos apsupo vokiečių tankai, aplinkui buvo sustatyti egzekucijai paruošti kulkosvaidžiai – tam atvejui, jeigu vis dėlto 5-asis batalionas išdrįstų kokiu nors būdu pasipriešinti, nors tam nebuvo palikta nė menkiausios galimybės – visas batalionas jau buvo nuginkluotas ir apsuptas. Kad įbaugintų kitus, egzekucijos organizatorius Kolis ir jo parankiniai įsakė patiems lietuviams sušaudyti savus.

„Kaltuosius" po vieną vedė feldžandarai. Vienas jaunas karys nešėsi rankoje Švč. Marijos paveikslėlį, tikriausiai išnešiotą per visas karo negandas. Priėjo kariai prie duobės, pasiuntė atsisveikinimo žvilgsnį tiems, kurie stovėjo netoliese, nudūrę akis žemyn, bejėgiai užtarti savo bendražygius. Feldfebelis vadovavo egzekucijai, ištęsdamas mirties akimirkas.

Atrodo, feldfebelį labai „įžeidė" karys Sendrius, pajuokavęs draugams: „Tik gerai pataikykite..." Jis šypsojosi okupantui į veidą ir tada, kai bataliono gydytojas Lyberis visiems prie krūtinės segė balto popieriaus apskritimus – taikinį širdin.

Sušaudymui vadovauti buvo įsakyta leitenantui Bratėnui. Jam drebėjo rankos, akyse tvenkėsi migla, vargu ar jis matė paskutinę kario šypseną, sukrėtusią visus, tik ne lauko žandarmerijos feldfebelį.

Prie duobių jau buvo įkasti stulpai, prie kurių pririšo nuteistuosius, užrišę jiems akis. Žudikas mat negali savo aukai žiūrėti į akis. Žudyti gali, o pamatyti einančių į mirtį akis – ne! Tris sušaudę, ėmėsi likusių, o paskui buvo įsakyta visus sumesti į tris duobes ir užkasti. Tačiau dar vienas spjūvis į veidą laukė lietuvių. Vokietis oberleitenantas numirėlio

kaukės veidu paskelbė pakrantės apsaugos vado įsakymą: „Batalionas savo gėdą nuplovė krauju, todėl jam leidžiama toliau kovoti už „Naująją Europą“.

Po atmintinos egzekucijos 1944 metų spalio mėnesį 5-asis batalionas buvo išformuotas, kariai išskirstyti, kai kurie pasiųsti į 13-ąjį batalioną, kiti – į 256-ąjį, į pirmąsias fronto linijas.

Kai iš atsiųstųjų karių majoras Jonas Semaška sužinojo apie tai, kas įvyko, jis pasakė savo adjutantui: „Jeigu šitaip būtų nubaudę mano karius ir neturėčiau jokios galimybės apginti juos ginklu, būčiau pirmutinis atsistojęs prie duobės“.

Deja, tragedija jau buvo įvykusi, jos istoriją po daugelio rusų okupacijos metų vaizdžiai aprašė 5-ojo bataliono jaunesnysis puskarininkis, rašytojas Jonas Laucė savo memuaruose „Penktasis savisaugos batalionas“.

Ne geriau sekėsi ir tiems latviams bei lietuviams, kurie sėkmingai nuplaukė į vilčių žemę – Švediją: jie visi buvo švedų valdininkų išduoti rusams. Patekę švedų nelaisvėn, nespėjo apsidžiaugti, nes švedų vyriausybė klusniai vykdė Stalino reikalavimus. Matyt, švedai ne mažiau nei visas pasaulis bijojo raudonojo maro. Neutrali valstybė nedrįso pasipriešinti Stalinui, nepaisė tarptautinių žmogaus teisių, nors niekas nebūtų galėjęs sužinoti, kiek ir kokių bėglių pasiekė Švediją.

Protingųjų pasaulis mėgsta, kad jiems nurodinėtų bepročiai.

Visus baltijiečius švedų pareigūnai lyg didžiausius nusikaltėlius „perleido“ rusų enkavėdistams. Švedija labai

skubėjo pripažinti Baltijos šalių okupaciją, netgi atiduoti sovietų Rusijai Lietuvos auksą, buvusį Švedijos bankuose.

Kas buvo toliau?

Belaisviai be teismo ir tardymų, nieko nesistengiant išsiaiškinti, buvo įkalinti bausmės lageriuose, ištremti į Sibiro rūdų kasyklas, iš kur sugrįžo tik vienas kitas... Tiesa, pasklido legenda tapusi žinia, jog vienas švedų karininkas, internuotų belaisvių pabėgėlių stovyklos komendantas, nusišovė, savo gyvybe pasiryžęs nuplauti Švedijos valdininkų gėdą. Tebūna tai gražus Švedijos karalystės karininko pagerbimas.

Diena po dienos lėkė sušaudytas laikas. Nors Kurše net keleriems metams buvo sukaupta maisto atsargų, netrūko ginkluotės ir vadovavo, kaip sakoma fronte, užkietėję karo veteranai, finalas neišvengiamai artėjo. Kruvinas finalas, kokio nenumatė nei „Naujosios Europos" šauklys Hitleris, nei raudonojo rojaus pranašas Stalinas. Ne viską, ką buvo suplanavę, abiem juodiesiems genijams pavyko padaryti, bet suspėta labai daug, netgi paskutinėmis dienomis prieš kapituliaciją.

Berlynas pasidavė 1945 metų gegužės 8 dieną, o Kurše dar vyko mūšiai. Raudonieji jūros vilkai jau blokavo priėjimą iš jūros pusės, sausumoje iš visų pabūklų irgi šaudė raudonarmiečiai, tarytum tomis dienomis jūroje siautusi audra visiems protus būtų sumaišiusi.

Nespėję pabėgti aukštesnio rango vokiečių karininkai skubiai plėšė antpečius, apdovanojimus, keitė aprangą, nes kur kas saugiau buvo likti eiliniu arba civiliu. Pajūryje mėtėsi

vokiški kariniai atributai, vertės netekę medaliai. Taigi... Nors eiliniam kariui visada blogiau, nes jam tenka pirmieji šūviai ir pirmosios žaizdos kare, kai kada ir jo gatvelėje būna šventė! Eiliniai stebėjo šitą sumaištį ir džiaugėsi, kad išliko gyvi, kiekvienas savaip pažymėdamas karo pabaigą.

Kapituliavus Vokietijai, Kuršo kariams buvo įsakyta per 24 valandas, palikus apkasus ir įtvirtinimus, pasitraukti. Tačiau bolševikai labai skubėjo ir nė nemanė laukti tas 24 valandas. Kada gi komunistai laikėsi savo pačių pasirašytų susitarimų? Raudonarmiečiai bematant pasklido po Kuršą. Nuo pačios karo pradžios sovietų Rusijos karinė vadovybė savo kareiviams leido imti „trofėjus“: plėšti, žudyti, prievartauti vietos gyventojus, o tam ypač gerai buvo parengti specialiosios paskirties enkavėdistų daliniai. Baltijos šalyse jie rodė savo galią jau nuo pirmųjų okupacijos dienų. Galima įsivaizduoti, kas darėsi Kurše po Vokietijos kapituliacijos.

Išvakarėse pas majorą Joną Semašką atėjo jo adjutantas Stepas Januševičius, ryšininkas Bronius Petrauskas ir Ipolitas Zulumskis. Į klausimą „Ką darysime, vade?“ Semaška atsakė: „Pasitraukti į Vakarus neketinu. Aš dar esu Lietuvos karininkas. Liksiu Tėvynėje. Nepasiduosiu. Mano kova dar nebaigta...“

– Mūsų taip pat, – pasakė vyrai.

– Gerai pagalvokit... Su savo kariais jau kalbėjau: jie nusprendė, kaip kas gali, traukti Lietuvos pusėn, į namus.

– O mes irgi nusprendėme: eisim su jumis, vade.

Sutarė, jog naktimis miškais pasieks Lietuvą ir bandys užmegzti ryšį su partizanais.

Į Kuršą, amerikiečių produktais atpenėti, žemynu ir iš jūros plūste plūdo raudonarmiečiai. Kas plėšė, kas girtavo, kas iš džiaugsmo, kad išlikęs gyvas, šaudė į visas puses. Reikia manyti, jog Lietuvoje visiems įsakinėjęs vyriausiasis vokiečių komisaras Adrianas fon Rentelnas jau seniai išnešė kudašių, palikęs savo laikinas valdas Dievo valiai ir žmonių kvailumui. Užmiršusi, kur prasideda ir kur baigiasi reicho vandenų riba, iš Kuršo laiku spėjo išsidanginti ir garsiojo egzekutoriaus pulkininko Kolio šutvė.

Krante girtutėliai rusų ir vokiečių eiliniai kareiviai šventė karo pabaigą – šaudė iš visų ginklų, kokius tik turėjo po ranka. Įkaušę rusai draugiškai glėbesčiavosi su savo priešais „fašistais". Reginys vertas dailininko teptuko, tik dailininko nebuvo.

Gal kitaip ir negalėjo būti, karininke? Kartu pradėjo karą, kartu reikėjo jį užbaigti? Kaip bevertintume įvykius, karo iniciatoriai turėjo kuo „pasigirti": nužudė 50 milijonų žmonių, kaip nesidžiaugti? Ir dar gyvų liko... nebaigtoms žudynėms. Atšvęs abi pusės karo pabaigą ir išsiskirstys kas sau. Toliau žudynės jau tęsis okupuotose Baltijos šalyse ir kitose valstybėse, patekusiose sovietų įtakos zonon. Tik žudoma bus tyliai, kruvinas akcijas nuspalvinus „klasių kovos" propaganda. Pasaulio radijas pritils, pasauliui juk nesvarbu, kas dar bus nužudytas tame nepasibaigusiame Antrajame pasauliniame: svarbiausia, kad savi marškiniai liktų neskylėti.

Ar gerai apsvarstei, karininke? Tokia yra ir tokia visada bus pasaulio politikų tuštybė: savi marškiniai arčiau kūno. Jei nesugebi pats susikirpti „marškinėlių", – plėšk nuo kito.

Gal šiuo metu ir tau reikėtų tik apie savo gyvybę galvoti, karininke? Kol šiltutėliai kareiviai krante geria iš vieno butelio ir draugiškai šlamščia vokiečių paliktas maisto atsargas, – patogi akimirka tuščio laiko, kai dar galėtum ištrūkti į Vakarus.

Kodėl nebėgai? Nepasitraukei? Niekas nebūtų išdrįsęs tavęs už tai pasmerkti. Kodėl pasilikai vargų Lietuvoj, juk dar nežinojai, kad tavo šeimai nepavyko pasitraukti į Vakarus.

Per akimirksnį sustojusį laiką tarp gyvybės ir mirties išgirstu tavo atsakymą: „Renkuosi ne mirtį – kovą. Tokia laisvės kaina".

Majorą Joną Semašką sustabdė uždusęs nuo bėgimo karys ir pasakė:

– Vade, jūsų ieško NKVD smogikai iš specialiosios paskirties būrio. Vietos latviai, gyvenantys netoli štabo, jau apklausti. Jie seka jūsų pėdomis.

Reikėjo skubiai dingti.

– Ačiū, – atsakė majoras. – Žinojau, kad manęs ieškos. Aš jau seniai enkavėdistų taikinyje.

– Žūti per anksti, – nusprendė atskubėjęs adjutantas Stepas Januševičius. – Slėpsimės.

Tiesą sakant, pasislėpti nebuvo kur: katrie nepasidavė, atidavę ginklus ir iškėlę rankas prieš raudonarmiečių automatus, pasijuto lyg vabalėliai ant skruzdėlyno. Raudonoji armija jau masiškai siaubė jūros pakrantę, karinius sandėlius, gyventojų rūsius.

Netoli jūros, drėgnoje, nendrėmis apaugusioje vietoje, kiek įmanoma giliau smėlyje, įtaisę tuščiavidures nendres

kvėpavimui, kariai užkasė savo vadą. Šaltas kapas gyvam žmogui suteikė dar vieną galimybę išlikti. Vyrai sutarė slėptis po vieną, o sutemus susitikti sutartoje vietoje ir miškais keliauti Lietuvos pusėn, Skuodo ir Telšių link.

– Mes ateisim jūsų sutemus, laikykitės, vade! – šūktelėjo vyrai ir, užlyginę pėdsakus smėlyje, išsiskirstė.

Pirmosios valandos buvo nesunkios, paskui ėmė džiūti burna, mausti sužeistą petį. Smėlis buvo drėgnas ir šaltas, netoliese aiškiai girdėjosi šūviai ir balsai. Enkavėdistai tikrino gyventojų butus, pakrantės įtvirtinimus: jo atkakliai ieškojo.

Apie ką galvojai, karininke, šaltame gyvo žmogaus kape?

Stengeisi nieko negalvoti, tik sukaupei valią ir jėgas kaip nors iškęsti iki nakties. Tik nesustingti į ledą, nepalūžti, kad ir kas atsitiktų. O valandos slinko lėtai. Nejaugi sustojo ir tavasis laikas gyventi? Jau skaudėjo ne tik sužeistą petį, laužė visą kūną. Nebesuvokei, kuri galėtų būti valanda, kai išgirdai savo adjutanto balsą:

– Atkapstysiu tave, vade... Iš tokios duobės galima ir nebeatsikelti...

Sunkiai atsisėdai, vos galėjai judėti.

– Pasirūpinau šiuo tuo, vade, išgerkit gurkšnelį, sušilsit.

Tą akimirką jis labiausiai norėjo pamatyti išraiškingą savo adjutanto veidą, santūrų šypsnį sučiauptose lūpose, tačiau pajūrį jau gaubė nakties tamsa.

– Šalčiau nei vandeny, – pasakė majoras, – ačiū, bičiuli.

– Mes jau nužiūrėjome kelius, kuriais dar įmanoma prasmukti. Susidarė net kelios mūsiškių grupės: jie jau išėjo, irgi trauks pas partizanus. Eis mažais būreliais pasienio

miškais. Mes ne vieni, tačiau vilties maža. Visur kelius aptūpę NKVD daliniai.

– Taip... Viltis miršta paskutinė, bet mes dar gyvi. Einame?

– Dar keletą minučių, vade. Enkavėdistai įsikūrė toliau nuo kranto. Čia saugu, net sargybiniai šiuo metu linksminasi. Štabo būstinę užėmė. Krante girti kareiviai šlitinėja, pergalę švenčia. Aš netoliese pas pažįstamą latvį ginklų parinkęs užkasiau ir... kelionei šį bei tą. Atsikvėpkit prieš žygį, aš tuoj...

– Na jau ne! Galiu rizikuoti savo gyvybe, o svetima nenorėčiau. Eisiu drauge. Patikimi žmonės tavo latviai?

– Šventi žmonės, vade, savi. Nejaugi galas viskam?

– Mažiau kalbėk. Na, kad mudu nužudytų, jiems prireiks daugiau pastangų.

– Kažin, vade, kažin?.. Ordų ordos jau čia! Man atrodo, verčiau vokietis būtų nugalėjęs, gal nors kultūringesnio pono vergais būtume tapę.

– Sakai, pažįstamas velnias geriau už dar nepažintą?

– Velniai yra velniai, visi vienodi, bet... Vokiečiai nors savo žuvusius palaidodavo po mūšio, o šitie!.. Kiek jie čia jau priguldė... Visai nekaltų! Karas baigėsi, o jie vis kariauja. Rusai net savus dar gyvus, mirtinai sužeistus, paliko po atviru dangum: kančiose nusibaigti, supūti, žvėrims suėsti... Kur praėjo, ten lavonų krūvos. Juk karas baigėsi, kam tęsti žudynes? Kerštauti visiems iš eilės?

– Nebeprimink...

– Tyliu. Tyliu.

Kurį laiką ėjo tylėdami, apsižvalgydami, stabtelėdami. Tik adjutantas vėl neiškentė:

– Aš vis galvoju, kas dar bus? Kas laukia manęs, mano artimųjų, tautos, mūsų visų?

Šmėstelėjo šešėlis. Savi ar svetimi?

Jie susitiko. Visi keturi. Sėkmingai atėjo į sutartą vietą, adjutantas net savo paslėptus ginklus spėjo išsikasti. Vadas stengėsi suspėti su visais, tačiau jautėsi vis blogiau. Krėtė drebulys, šlapio smėlio kapo pasekmė. Vos ištvėrė iki ryto. Auštant jie buvo jau toli nuo Latvijos–Lietuvos sienos. Dienoti susirado sausą saugią vietelę miške.

– Tuoj, tuoj mes jus atgaivinsim, – sujudo bendražygiai. Šį tą paslėpėm į kuprines. Netgi šiltą antklodę turim. Vieną...

– Aspirinas būtų geriau, – pastebėjo majoras.

– Pačiupau ir vaistinėlę, – nuramino ryšininkas Bronius Petrauskas. Ryšininkas visada numatydavo, ko prireiks ateičiai.

Sukūrė mažą lauželį, užvirino vandens kareiviškame katilėlyje.

– Viskas praeis...

– Praeis, – pritarė vadas. – Poilsis padės. Budėsime paeiliui. Jeigu kas nors... jūs mane paliekate ir ieškote ryšių su partizanais. Aš... vienas nusigausiu iki Telšių. Aiškiai sukarščiavau.

– Visų pirma, jūs nebudėsite. Tuščia šneka, vade. Išmiegosit ligą ir... tada pirmyn. Nepaliksim jūsų.

– Ačiū, vyrai, – padėkojo jau gerdamas karstelėjusią arbatą. Nė neprisiminė, ar išgirdo paskutinius vyrų žodžius prieš nusmigdamas į gilų miegą.

Nubudęs Jonas Semaška jautėsi geriau. Vyrai siūlė dar vieną parą pailsėti, bet jis nesutiko: eis, kiek pajėgs.

– Kokias tabletes man sugirdei? – paklausė ryšininko. – Nieko per miegus negirdėjau, net bomba nebūtų pažadinusi.

– Pasirodo, man reikėjo medicinos mokytis. Ot pražuvęs talentas! – šypsojosi Bronius Petrauskas.

Dar viena naktis keliaujant miškais, dar vienas lauželis prieš aušrą, ir pavasaris jau neatrodė šaltas.

– O! Jūs jau sveikas, matau, – nudžiugo adjutantas, plikydamas arbatą iš surinktų žolių.

– Viskas, kas mūsų neužmuša, padaro stipresnius, argi ne? Kokios žolienės privirei?

– O ką? Skani? Mokausi gyventi miške, pradedu mokytis... – juokavo adjutantas. Vyrai šypsojosi, gerdami kvepiančią žalią arbatą, nežinia iš ko išvirtą, ir juokavo, tarsi miškas jiems būtų optimizmo ir energijos į kraują įliejęs, tarsi būtų padėjęs užmiršti, kas išgyventa fronte.

– Mes taip mažai žinome apie žmogaus gyvenimą ir gyvybę, nors tariamės esą išminčiai. Gal iš nežinojimo visos nelaimės? Tik susidūręs su mirtimi, pradedi suprasti, ko verta gyvybė ir kokia beprasmybė yra karas. Naktį kalbėjausi su žuvusiais ir nežinau, kas tai buvo – sapnas ar vizija? Man atrodo, jie visi, mano žuvę draugai, čia, šalia, ir kažką labai svarbaus man sako, tik aš nemoku, negaliu jų išgirsti ir suprasti... – panoro išsikalbėti ryšininkas.

– Bet... mes likome gyvi. Užteks apie mirtį, – apgaubti miško tylos kalbėjosi vyrai.

– Mirti mums jau nebaisu. Baisiau bus gyventi su tuo, ką matėme ir ką patyrėme, verčiami aplinkybių, – prašneko ir vadas.

Vadinasi, tikrai atsigavo.

– Klampodamas per pelkes, kai iš paskos per sušalusius lavonus ropojo rusų tankai, galvojau, kad sapnuoju košmarą... – vis dar neslėpė klaikių išgyvenimų kartėlio adjutantas.

– Kai laikas matuojamas širdies dūžiais, negali rinktis, kaip gyventi. Lietuva pasirinkimo laisvės neturėjo. Deja! Taigi grįžtame prie konkrečios veiklos: kuris iš mūsų turime pažįstamų Telšiuose, Skuode, Plungėje, Varniuose? Kur galėtume laikinai sustoti, išsiskirstę po vieną?

Dar viena sėkminga kelionė naktį, ir jie pasiekė Varnius.

Netrukus pavyko susitikti su partizanų ryšininkais.

Majoras Jonas Semaška buvo aprūpintas fiktyviais dokumentais, gavo asmens pažymėjimą Grinkaus pavarde ir jau nuo 1945 metų birželio 1 dienos dirbo Rietavo miško žvalgu, nuo rugsėjo mėnesio – pušų sakinimo instruktoriumi.

1946 metų kovo 16 dieną jis pradėjo dirbti vyriausiojoje kelių valdyboje. Karininkas tapo Telšių eksploatacijos ruožo darbininku.

Partizanų žodžiais tariant, majoras pasirodė pačiu laiku. Žemaitijoje jau veikė Lietuvos laisvės armijos (LLA) daliniai.

Kas vyko Žemaitijos partizanų būriuose, kol majoras Jonas Semaška, tapęs Žemaičių legiono vadu ir gavęs slapyvardį Liepa, pradėjo sunkiausią savo gyvenimo laikotarpį?

Dar karo pradžioje lietuviai pajuto nuolat stiprėjantį vokiečių terorą. Jaunų karininkų grupė 1941 metų gruodyje

Vilniuje įkūrė pogrindinę organizaciją – Lietuvos laisvės armiją. Jai vadovavo Kazys Veverskis. Organizacijos tikslas buvo suburti vyrus kovai prieš vokiečius, priešintis artėjančiai bolševikų okupacijai. Būtinybę priešintis 1943 metais jau suvokė visa Lietuva.

1944 metų vasarą bolševikai jau „darė tvarką" rytinėje Lietuvos dalyje, kai frontas sustojo ties Šiauliais, Raseiniais. Tą vasarą Žemaitijon skubėjo tie, kurie jautė, jog gyventi okupacijos sąlygomis negalės. Vyrai mokėsi miškuose partizaninio karo pagrindų, rūpinosi ginklais, ryšių priemonėmis, kaupė šaudmenų atsargas. Kad ir ką kalbėtų šių dienų užsienio istorikai ar tendencingą „tiesą" atskleidžiantys sovietinio saugumo bylų dokumentai, niekam nepavyks paneigti visą Lietuvą apėmusios Lietuvos laisvės armijos veiklos. Ši pogrindinė organizacija daug prisidėjo, kad Lietuvoje, vienintelėje iš okupuotų Baltijos valstybių, vokiečiams nepavyko suformuoti SS divizijos. LLA „klaida", dėl kurios kaltų istorijos teoretikai turėtų paieškoti ne Lietuvoje, yra ta, kad LLA vadai ir partizanai, netgi visa Lietuva per ilgai tikėjo, jog Vakarai laikysis Atlanto Chartijos deklaracijos ir bolševikinė okupacija pas mus ilgai neužtruks.

1944 metų rudenį sovietų armija prasiveržė ties Šiauliais ir ruošėsi pulti Klaipėdą. Spalio 7 dieną prie Sedos, pabandę priešintis, žuvo daugelis Tėvynės apsaugos rinktinės karių. LLA vadas Kazys Veverskis pasitraukė į pogrindį, bet 1944 metų gruodžio 28 dieną prie senojo tilto ties Raudondvariu buvo nukautas. Žuvo ir ištikimas majoro Jono Semaškos karo kelių bičiulis ir bendramintis kapitonas Petras Mikels-

kas. Veržiantis iš apsupties prie Stalingrado bei mūšiuose Kurše jis ištvėrė dvidešimt šešerias durtuvų kautynes ir išliko gyvas. Jei būtų gyvenęs Robino Hudo laikais, būtų tapęs gyva lietuvių legenda. Būtų... Deja! Kuršo armijai kapituliavus, kapitonas Petras Mikelskas nepasidavė nelaisvėn ir drauge su kitais bataliono kariais bandė sugrįžti į Lietuvą. Nepavyko. Vos pasiekęs Kretingą, buvo suimtas rusų enkavėdistų ir be teismo sušaudytas. Majoras Semaška neteko sumanaus ir drąsaus bičiulio, bebaimio kovotojo.

1944 metų lapkričio 17 dieną netoli Platelių ežero nusileido parašiutininkai, Rytprūsiuose parengti LLA kovotojai: grupės vadas kapitonas Adolfas Kubilius, žvalgas radistas Algirdas Šertvytis, Šarūnas Jazdauskas, Jonas Dūda ir Sergejus Semsis.

Nepastebėti, sėkmingai nusileidę, jie įrengė bunkerį ir pradėjo ieškoti ryšių su partizanais. Dirbti teko labai sunkiomis pafrontės sąlygomis 1944–1945 metų žiemą, siautėjant NKVD ir „Smerš“ daliniams. Padedant Šiaulių apygardos ryšininkui, garsiam to meto Lietuvos sportininkui Steponui Grybauskui, parašiutininkų grupei pavyko užmegzti ryšius su Žemaitijos partizanų daliniais. Telšiuose buvo įkurtas Žemaičių legiono štabas, kurio pirmuoju vadu tapo Adolfas Kubilius, pavaduotoju – Šarūnas Jazdauskas. Susikūrė Alkos, Šatrijos, Kardo rinktinės. Pirmoji Žemaičių legiono štabo vadavietė buvo Skirpsčių kaime, Pocių sodyboje. 1945 metų pavasarį, per Velykų šventes, vieno susišaudymo su stribais metu Adolfo Kubiliaus grupė išvadavo apsuptus partizanus, kurie buvo laikinai sustoję netoli štabo vadavietės. Suprantama, jog po to štabo būstinę reikėjo perkelti į kitą

vietą, numatytą Rietavo miškuose. Tačiau nespėta: balandžio 23 dieną, grįždamas iš užduoties Vilkų kaime, į pasalą pateko ir buvo suimtas Adolfas Kubilius, keli štabo nariai ir partizanai.

Kai majoras Semaška atsirado Žemaitijoje, Adolfas Kubilius jau buvo suimtas ir vėliau nuteistas mirties bausme. Žemaičių legiono štabo žvalgybos skyriaus viršininkas radistas Algirdas Šertvytis, sunkiai sužeistas, slapta gydėsi Telšiuose. Štabo vadavietė ir Pocių sodyba sudegintos, namų šeimininkas nukankintas KGB rūsiuose, jo šeima ištremta iš Lietuvos.

Tokią padėtį Žemaičių legione rado Liepa, kuriam teko vėl įkurti štabą, atnaujinti ryšius, įvesti karinę tvarką ir drausmę partizanų būriuose, planuoti tolesnę rezistencijos veiklą pogrindyje.

Patyrusį karininką Joną Semašką partizanai sutiko labai palankiai. Netrukus jis susitiko su kapitonu Jonu Norejka-Generolu Vėtra ir informavo apie esamą padėtį žemaičių partizanų būriuose. Po šio susitikimo Jonui Semaškai-Liepai pasiūloma vadovauti Žemaičių legionui. Užduotis – suvienyti atskirų apygardų partizanų būrius ruošiantis lemiamai kovai ir numatyti tolesnę pogrindžio veiklą. Tapęs visos Žemaitijos partizanų vadu, Majoras Liepa per trumpą laiką įkuria kovinius štabus Šiaulių, Mažeikių, Telšių, Raseinių, Tauragės, Pagėgių, Šilutės, Klaipėdos ir Kretingos apskrityse.

1945 metų rugsėjo mėnesį į Jono Semaškos štabą atėjo dirbti Fortūnatas Ašoklis-Pelėda, Vytautas Ruzgys-Prutenis

ir žvalgas Zigmas Daulenskis-Sidabro Kulka. Jau rugsėjo pradžioje netoli Varnių Žemaičių legiono vadas Liepa sušaukė LLA vadų pasitarimą. Partizanų būrių vadai numatė, kaip plės ir palaikys ryšius su visomis pogrindžio organizacijomis, ką ir kaip veiks partizanai Žemaitijoje, kokiu pagrindu bus sudaryta civilinė valdžia iš legaliai gyvenančių LLA narių. Daugėjant išdavysčių, buvo sutarta į LLA bei Lietuvos gynimo tarybą priimti tik lietuvius, nes vietinių rusų ir lenkų dauguma palaikė okupantus.

Štabas 1945 metų spalio 1 dienos įsakymu įsikūrė ūkininko Girdvainio sodyboje Sedos valsčiuje, Laumių kaime. Ryšiai su Liepa buvo palaikomi per Bronę Stasiūnienę-Oną ir Genę Dargytę-Gražiną.

Įkūrus kovinius štabus Žemaitijos apskrityse, numatyta Šiaulių Vaidoto rinktinę perorganizuoti į Margirio rinktinę, kurios vadu turėjo būti paskirtas Zigmas Daulenskis.

Visais spaudos ir radijo kanalais sovietinė valdžia skelbė ir skatino partizanų legalizaciją, žadėjo laisvę, tačiau majoras Semaška tais pažadais netikėjo. Apsilankęs partizanų būriuose, atvirai išsakydavo labai argumentuotas savo abejones, duodavo patarimų. Jis labai gerai suprato ir atvirai sakė, jog partizaninė kova ilgai tęstis negali, neturi perspektyvų, matė, kad Lietuva pasauliui nerūpi, jos laisvė svarbi tik patiems lietuviams. Norintiems legalizuotis jis patarė nepasiduoti atvirai, pasistengti įsilieti į legalų gyvenimą su padirbtais dokumentais, toliau nuo gimtųjų vietų, kur juos galėtų daug kas pažinti. Daugelis partizanų, paklausę vado patarimų, legalizavosi slapta: jiems buvo parūpinti dokumentai kita pavarde, padėta įsidarbinti. Daug

vyrų, turinčių šeimas, mažamečius vaikus, išėjo į legalų gyvenimą, partizanų būriai sumažėjo.

Atėjo metas apmąstyti ir sukurti neginkluoto pasipriešinimo – pogrindinės rezistencijos planus, numatyti pogrindinių organizacijų veiklą, kad tauta išliktų suvienyta savo dvasia, išmoktų priešintis okupantui ir prievartai ne tik ginkluotos kovos būdu.

Jau nuo 1944 metų Lietuvoje ypač plačiai siautėjo specialusis enkavėdistų dalinys „Smerš". Padedant stribams ir vietos išdavikams bei provokatoriams „Smerš" daliniai suvedinėjo sąskaitas su „buožėmis – kapitalistais", buvusių nepriklausomos Lietuvos partijų nariais, karininkais, mokytojais, kunigais. Visoje Lietuvoje buvo įkurdintos NKVD įgulos. Apmokyti MGB agentai buvo infiltruoti ir į partizanų būrius bei pogrindžio organizacijas. Jiems padedant suimti, įkalinti, sušaudyti ar ištremti ne tik pasipriešinimo kovų dalyviai, bet ir jų šeimos. Lietuva per karą ir pokario okupaciją neteko daugiau kaip milijono žmonių.

Atėjus majorui Jonui Semaškai į Žemaičių legioną, jo žinioje dar buvo apie 2800 partizanų iš visų Žemaitijos vietovių. Vadas daug važinėjo, susitiko su visų partizanų būrių vadais, vietoje aiškinosi esamą padėtį, turimas maisto, ginklų, medikamentų atsargas, bunkerių būklę, ryšius su gyvenančiais legaliai. Viską pasvėręs, paskaičiavęs, padarė išvadą, jog partizanai išsilaikys daugiausia pusmetį. Po to tektų pereiti į rezistencinį pogrindį.

Viltis, kad Amerika išlaisvins Lietuvą iš bolševikų, blėso. Bet... kovotojams niekada nebūna viskas prarasta. Numatyta kreiptis į pasaulio laisvųjų tautų nepriklausomas organi-

zacijas, atvirai pareikšti, kas vyksta Lietuvoje, kol pasaulio galingieji dalijasi „trofėjus“, ir tikėtis, jog kreipimasis neliks be atgarsio.

Jonas Semaška-Liepa dar kartą susitiko su Generolu Vėtra, aptarė artimiausius Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vyriausiosios vadovybės tikslus, veiklos planus bei Lietuvos tautinės tarybos (LTT) darbą ruošiantis vieningam ginkluotam sukilimui.

Jono Semaškos artimųjų žiniomis bei sprendžiant iš skelbtų spaudoje KGB bylų dokumentų, vienas iš paskutinių susitikimų su Generolu Vėtra galėjo būti 1946 metų kovo 14 dieną. Liepa pateikė konkrečias žinias apie pasiruošimą sukilimui, priminė, jog partizanams labai trūksta medikamentų ir tvarstomosios medžiagos. Sunku būtų tiksliau pasakyti, apie ką kalbėjosi šio susitikimo metu abu karininkai, tačiau žmonai per paskutinį pasimatymą majoras Jonas Semaška pasakė: „Žūsime visi, tačiau paskutinį savo žodį dar tarsime. Nesvarbu, jei tai tebus gedulingo varpo skambesys, primenantis pasauliui apie vienos mažos tautos mirtiną kovą už laisvę...“

Būdamas Vilniuje, Kaune, Varėnoje, majoras Semaška stengėsi susitikti su bendraminčiais karininkais, kurie nepasitraukė į Vakarus ir galėjo daug padėti rengiantis būsimam ginkluotam sukilimui prieš okupantų valdžią.

Nors buvo pašėlusiai drąsus, turėjo didžiulę karininko patirtį, majoras Semaška skrupulingai atsargiai tvarkė dokumentus, – jo gyvenamoje vietoje kratų metu jokių dokumentų apie suderintą LTT ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų veiklą saugumas nerado. Karininkas stengėsi didžiausią atsakomybę pri-

siimti sau. Jo štabo partizanų liudijimu, eidamas į susitikimus, jis savo palydovams įsakydavo: „Jeigu pakliūtume į pasalą ar būtume apsupti ir nebeliktų vilties išsigelbėti, – privalote nepalikti manęs gyvo. Žinau, kad enkavėdistai manęs bėgančio nešaudys, tai padaryti teks jums, vyrai..."

Su kapitonu Jonu Noreika jiedu susitiko per ryšininkę VVU studentę Eleną Kakariekaitę. Tuo metu Liepa jau turėjo dar vieną slapyvardį – Rikis. 1946 metų vasario mėnesį Telšiuose jis susitiko su LTT generaliniu sekretoriumi Stasiu Gorodeckiu, kuris jam perdavė pogrindžio centro direktyvas ir „Lietuvių tautos atsišaukimą į laisvąsias pasaulio tautas". Jame buvo konkrečiai nurodyta, ko, prisidengę „išvaduotojų" skraiste, bolševikai siekia visoje Europoje ir ką jau suspėjo nuveikti Lietuvoje: moralinis ir fizinis susidorojimas, masinis žmonių trėmimas, kankinimai, žudymai vietoje, Lietuvos kolonizavimas – rusų įkurdinimas – tai bolševikų teroro metodai, naudojami prieš lietuvius. Kreipimesi pasakyta, kiek jau ištremta lietuvių, kiek aukų turi Lietuva ir kas jos laukia įsigalėjus bolševizmui. Prašoma garbingų pasaulio politikų pagalbos, kol lietuvių tauta dar gyva.

Šį atsišaukimą į Vakarų valstybes buvo numatyta perduoti per Anglijos ir JAV ambasadas Maskvoje. Lietuvos balsą ir viltis, išsakytas LTT narių vardu, turėjo išgirsti Laisvųjų pasaulio tautų konferencijos Amerikoje dalyviai.

Lietuviai dar tikėjosi, jog tarp Sovietų Sąjungos ir JAV kils konfliktas, o atėjus tam laikui numatyta per visas turimas radijo stotis pareikšti pasauliui apie ginkluotą tautos sukilimą, neteisėtą okupaciją ir pašaukti tautą pasipriešinti sovietų valdžiai.

Kilus pavojui, toliau šį darbą tęsti būtų tekę Jonui Semaškai bei kitiems LTT nariams, išvykusiems į Telšius.

1946 metų pavasarį savanoriškai kūrėsi jaunimo „mirtininkų“ grupės, kurios savo gyvybės kaina ryžosi gelbėti kitus. Jos turėjo pradėti veikti, jeigu vėl prasidėtų masiniai trėmimai.

Tuo metu partizanų būriai gavo 1946 metų kovo 12 dieną pasirašytą kapitono Noreikos-Generolo Vėtros atsišaukimą į tautą, kvietimą rengtis visos Lietuvos ginkluotam sukilimui.

„Lietuvių tautos atsišaukimas į laisvąsias pasaulio tautas“ vis dėlto pasiekė JAV ambasadorių Maskvoje, kuris, išvydęs dokumentą, atsisakė jį priimti ir patarė lietuviams „veikti legaliai, vadovaujantis Sovietų Sąjungos įstatymais“.

Nepavykus perduoti LTT atsišaukimo per JAV ambasadą Maskvoje, į užsienį turėjo išvykti vienas iš Kauno apygardos štabo vadų – lakūnas inžinierius Viktoras Ašmenskas. Suderinus veiksmus su partizanais, Viktoras Ašmenskas-Skaistis lėktuvu PO-2, naudojamu civiliniams skraidymams, turėjo atskristi iki Eržvilko. Tuo momentu oro uostą bei ten esančią radijo stotį būtų užėmę partizanai. LTT narys Kazys Jakubėnas ten jau turėjo laukti Ašmensko ir kartu su juo išskristi į Gotlando salą, o iš jos į Švediją. Lietuvos ginkluotųjų pajėgų dislokacija bei veiksmai, prasidėjus sukilimui, buvo kruopščiai suderinti. Iki atitinkamo momento majorui Jonui Semaškai pavesta išlaikyti ginkluotas grupuotes pasipriešinimo operacijai. Visuotinio tautos sukilimo projektui įgyvendinti tetrūko vos dviejų trijų savaičių.

Ir vėl... Deja!

Gal tauta, metų metus engiama, priprato prie antkaklio, išmoko tyliai kentėti?

Gal net prie išdavystės priprato, nebelaiko išdavystės nuodėme, nusikaltimu?

Gal kažkas skausmo ar kankinimų neišlaikė arba pardavė sąžinę ir savo tautą už pinigus, sotesnę duonos riekę? Išaiškins negailestingas laikas ir archyvų atmintis.

O tada... 1946 metų kovo 16 dieną LTT narės Onos Lukauskaitės-Poškienės bute jau 9 valandą ryto šeimininkavo KGB agentai. Į saugumo surengtą pasalą, pavadintą „Falanga", užėjęs į LTT vado Stasio Gorodeckio butą, pateko ir Viktoras Ašmenskas.

Saugumo operacijos „Falanga" planą parengė ir LTT išdavė trys saugumo agentai: Oras, Klevas ir Sibiriakovas.

Sovietinio saugumo pinklėse atsidūrė visa Lietuvos tautinė taryba.

Nors Jonas Semaška tuokart dar nebuvo suimtas, tačiau jam jau buvo užvesta atskira byla.

Suimtuosius tardė MGB pulkininkas Eusiejus Rozauskas, netgi tarp savųjų garsėjęs budelio vardu.

Ona Lukauskaitė-Poškienė buvo LTT techninio darbo vadovė: rašė, redagavo, spausdino LTT dokumentus, rūpinosi pogrindine spauda. Į MGB rankas pateko visi slapti, buvę tuo metu jos bute LTT ir Lietuvos ginkluotojo pasipriešinimo vyriausiosios vadovybės dokumentai. Vėliau Maskvos KGB nurodymu įsakyta tuos dokumentus sunaikinti. Kodėl?

Gal tam, kad mirštanti, žudoma tauta niekada neprisikeltų? Nesužinotų, jog turėjo savo didvyrių, siekusių lais-

vos demokratinės Lietuvos ir žuvusių už laisvę? Kas žino, gal ir todėl buvo sunaikinti dokumentai suimtųjų bylose? Nužudyti žodį ne mažiau svarbu nei žmogų, o okupantai šitą tiesą žinojo. Tik laikas, pašėlusiai lėkdamas ir viską nunešdamas užmarštin, staiga ima ir išmeta juodu ant balto rašytą ir pasirašytą dokumentą, iš kurio sužinome, jog saugumo surengtoje operacijoje „Falanga" tarp kitų agentų ypač nusipelnė agentė Oras, užverbuota 1942 metais, buvusi tautininkų partijos veikėja, sovietų okupacijos metais – nepartinė, Vilniaus miesto deputatė, LTSR rašytojų sąjungos narė Valerija Valsiūnienė.

LTSR KGB apyskaitos archyvų viršininko Mylnikovo pažymos stiliumi kalbant, „Agentė Oras aktyviai dalyvavo išaiškinant Lietuvos tautinę tarybą, iš kurios buvo suimtas keturiasdešimt vienas žmogus".

Šią akimirką aš bandau suprasti poetę, parašiusią gražiausias savo kūrybos eilutes: „Už gimtinės klonius su dangum giliu visą žemės auksą atiduot galiu..." Už kokį „auksą" poetė pardavė savo mūzą? Tais pačiais 1946 metais, po didžiosios LTT išdavystės, dirbdama saugumui ji parašė jau visai kitokias eiles: „Kai vergijos jau pančiai nukrito, užsimiršome naktį neramią, saulėm gaubia tarybinis rytas tavo, Vilniau, išvargintą žemę..."

Savo noru ji rašė ar priversta? Kentėjo dėl to ar nusiramino?

Kapai neprabils, o dokumentai yra tik dokumentai, nors ir labai daug pasakantys. Tad grįžkim prie žmonių, kuriems tikrai nereikėjo pasaulio aukso, kurie Tėvynei atidavė savo degančią širdį ir gyvybę.

Kas žino, jei išdavikų dėka nebūtų suimti visi LTT nariai ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų vadovybė, jei nebūtų mirties bausme nuteistas kapitonas Noreika, nukankintas Jonas Semaška ir kiti jų bendražygiai, gal sukilimo dienomis mus būtų išgirdęs pasaulis ir prabilęs apie Lietuvos likimą?

Eime į dienas žuvusių didvyrių.

Ką pasakoja majoro Jono Semaškos bendraminčiai, per kančių kančias, per atsitiktinumą išlikę gyvi, ką sako jo saugumo byloje surinkti dokumentai ir ką suspėjo pasakyti prieš mirtį jis pats?

Atrodė, nė nebuvo jokių akivaizdžių ženklų, kad jis yra sekamas, tačiau nuojauta majorui Semaškai kuždėjo: saugokis! Kažkas ne taip! Vis tiek susitikti su LTT centro vadovais būtinai reikėjo. Negalima buvo praleisti ir numatyto susitikimo su Zigmu Šerkšnu-Laukaičiu, kuris organizavo jaunimo partizanų grupes. 1946 metų kovo 14 dieną Liepa, atvykęs į Vilnių, susitiko su Antanu Petrausku ir nakvojo jo bute. Antano Petrausko brolis partizanavo, vadas jo šeimą pažinojo ir pasitikėjo.

Apie tai, kad į Vilnių atvyko Žemaičių legiono vadas, skubi žinia perduota ir Alfonsui Janulevičiui, kuris buvo atsakingas už ryšius tarp centro ir partizanų būrių.

Susitikęs su Alfonsu Janulevičium-Lapinu, Jonas Semaška sužinojo, kad Zigmas Šerkšnas jau areštuotas. Kitą dieną, kovo 15, Liepa per ryšininkę Eleną Kakariekaitę susitiko su Jonu Noreika-Generolu Vėtra ir perdavė jam Žemaičių legiono įsakymus bei kitus dokumentus, kuriuos reikėjo išsaugoti ateities archyvui. Su kapitonu Noreika jie pasikalbėjo ir apie tai, kurie patikimi Lietuvos karininkai

yra likę Tėvynėje ir kas iš jų galėtų imtis atsakomybės bei būtų įtrauktas į pogrindžio veiklą. Buvo prisimintas pulkininkas leitenantas Juozas Listopadskis.

Majoras Jonas Semaška patarė gerai pagalvoti, išsiaiškinti prieškario laikų karininko dabartines pažiūras.

Sunku pasakyti, kodėl aukšto karininko Listopadskio asmenybė Žemaičių legiono vadui kėlė kai kurių abejonių? Gal imta abejoti po to, kai pulkininkas leitenantas Listopadskis, 1941 metais buvęs 262-ojo šaulių pulko vadas Trakuose, buvo skubiai išsiųstas į Maskvą „pasitobulinti"? Ar neapdorojo jo KGB? Juk jis kurį laiką buvo ir 16-osios lietuviškosios divizijos vadas.

Abejones galėjo išsklaidyti tik laikas, bet laikas skubino veikti.

Su Jonu Noreika buvo sutarta, jog ryšius su LTT centru Semaška palaikys per Bronę Stasiūnienę.

Po šio susitikimo anksti rytą Jonas Semaška turėjo pasimatyti su Ona Poškiene jos bute Giedraičių gatvėje, Vilniuje. Artėdamas į Giedraičių gatvę, netoli Poškienės buto Jonas Semaška pastebėjo įtartinus asmenis, įdėmiai stebinčius praeivius. Kilo įtarimas, jog butas sekamas. Semaška pas Oną Poškienę neužėjo, pasiuntė ten savo ryšininką. Kai ryšininkas sutartu laiku negrįžo, jis suprato, jog įtarimas pasitvirtino. Liepa skubiai išvažiavo iš Vilniaus.

Iš tiesų tą rytą Poškienės bute KGB jau darė kratą: visi LTT centro dokumentai atsidūrė saugumo rankose.

Grįžęs į Telšius, Liepa veikė labai atsargiai, tačiau 1946 metų balandžio 15 dieną buvo suimtas. Per balandžio mėnesį

buvo suimti 32 Žemaičių legiono vadai ir ryšininkai. Štabo nariai – taip pat...

Apie Žemaičių legiono vado suėmimo aplinkybes papasakojo jo žvalgas Zigmas Daulenskis. Minimu momentu žvalgas jau buvo suimtas: jį suėmė 1945 metų rudenį, tačiau jo veiklos Žemaičių legione tada saugumas dar neišaiškino. Žinias apie vado Jono Semaškos suėmimą iš savo bendražygių Zigmas Daulenskis surinko vėliau, grįžęs iš tremties.

Štai ką jam papasakojo Vladas Kučinskas ir kokie klausimai iškilo buvusiam žvalgui:

„Vladas Kučinskas, kilęs iš Vainuto apylinkės, Kivylių kaimo, prieš karą buvo baigęs amatų mokyklą. Pirmą kartą okupavus Lietuvą rusams, dirbo kelių valdyboje darbų vykdytoju, dėl ko buvo atleistas nuo mobilizacijos. Vokiečių okupacijos metais dirbo statybos valdyboje. Antrą kartą sovietams okupavus Lietuvą, jis pradėjo dirbti plentų valdyboje.

Vlado Kučinsko brolis bei du jo žmonos broliai tapo partizanais, o per juos Vladas Kučinskas buvo supažindintas su Telšių ryšininke Bronislava Stasiūniene-Ona. Kadangi plentų valdybos darbuotojai tarnybos reikalais turėjo važinėti po visą Telšių apskritį, ryšininkė Ona neretai pasinaudodavo jo paslaugomis. Vieną kartą Ona paprašė Vlado Kučinsko, kad šis priimtų į darbą jos gerą pažįstamą, buvusį buhalterį Joną Jankauską. Tokia buvo dar viena Jono Semaškos pavardė.

Kadangi buhalterio tuo metu plentų valdybai nereikėjo, tai Vladas Kučinskas įdarbino Joną Jankauską-Semašką tiltų

meistru, nežinodamas jo tikrosios pavardės. Tačiau po kiek laiko susitikęs Oną jis pasakė, kad jos rekomenduotas „buhalteris“ kur kas labiau panašus į kariškį nei į kontoros darbuotoją. Tada Ona jam ir prasitarė, jog tai tikrai karininkas Jonas Semaška – Žemaičių legiono vadas.

Vladas Kučinskas buvo atsargus žmogus ir pasakė, jog toliau ryšius su Semaška palaikys tik per Oną, jokių tiesioginių susitikimų su vadu be ryšininkės nebus! Sutarta, pasižadėta. Gal ir laikytasi susitarimo, kas žino? Tačiau netrukus pas Kučinską į plentų valdybą atėjo dvi jaunos merginos ir paprašė perduoti Semaškai raštelį – žinutę. Kučinskas joms pasakė, jog tokia pavarde žmogaus jis nepažįsta, bet jei toks pasirodytų – gal koks naujas darbininkas atėjo dirbti prie kelių, – tai jis perduos raštelį. Kai susitiko su Ona, ji jam paaiškino, jog reikalas buvęs labai skubus, o atėjusi su rašteliu ryšininkė Raganėlė esanti patikima. Liko neaišku, kas gi buvo antroji mergina, atėjusi su Raganėle? Beje, Ona jau buvo spėjusi Kučinskui „įpiršti“ dar vieną darbuotoją Fortūnatą Ašoklį-Pelėdą, kuris pradėjo dirbti vežėju.

Kartą važiuojančius Platelių plentu juos sulaikė NKVD kariuomenės kareiviai. Kučinskas jiems pasakęs, jeigu tuo keliu negalima važiuoti, tai jis grįšiąs atgal. Tačiau patikrinę dokumentus ir komandiruotę, kareiviai jiems paskyrė savo palydovą, kuris juos palydėjo per kitus užkardos postus. Pavažiavus keliolika kilometrų, palydovas paleido juos vienus važiuoti. Dar kiek pavažiavus Ašoklis sustojo netoli miško prie sodybos ir iškėlė iš vežimo paslėptus kelis automatus, dėžes su šoviniais ir radijo stoties aparatūrą. Kučinskas iš nustebimo

amą prarado, o atsitokėjęs pasakė: jei būtų žinojęs, ant ko sėdi, nebūtų važiavęs kartu. Ašoklis-Pelėda jam atsakęs: „Jei būtum žinojęs, ant ko sėdi, mes jau būtume rusų suimti".

1946 metų balandžio 15 dieną apie 21 valandą 30 minučių Telšiuose Vladas Kučinskas, eidamas pas siuvėją, Kapinių ir Aušros gatvių sankryžoje sutiko Joną Semašką. Jis pasakęs, jog eina į geležinkelio stotį susitikti su Raganėle ir jau vėluoja. Jiems besišnekant Raganėlė – Stasė Šilingaitė pasirodė ateinanti nuo stoties. Priėjusi pasakė, jog, nesulaukusi reikalingo žmogaus, pati išėjo jo pasitikti. Taip jie trise užėjo pas pažįstamą Julių Klisevičių, ir jo bute Semaška apie penkiolika minučių vienas kalbėjosi su Raganėle. Išėję į gatvę, dar kurį laiką jie ėjo drauge, paskui atsisveikino. Raganėlė vėl nuėjo stoties link.

Labai greit prie Semaškos ir Kučinsko prisiartino šeši nepažįstami vyrai. Du iš jų, priėję arti, paprašė degtukų. Semaška bandė kišti ranką į kišenę, tačiau tada jau visi šeši jį puolė ir, užlaužę rankas, nusivedė. Prie Kučinsko priėjo dar du iš kažkur atsiradę vyrai ir nusivedė jį iš paskos. Priėjus NKVD pastato duris, Kučinskas išgirdo švilpiant daugybę švilpukų visame rajone, o tai reiškė, jog operacija baigta. Po poros dienų įvyko Kučinsko akistata su majoru Jonu Semaška ir Varnių ryšininku Vaclovu Eidimtu. Kučinskas pasakęs, jog Semaškos nepažįsta, o atvestas akistaton sumuštas žmogus yra plentų valdybos tiltų meistras Jonas Jankauskas. Tardytojas tada jam beveik pagrasinęs: „Būtų labai gerai, jeigu tik tiek ir težinotum..."

Kučinską ir dar septynis žmones, iš kurių jis pažino tik Raganėlę ir Eidimtą, nuteisė po dešimtį metų lagerio ir

penkerius be pilietinių teisių. Kalėjo Magadano bendrojo režimo lageryje, kur išdirbus vieną dieną buvo taikoma trijų dienų užskaita. Po septynerių metų, išėjęs į laisvę ir gavęs darbą, Kučinskas išsikvietė žmoną ir sūnų ir išgyveno tremtyje iki 1968 metų.

Raganėlės draugė, su kuria ją ne kartą yra matęs Kučinskas, dirbo Varniuose prekybos sistemoje. Ji netgi kaip liudytoja byloje nedalyvavo. Vėliau buvo partizanų nušauta.

Žinant paskutinius įvykius, galima padaryti išvadą: Raganėlė su visais įkalčiais buvo savo „draugės" įduota saugumui ir tikriausiai, net pati to nežinodama, dalyvavo majoro Jono Semaškos suėmimo operacijoje. Po to ir ji buvo nuteista.

Jeigu mąstytume, kad ji apie rengiamą suėmimo operaciją nežinojo, tai kas tada privertė įžvalgų Joną Semašką eiti į susitikimą?

Nei Raganėlės, nei jos „draugės" pavardžių Kučinskas tuo metu nežinojo, taip pat nežinojo ir ryšininkės Onos tikrosios pavardės. Aš pats Telšiuose per savo vyrus išsiaiškinau, kad Ona – Bronė Stasiūnienė buvo Smetonos valdininko žmona ir turėjo ryšių su kai kuriais partizanais. Ši ryšininkė labai dažnai važinėjo į sostinę, Telšius ir kitus miestus. Tiesioginių susitikimų su Brone Stasiūniene aš vengiau. Beje, tuo metu Kučinskas nieko tikro apie Žemaičių legiono vadą Joną Semašką irgi negalėjo žinoti, – pastebi žvalgas Zigmas Daulenskis.

Prieš suėmimą būta ir dar vieno įtarimą keliančio susitikimo...

Per tardymą Vladui Kučinskui tardytojas su visomis smulkiomis detalėmis priminė vieną atsitiktinį pokalbį Telšių aludėje su Julium Klisevičium. O buvo taip...

Kartą, netikėtai susitikę gatvėje, Vladas Kučinskas ir Julius Klisevičius užėjo aludėn „pasišnekėti". Išgėręs alaus, Julius Klisevičius pasakė Vladui Kučinskui, kad Jonas Jankauskas yra ne paprastas kelių meistras, o Žemaičių legiono vadas Jonas Semaška. Beje, Julius Klisevičius nebuvo tiek išgėręs, jog nesuvoktų, kur yra, ką kalba ir kad per garsiai kalba. Tada Vladas Kučinskas jį perspėjo, jog aludė – ne vieta apie tokius dalykus šnekėti, nes už šitokias kalbas abiem gali tekti „džiūvėsius ruošti"...

Tokios abejonės iškilo žvalgui Zigmui Daulenskiui: gal ir neįrodytos, bet vis dėlto – abejonės.

– Teisingas žingsnis, kad Semaška buvo įdarbintas Jono Jankausko pavarde plentų valdyboje Telšiuose. Tačiau kieno leidimu Ona pasakė Kučinskui, kad Jankauskas yra majoras Semaška, Žemaičių legiono vadas?

Žinau, kad Semaška buvo pernelyg drąsus karininkas, tačiau niekada nebūtų rizikavęs sukelti pavojų kitų gyvybei.

Kodėl Ašoklis-Pelėda pasisakė Kučinskui savo tikrąją pavardę? Ir kodėl jam nepažįstama Raganėlė su niekam nežinoma „drauge" buvo pasiųsta pas Kučinską su rašteliu Semaškai? Iš kur ji sužinojo Semaškos tikrąją pavardę? Ir dar atsivedė „draugę"?

Kas privertė legiono vadą vieną, be apsaugos eiti į susitikimą su ryšininke stotyje? Kodėl jis ten nepasiuntė kito ryšininko? Kodėl Raganėlė nebuvo suimta kartu su visais Telšiuose ir kodėl jos „draugę" partizanai pasmerkė mirti?

Visa tai panašu į darželinukų konspiraciją, kuri baigėsi didele tragedija. Neabejotina, jog už viso to slypėjo infiltruoti agentai į LTT ir Žemaičių legiono partizanų būrius. Tačiau Telšiuose išaiškinti ir suimti majorą Semašką galėjo tik žmogus, pažinęs jį iš veido.

Į šiuos mano klausimus, – sako Zigmas Daulenskis, – laikas dar neatsakė, nors iš paskelbtų saugumo archyvuose rastų dokumentų aišku, jog Lietuvos tautinę tarybą išdavė saugumo agentė Oras – poetė Valerija Valsiūnienė".

Laikas atsakys į visus klausimus, tačiau nėra pagrindo abejoti, jog saugumo agentų būta ne tik Lietuvos tautinėje taryboje. Žinome, jog ne vieną partizanų būrių štabą ir vadus išdavė pagarsėjęs provokatorius profesorius Juozas Markulis, palaikęs ryšius su partizanų vadais, buvęs puikus oratorius, sugebėjęs nuteikti ir įteigti. Vadai juo ilgai pasitikėjo.

Skaudu, baisu, sunkiai suvokiama, tačiau galima tvirtinti, jog paskutinius smūgius smogti Lietuvos išlaisvinimo kovotojams padėjo savi išdavikai. Be jų saugumas nebūtų užgniaužęs rengimosi visuotiniam ginkluotam lietuvių tautos pasipriešinimui prieš okupacinę sovietų valdžią.

Kai suimtą majorą Joną Semašką įvedė į dūmų ir prakaito kvapo pridvisusį tardytojo kabinetą, į akis tvieskė ryški apakinanti šviesa. Prarūkytu kimiu balsu enkavėdistas pasveikino:

– Priėjai liepto galą, šunie, ir padvėsi kaip šuo! Pavardė? Vardas? Kur gyveni?

– Jonas Grinius.

– Aš klausiu, kokia tikroji pavardė?

– Jonas Grinius, o gyvenau Jono Grinkaus pavarde.

– O mums žinoma, kad esi Jonas Semaška.

– Tokiu atveju jūs labai daug žinote, – ir jis nutilo.

– Mes viską žinome, viską!

Jis tylėjo.

– Žadi nekalbėti? Prakalbėsi. Čia visi prašneka...

Jis tylėjo.

Tada atvedė budelį. Apmušė, apdaužė pirmos pažinties proga, sukruvino. Tačiau ir po to jis tylėjo. Žinojo, kad gyvas iš čia neišeis, tai kuriam galui šnekėti?

Su fanatišku įtūžiu jį spardė net pats tardytojas. Paskui kruviną, be sąmonės įmetė į rūsį. Vieną, kad niekas net nenuvalytų kraujo.

Atsigavai tamsiame rūsyje, nežinojai, kuri valanda, iš tavęs jau buvo viskas atimta, netgi būtiniausios buitinės smulkmenos ir, žinoma, laikrodis. Dabar tau laiką skaičiavo širdies dūžiai. Skaičiavo, kol vėl išvedė tardymui.

– Atiduodu jums, viršininke, mūsų tylenį. Kalbėkitės, – pasakė vakarykštis budelis. Šyptelėjo ir išėjo. Paliko su nematytu, tikriausiai aukštesnės kvalifikacijos mirties rūsių angelu.

– Prašau, – pasiūlė cigaretę. Mandagus gestas ar gudrus ėjimas siekiant palenkti?

– Ačiū, – pasakei. – Labiau norėčiau vandens.

– Argi niekas nedavė atsigerti? – nustebo ir pašaukė sargybinį: – Nuvesk, kur reikia. Kalinys neparuoštas pokalbiui.

Nuvedė į dvokiantį tualetą. Iš čiaupo lašėjo rudas vanduo. Atsigėrei, apsidairei: jokios galimybės bėgti. Nusiprausei pridžiūvusį kraują nuo veido, dar kartą atsigėrei, nes nežinia, kada vėl gausi vandens. Vėl įdėmiai ir atsargiai apsižvalgei: visur grotos, už durų – sargybinis.

– Užteks terliotis! – šūktelėjo sargybinis. – Gal manai, tavęs lauks kaip generalisimo? Judinkis!

Atvedė tardyti.

– Ką? Net vandens kameron nedavė? – paklausė, kai sugrįžai. – Liepsiu laikytis įstatymo. Mes irgi žmonės.

Keista, banditu dar nepavadino. Žinojai – neištvers ir pavadins, o tada...

„Reikia laimėti laiko", – pamąstei ir pasakei tarsi ne tardytojui, o pačiam sau, vis dar nesuprasdamas, ar naujasis tardytojas tik vaidino išprusėlį humanistą, ar kol kas apsimetinėjo:

– Bus taip, kaip bus, yra taip, kaip yra...

– Sutinku: yra, kaip yra, ir niekur nedingsi, karininke. Tai... kalbėsimės ar?..

– Žiūrint apie ką...

– Sakykim, apie tai, kaip yra ir kaip bus.

– Taigi kaip bus?

– Negi tau tikrai neaišku? 1941 metais tarnavai Raudonojoje armijoje, netgi buvai neeilinis. Atėjo vokiečiai, persimetei pas juos. Geležiniai kryžiai ne už nieką gauti. Už Tėvynės išdavystę teis Sovietų Sąjungos karo tribunolas. Ir dabar dar neaišku?

– Ne... Tarnavau Lietuvos kariuomenėje, priesaiką daviau Lietuvai, ne Sovietų Sąjungai. Ir teisti mane, jei bus už ką, galėtų tik tauta pagal Lietuvos įstatymus.

Dabar tardytojas jau juokėsi visu balsu.

– Tavo Lietuvos nebėra. Lietuva – jau socialistinė.

– Socialistinei Lietuvai aš priesaikos taip pat nedaviau.

– Gerai. Šaudei mūsų brolį Ivaną? Šaudei. Kariavai vokiečių pusėje? Kariavai.

– O kas manęs klausė, kurioje pusėje norėčiau ar nenorėčiau būti?

– Žiūriu į tave ir nesuprantu: juokdarys tu, gudročius ar idiotas? Protingesni žinojo, kurioje pusėje būti...

Jis tylėjo. Suprato, jog užtęsti laiką nepavyks. Intelektualo kantrybė neišlaikys ir pasimatys tikrasis veidas, kaip ir kitų.

– Vadovavai banditų gaujai „Šarūnas", po to Žemaičių legionui, čia tavo pasirašyti įsakymai ir instrukcijos, ruošeisi nuversti tarybų valdžią, – jis atsisėdo į patogesnį krėslą ir bakstelėjo pirštu į storą segtuvą. Tau, karininke, tas gestas reiškė, jog tardytojo intelektas jau išgaravo.

– Tave teis karo tribunolas pagal RTFSR baudžiamojo kodekso 58 straipsnį.

– Žinau, negaiškit laiko, juk privalote mus kuo greičiau pribaigti.

– Aš laiko turiu, ponas karininke, tai tau laiko nebeliko. Kaip ten jūs dainuojat miške? „Ateis iš miško Petras ir... užpakalį nutarkuos?" Kur tas tavo Petras? Neskuba vaduoti? Niekas tau nebepadės, – saugumiečio inteligencija tirpo kaip varveklis pavasarį.

– Žinau. Grasinate?

– Ne, tik informuoju, kas tavęs ir tavo šeimos laukia.

Bet... jei susitarsim, padirbėsite mums, nebūtinai Lietuvoje, – būsit laisvas.

– Ne.

– Pamąstykit, kas geriau?

– Kategoriškai atsisakau, – pasakei žinodamas, jog dabar sutrupės plonytis inteligentiškumo sluoksnis ir tardytojas pasius, kaip ir anas, išgirdęs tokį patį atsakymą.

– Labai neprotinga... Tavo Lietuva greit bus komunistinė, jūsų vaikai ir anūkai mąstys ir gyvens kitaip. Ir šitaip atsitiks labai greit... Ką? Netikit, kad Lietuva bus komunistinė?

– Tikiu. Jau labai daug lietuvių ištremta, sušaudyta, įkalinta. Juk jau suregistravot, kaip jūs sakote, „antisovietinį elementą“: ūkininkus, mokytojus, kunigus. Karininkų kaip ir nebeliko po surengtų Maskvoje „mokymų“. Su likusiais bus tikrai nesunku susidoroti.

– Ar ne per daug žinai? Socializmą, komunistus niekini, bet aš sulauksiu socializmo pergalės, būkit tikras.

„Kai valdžia enkavėdistų rankose, galima visko tikėtis...“ – pagalvojai, bet nutylėjai. Tu paprasčiausiai ilsėjaisi nuo kankinimų, kol „humaniškasis“ tardytojas rodė savo išprusimą.

– Jūs per maži su Rusija susiremti... Kaip matai, nieko kito jums nelieka – arba su mumis, arba prieš mus. Draugas ar priešas? Laimėjome mes! Pati Amerika mums padeda.

– Kariauti ir laimėti mūšį dar nėra tobulybė. Tobulybė – palaužti priešo pasipriešinimą be kovos.

– Jūs taip manote?

– Ne aš. Buvo toks mąstytojas Sun Tzu.

– O aš manau, čia ne vieta išmintį rodyti.

– Sutinku... Čia nėra kam jos suprasti.

– Man reikalingas vienintelis tavo supratimas ir atsakymas, idiote! Dirbsi mums ar ne?

– Niekada!

– Dar pažiūrėsim. Išveskit, – paliepė sargybiniui. – Palaukit! – sustabdė. Priminė: – Galit tylėti, vis tiek viskas apie visas Žemaitijos banditų gaujas mums žinoma. Paskutinį kartą patariu: vaidindamas didvyrį – žūsi be prasmės.

– Verčiau žūti didvyriu, kad ir labai mažu, negu gyventi klūpant ant kelių. Cedo nulli! Kaip sakoma.

– Ką? Panorėsiu ir atsiklaupsi. Šią minutę. Bet prieš tai pasakysiu, ko tu „nežinai", kas pas mus juodu ant balto surašyta: banditų pavardės, dislokacijos žemėlapiai, bunkerių vietos...

Jis nemelavo: saugumiečių seifuose gulėjo jau šis tas daugiau nei galima buvo numanyti.

– Tada teiskit: kuo greičiau, tuo geriau...

– Teisim. Bet tau... nebus greitos mirties, nesitikėk. Dar pasigailėsi, oi pasigailėsi su manimi nesusitaręs. Kiti su tavimi nesiterlios. Kitaip kalbės. Su visais jumis... kitaip kalbėsim!

– Žinau. Savo tautą jūs jau sukišot į lagerius. Dabar atėjo eilė mums, okupuotiems.

– Išveskit. Lauk! – riktelėjo saugumietis – inteligentas, ir prišokę du vyrai užlaužė aukai rankas. Sugrąžino į vienutę. Nežinia, kiek dar teks išbūti be maisto ir vandens, be mažiausios galimybės atsigauti. „Inteligentas" išnyko, daugiau jo nebematė. Užtat tučtuojau iškvietė senas pažįstamas.

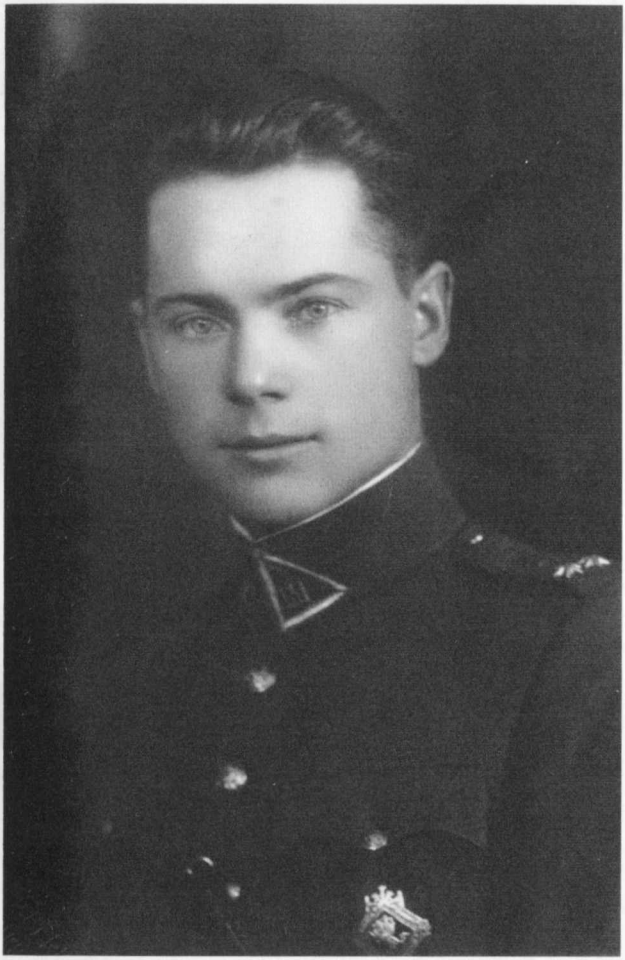

Jonas Semaška, 1930 m. spalio 25 d. Lietuvos Respublikos Prezidento aktu gavęs leitenanto laipsnį

8. Šeimynos padėtis: vedęs

Bronis 16 m.

Jonas 14 „

Leonas 12 m.

Povilas 10 „

Petras 6 „

9. Dokumentai, kuriais remiantis pasas išduotas:

Vaneičio pasas № 23863

išduotas 1924 m.

Asmens žymės:

Ūgis ..... Veidas .....

Plaukai ..... Ypat. žymės .....

Akys .....

Paso savininko(ės) parašas

Šiuo tikrinama.

Pasų taisyklės

(Ištrauka iš „Pasų įstatų").

1. Kiekvienas Lietuvos pilietis ar pilietė per 17 metų amžiaus privalo turėti pasą (§§ 2).

2. Kiekvienas pilietis ar pilietė gali turėti tik vieną pasą (§ 4).

3. Miestuose ir įkelianjant iš valsčiaus arba iš miestelio kuriame asmuo gyvena, reikia visada turėti su savim pasas ir, valdžios atstovams, milicijos pareigas einantiems reikalaujant, jis parodyti. Sulaikytieji be paso baudžiami piniginė bauda iki 50 auksinų. (§ 6).

4. Sulaikytasai be paso ir negalįs kitu būdu paliudyti savo asmens sulaimas ir laikomas namuose sužinčiesiems, iki bus išaiškintas, kas jis yra (§§ 7).

5. Už kiekvieną pasą imama 3 auksinai (markės) (§ 10).

6. Pametusis pasą privalo per 7 dienas pranešti apie tai pasą išdavusiajai įstaigai, arba Milicijos, ir Valsčiaus Valdybai, kur pasas buvo paskutinį kartą vizuotas, ir pamokėti už skelbimą apie paso pametimą 10 auksinų. Apie paso pametimą tadjau skelbiama (§ 13).

7. Miesto gyventojai, perėję gyventi iš vienos vietos į kitą, sad ir tame pačiame mieste ir toje pat nuovadoje, kiekvieną kartą privalo savo pasus naujai įrašydinti milicijos nuovadoje.

Valsčių gyventojai privalo įrašydinti savo pasus Valsčiaus Valdyboje, tik perėję gyventi iš vieno valsčiaus į kitą. (§ 15).

Paso Nr. 330443

1. Paso savininko(ės):
   Vardas: Juozas
   Pavardė: Simaška
2. Gimimo diena arba amžius: 1861 m.
3. Gimimo vieta:
   Apskritis: Panevėžio
   Valsčius: Rumšiškės
   Kaimas: —
   Miestas: Rumšiškės
4. Nuolatinė gyvenamoji vieta:
   Apskritis: Panevėžio
   Valsčius: Rumšiškės
   Kaimas: Naujadvario
   Miestas: —
5. Užsiėmimas: Žemdirbys
6. Tikyba: [illegible]
7. Tautybė: [illegible]

< Juozo Semaškos paso faksimilė

Jonas Semaška (trečioje eilėje) su jaunystės draugais – Ukmergės gimnazistais. Kitoje nuotraukos pusėje – jų parašai

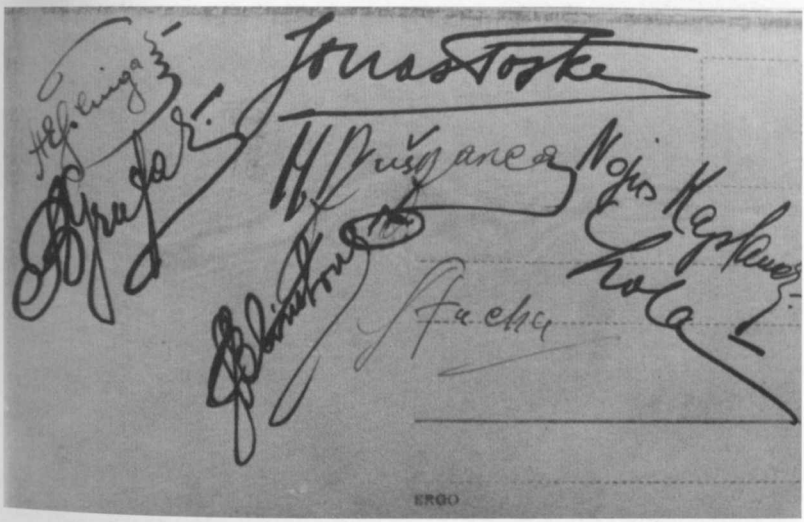

Jonas Semaška su Ukmergės gimnazistais pratybose

Motociklu po Lietuvą. 1934 m.

Elena Dambrauskaitė. 1934 m.

Elena Dambrauskaitė su geriausia gimnazijos drauge Lėja (pirma iš kairės)

Elenos ir Jono
Semaškų vestuvės. 1936 m.

Visi kartu: Elena, Alvydėlis ir Jonas Semaškos. 1944 m.

Jonas Semaška su sūneliu Alvyduku. 1939 m.

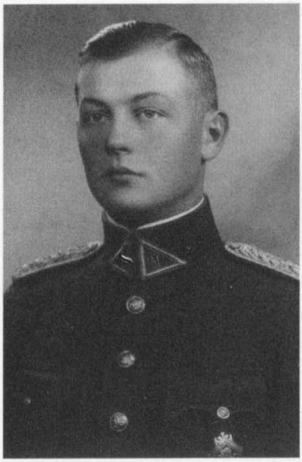

< Jurgis Skaržinskas. 1939 m.

Vincas Sabeckis > (1942 m. sušaudytas Norilske)

Tarp tarnybos draugų. Jonas Semaška antros eilės viduryje

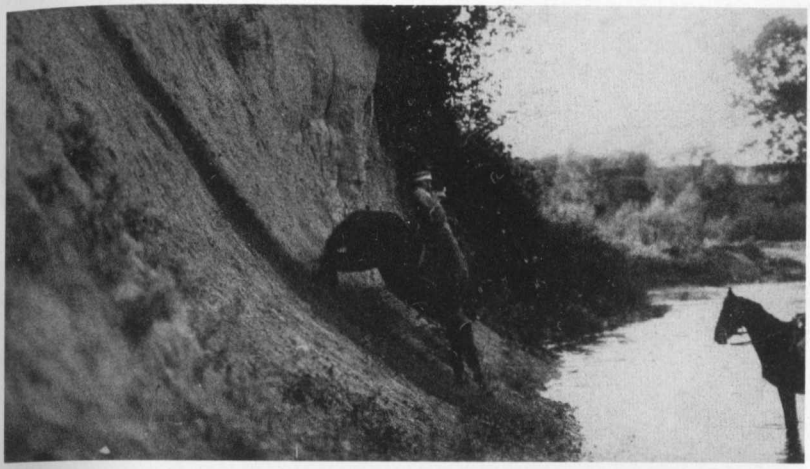

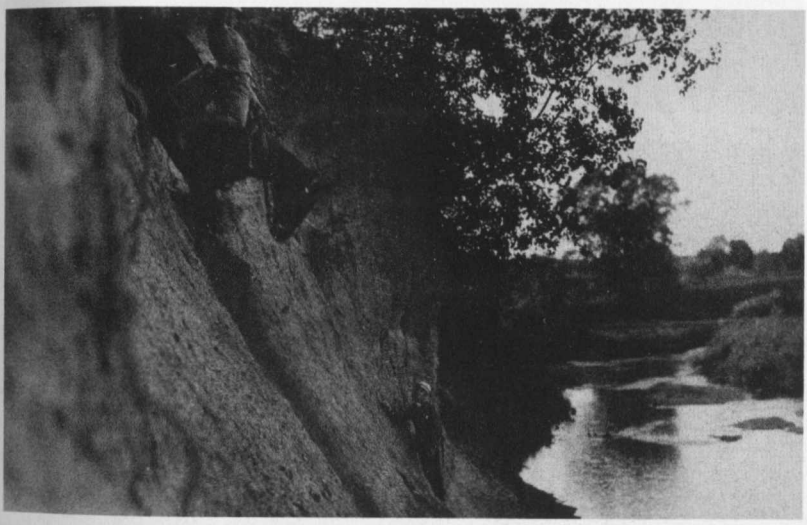

Sunku pratybose. O kaip kare?...

Vladas Dūda – Dambrauskų augintinis (žuvo Norilske). 1935 m.

Jono Semaškos tėviškėje Ramygaloje. Ant žirgo Elena Semaškienė

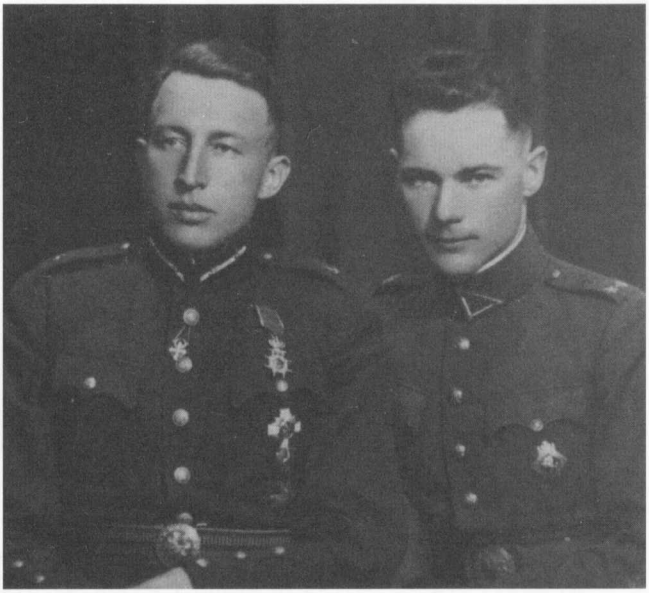

Martinas Purinis (kairėje) ir Jonas Semaška. 1934 m.

Lietuvos kariuomenė įžengia į Vilnių. Motociklo lopšyje kpt. Jonas Semaška. 1939 m.

Bronius Butėnas. 1939 m.

Jonas Semaška (kairėje) ir Antanas Rugys. 1944 m.

Paskutinių susitikimų su sūnumi atminčiai. Alvydas Semaška (trečias iš kairės) tarp kiemo draugų

Elena Semaškienė (pirma iš kairės) su sūnumi Alvydu ir seserimi Veronika Jėčiene. 1946 m.

Alvydas Semaška su įtėviu Aleksandru Diečkumi Sibire. 1954 m.

Darius Jonas Semaška senelio garbei pavadintoje gatvėje Kaune. 1999 m.

Alvydas Semaška, marti Aušra, sūnus Darius, žmona Lidija, duktė Ramunė, žentas Mindaugas Vilniuje prie Seimo rūmų. 2000 m.

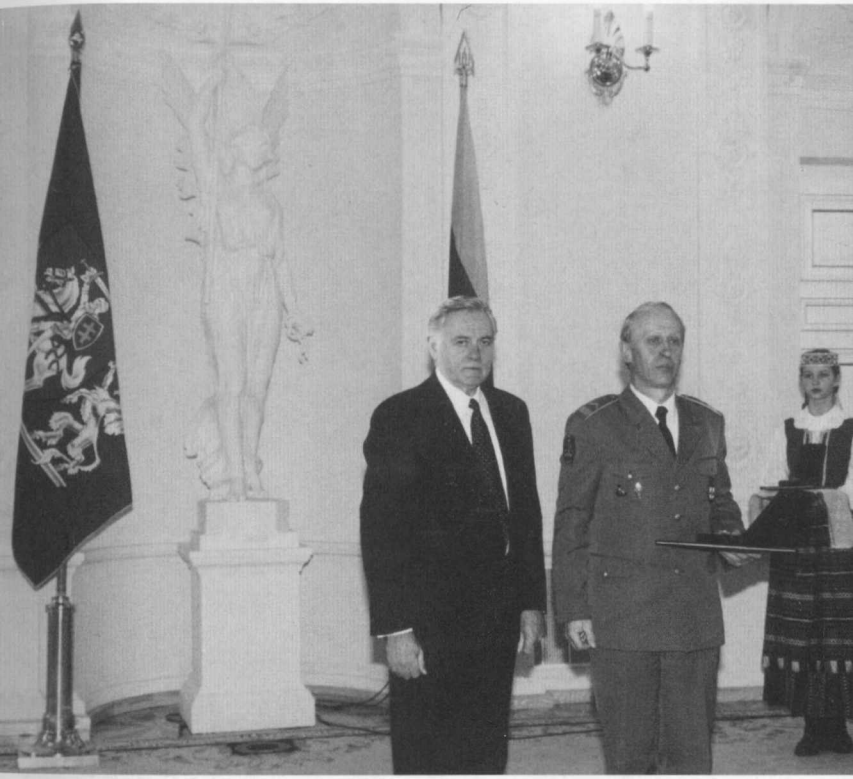

Lietuvos kariuomenės 80-mečio proga Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus Vyčio Kryžiaus ordinu apdovanojo Žemaičių legiono vadą Joną Semašką-Liepą (po mirties). Apdovanojimą priėmė sūnus Alvydas Semaška. 1998 m. lapkričio 23 d.

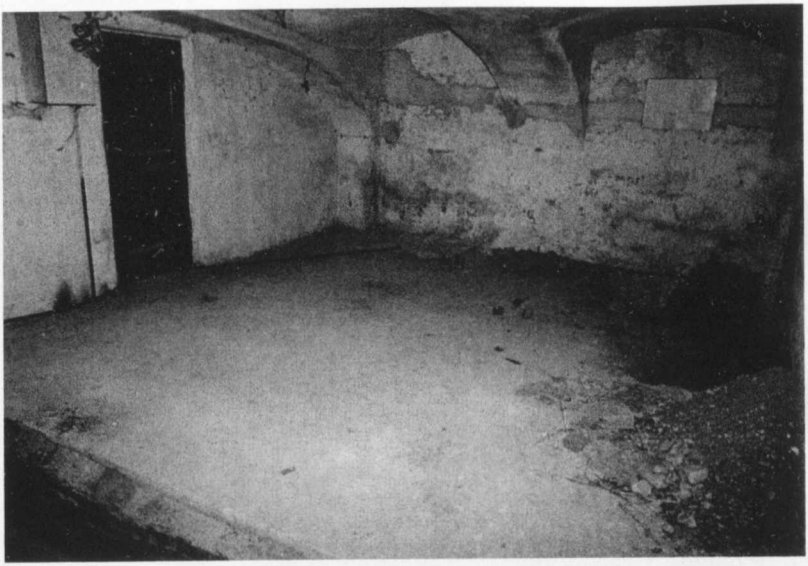

Šaudymo kamera buvusio KGB pastato rūsyje (iki rekonstrukcijos 1998 m.)

Mirties nuosprendžio Jonui Semaškai įvykdymo akto faksimilė

Сов. секретно.

А К Т.

1947 года, января "21" дня. Гор. Вильнюс.

Мы, нижеподписавшиеся констатируем, что сего числа приговор Военного Трибунала Вильнюсского Гарнизона Лит. ССР от 13-го октября 1946 года, о расстреле СЕМАШКА Ионаса сына Юозаса, 1907 года рождения, уроженца дер. Науядварис, Ромигальской волости, Паневежского уезда, Лит. ССР, приведен в исполнение. Труп предан земле.

НАЧАЛЬНИК ОТДЕЛА "А" МГБ ЛИТ. ССР
майор / ГРЕЛИН /

ПОМ. ВОЕННОГО ПРОКУРОРА ПРИВЮ
подполковник юстиции
/ ТУРОВ /

И.О. НАЧ-КА ВНУТРЕН. ТЮРЬМЫ МГБ ЛИТ. ССР
капитан / ПРИКАЗЧИКОВ /

– Tu kvailys! – pasakė. – Karūnuotas kvaiša! Atsisakei dirbti dideliam žmogui, – kalbėsi su manimi. Ir nemanyk, kad man bus malonu į tave sumaitotą žiūrėti.

Po gana ilgos „kalbos“ jį vėl be sąmonės nusviedė į rūsį. Kai tempė nebepaeinantį, tarytum per sapną jis išgirdo budelio žodžius:

– Šitas tylės. Jiems, viršininke, tik iš pradžių skauda, paskui apsipranta ir nieko nebejaučia, nors užmušk! Toks mums nedirbs, viršininke. O užmušti kol kas negalima...

„Taigi... Užmušti dar negalima. Įdomu, kada bus galima?“ – šmėstelėjo paskutinė mintis prieš nusmingant į nesąmoningą alpulį.

Atsipeikėjo aplietas vandeniu. „Kažin, kuri valanda?“ – pagalvojo. Kai atėmė laikrodį, laikas sustojo. Laikas apmirė, sustingo.

– Tardymui! – pašaukė sargybinis. – Raidė S!

Išvedė besiramstantį sienų. Šį kartą kabinete buvo du pareigūnai. Kalendoriaus lapelis rodė 1946 metų balandžio 17 dieną. Laikrodis – 10 valandą ryto.

Viešpatie! O, rodos, visa amžinybė prabėgo. Mirgėjo akyse, svaigo galva. Bet kas gi čia per stebuklas? Tardytojas prisistatė: pats Lietuvos saugumo ministro pavaduotojas pulkininkas Ilja Kurovas teikėsi pasirodyti kartu su vietiniu Telšių enkavėdistų pažiba Vasilijum Mamontovu. Net vertėją atsivedė. Šitas bandė vaidinti rusą, bet aiškiai matėsi – lietuvis arba... vietinis ruselis, seniai užmiršęs, kur jo tėvynė, ir tik dabar staiga prisiminęs.

– Kalbėsimės, Semaška, tylėsim ar viską neigsim?

– Žiūrint apie ką kalbėsimės...

– Pats viską prisipažinsi, ar man teks padėti? – koks tikras savo pergale jautėsi juodųjų angelų pulkininkas Kurovas!

Tardomasis tylėjo.

– Gerai. Aš kai ką tau priminsiu, Jonas Semaška. 1930 metais baigei karo mokyklą. 1937 – jau kapitonas, 1941 – kuopos vadas Raudonojoje armijoje! Protingiau būtų buvę ten ir pasilikti.

– Raudonojoje netarnavau. Jūsų politrukai mums antpečius nuplėšė. Aš tarnavau Lietuvos kariuomenėje.

– Ne tik! Fašistinėje – taip pat! 1944 metais – geležinis kryžius, antro laipsnio, tuojau po to ir kitas apdovanojimas – geležinis kryžius, pirmo laipsnio, gal pasakysit – už sužeidimus, už pasilepinimą karo ligoninėje? Pasimokęs karo mokslų, apkabinėtas fašistų kryžiais, nebegali sustot? Suklydai, majore, labai suklydai nebaigęs karo ir po kapituliacijos nepasidavęs.

„Apie karo tarnybą, jie, aišku, viską žino, tačiau ko dar nežino?“ – mąstė.

– Stengiesi atspėti, ko mes dar nežinome? Viską žinome.

Jis tylėjo, vis dar delsė: įdomu, ką jie suspėjo sužinoti?

– Gal man šį bei tą priminti?

Jis tylėjo, visa esybe ruošėsi tam, kas netrukus turėjo įvykti – kankinimui.

– Gerai, priminsiu. Po kapituliacijos nepasidavei. Su savo adjutantu ir dar keliais kareiviais pasitraukei į miškus. Radai ryšį su vokiečių pasiuntiniais – parašiutininkais. Kas jie? Nurmis? Šalna? Sekretorius? Diversantai vokiečiai ar lietuviai?

Vadinasi, jie žino pakankamai.

– Vis dar manai tylėti?

– Ne. Kalbėsiu. Jūsų žinios neatitinka tikrovės. Aš jūsų minėtų „vokiečių“ nebuvau nei matęs, nei sutikęs. Nežinau, kas jie.

– Argi?.. Nieko nežinai? Ir apie Žemaičių legiono štabą, kurį pats įkūrei Telšių apskrityje pas ūkininką Girdvainį, nieko negirdėjai? Ir apie savo ryšininkę Bronę Stasiūnienę-Oną nieko nežinai? Ir Kakariekaitės pavardė tau nieko nesako? Ir su Jonu Noreika-Generolu Vėtra Vilniuje nebuvot susitikę? Tikriausiai ir konspiraciniame ryšininkės Stasiūnienės bute Telšiuose nebuvai? Su Julium Klisevičium nekalbėjai? Ką? Gal dar ką nors iš manęs norėtum sužinoti?

– Taip, – atsakei, – norėčiau žinoti, kas mus išdavė?

– Kas? Tavo tautiečiai, lietuviai, dėl kurių tu eini į kartuves. Lietuviai, kurie jau suprato, kad legionas – tai mes, komunistai. Jūsų tik apgailėtina saujelė. Tu niekas! Nulis! Su visa savo Lietuva – nulis! Su visom „kovinėm ginkluotom pajėgom“ – muilo burbulas, beje, jau sprogęs!

– Tai kodėl tos apgailėtinos saujelės taip smarkiai bijote?

– Labai greit sužinosi, ar mes bijom ir ko tavo banditams iš tikrųjų reikėtų bijoti. Aš su tavimi nesiterliosiu, – jau ne pirmą kartą priminė pulkininkas Kurovas. – Kaip matai, mes žinome viską, tau belieka pripažinti kaltę. – Jis lediniu veidu ėmė skaityti iš lapelio pavardes: – Fortūnatas Ašoklis – 38 metų, slapyvardis Pelėda; Vytautas Ruzgys – 25 metų, slapyvardis Prutenis, propagandos skyriaus viršininkas ir archyvo vedėjas; Bronė Stasiūnienė-Ona – štabo ryšininkė, Genė Dargytė-Gražina – gaila,

mergelei tik devyniolika, ryšininkė, paskirta ryšiams tarp Lietuvos tautinės tarybos ir Lietuvos ginkluotųjų pajėgų štabų. Tau, išdavike, tereikia išvardyti visas Telšių apskrities gaujas, kurioms vadovavai, nors... ir apie tai mums jau labai daug kas žinoma. Gal ir Vlado Kučinsko, Tauragės kelių valdybos inžinieriaus, nepažįsti? Nežinai, ką jis nuveikė, būdamas banditų štabo viršininko pavaduotoju? Nieko nežinai? O mes žinom ir apie Vaclovą Eidimtą-Rimą, ryšininką iš Varnių, žinom ir kas yra Šilingaitė-Raganėlė. Kalbėkit, karininke, dabar jums žodis...

– Kadangi tiek daug žinote, kalbėsiu trumpai: aš, Lietuvos karininkas, mirties akivaizdoje lieku ištikimas savo tautai ir kario pareigai. Viskas, ką aš dariau, kuo gyvenau – dariau vardan vienintelio tikslo – matyti Lietuvą laisvą, demokratinę valstybę. Išvada – aš jums priešas, jūs man – okupantai. Mes nesusitarsim.

– Nemanau. Ne tokius perauklėjom, – pasakė pulkininkas Kurovas ir išėjo. Papulkininkis Mamontovas mostelėjo ranka ir į tardymo būstą įėjo už durų laukę budeliai. Ne vienas. Taip sakant, prasidėjo „perauklėjimo“ pamoka. Kankinimo priemonių nestigo, o patirtį lėtai žudyti žmogų enkavėdistai jau turėjo.

„Viešpatie, kokia ilga diena tardymo irštvoje! Kokia ilga...“ – protarpiais tarp kankinimų, aplietas vandeniu ir trumpam atgaudamas sąmonę, pusbalsiu prabildavo karininkas. Tada vertėjas suklusdavo, budeliai minutę sustodavo – Mamontovas įtempdavo akis ir ausis, įdėmiai klausydamas už plonutės pertvaros, o kankinys išnaudodavo atokvėpio minutę:

Jei po amžių kada skaudūs pančiai nukris
Ir vaikams užtekės nusiblaivęs dangus,
Mūsų kovos ir kančios, be ryto naktis
Ar jiems besuprantamos bus?

– Ką jis murma? Užrašyk, – paliepė papulkininkis Mamontovas vertėjui.

– Nežinau, gal tai malda? Nežinau, nesuprantu...

O kankinys pusbalsiu kalbėjo:

Ką mums žada rytojus?.. Tikėk, jei gali!
Nes ir kaip begyvent ir kentėt be vilties?
Rodos, Dievas užmiršo!.. O žmonės mieli,
Palauk, iki ranką išties!

– Užrašinėji? – nerimo papulkininkis. – Velniop, kalba lietuviškai, nieko nesuprantu.

– Kad jis... turbūt meldžiasi?.. Kvaištelėjo.

– Kam meldžiasi, kvaily?

– Turbūt Dievui...

– Visi jūs idiotai! Rado laiką melstis... Tegul pasirašo čia, – ištiesė lapą vertėjui.

– Kad jis visai nebegyvas...

– Gal nežinai kaip, asile! – jau šaukte šaukė įtūžęs papulkininkis Mamontovas.

Tada vertėjas paėmė susmukusio kankinio ranką ir kažką išvedžiojo primargintame lape, bet... parašo nepavyko išraityti. Tardymo protokole atsirado įrašas: „Tardymas nutrauktas“.

Neklauskime, kodėl? Vis tiek kankinio skausmo nei kančios nepajusime. Jis kentėjo vienas, nes niekas už jį negalėjo ištylėti, neišduoti ir numirti.

Tardymas tą dieną užtruko nuo 10 valandos ryto iki 18 valandos. Vietos saugumo viršininkas, išvydęs, kas padaryta, pakišo kumštį budeliui po nosimi: „Gal užmiršai? Įsakyta šito neužmušti! Per anksti... Išvešim į Lukiškes, jeigu atsigaus. Tegul ten žinosi, kaip nori...“

Viršininko karjerai ir sėkmei svarbiausia buvo saugotis savo šešėlio ir bijoti didesnių už save. Kaip apmaudu, kai karjeros kelyje atsiranda koks nors laisvės šauklys, jau seniai įveikęs mirties baimę – didžiausią baimę. Jeigu šitas neprašneks, ko gero, niekas neužkabins papulkininkiui Mamontovui ant krūtinės medalio ir nepridės algos – leninio „sauso davinio“.

– Išsiųsim į Vilnių, kaip ypač pavojingą nusikaltėlį, – paguodė Mamontovą pulkininkas Kurovas.

Majorą Semašką, iškankintą, aplietą vandeniu, dar šlapią, nespėjusį atsigauti, tą pačią dieną po šeštos vakaro vėl pašaukė. Dviese, laikydami už parankių, nes pats paeiti jau negalėjo, sargybiniai nutempė į tardymo kabinetą.

Iš visų jėgų jis sukaupė valią, atmerkė akis. Suprato: akistata! Kabinete buvo suimtasis Vaclovas Eidimtas, pogrindininkas, legaliai dirbęs Varnių vykdomojo komiteto sekretoriumi.

– Matau, pažįstami esat? Sakyk, kur, kada ir kokius paketus įteikei Semaškai ir Kučinskui? – klausė tardytojas.

Eidimtas tylėjo. Semaška, žiūrėdamas į Eidimtą, pasakė: „Saugok savo sveikatą. Esame išduoti!“

– Šitą galit išvesti, – pasakė papulkininkis Mamontovas prižiūrėtojams. – Su Eidimtu kalbėsimės...

Semašką išvedė, šį kartą įkišo į bendrą kamerą, matyt, vienučių pritrūko. Tačiau kameroje kol kas jis buvo vienas.

1946 metų balandžio 29 dieną MGB Telšių skyriaus viršininkas papulkininkis Mamontovas išsiunčia Majorą Liepą – Joną Semašką tolesniam tardymui į Vilnių. Karininką veža grotomis atitvertoje mašinoje į geležinkelio stotį, lydi grupė sargybinių ir „Visiškai slaptai“ įduotas Mamontovo raštas Lietuvos MGB tardymo skyriaus viršininkui papulkininkiui Rozauskui.

„Siunčiame keturiolikos žmonių tardymo bylas. Visus suimtuosius įsakoma įkalinti atskirose kamerose; ypač griežtai izoliuoti, neleidžiant su niekuo susitikti nei pasikalbėti, – Joną Semašką.

Jonas Semaška – ypač pavojingas nusikaltėlis tarybų valdžiai, todėl primenu, jog jam būtina išskirtinė apsauga. Netgi į pasivaikščiojimus neišvesti!“

Iš geležinkelio stoties traukiniu Joną Semašką veža drauge su Algiu Šertvyčiu ir Vaclovu Eidimtu, kuriam jau anksčiau buvo sudaryta atskira byla.

Kol „ypač pavojingą“ ruošė išsiųsti į Vilnių, majorui Semaškai Telšių saugume per prižiūrėtojų nesusivokimą pavyko pasikalbėti su Vaclovu Eidimtu, kurį irgi smarkiai sumuštą įmetė į tą pačią kamerą.

Apie netikėtą „pasimatymą“ papasakojo pats Vaclovas Eidimtas. Bet visų pirma šiek tiek žinių apie šį ryšininką.

Vaclovas Eidimtas, gimęs 1924 metais, augo Kretingos apskrityje, Salantų valsčiuje, Imbarės kaime smulkaus ūkininko šeimoje. Jo dėdė karininkas Adolfas Eidimtas kartu su Kaziu Veverskiu ir generolu Motiejumi Pečiulioniu įkūrė ir organizavo Lietuvos laisvės armiją. Vaclovas Eidimtas į

jos gretas įstojo baigęs Kražių progimnaziją ir Telšių amatų mokyklą. Davė priesaiką „trijulės“ vyresniajam – Alfonsui Kučinskui, kuris partizanavo Kęstučio apygardos būryje (žuvo 1948 metais).

Jauniems LLA kovotojams buvo įsakyta 1944 metais, rusams paskelbus mobilizaciją, neiti tarnauti į Raudonąją armiją, ieškoti legalaus darbo ir laukti tolesnių vadovybės nurodymų. Vaclovas Eidimtas, padedant dėdei Teofiliui Monstvilai, pradėjo dirbti Varnių valsčiaus vykdomajame komitete sekretoriumi ir netrukus per Bronių Macaitį, LLA narį, gavo pirmąsias užduotis susitikti ir perduoti žinias Šatrijos partizanų rinktinei. Taip prasidėjo Lietuvos laisvės armijos kovotojo, ryšininko pogrindinė veikla.

Ryšius su Šatrijos rinktinės štabu ir partizanais jis palaikė per ryšininkes Stasę Šilingaitę-Raganėlę, Stasę Bartkutę-Leliją ir Feliciją Bernatonytę-Radastą.

Atėjus į Žemaičių legioną majorui Jonui Semaškai, Vaclovas Eidimtas, gavęs slapyvardį Rimas, buvo paskirtas ryšininku tarp Šatrijos rinktinės ir LLA Žemaičių legiono štabo. Dabar ryšiai buvo palaikomi dažniausiai per Vladą Kučinską, turėjusį slapyvardį Ipras, ir Bronę Stasiūnienę-Oną.

– Pirmą kartą majorą Semašką pamačiau 1945 metų birželio mėnesį, – prisimena Vaclovas Eidimtas. – Pas mane atėjusi ryšininkė Valė Zinkutė-Čigonė pasakė, jog mes turime nuvykti į mišką susitikti su Šatrijos vyrais, esąs skubus reikalas.

Važiavome mišku dviračiais iki Laukuvos. Vilnijo jau paaugęs vasarojus, buvo labai graži, saulėta diena. Susitikom su Vlado Montvydo partizanais. Čia ir atėjo majoras Jonas Semaška ir adjutantas kapitonas Stepas Januševičius.

Atėjo majoras Semaška žvaliu žingsniu, buvo apsivilkęs švarku, apsiavęs auliniais batais, ant galvos – juoda kepurė, ant kaklo – žiūronai, ginkluotas pistoletu. Jau žinojau, kas jis yra. Pasikalbėjus apie reikalus, majoras mūsų paprašė sužinoti, kur yra jo šeima, nes iki to laiko jis nebuvo gavęs jokių žinių apie žmoną ir sūnų bei kitus artimuosius: ar gyvi, ar tebėra Lietuvoje?

Po susitikimo partizanai išėjo prie Medvėgalio. Mes su Čigone – Valerija Zinkute iš miško dar porą kilometrų ėjome naktį pėsčiomis. Laukuvoje pasiėmėm dviračius.

Po poros dienų aš susitikau su savo pusbroliu ryšininku Edmundu Monstvila, kuriam ir perdaviau majoro Semaškos laišką šeimai. Pusbrolis Edmundas skubiai išvyko ieškoti jo šeimos.

1945 metų lapkričio mėnesį ryšininkė Adelė Kukanauzaitė dar kartą mane pakvietė užeiti į Varnių priemiestį, kur ji gyveno. Kai aš pas ją nuvykau, ten jau buvo atėjęs majoras Jonas Semaška. Jis daug nešnekėjo, tik pasakė, jog būtina susitikti su Montvydo partizanų būrio štabu. Štabas buvo įsikūręs Pašilės bažnytkaimyje pas kunigą Stirblį.

Šeimininkai pakinkė arklį, ir mes išvažiavome. Jau buvo gruodas, šalveno. Pašilėje sustojom pas mano seserį Adelę Kaminskienę, kur palikom arklį. Paskui kartu su majoru Semaška nuėjome pas kunigą Stirblį. Jo sodyboje daržinėje po šienu buvo įrengtas bunkeris. Čia mūsų jau laukė štabo vyrai – Vladas Montvydas-Žemaitis ir Stasys Beniulis-Senelis. Semaška kaip tik buvo grįžęs iš Vilniaus po susitikimo su kapitonu Jonu Noreika: jie numatė tolesnę organizacinę veiklą suvienijant visos Lietuvos partizanus.

Daugiau Jono Semaškos laisvėje nebeteko pamatyti. Susitikau su juo jau baisiajame Telšių MGB pastate.

1946 metų balandžio mėnesį buvome areštuoti – Semaška, Kučinskas, Šilingaitė, aš ir kiti LLA štabo nariai bei ryšininkai, kurių aš nepažinojau.

Perėjęs visus baisumus, iškentėjęs daug fizinių ir moralinių kančių, 1946 metų rugsėjo mėnesį LTSR VRM karo tribunolo buvau nuteistas dešimčiai metų laisvės atėmimo ir penkeriems be teisių. Bausmę atlikti teko Magadano srities lageriuose. Išėjus iš lagerio ir prakentėjus penkerius metus beteisio gyvenimo Sibire, sugrįžti į Lietuvą nebuvo leista.

Sukūriau šeimą su savo bendražyge, taip pat tremtine Stase Bartkute. Vėliau, išvažiavę iš Magadano, mes apsigyvenome Daugpilyje. Tik 1986 metais grįžau į Lietuvą.

Sunkiausi prisiminimai iš „viešnagės" Telšių ir Vilniaus MGB rūmuose. Telšiuose mane areštavo 1946 metų balandžio 17 dieną, prieš Velykas. Nuvedė į Telšių saugumo antrąjį aukštą ir pradėjo mušti net nieko nepaklausę. Keturiese pagaliais daužė. Kai mane Telšiuose suėmė, turėjau paketą, perduotą ryšininko. Paketą reikėjo atiduoti Kučinskui, o šis jau būtų perdavęs Žemaičių legiono vadui. Dažnai, vykdamas su reikalais į Telšius, pasinaudodavau galimybe perduoti žinias ar paketus partizanams. Manau, kad mane suėmė neatsitiktinai, buvome išduoti. Kai mane iškvietė atvažiuoti į Telšius iš Varnių, buvo pranešta, jog privalau dalyvauti seminare. Iš tikrųjų jokio seminaro nebuvo, saugumiečiai jau laukė manęs, kad galėtų, niekam iš artimųjų neįtariant, areštuoti gatvėje. Paketo paslėpti ne-

spėjau. Tardomas pasakiau, kad tą ryšulį radau pamestą ant kelio, vykdamas į Telšius, ir nė nežinau, kas jame yra, nespėjau pažiūrėti. Mėginau išsisukti. Po tokio paaiškinimo mane mušė, kol netekau sąmonės. Tada apipylė vandeniu ir, vos atsigavau, vėl puolė tardyti. Paskui atvedė akistaton majorą Semašką, irgi labai sumuštą. Jie jį laikė dviese, nes pats nepastovėjo. Mane atpažinęs, Semaška pasakė, jog esame išduoti. Jie jam neleido nieko daugiau pasakyti, sugriebę už pažastų išgrūdo pro duris. Dabar klausinėjo konkrečiau. Iš klausimų supratau, ką saugumiečiai jau žino. Liepė man parodyti partizanų bunkerį, kur perduodavau paketus ir susitikdavau su štabo vyrais.

Žinojau vieną bunkerį, kuriuo partizanai jau nesinaudojo, ir jį nurodžiau. Prieš rytines Velykų pamaldas jie mane atvežė į Varnius, kad nuvesčiau iki bunkerio. Nuvedžiau. Gerai viską aplinkui išnaršę, saugumiečiai suprato, jog bunkeris senas, jame jokio pėdsako, kad būtų kas nors slėpęsis. Išvežė mane atgal į Telšius. Vėl mušė, vėl tardė, reikalaudami nurodyti naudojamą partizanų bunkerį. Atkakliai teigiau, jog žinau tik šį bunkerį, nes čia palikdavau arba paimdavau paketus.

Jokių žinių iš artimųjų negavau, pasimatyti su niekuo neleido. Antrą dieną po Velykų ištardę mane naktį vėl nuvedė į kamerą. Buvo jau labai vėlu, arti sargybinių nesimatė. Įstūmė mane į kamerą ir nuėjo. Apsidairęs matau – stovi platus suolas, o ant jo kniūbsčias guli majoras Semaška. Smarkiai sumuštas. Jis atsargiai pasisuko į šoną, ranka parodė, kad tylėčiau. Supratau, jog galime būti sekami. Susiradau vietą netoli jo ant gultų, įsitaisiau ir apsimečiau,

kad miegu. Po kiek laiko Semaška man pamojo, kad pasislinkčiau arčiau. Mes tyliai pasikalbėjom.

Tarėmės, mąstėme, kas mus galėjo išduoti ir ką jau žino saugumiečiai? Sutarėme, kaip kalbėsim, kad išsaugotume nuo saugumo žmones, kuriuos dar galima buvo išsaugoti.

Semaška labai jaudinosi dėl slėptuvės, buvusios už Masčio ežero, kur buvo slepiami svarbūs LLA dokumentai. Apie šią slėptuvę, kaip supratome iš tardymo metu užduotų klausimų, saugumiečiai dar nežinojo. Spėliojome, kas mus išdavė, iš kur sužinojo vado gyvenamą vietą, nors jis dažnai keitė būstą. Ryšininkė Ona pabėgo, Ašoklio dar nespėjo areštuoti. Semaška pasakė: „Man kelia įtarimą Šilingaitės draugės, nors anksčiau su jomis susitikti neteko. Kas jos, kaip rado ryšį su partizanais, per ką susipažino su Šilingaite?"

Daugiau jis nespėjo pasakyti. Įpuolė sargybinis ir Semašką iš kameros išsivedė. Atrodo, jog mūsų niekas nesiklausė, matyt, jie per klaidą įvedė mane į tą pačią kamerą, kur gulėjo sumuštas Semaška.

Paskui Žemaičių legiono vadą pamačiau prieš Atvelykį, kai mane atvedė į Telšių kalėjimo sargybinių kambarį. Ten jau stovėjo surištomis rankomis Semaška ir Šertvytis. Mus visus įmetė į dengtą sunkvežimį ir išvežė į geležinkelio stotį. Stotyje vienas traukinio vagonas buvo apsuptas sargybinių su šunimis. Įlaipinę mus išskirstė į atskiras grotomis atitvertas kabinas. Kitus suimtuosius vežė bendrame vagone.

Vežami į Vilnių, kai sargybiniai nutolo, mes priėjom prie grotuotų durų ir vienu kitu žodeliu persimetėm.

– Laikykimės, vyrai, laikykimės... – išgirdau Žemaičių legiono vado balsą.

Kai atvežė į Vilniaus geležinkelio stotį, tai galėjo būti balandžio 28-osios vakaras, mus visus nugabeno į Vilniaus MGB rūmus ir užrakino atskirose kamerose.

Praėjo dvi ilgos ir sunkios tardymų, kankinimų savaitės. Per tą laiką nieko nei apie Šertvytį, nei apie Semašką nežinojau.

Žemaičių legiono vadui prasidėjo naujas egzekucijų etapas senomis formomis ir priemonėmis, tik jau Vilniaus saugume, o Vilniaus ponai–draugai apie Joną Semašką žinojo kur kas daugiau nei jis pats apie save. Ne veltui sakoma, jei nori apie žmogų sužinoti viską, – paklausk jo priešų. Mūsų priešai apie mus žinojo daugiau nei mes apie juos. Liūdna, kad kruvina karo ir pokario istorija lietuvio nepamokė: mes ir dabar apie savo priešus nenorime nieko žinoti, nusiraminame sakydami, jog istorijos nei pakeisi, nei pasuksi kur norėtum.

Kol Žemaičių legiono vadą vežė įkišę mašinon už grotuotos užtvaros, jis visą laiką bandė atspėti, kas išdavikas? Ką jį išdavę lietuviai galėjo tiksliai žinoti?

Ne kartą, karininke, tu susimąstysi apie išdavystę. Išdavystė – silpnadvasių šešėlis, nulemiantis išdaviko likimą ir neilgą jo gyvenimą žemėje. Bet išdavystė lydi žmogų net po mirties. Išdaviko „šlovė“ – amžina, tik niekas nenori tokia garbe išgarsėti.

– Ką pasakysi, majore? Pralaimėjai? Pasiekei finišą vienas: tavo laisvės armija jau... susodinta, – plačiaburnis tardytojas su galingais žandikauliais negalėjo paslėpti džiugesio. – Visas jūsų štabas už grotų. Taigi ką nors neigti – beprasmiška.

Jiems buvo būtina suimtąjį palenkti, žūtbūt prišnekinti dirbti jų naudai. Tad stengėsi kaip įmanydami.

– Tikiesi, tave kas nors prisimins kaip didvyrį? Klysti. Niekas nė nežinos, kad buvo toks Jonas Semaška. Niekada nesužinos. Pralaimėjai savo karą visuose frontuose. Manau, nujauti, kas tavęs laukia? Tavęs ir tavo gaujos?

Neiškentei ir, žiūrėdamas į akis saugumiečiui, pasakei:

– Žinau, pilieti tardytojau. Tik nesuprantu, kodėl taip ilgai ir tiek daug dėmesio man, tam „gaujos" vadui, skiriate?

– Suteikiam tau galimybę išpirkti kaltę, padirbėjus mums.

– Ar savo namų, savo teisių gynyba yra kaltė?

– Taip, velnias tave rautų! Patariu rimčiau atsakinėti. Kuo tu tiki, prakeiktas lietuvi? Atsakyk! Juk tau nieko nebeliko, tik pripažinti tiesą: pralaimėjai. O kare net varnas varnui akis iškapoja. Dirbsi mums ir su mumis, niekur nedingsi.

– Kai nieko nelieka, – lieka savigarba. Mano kovą tęs kiti...

– Kokią kovą? Kas tie kiti?

– Kovą su blogiu.

– Kokia dar kova, jei ryt jau būsi miręs. Manai, Amerika padės, pasaulis netylės? Vis dar tiki šitomis pasakomis?

– Ne, netikiu.

– Tai kuriam galui tęsti tą jūsų karą? Prieš ką?

– Prieš didžiausią blogį, prieš bolševizmą. Toje kovoje aš tikrai nebūsiu vienas, net ir tada, kai manęs nebebus.

– Ot velnių idealistas! Negi dar toks jauniklis esi, kad nesupranti esmės? Pasaulis nesitaiksto su mažyčiu blogiu, bet... pasaulis neprotestuoja prieš absoliutų blogį. Man la-

bai gaila, kad tu nepamatysi tos kovos finalo, prisimintum mano žodžius...

Majoras Semaška tylėjo. Pasirodo, tas plačiaburnis ne iš kelmo spirtas.

– Tyli? Neapsisprendi? Matau, tau kalėjimo duona patiko...

– Visa Lietuva, pilieti tardytojau, jau tapo kalėjimu.

– Baigei?

– Kaip įsakysite, čia jūs viršininkas.

Viršininkas juokėsi:

– Gladiatorius! Spartakas! Žinai, pilieti karininke, – tu juokingas. Ar bent suvoki, kur tokių kaip tu pralaimėjimas? Keliasdešimt bolševizmo metų, ir nebeliks tavo pasekėjų. Nė vieno, girdi? Nė vieno, kuris aukotųsi dėl Lietuvos. Žinai, man netgi gaila, labai gaila, kad tu šito nepamatysi savo akimis. Tavo didysis pralaimėjimas, „kovotojau", ne dabar. Visų jūsų pralaimėjimas ateityje. Garbė, laisvė, nepriklausomybė – muilo burbulas: tavo bendraminčiai išnyks kur kas anksčiau nei tavo kauleliai sudūlės. Aš tau tą garantuoju... gladiatoriau...

– Tegul ir taip atsitiks, nors aš nenoriu tuo tikėti. Tegul ir taip... Tada aš būsiu paskutinis gladiatorius. Žinau, yra blogis, kuriam jokia ginkluota jėga nepasipriešinsi. Tada ieškosim kito kelio, kito būdo priešintis, ir Lietuva tą kelią suras net pralaimėjusi, kaip jūs sakote. Aš neturėjau trečios galimybės: mes galėjom arba gintis ir žūti, arba... likti vergais.

Tardytojas šypsojosi. Taip, šitas savo rankų nesiteps aukų krauju, šitas iš tų, kurie visada gali šypsotis, nes budelio pareigą už jį atlieka kiti. „Tikriausiai tokią pačią šypseną mato triušis prieš atsidurdamas bedugnėje smauglio ryklėje", – pagalvojo karininkas.

– Na, na, nežiūrėkit į mane kaip į smauglį. Aš atėjau su jumis susitarti. Padirbėsite su mumis ir atsiteisim už nuodėmes. Juk matau, situaciją suvokiat blaiviai, tavo tautos likimas pačiam aiškus, o kai padėtis be išeities – verčiau susitarti, – tardytojas-verbuotojas perėjo į ne visai oficialų „jūs". – Nebijokit savo „draugų" keršto: nusiųsime jus ten, kur jūsų niekas nepažįsta, į kitą respubliką. Esate mąstantis, patyręs karininkas, nemanau, jog dar tikite partizaninio karo pergale Lietuvoje. Aš su jūsų išdėstytomis mintimis apie mažų tautų kariuomenės parengimą partizaniniam karui susipažinau. Kai kas mane netgi labai sudomino. Pats sukūrėte? Vienas? Įdomu, labai įdomu.

„Kai nedraugas ima kelti tave į padanges, apsižvalgyk, ar dar vietoje tavo galva, Jonai", – pagalvojo karininkas, tačiau nieko nepasakė. Įdomu, kiek šitas „draugiškas" pokalbis truks? Mat svečias verbuotojas, nepasisakęs pavardės, labai skubino apsispręsti:

– Ne vienas jūsiškis jau prarado gyvybę, ir visai veltui. Esi nekvailas, supranti, ką noriu pasakyti. Negi jūs dar turite ką prarasti? Tik gyvybę... O kam ji dar svarbi, be jūsų pačių?

– Ne tik gyvybę: mes prarandame Tėvynę, jos laisvę.

– Bet gyvenimo logika šiuo metu tokia: jūs mūsų nenugalėsit. Niekada nenugalėsit.

– Sutinku: jus nugalės laikas...

– Filosofija. Knyginė. Tikrai įdomu su tavimi pasišnekėti. Akis į akį, kaip sakoma. Atvirai, be pykčio, todėl ir aš būsiu atviras: aš irgi baigiau tam tikrą karo mokyklą, aukštąją, taigi... Mes tam tikra prasme – lygūs pašnekovai.

– Nesutinku: jūs nesuimtas. Ant jūsų kūno nėra mėlynių nei sumušimo žaizdų.

– Jūs irgi galite iš čia išeiti laisvas, taigi kaip pašnekovai – mes lygūs. Jums atrodo – labai didelė tragedija: žudoma maža tauta, ir pasaulis nemato, neskuba padėti. Argi ne taip mąstote?

– Todėl ir kovojau... vienas, nes niekas neskuba padėti.

– Štai čia ir yra jūsų – mažų didžiausia politinė klaida. Mažas tauteles pasaulis prisimena tik tada, kai jos atsiduria po giliausiais žemės klodais. Tada archeologai ieško molinių šukių, sudūlėjusių buities kultūros liekanų, visko, kas bent kiek primintų buvusią civilizuotą valstybėlę. Bet jūs – tik sprindis Žemės planetoje ir nieko daugiau. Negi iš tiesų dar nesuvokėt, kas bus po karo, kokios politikos laikysis pasaulis, jau seniai nusprendęs mažųjų likimus? Gal verčiau būkim numatantys tolimą ateitį politikai?

– Politikai niekada neatsako už karo padarinius, tačiau visada nusiplauna rankas savo aukų krauju.

– Savi marškiniai arčiau kūno, ar ne taip jūsų lietuviška išmintis sako?

– Tačiau jums savų marškinių neužtenka, norite dar kaimynus nukelnėti.

– Šnekėtis, karininke, su jumis vienas malonumas. Sakykim, jūsų asmeniškai nenukelnėsime: dargi algą gerą gautumėt... Tikriausiai kur nors užsienyje sąskaita – nulinė? Ar tik man taip atrodo? O mūsų partija aukso turi į valias!

– Neatrodo, tikrai nulinė, bet... kartais gamta žmogui duoda širdį didesnę už sąskaitas banke, ir nieko čia jau nepakeisi.

– Gal manai, kad po vokiečio padu lietuviui būtų geriau? Klaipėdos nebeturėtumėt!

– Tikriausiai...

– Aha! O fašistams tarnavai? Tarnavai. Ir Amerika metė Lietuvą Rusijai po kojomis. Gal aš klystu?

– Neklystat...

– Tada koks paskutinis žodis? Dirbsite su mumis ar prieš mus? Priešinsitės iki paskutinio kraujo lašo? Taip jūsų kario užrašuose perskaičiau, netyčia...

Smauglys vėl žiojosi. „Protingas smauglys, nieko nepasakysi: pasaulio dar niekada nevaldė moralė, o jis tą žino. Matyt, pokalbis greit bus baigtas", – pamąstė karininkas.

– Tai su mumis ar prieš mus?

– Aš jau atsakiau... kitiems, prieš jus tardžiusiems mane, į panašų klausimą. O kai atsakiau, tai... randai kūne dar neužgijo ir nudeginimai vis kraujuoja.

– Vadinasi, priešas? Gaila, o aš gerbiau tave už drąsą.

– Sakykim, pritrūktų drąsos, užmirščiau karininko priesaiką, duotą Lietuvai, juk sektumėte kiekvieną mano žingsnį. Tiesa, sušaudytumėt kiek vėliau, kai būčiau kaip išdavikas nebereikalingas.

– Tu dar labai jaunas, kad viską apie mus žinotum, bet aš kai ką, idealiste, tau pasakysiu: per daug jūsiškių tektų sušaudyti, jei visus išdavikus šaudytume. Jūs visi jau tapote išdavikų tauta, o išeitis tik viena – kai ko nevadinti išdavyste. Žinau, karininke, tau labai skaudu išgirsti tiesą, bet... toks gyvenimas. Labai daug jūsiškių padeda mums laimėti. Ką? Nelaukėte smūgio žemiau juostos? Apsidairykit, už ką jūs

guldot galvas? Jau pačioje užuomazgoje jūsiškės LTT ir LLA buvo išduotos su visais vadais ir jų štabais, dokumentais ir ryšininkais. Man tavęs tikrai gaila, esi ne kvailys ir per jaunas numirti, tačiau dar spėsi kai ką sužinoti: tam mes, komunistai, ir esame, kad tavo tauta, už kurią galvą guldai, pati save išgalabytų. Nesutinki?

– Sutinku, kad esu per jaunas numirti, bet pakankamai senas ir pamokytas, kad patikėčiau okupanto pažadais. Ir ne dėl to aš kovojau.

– Savo lemtį pasirinkote pats. Daugiau mes nesusitiksim. Su jumis kalbės kiti ir kitaip. Jeigu kalbės?.. O juk turėjot trečią galimybę.

– Neturėjau: jūs mums palikote tik dvi galimybes – gintis arba likti pavergtiems. Pasirinkau gynybą.

– Nutarėte žūti ir vis tiek likti pavergti?

Tardytojas–verbuotojas patylėjęs pridūrė:

– Aš gerbiu jus kaip karininką ir protingą priešą. Gal turite kokį nors prašymą man?

– Norėčiau pasimatyti su žmona ir sūnumi.

– Gaila, aš šito leisti negaliu.

– Mat kaip? Ir jūs – ne visagalis. Tačiau šis bei tas vis dėlto jūsų galioje?

– Ko dar norėtum?

– Jūs radote mano užrašus apie partizaninio karo strategiją ir taktiką, tikriausiai radote. Nesunaikinkit, palikit byloje.

– Paliksiu. Vis tiek neperskaitau. Man tik šį tą išvertė žodžiu. Tačiau neužtikrinu, kad kiti jūsų kūrinio nesunaikins. Aš – ne kancleris.

Majoras Semaška neketino dėkoti. Nebuvo už ką: jo mintys, jo apmąstymai apie mažų tautų kariuomenės rengimą tik gynybai ir tik partizaniniam karui kovojant sudėtingomis sąlygomis bus sunaikinti arba... prasmegs Maskvos saugumo archyvuose.

– Ne tuo keliu einate, karininke, – vėl nutraukė akimirkos tylą saugumietis inteligentas.

– Išdavystė – irgi ne tas kelias.

– Išveskit kalinį, – paliepė. – Išveskit! Ar apkurtot! – pyktelėjo. Gal tą akimirką saugumietis suprato, kokia netikra jo paties gerovė ir kiek nedaug reikia, kad pats atsidurtų suimtojo karininko vietoje. Anksčiau ar vėliau taip atsitiks, jei tik jis praras savitvardą ir pradės į politinius kalinius, į priešus žiūrėti kaip į žmones. Suimtąjį išvedė ir tada jis pasakė sargybiniams:

– Į kamerą! Žinot – į kokią. Kas budi? – išgirdęs budelio pavardę, pridūrė: – Duokit jam papildomai degtinės, tik ne per daug... Iki teismo užmušti negalima!

Karininką sugrąžino į vienutę sumuštą, nualpusį. Budeliai irgi žmonės, jie nenorėjo, tikrai nenorėjo šito jauno vyro taip smarkiai sužaloti, bet jis pats prisiprašė pasakydamas:

– Dabar galite mušti. Dabar man jau neskaudės. Baisiausią dalyką aš jau ištvėriau... – Ir mintyse pridūrė: „Ne, nepatikėjau, kad Lietuva jau tapo išdavikų tauta“.

Šiek tiek kitaip „kankinosi“ svečias, iš giliausių Maskvos KGB vandenų atplaukęs. Gal toks buvo „kitokio“ kagėbisto – inteligento protestas prieš beprotybę, kurios dalimi tapo ir jis, sąmoningai paklusęs KGB monstrui, tos valstybės bolševikų valstybėje nerašytiems įstatymams, o gal... tik sil-

pnumo akimirka jį priveikė? Jis pasijuto sraigteliu, kuris privalo negirdėti nei proto, nei širdies balso. Juk galėjo leisti karininkui prieš mirtį pasimatyti su šeima – vis tiek jo greit nebebus gyvo. Inteligentas verbuotojas pabūgo savųjų viską matančios akies.

– Atnešk šimtgramį, – paliepė budėtojui. – Ir užkąsti... – Užsirūkė cigaretę. Nusispjovė: – Šlykštynė! Net geresnio rūkalo nesugebam pagaminti...

Krauju ir prakaitu pradvisusiame kabinete raitėsi baltas tirštas dūmas.

Sargybinis atnešė stiklinę degtinės ir kelis griežinėlius virtos dešros.

– Kiaulės! – iškošė pusbalsiu. – Aš dar negeriu stiklinėmis ir iš stiklinės. Bet, matyt, greit pradėsiu... Į Stalino sveikatą!

Gurkšnį nugėręs, tėškė stiklinę į sieną. Pažiro šukės. Paskui šovė į lubas. Atbėgo sunerimęs sargybinis.

– Netyčia... spustelėjau, – sumurmėjo. – Pakviesk vairuotoją. Išvažiuojam!

Negrįš, jis niekada negrįš į tą prakeiktą lietuvių kraštą, kur vyrai mėlynomis kaip dangus akimis atlaiko juodų rytiečio akių veriantį žvilgsnį ir nė nemirktelėję eina į mirtį.

Byloje jau buvo surašyti visi LTT nariai, nurodytos jų pareigos, slapyvardžiai, ryšininkai, konspiracinių butų adresai. Saugumui jau buvo žinoma labai daug, tad klausimas – kas dar rūpėjo? Ko jie nespėjo sužinoti arba... ko nežinojo išdavikai?

Majorą Joną Semašką per vieną parą tardė net penkiolika kartų. Taip rašoma saugumo užvestoje byloje. Iš tiesų tai

buvo jau ne tardymas – kankinimas. Ne visai aišku, kam buvo reikalingi suklastoti karininko atsakymai? Kam dar galėjo pasitarnauti Liepos byla ateityje?

Kai vėl atgaivintą jį iškvietė jau vietinis tardytojas, vilnietis, buvo pateiktas klausimas, į kurį atsakymo saugumui nė nereikėjo:

– Kas toks buvo Kazys Juozaitis? Netikra jo pavardė – Račkauskas. Nepatariu užmiršti, nes kartu tarnavote Raudonojoje armijoje 1941 metais. Ką jis veikė Kunigaikštinės miške?

– Raudonojoje netarnavau. Draugai su Juozaičiu nebuvome, tačiau kurį laiką abu tarnavom tame pačiame pulke Lietuvos kariuomenėje. Juozaičio likimo nežinau.

– Melas! Kunigaikštinės miške, bėgdami iš Kuršo, jūs sutikote žmogų, pasivadinusį „Miškiniu", kuris jus nuvedė pas Kazį Juozaitį–Račkauską. Juozaitis vadovavo banditų gaujai, plėšė vietos gyventojus. Plėšė ir žudė. Tokie jūs kovotojai!..

– Nieko apie Juozaitį negirdėjau, nes daugiau mes su juo nebuvom susitikę.

Pagaliau šis tas paaiškėjo: Jonas Semaška iš partizanų žinojo, kad Juozaitis su keliais draugais partizanų karo lauko teismo nuteistas sušaudyti už gyventojų terorizavimą ir plėšimus. Bausmė įvykdyta, jo bunkeris užmėtytas granatomis. Tikriausiai Juozaitis, užverbuotas saugumo, buvo atsiskyręs nuo rinktinės ir veikė savarankiškai, nepaklusdamas partizanų vadovybės įsakymams. Galima tik spėlioti, ar jis buvo saugumo priverstas šitaip elgtis, ar palūžo neištvėręs sunkaus partizanų gyvenimo, nuolatinio persekiojimo.

Greičiausiai pats tapo saugumo auka, todėl tardant majorą Semašką jiems labai rūpėjo išsiaiškinti, kas likvidavo Juozaitį ir į jo grupę infiltruotą kitą provokatorių?

– Taip ir patikėsiu: nieko nežinai? – neatlyžo tardytojas. – Keista, kodėl nepasitikėjai saviškiu, susitikęs su juo Kunigaikštinės miške?

– Kodėl turėčiau patikėti pirmu sutiktu miške žmogumi? Gal jis dabar čia, už durų, klausosi mūsų malonios šnekos, iš kur man žinoti?

– Verčiau tikrai nežinotum. Sakysi, nežinai ir Algio Šertvyčio–Stumbro, Šurkaus, LLA žvalgybos skyriaus viršininko? Nepažįsti Šatrijos, Vaidoto, Margio, Liūto rinktinių vadų? Gal ne pats tas rinktines organizavai ruoštis ginkluotam sukilimui? Nepažįsti Šatrijos vado Montvydo? Neatsimeni savo banditų vadų pavardžių? Mažai žinai, kalės išpera, labai mažai.

– Vieną dalyką tikrai žinau: mes okupantams tik banditai ir niekas daugiau.

– Tylėt! – tardytojui kantrybės užteko labai trumpam. Jis tikrai pavargo. Sunkiausia tardyti žmogų, kai viskas jau žinoma, išduota, susekta, surašyta ir belieka sukurpti bylą taip, kaip reikia. O šitas kvailys dar bando tylėti.

Liepia išvesti kalinį, čia pat už sienos, į gretimą kambarį, po to netrukus vėl atvesti. Kol tardomieji dejuodavo, šaukdavo, kol prarasdavo sąmonę, tardytojas Zavyrilinas tuštindavo mažais gurkšneliais stiklinę degtinės. Pats stengėsi nemušti tardomųjų, egzekucijoms turėjo specialiai parengtus, gerai apmokamus budelius. Jie gauna ne mažesnį atlyginimą už tardytoją, tai tegul darbuojasi! O kol „anie“ darbuodavosi, Zavyrilinas užsukdavo

„gavarilką“, kuri nuo ryto iki vakaro plėšė „Katiušą“. Ir kas kada nors išdrįs teigti, kad Zavyrilinas buvo kraugerys? O ne! Jis tik labai kruopščiai užrašydavo bylon, kokią dieną, valandą ir minutę tardomasis atvestas ir kada išvestas, kiek laiko truko „pokalbis“. Pavargusį nuo tarnybos komunistų partijai Zavyriliną keitė kapitonas Seryj. Na, šitas negailėjo prakaito, pats daužė išsijuosęs. Užtenka pažvelgti į byloje surašytas tardymo ataskaitas.

Tardyta: gegužės 7, 8, 10, 11 dienomis po du kartus per parą nuo 13 iki 16 valandos ir nuo 21 iki 2 valandos 35 minučių.

Gegužės 15 dieną tardyta nuo 23 iki 4 valandos ryto. Tardė ir pasirašė Saugumo ministerijos spec. skyriaus tardytojas Zavyrilinas.

Gegužės 16 dieną tardymo estafetę perima tardytojas kapitonas Seryj ir tardo nuo 23 iki 3 valandos nakties.

Gegužės 17 dieną – nuo 16 iki 16 valandos 15 minučių. Po šio tardymo kaliniui atsigauti prireikė daug daugiau laiko. Matyt, tardymas nedavė laukiamų rezultatų ir po kankinimų Semaška vėl iškviečiamas pas kapitoną Seryj tik gegužės 20 dieną. Tardymas užtrunka nuo 12 iki 16 valandos.

Gegužės 23 dieną nuo 12 valandos 20 minučių iki 16 valandos ir nuo 21 iki 1 valandos 30 minučių nakties.

Gegužės 24 dieną tardyta nuo 21 valandos 15 minučių iki 23 valandos 40 minučių. Belieka tik stebėtis, kiek gali iškentėti žmogus!

Gegužės 25 dieną tardyta nuo 13 valandos 30 minučių iki 17 valandos. Po kankinimų Semaška grąžintas į Lukiškių kalėjimą.

Vėl pašauktas tardymui į KGB rūmus birželio 4 dieną.

Tardymas užtruko nuo 12 iki 15 valandos 35 minučių ir nuo 21 iki 22 valandos 30 minučių.

Birželio 5 dieną tardytas nuo 13 valandos 30 minučių iki 15 valandos 30 minučių.

Birželio 6 dieną tardytas nuo 22 valandos 45 minučių iki 23 valandos 30 minučių.

Birželio 7 dieną – nuo 21 iki 1 valandos nakties.

Birželio 12 dieną tardytas nuo 21 valandos 50 minučių iki 1 valandos 15 minučių. Liepai vis sunkiau po tardymų atsigauti.

Birželio 14 dieną tardytas nuo 21 valandos 20 minučių iki 1 valandos nakties. Tardė pasikeisdami Zavyrilinas ir kapitonas Seryj.

Tuo metu LTSR MGB spec. skyriaus viršininkas buvo papulkininkis Rozauskas. Atrodo, tardymai nei kankinimai saugumiečių vis dar nepatenkino ar nedavė apčiuopiamų rezultatų, nes Rozausko įsakymu majoras Semaška įkalinamas baisiojoje 46-ojoje kameroje.

Vis sunkiau ir sunkiau po tardymų atsigaudavo karininkas. Jis tylėjo, nebesiginčijo, nieko neįrodinėjo. Saugumiečių galva ir protas – papulkininkis Rozauskas įsako karininką perkelti iš 46 į 40 kamerą.

Liepos 8 dieną tardymui jį iškviečia kapitonas Simonianas ir tardo nuo 13 valandos 30 minučių iki 14 valandos 45 minučių.

Liepos 15 dieną – nuo 21 valandos 30 minučių iki 2 valandos 15 minučių nakties.

Liepos 22 dieną tardymas užtrunka nuo 22 iki 1 valandos nakties. Liepos 23 dieną – nuo 12 iki 16 valandos.

Liepos 24 dieną Semaškos imasi Kozlovas. Tardo tik naktimis nuo 1 valandos iki 2 valandos 30 minučių.

Kozlovo „apdorotą“ kankinį vėl perima tardytojas kapitonas Simonianas. Tardo liepos 25 dieną nuo 12 valandos 30 minučių iki 16 valandos.

Majoras Semaška vežiojamas iš Lukiškių į saugumo rūmus ir atgal, tardomas dar penkiolika kartų, naudojant įvairiausias fizinės ir psichologinės prievartos formas. Tai tęsiasi iki rugsėjo 25 dienos. Pagaliau tardyti majoro Semaškos atvyksta pats papulkininkis Aristianas Čelnokovas, garsėjęs labai rafinuotu sadizmu. Jis ir pats nevengė mušti suimtuosius, ir budelių fantazijai pasireikšti netrukdė.

Sunkiausia suprasti, kodėl byloje atsirado Jono Semaškos pasakytos ar jo kario knygelėje užrašytos mintys. Gal jas Čelnokovas ir kiti liepė įrašyti į majoro bylą tam, kad geriau pažintų, kuo gyvena ir kaip mąsto Lietuvos žmonės? Matyt, bolševikams tai buvo labai svarbu: juk reikėjo sunaikinti ne tik ginklu pasipriešinusius okupacijai ir bolševizmui, jiems reikėjo nužudyti ir tautos dvasią.

Štai tos mintys, užrašytos ir pabrauktos majoro Jono Semaškos tardymo byloje:

„Jeigu jaunimą – tautos žiedą sugadinsim, nutautinsim, tai kas tada liks iš visuomenės? Puvėsiai – ir nieko daugiau!“

„Lietuviai – šeimos žmonės. Galbūt kada nors, Dievas duos, ateis diena, kai mudu kartu su Liole auginsim ir ruošim gyvenimui ir Tėvynei Alvyduką, mūsų sūnų“.

„Mūsų ginklas – tai mokslas, žinios ir ištikimybė Lietuvai“.

„Nesilaikykim senoviškų karo taisyklių, bet kurkim savo karo meną, savo strategiją, nesvyruokim, išnaudokim kiekvieną valandėlę lyg audra, drąsiai pulkime – laimėsim!“

„Žinoti, kas darytina, ir nieko nedaryti yra žemiausios rūšies bailumas“. /Konfucijus/

Didžiulėje tardymo byloje šalia konkrečių faktų apie majoro Semaškos veiklą suvienijant Žemaičių legiono partizanus visuotiniam ginkluotam pasipriešinimui prieš sovietų valdžią yra įrašyta pastaba, jog Semaška „ypač pavojingas“, nes savo išsilavinimu ir patirtimi turi didelę įtaką bei poveikį jaunimui. Suprantama, tokio žmogaus gyvo palikti bolševikai negalėjo. Dar daugiau – jų įsitikinimu, ne mažiau buvo pavojingos ir majoro užrašytos mintys. Štai kodėl vėliau netgi teismo nuosprendyje bus įrašyta: „Visus Semaškos pasirašytus įsakymus, instrukcijas, asmeninius dokumentus, susirašinėjimą, laiškus – sunaikinti!“ Net minčių apie tautos teisę gintis neturėjo likti. Komunistams rūpėjo, kad tauta nebesigintų, nesvajotų apie laisvę ir nepriklausomybę, taptų apolitiška, bedvasė.

Lietuviai nuo amžių brangino šeimą, namų židinį ir pagarbą gimtinei. Taigi ir stengėsi okupantai pirmiausia išdraskyti šeimas – tremdami, kolonizuodami Lietuvą.

Kontrolinėje majoro Jono Semaškos sekimo byloje greta dokumentų, pažymų, įsakymų partizanų vadams paminėtas ir per kratas rastas straipsnis „Kaip anglai išdavė Baltijos valstybes?“ Tai ištrauka iš Karlo Jansono publicistinio leidinio „Seni ir amžinai nauji britų valdžios metodai“ (išleista 1942 m.). Leidinio autorius informuoja pasaulio tautas apie tai, kad jau 1939 metais Londone ir Maskvoje buvo nutarta prijungti Baltijos valstybes prie Sovietų Sąjungos.

Straipsnis buvo įdėtas į voką greta kitų dokumentų, kaip Jono Semaškos „kaltės“ įrodymas.

Karininkas bus jau seniai nukankintas, o jo byla kagėbistus domins per visą sovietmetį. 1979 metais saugumietė vyr. inspektorė Teveliova, ruošdamasi vykti į užsienį, darėsi išrašus iš bylos tomų. Kam? Kokiu tikslu?

Liks paslaptimi ir kas buvo majoras Trunovas, rinkęs medžiagą iš majoro Semaškos bylos.

Kam ir kodėl parūpo nužudyto karininko byla 1988 metų gruodyje?

Kai tardant Simonianui, Čelnokovui, Kurovui ir kitiems, kurių pavardžių bylose neliko, majoras Semaška ne kartą atsisakė dirbti KGB, išduoti bendražygius, jam buvo atimtos netgi kalinio teisės. Apie tai kalba saugumo sudaryton bylon įsegti 46 kameros prižiūrėtojų raportai viršininkams.

Rugpjūčio 3 dienos raporte, rašytame prižiūrėtojo Šecherovo MGB vidaus kalėjimo viršininkui kapitonui Prikazčikovui, sakoma: „Pranešu, kad mano budėjimo metu kalinys Semaška ne vieną kartą švilpavo. Aš jį kelis kartus perspėjau, tačiau jis vis tiek švilpavo, apie ką ir informuoju“.

Ant Prikazčikovo raporto neįskaitomai pasirašęs viršininkas nurodo: „Neleisti pasivaikščioti!“

Kitas budėtojas sargybinis irgi rašo: „Pranešu, kad mano budėjimo metu rugpjūčio 6 dieną Semaška stovėdamas snaudė. Aš ne kartą jį perspėjau, tačiau jis nereagavo“.

Kaip turėjo būti iškankintas žmogus, tikriausiai galima suprasti, perskaičius prižiūrėtojų pranešimus. Kamera, kur kalėjo Jonas Semaška, buvo ypatingai stebima, dieną ir naktį.

– Pagaliau! Prašneko... Jis jau kalba! Neiškentė, – nudžiugęs įpuolė pas tardytoją 46 kameros prižiūrėtojas. – Bet aš lietuviškai nesuprantu. Kvieskit vertėją!

Šį kartą net pats tardytojas nusileido iki kameros. Galų gale! Prabilo karininkas! Šaukit vertėją! Pasiklausysim.

Atlėkė vertėjas, tyliai atidarė kameros duris. Tikrai, jis kalbėjo. Gulėdamas, iškankintas, bet kalbėjo...

„Gyvųjų ir mirusiųjų Dieve, daugelis iš mūsų paaukojo už Tėvynę savo kraują ir gyvybę kautynių lauke. Apgailestauju jų žuvimą. Aš tikiu, kad tu, Viešpatie, jiems atleisi ir už viską atlyginsi, ko jie užsitarnavo dėl mūsų ir mūsų Tėvynės. Būk jiems maloningas ir priimk jų gyvybės auką kaip atlyginimą už nusidėjimus. Tu esi meilė, o kas meilėje ir tikėjime miršta, kas susijungia su tavimi, Dieve, tegyvena tavyje per amžius. Tegul jie ilsisi ramybėje ir amžinoji šviesa jiems tešviečia per amžius.

Viešpatie, suteik man jėgų tylėti, suteik stiprybės iškentėti viską, kas skirta man, jeigu šita kančios taurė negali manęs aplenkti, – teįvyksta tavo šventa valia kuo greičiau: aš tau atsiduodu.

Nieko nekaltinu, kad man, dar jaunam, tiek daug kančios teko. Leisk man kantriai iškentėti, kas skirta, kaip ir tu kadaise kentėjai, tik neleisk palūžti, nusižeminti mano Tėvynės budeliams... Suteik tam, kas netrukus stos prieš tavo teismą, amžiną viltį, kad mano tauta, mano šeima ir artimieji liks gyvi ir neišduos Tėvynės.

Ačiū tau, Viešpatie, už trumpą ramią akimirką maldai... Amen“.

– Amen! Girdi – amen! Asile, tu asile, – paniekinamai pusbalsiu iškošė viršininkas.

– Molčatj! – pavėluotai riktelėjo kaliniui prižiūrėtojas.

Karininkas kalbėjo maldą, išmoktą iš mažutės kario maldaknygės, išsaugotos fronto keliuose. Po maldos jautėsi atgavęs jėgas ir ėmė tyliai mąstyti apie būsimą paskutinį žodį teisme, jeigu tik jis bus suteiktas... Gal tyliai nuteis Maskvos trijulė? Tikriausiai ne, juk visi jį tardydami grasino mirties bausme, o jie gerai žinojo komunistų įstatymus.

Tučtuojau jį iškvietė pokalbiui.

– Atrodo, jaučiatės tiesiog laimingas, pilieti, kalinio duona dar neatsibodo, – neiškentė MGB papulkininkis Čelnokovas.

– Sena tiesa: nori pakenkti priešui – būk laimingas.

– Ką tu sakai?

– Ne aš. Volteras. Buvo toks prancūzas, mąstytojas.

– Kurgi ne! Soti kiaulė! Kas jis toks? Koks nors buržua? Daug jis išmanė didikų rūmuose apie liaudies laimę ir skurdą. Daug tu, ponas karininke, banditų vadeiva, apie skurdą išmanai? Kas tu esi, niekše? Niekas!

– Kaip pažvelgsi: gal ir jūs greit būsit... niekas. Negi tikit tuo, ką darot? Juk ir jums botagas jau parengtas aukščiau už jus sėdinčių saugumo olimpe. Štai dėl ko esate dar didesnis niekas. Aš bent žinau, dėl ko gyvenau ir už ką numirsiu.

– Taip ir bus: greit būsi negyvas. Ta diena, prisipažinsiu, man bus pati maloniausia. Atsibodai. Atvirai sakau tau, labai norėčiau tave palikti gyvą, įkalinti iki gyvos galvos, kad pats savo akimis pamatytum, kokia bus Lietuva po penkiasdešimties metų ir ką mes sugebam. Mes – komunistai!

– Ir kokia ji bus, Lietuva?

– Nebeliks tokių kaip tu. Garantuoju!

– Jūs teisus, pilieti tardytojau: verčiau numirti. Išlikimas be garbės – nulio vertas. Vadinasi, mirsiu pačiu laiku. Net Dievas nė valandėlės nepridės.

– Mulkis! Pasaulį valdo pinigai ir baimė. Baimė, ne garbė! Tau, kvaily, tą sakau aš – Čelnokovas. Aš tau pasakysiu: paskutinė Lietuvos viltis – Amerika padės mums, sovietų Rusijai. Iš baimės padės! Iš didelės baimės. Penės mus, rengs ir tylės! O mes ginkluosimės. Dabar ir visada! Atmink, tokiems išminčiams kaip tu teks su šita tiesa susitaikyti ir nusilenkti. Sakyk, ką tu turi, be savo knyginės išminties? Ką dar gali prarasti? Tik niekam nereikalingą gyvybę.

– Ne tik... Aš prarandu Tėvynę.

– Nuo šiol jūsų visų tėvynė bus Sovetskij Sojuz, kvaily. Užteks! Įkyrėjai man iki va! – Čelnokovas brūkštelėjo sau per kaklą. – Tylėsi ar kalbėsi, majore Liepas, – tau galas!

– Žinau. Sutiksiu mirtį kaip dera Lietuvos karininkui. Tačiau net pagal jūsų įstatymus aš turiu teisę parašyti laišką žmonai ir pasimatyti su sūnumi.

Čelnokovas nusikvatojo. Prajuokino kalinio žinios.

– Tu ypač pavojingas politinis nusikaltėlis. Tau liko tik viena teisė – paskutinė: dirbti mums ir su mumis!

Karininkas tylėjo. Žiūrėjo į stiklinę vandens ant tardytojo stalo.

– Velniai tave rautų! – nebesitvardė Čelnokovas: – Gerk! – ir metė stiklinę į veidą kaliniui. Kalinys spėjo pasukti galvą, ir stiklinė sudužo, atsitrenkusi į sieną.

– Vadinasi, mums nedirbsi?

– Ne.

– Gerai, matj perematj! Nori mirti – mirk. Dvėsk! Išvest suimtąjį!

Vakarėjo. Jau daugiau nei pusmetis praėjo beveik kasdien tardomam nuo aušros iki nakties, nuo nakties iki aušros. Prižiūrėtojas įmetė į kamerą pilko atšalusio srėbalo. „Paskutinė vakarienė...“ – pagalvojo Jonas Semaška.

Jis apsiriko. „Paskutinė vakarienė“ dar buvo toli... Sugedusia žuvimi dvokiančio marmalo negalėjo valgyti. Pykino. Išpylė atneštą. Pabeldė į duris. Paprašė budėtojo vandens. Didžiausiai jo nuostabai, vandens atnešė, tame pačiame neišplautame dubenėlyje. Ir pasakė:

– Gerk... Vis tiek jau nebeilgai...

Kas jis buvo, tas naujas prižiūrėtojas, pirmą kartą pamatytas? Geresnis už kitus? Vargu... Jis irgi jautėsi nugalėtojas. O nugalėtojai retkarčiais leidžia sau pabūti žmonėmis.

– Gali parašyti trumpą laišką žmonai, jeigu nori. Tik paskubėk! – padavė murziną popieriaus lapelį. – Perduosiu, – pasakė.

Karininkas nieko neparašė, tik savo ir žmonos vardo ir pavardės raides, vestuvių datą apačioje – metus, mėnesį ir dieną. Jeigu jis būtų išgyvenęs iki 1947 metų balandžio 13 dienos, būtų prabėgę vienuolika jų vedybinio gyvenimo metų. Būtų...

Dar pieštuku ant suglamžyto lapelio skubiai surašė, ko labiausiai reikėtų kalėjime: šiltesnių baltinių, kojinių.

Gal šitas laiškas be žodžių buvo jųdviejų laimės dienų atminimas, gal tylus palinkėjimas sūnui? Vestuvių dienos

priminimas kalbėjo apie viską. Nesitikėjo karininkas, kad laiškelis pasieks žmoną ir sūnų. Tačiau naujasis sargybinis žodį išlaikė. Atsisveikinimas ant murzino popieriaus lapelio pasiekė karininko šeimą.

Prižiūrėtojas, atnešęs vandens, skubiai išnyko, į kamerą įėjo budeliai ir aprengė kalinį kaulus laužančiais „marškiniais". Įprastas kankinimų maratonas tęsėsi. Suluošinti žmogų dešinioji komunistų ranka mokėjo.

– Ar aš pralaimėjau? Ar tikrai pralaimėjau? – paklausė savęs karininkas, jau prarasdamas sąmonę. Ir nebylus įsakymas sau: – Tylėk! Nors žemė apsiverstų – tylėk!

Bet... jis jau netylėjo. Nesąmoningo svaigulio įveiktas, iškankintas iki beprotybės, į visus KGB budelių klausimus jis atsakinėjo vieninteliu žodžiu: „Taip, taip! Taip..." Kankinio „taip" – ištartas žudančio skausmo akimirką – irgi buvo protestas.

Kas kada ir kaip tave išrengė iš kaulus laužančių „marškinių" – jau nebejutai.

Tu nepralaimėjai, karininke. Mirtis – gyvenimo dalis. Tu liksi gyventi kiekvienoje dienoje, kai pasipriešinai prievartai ir okupacijai.

Žemaičių legiono vadą Joną Semašką teisė Vilniaus įgulos karo tribunolas. Teismas vyko Telšiuose, teatro salėje, 1946 metų spalio 13 dieną.

Teisėjavo justicijos pulkininkas Stasiulis. Teismo nariai – vyresnysis leitenantas Lomonosovas ir leitenantas Obelenis galėjo tik pritarti Stasiuliui. Valstybinis kaltintojas LTSR prokuroro padėjėjas Krepevičius nulėmė bausmę, gynėjas Misevičius tylėjo net ir tada, kai galėjo teisiamąjį ginti. Sek-

retoriavo Lietuvos žydė Koganienė. Grupelė diplomuotų pastumdėlių mirties bausme nuteisė vieną geriausių tautos sūnų.

Paskutiniu žodžiu majoras Semaška, Lietuvos laisvės armijos kovotojas, paneigė primetamus jam kaltinimus, žadino lietuvių tautinę dvasią:

– Aš, Lietuvos karininkas, majoras Jonas Semaška, akivaizdoje visų esančių teismo salėje sakau: nesu paleidęs nė vieno šūvio į beginklį žmogų. Bet aš – karys, daviau priesaiką savo Tėvynei ir gyniau ją nuo okupantų visomis įmanomomis formomis.

Taip, aš buvau Žemaičių legiono vadas. Partizaninis karas yra tik vienas iš visame pasaulyje pripažintų masiškiausių pasipriešinimo okupacijai būdų, ir teisti mane, taip pat ir mano bendražygius už tai, kad mes gynėmės, niekas neturi teisės. Mus gali teisti tik Lietuvos teismas ir ne už tai, ką mes padarėme gindamiesi, o tik už tai, ko nespėjome padaryti.

Žinau, mes likome vieni, mes buvome pasmerkti pražūčiai pačioje pasipriešinimo pradžioje, tačiau mes, okupuotos tautos vyrai, neturėjome kito pasirinkimo.

Visuotinis bolševikų teroras, masiniai Lietuvos gyventojų trėmimai nuo pirmųjų okupacijos dienų, prievartinė kolektyvizacija, specialiųjų NKVD dalinių siautėjimas, smurtas, sodybų deginimas mus išvijo į miškus ir privertė imtis ginklo.

Kaltinate mane tarnavimu Vokietijos kariuomenėje? Taip, aš tarnavau Lietuvos savisaugos daliniuose, aš kovojau prieš bolševizmą, tačiau Lietuva pati nieko neužpuolė ir pasauliui negrasino. Žinau, mumis naudojosi ir viena, ir ki-

ta kariaujanti pusė, tik nežinau, ar tragiškas mano Tėvynės likimas, valstybės savarankiškumo praradimas bus kada nors teisingai įvertintas. Tačiau Lietuvai pasirinkimo teisės niekas nesuteikė.

Aš – savo laiko, savo kartos pilietis, buvusios nepriklausomos Lietuvos karininkas privalėjau iki paskutinio gyvybės blyksnio priešintis okupacijai ir man svetimai ideologijai, priešintis neįmanomai sunkiomis sąlygomis, atsidūrus Lietuvai tarp dviejų karo ir grobio ištroškusių valstybių. Ir priešinausi, kovojau iš visos širdies!

Ne Lietuvai, tai jums – komunistams reikėjo karo, suirutės, krizės, melo propagandos, kad pasivadinę „išvaduotojais" galėtumėt pavergti pusę Europos. Argi sustojote po Berlyno kapituliacijos? Juk ne! Jums Vokietijos per maža, reikia dar sovietizuoti užgrobtas teritorijas. Ir pradėjot šitą smurto žygį, sušaudydami šimtus Lietuvos, Latvijos, Estijos karininkų, pasmerkdami bado mirčiai šiaurės ledynuose tūkstančius niekuo nenusikaltusių žmonių.

Jūsų primestas okupuotai Lietuvai karas – baisiausias, kokį tik žinojo istorija. Bet aš tikiu – ateis toks laikas, kai pasaulis pasmerks komunistus už jų kruvino tikslo aukas.

Mane tardant tarsi didžiausias nusikaltimas buvo primintos mano užrašytos mintys apie partizaninio karo taktiką ir strategiją, apie galimybę ir būtinybę mažai tautai gintis ekstremaliomis okupacijos sąlygoms. Buvau kaltinamas ir už surastą užsienio autoriaus straipsnį, kalbantį apie tai, kaip buvo išduotos Baltijos šalys.

Nemanau, jog tai nusikaltimas.

Esu įsitikinęs, jog kada nors ateityje pagrindinis mūsų kariuomenės tikslas bus išmokti gintis, o tiesos ir spaudos žodžiui niekas neužtvers kelių.

Tikiu, jog tūkstančių Lietuvos laisvės armijos kovotojų mirtis ne betikslė ir ateities politikai tai įvertins teisingai.

Kategoriškai neigiu ir atsisakau viso to, kas įrašyta mano byloje tardant, ką galbūt pasakiau žiauriausiai kankinamas.

Nekaltinu savo bendražygių, jeigu jie išdavė mane kankinami KGB rūsiuose. Palaužtas enkavėdistų kankinys ir išdavikas provokatorius – ne tie patys žmonės ir nevienoda jų kaltė.

– Šmeižtas. Kalbėkit apie save! – pertraukė jį prokuroras.

Teisiamasis atlapojo marškinius, atidengė krūtinę:

– Žiūrėkit! Toks visas mano kūnas. Žiūrėkit!.. Jūs – paskutiniai gyvi mano liudytojai šioje salėje: štai kaip kalbama visuose enkavėdistų būstuose.

Arčiau sėdintieji gerai matė sumušimų mėlynes, kraujosruvas, neužgijusias žaizdas ir nudeginimų žymes ant majoro krūtinės. Salė apmirė, o jis tęsė savo pradėtą mintį. Teisėjai, nesitikėję šito, suglumo. Jonas Semaška kalbėjo:

– Žinau, jei nenuteisit mirtimi manęs, – tokios pat žymės bus ir ant jūsų kūno, nors tik aš priešas, o jūs geranoriški komunistų valios vykdytojai.

Netgi prieš paskelbiant man mirties nuosprendį, kas man kiekvieno tardymo metu buvo primenama, man nebuvo leista pasimatyti ir atsisveikinti su šeima. Neigdamas man primetamus kaltinimus bei parodymus byloje, kurių nedaviau

būdamas sąmoningas, sakau: jei man būtų leista dar kartą pasirinkti likimą, – būčiau tik savo Tėvynės karys, jos laisvės gynėjas. Nesigailiu nė vieno savo žingsnio.

Kreipiuosi į jus, lietuviai! Niekada, niekada neužmirškite: mus žudė Vakarai savo pažadais ir dezinformacija, mus tebežudo ir baigs žudyti sovietinė Rusija – bolševizmas.

Nepasiduokit! Laimėti šimtus mūšių ir nužudyti milijonus žmonių, okupuoti ištisas tautas – dar ne laimėjimas. Šiandien mus teisia okupantai, ryt juos teis visas pasaulis.

Tad būkim lietuviai širdyje ir po paskutinių partizanų žūties priešinkimės blogiui savo tyliu tikėjimu, meile Tėvynei ir panieka okupantams. Tik neleiskit palūžti dvasiai, pražūti sielai. Žinau, manęs ir mano kovos bičiulių greit nebebus, bet jūs liksite. Auginkit vaikus lietuviais, savo Tėvynės gynėjais, ir mes atlaikysim raudonąjį marą. Tik būkim vieningi, tikėkim ir saugokim laisvės viltį širdyse.

Atsisveikindamas su jumis, mano tautiečiai, sakau: prieš Lietuvą komunistai laimėjo tik mūšį, bet ne karą!

Išėjo Jonas Semaška iš teismo salės pasitempęs ir išdidus, jau seniai supratęs, jog kitaip baigtis neteisingiausias pasaulyje teismas nė negalėjo.

Niekas nežino, kiek ir kaip jis dar buvo kankinamas, kol pašaukė budeliai į juodą belangį kambarį, kur vykdomas mirties nuosprendis.

Ėjo karininkas pasitikti mirties, paskutinę gyvą mintį siųsdamas žmonai ir sūnui.

Sustok, sustok plakusi, širdie, dabar jau sustok! Pati sustok, nelaukdama mirtį nešančios kulkos, palengvink didvy-

rio dalią, neleisk budeliams džiūgauti. Tačiau širdis neklausė, plakė galingais dūžiais karštoje kovotojo krūtinėje.

Tu nekeikei jų, juos prakeiks visos pavergtos tautos. Jau nebijojai mirties, nes ji kasdien tau sėlino iš paskos.

Ėjai savuoju mirties keliu, gerai žinodamas, jog šitas tavo žygis paskutinis. Ir staiga nušvietė sąmonę saulėta mintis: greit, labai greit būsi laisvas! Ir jau nebūsi vienišas. Ir liksi amžinai jaunas, tik jau nepamatysi, kaip miršta tavoji laisvės kovotojų karta.

Praėjo pusė amžiaus, kol Žemaičių legiono vadą prisiminė tautiečiai. Prisiminė ir po mirties atidavė tylią pagarbą didvyriui, gulinčiam tarp šimtų nukankintų Tuskulėnų dvare.

Jono Semaškos byloje, esančioje saugumo archyvuose, rašoma, kad jis nuteistas mirties bausme sušaudant ir bausmė įvykdyta 1947 metų sausio 21 dieną.

Identifikavusi ir ištyrusi Jono Semaškos palaikus, Valstybinė teisės medicinos tarnyba teisės medicinos ekspertizės 1997 metų lapkričio 20 dienos akte Nr. 63/97–17 įrašė: „Kaukolėje objektyvių šautinių sužalojimų požymių nėra užsifiksavę; yra užsifiksavę nešautinės kilmės mechaninių sužalojimų požymiai – įspaustinis ir skylinis pakauškaulio žvyno lūžiai, atsiradę nuo smūgių briauna. Vieno šių smūgių metu įrankio veiklioji dalis buvo panirusi kaukolės ertmėn“. Žinant saugumo smogikų naudotas kankinimo priemones ir ekspertizės akte surašytus mirties priežasties požymius, galima teigti, kad Jonas Semaška-Liepa buvo užkapotas kirviu. Šūvis ir staigi mirtis būtų buvusi pernelyg didelė malonė komunistų priešui.

1998 metų gegužės 22 dieną Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus suteikė (po mirties) pulkininko laipsnį Jonui Semaškai-Liepai, Žemaičių legiono vadui.

1998 metų lapkričio 23 dieną, minint Lietuvos kariuomenės 80-metį, Prezidentas Valdas Adamkus Žemaičių legiono vadą Joną Semašką-Liepą apdovanojo Vyčio Kryžiaus ordinu (po mirties). Apdovanojimą priėmė partizanų vado sūnus Alvydas Semaška.

Tikras stebuklas žurnalistui netikėtos, nelauktos pažintys, jei tik jos dovanoja džiaugsmą ir kūrybos kibirkštėlę.

1994 metų lapkričio 5 dieną Kaune į Vytauto Didžiojo universiteto salę rinkosi buvę partizanai. Džiaugėsi, kad dar gyvi, kad užteko jėgų atvykti į suvažiavimą ir dar turi ką pasakyti ne tik vieni kitiems, bet ir nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos žmonėms.

Sugiedotas himnas, pagerbta žalia tamsios miško spalvos partizanų vėliava. Salė pilnutėlė, skubiai užimamos dar likusios laisvos vietos. Paradine savanoriškosios krašto apsaugos pėstininkų uniforma pasipuošęs, šalia prisėda vyriškis.

Sveikinimai, šventinės kalbos. Slapta nubraukia ašarėlę buvusios partizanų ryšininkės ir jų artimieji, prisiminę ne tik visa tai, kas būta, ką išgyveno Lietuva, bet ir tai, kas tebevyksta šiandien.

Prasidėjo emocingiausia suvažiavimo dalis: Lietuvos Respublikos Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga už nuopelnus Lietuvai (po mirties) apdovanojo partizanų vadus.

Apdovanojimus atsiėmė jų pražilę vaikai ar likę gyvi artimieji.

Kai paskelbiama, jog už nuopelnus Lietuvai Pasipriešinimo dalyvio kryžiumi apdovanojamas Žemaičių apygardos partizanų vadas Jonas Semaška, suklūstu ir aš... Dar labiau nustembu, kai apdovanojimo paimti pakyla šalia prisėdęs tylus kariškis.

– Atrodo, teks susipažinti, – sakau, kai jis grįžta su tėvui skirtu medaliu. Būtų nuodėmė nutylėti tokį sutapimą: mudviejų pavardės raidė į raidelę vienodos.

Taip aš susipažinau su Jono Semaškos sūnumi Alvydu.

Žurnalisto kasdienybė nuolat gausi naujų pažinčių ir įvykių, bet šis susitikimas – ypatingas. Bandome atsekti ir išsiaiškinti giminystės ryšius, bet... jie atrodo tokie tolimi, tik giliausioj praeity atrastum susivijusias tos pačios giminės šaknis. Argi tai svarbu – giminės ar ne? Svarbiausia, jog tada mane patraukė spalvinga, ryški Lietuvos karininko asmenybė, partizanų vado likimas, neramus trumpas jo gyvenimo kelias ir tragiška mirtis.

1997 metų sausio 21 dieną suėjo penkiasdešimt metų, kai Aukštaitijos krašto sūnus Jonas Semaška atidavė savo gyvybę už Tėvynės laisvę. Pagerbti Žemaičių legiono vado atminimo susirinko dar gyvi jo kovų fronte ir partizanų kelių bendražygiai. Po šv. Mišių, skirtų partizanų vado atminimui, po iškilmių ir širdingų prisiminimų Karininkų ramovės salėje prie židinio susirinko šeimos draugai, giminės, svečiai. Čia susipažinau su Alfonsu Diečkumi, tapusiu majoro Semaškos sūnui pečiais ir atrama, kai šeima buvo ištremta į Sibirą.

Į mano klausimą, kaip susitiko su majoro Semaškos žmona ir sūnumi, Alfonsas Diečkus atsakė:

– Susipažinome 1948 metų gegužę per visos tautos bendrą nelaimę – tremtį į Sibirą. Mus sugrūdo į tą patį vagoną. Iki Uralo vežė nesustodami, neleisdami atidaryti durų. Purvas, tvaikas, nešvarūs vagonai... Matyt, jau ne vieną kartą ir ne viena panaši tremtinių „siunta" jais buvo keliavusi.

Privažiavus Uralą, traukinys jau dažniau sustodavo, bet labai trumpam, tad skubino suvaryti po vagonais visų akivaizdoje atlikti gamtinių reikalų. Moterys gėdijosi, stengėsi kiek toliau atsitraukti nuo sargybinių akių, o jie kvatojo, tyčiojosi. Po vieno trumpalaikio sustojimo pamatėme, kad vagone trūksta moters. Verkė likęs vienas jos sūnus. Suabejojome, ar motina liko gyva, nes jei kuris iš tremtinių atsilikdavo nuo vagono, tą mus lydėję sargybiniai nušaudavo. Berniukas labai verkė dingusios mamos. Aš jį raminau. Nusprendžiau: jeigu motina neatsiras, – aš berniuką globosiu. Tačiau vaiką nuraminti buvo labai sunku. Pagaliau traukinys vėl sustojo, išgirdom komandą: „Po vagonais!" Netrukus atsirado ir berniuko motina Elena Semaškienė. Susipažinome, nuo tada ir bendravome, padėdami vieni kitiems.

Alfonsas Diečkus buvo ištremtas nespėjęs baigti universiteto, kaltinamas, jog nuslėpęs ketvirtą brolį ir skaitęs pogrindinę antitarybinę spaudą. Spaudą skaitė, tačiau ketvirto „nuslėpto" brolio „bandito", kuo buvo kaltinamas, jis neturėjo. Jie augo trys broliai, tačiau tuo baisiuoju sovietinės

okupacijos metu niekam jokių įrodymų nereikėjo: nuteisė Maskvos trijulė – „osoboje soveščanije". Bolševikai skubėjo ištremti kuo daugiau lietuvių, o jų vieton atkeldinti rusus.

Jono Semaškos sūnų Alvydą prašau prisiminti giliausiai atmintin įstrigusius vaikystės įvykius. Koks buvo jo paskutinis susitikimas su tėvu, atsisveikinimas su Lietuva?

– 1946 metų žiemą, vasario 6 dieną, mes su mama paskutinį kartą matėme tėtį. Tuo metu gyvenome Kaune. Grįžau iš mokyklos ir pamačiau namuose sėdintį barzdotą vyriškį. Nepažinau... Atrodė pavargęs, neatpažįstamai pasikeitęs. Tada mama pasakė: „Alvyduk, tai tavo tėtė, neprisimeni?"

– Tai kad... čia ne tėvelis. Mano tėtė gražus...

Buvau įpratęs matyti tėvelį visada labai tvarkingą, uniformuotą, linksmą. O tėtė tuo metu tylėjo ir žiūrėjo į mane. Matau – ašara nusirito per neskustą skruostą. Įsižiūrėjęs į jį, ir aš pravirkau. Pribėgau, apsikabinau ir paprašiau: „Tėveli, nepradink daugiau taip ilgai. Pasiilgau tavęs".

Nežinojau tada, kad šiltas tvirtas tėvo apkabinimas jau paskutinis, daugiau jo glėbyje būti nebeteks...

Tėvas ilgai neturėjo ryšio su šeima, nežinojo, ar mes Lietuvoje. Kai tik gavo žinią, kur esame, atskubėjo. Žinau, jog tada jis važiavo susitikti su Dainavos apygardos partizanų vadu Domininku Jėčiu. Tėvas susitiko su Dzūkijos partizanų štabų vadais, tarėsi dėl būsimo visos Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo. Grįždamas į Žemaitiją, jis užsuko pasimatyti su šeima.

Daugiau tėvo gyvo nebemačiau.

Sužinojom, kad jis nuteistas mirties bausme ir sušaudytas. Apie tai, apipildami purvu ir šmeižtu, rašė visi sovietiniai laikraščiai. Mama man nematant verkė, slėpė nuo manęs ašaras, stengėsi paguosti, nors pačiai tos paguodos reikėjo labiau: juk aš buvau dar vaikas ir beveik niekuo negalėjau jai padėti. Mama išsaugojo tėčio dienoraštį, paskutinį raštelį, gautą iš Lukiškių kalėjimo, jaunystės dienų fotografijas ir pačius gražiausius prisiminimus. Nors teko išgyventi daugybę vargų ir alkanų dienų, mama išsaugojo ir tėvo per paskutinį pasimatymą paliktą vestuvinį žiedą. Tėvas Kuršo fronte buvo žiedą pametęs apkase. Nusmuko nuo piršto. Sproginėjant bomboms jis grįžo į apkasą ir žiedą surado. Šeimai, santuokai ir jos relikvijai – žiedui tėvas teikė ypatingą prasmę. O man žiedo istorija kalba apie romantišką tėvo asmenybės pusę.

– Dar pavartysime seną fotografijų albumą, sugrįšim į tėvų jaunystę, pažiūrėsim į jų bičiulių veidus, o kol kas dar kartą apie tai, ko nepajėgia nunešti užmarštin laikas... Ar pamenate tremties dieną?

– Šito tai jau neužmiršiu. Buvo dar trys dienos iki didžiojo trėmimo, gegužės 18-osios vakaras. Mes tada gyvenome Kaune, Palangos gatvėje. Mokiausi trečiame pradinės mokyklos skyriuje. Grįžau namo po pamokų ir radau šmirinėjančius kelis rusų kareivius. Išbalusi, nusigandusi sėdėjo virtuvėje mama. Prisimenu, kad vyresnysis karininkas su vienu kareiviu išėjo, pasakęs, jog jiems reikia kažką sekti. O du pasiliko. Karininkas mamai pasakė, kad šie du kareiviai pabus laikinai, o mums su mama griežtai uždraudė išeiti iš namų. Pareikalavo valgyti. Mes

ir patys tuomet gyvenome nelengvai, bet mama buvo priversta juos maitinti. Kitą dieną manęs neišleido į mokyklą, o mamos – į darbą, įsakė laukti. Naktį iš gegužės 21-osios į 22-ąją atėjo grupė ginkluotų rusų kareivių ir stribų, du milicijos kapitonai, du civiliškai apsirengę – vyras ir moteris, vairuotojas, ginkluotas pistoletu. Suskaičiavau: jų iš viso buvo vienuolika. Dabar, žvelgdamas suaugusio žmogaus akimis, galiu tik paklausti: ar ne per daug sargybos beginklei moteriai su vaiku? O tą naktį verksmą kaustė didžiulės nelaimės nuojauta.

Vienas iš atėjusių buvo labai bjaurus – ir išvaizda, ir elgesiu. Jis mamai griežtai pasakė:

– Ruoškitės, Semaškiene, ir kuo skubiau. Jūs čia daugiau nebegrįšite. Niekada.

Beje, mama jau prieš tai sunkiai susirgo. Pakilo temperatūra, beveik kliedėjo. Kai tik sužinojo apie mirties bausmę tėčiui, taip ir susirgo. Ir vis pasikartodavo neaiški liga. Todėl tą dieną mama nieko nepajėgė pasiimti, sėdėjo susigūžusi ir žiūrėjo, gal vėl susirgo iš susijaudinimo? Ji galvojo, kad ir mus išveža sušaudyti. Sėdėjo ar vaikščiojo iš kampo į kampą ir verkė. Aš pirmiausia čiupau armoniką. Gavau ją iš tėčio dovanų, kai jis grįžo su savo kariais, prasiveržęs iš Stalingrado apsupties. Nė už ką nebūčiau galėjęs tėvo dovanos palikti. Taip ir laukėm – kas bus? Aš apglėbęs armoniką, o mama – nieko nepasiėmusi. Netrukus atėjo kitas, dar nematytas milicininkas ir įsakė kareiviams:

– Vyrai, ko sėdit? Padėkit moteriai susiruošti. Juk jai reikės Sibire gyventi, ir dar su vaiku... Paimkit, kas reikalinga.

Tik tada mamai paaiškėjo, kad mus ištrems, o ne sušaudys. Bet tuo momentu jau sunkvežimis prie namo privažiavo. Kareiviai, kažką sugriebę, padavė mamai, o ji paėmė nuo stalo staltiesę su viskuo, kas buvo ant stalo, ir surišo į ryšulį. Mus išvedė. Maisto atsargų jau neturėjom, nes per kelias dienas čia budėję kareiviai viską surijo. Pinigų irgi neturėjome. Kai mama norėjo pasiimti kelis brangesnius daiktus, kareiviai neleido. Verkiau, įsikibęs į mamą. Kareiviai mane verkiantį jėga įmetė mašinon. Paskui įstūmė mamą.

Nuvežė į stotį, o ten jau masiškai iš visur vežami žmonės. Gerai pamenu, jog tai buvo gegužės 22 diena, mano mamos Elenos vardadienis. Paskui sugrūdo į vagonus ir išvažiavom.

Važiuojam, sustojam, vagonų neatidaro, palaukus vėl važiuojam. Gaudavom pilkos buzos kartą per dieną. Sargybiniai, kurie mūsų vagoną saugojo, buvo įpykę, žiaurūs. O tada, kai maniau, jog mama atsiliko nuo vagono, man buvo tikra pasaulio pabaiga. Nieko nemačiau aplinkui pro ašaras, tik girdėjau guodžiantį vyriškio balsą. Šis žmogus paskui prisiėmė nelengvas įtėvio pareigas. Jeigu mama tada būtų atsilikusi nuo traukinio, ją būtų nušovę. Atsilikėlius šaudė sargybinis, stovėjęs traukinio gale. Šaudė kaip bėglius. Prisimenu klaikų sargybinių juoką, kai vyrus ir moteris kartu suvarydavo po vagonais... Mama tada ir atsiliko. Ją, besivejančią traukinį, pamatė vyrai iš kito vagono ir, kai ji įsikibo į turėklus, įtraukė vidun. Kol nežinojau, kas nutiko, mane guodė Alfonsas Diečkus, žadėdamas: „Nebijok, gal mama atsiras? Ir aš vienas

važiuoju, nepaliksiu tavęs, būsim dviese..." Aš nusiraminau, o kitoje stotelėje atėjo mama ir mano džiaugsmui galo nebuvo.

Čeliabinske leido išsimaudyti pirtyje. Krasnojarske, netoli Irkutsko srities, privažiavome stotį Tinskają. Ten mums jau buvo paruošta laikina pastogė – sukalti iš lentų barakai. Mus iškrovė, išstumdė iš vagonų, nes jau tris savaites keliavome nesustodami tvankiame traukinyje. Vyresnio amžiaus žmonės, išlaipinti iš vagonų, vos paėjo. Tremtinių buvo įvairiausio amžiaus ir profesijų: ūkininkai, darbininkai, mokslo žmonės. Važiavo kartu su mumis į tremtį žinomas filosofijos mokslų daktaras Kazys Ambrozaitis. Sunku patikėti, tačiau kelionė tokiomis sąlygomis, fizinis nuovargis ir moralinis teroras neįveikė būtent inteligentų. Kazys Ambrozaitis labai greit pasidarė mūsų, tremtinių, šviesulys ir paguoda. Studentai irgi suskubo organizuotis, susibūrę padainuodavo. Jie visi palaikė tremtinių dvasią, o ypač mūsų daktaras, kuris buvo baigęs studijas Šveicarijoje. Jis taikliai pajuokdavo sargybinius ir MGB statytinius viršininkus. O šie visai ne juokais pasakė tremtiniams: vežė jus dykai, tai dabar atidirbsit už bilietą. Na ir varė į purviniausius darbus „už bilietą": plovėm, šveitėm, remontavom viršininkų namus, ravėjom jų daržus. Dykai per vasarą dirbom, nė kapeikėlės nedavė. Kaimiečiams buvo lengviau, jie bent maisto atsargų turėjo pasiėmę. Miestiečiai labai vargo. Kas dar turėjo šiek tiek pinigų ar kokį brangesnį daiktą išsaugoję, irgi neapsidžiaugė: vienintelė parduotuvė tuščia, duona normuojama, parduodavo tik po 250

gramų per dieną dirbančiam, o vaikams duonos norma nepriklausė. Vaikai mirė iš bado...

Išskirstė lietuvius, išvežiojo Sibiro keliais į skirtingas vietas. Patekome į Chutor Kliną. Galima sakyti, į pusiau išmirusį, ištuštėjusį kaimą su negyvenamomis, baigiančiomis griūti lūšnomis. Niekas nesiruošė mūsų sutikti: nei pastogės, nei menkiausios užuovėjos. Pasitiko labai priešiškai nusiteikę rusai. Bolševikinė propaganda vietiniams beraščiams buvo taip giliai įkalta, kad jie visi iki vieno užsidarė langines, užrėmė duris, nes jiems buvo pasakyta: galvažudžius, banditus atvežė! Jei reikėdavo ko nors pasiklausti, vietiniai rusai šaukdavo už uždarų durų: „Neprieik! Šausiu! Fašistas!" Mes jiems buvome fašistai.

Tiesa, gal po metų jie patys panoro su mumis bendrauti, nes pamatė, kad mes nieko neužmušinėjame, neplėšikaujame. Jie ir papasakojo mums, jog prieš atvežant tremtinius buvo įsakyta su mumis nebendrauti, nesikalbėti, nes mes – žmogžudžiai, fašistai. Pasakė žmonės ir kaip sunkiai jie išgyveno priverstinę kolektyvizaciją, kaip viskas buvo atimta, sunaikinta. Žemės čia buvo derlingos, tačiau žmonės labai nuskurdinti.

Mama pradėjo dirbti kolūkyje ir dar po darbo privalėjo viršininkų daržus nuravėti. Komunistai ponauti mokėjo kur kas labiau nei tikrieji ponai. Laukuose net karštą dieną negalėjai dirbti išsirengęs, uodai puldavo debesimis. Nuo uodų įgėlimų mama sunkiai susirgo rože. Sirgo ilgai, nes vaistų nebuvo, medicinos pagalbos niekas nesuteikė.

Kitą pavasarį mus išvežė į Tiličeto kaimą. Išvežė tada, kai buvome, kaip kas sugebėjo, negyvenamas lūšnas

suremontavę, patogesnę pastogę įsirengę. Tiličeto kaime apgyvendino labai daug tremtinių studentų, daugiausia iš Vytauto Didžiojo universiteto. Jie rinko lietuviškas knygas, kas kokią turėjo atsivežęs, būrėsi, skaitė, deklamavo eiles, dainavo. Organizavo tautinių šokių ansamblį. Labai norėjo vietos gyventojams parodyti mūsų šokius ir tautinius drabužius. Mama turėjo pasiėmusi Bernardo Brazdžionio poezijos knygą „Per pasaulį keliauja žmogus". Poeto eilės mums visiems buvo knygų knyga, padėjusi išlaikyti lietuviškumą, tautinę dvasią.

Lietuvių studentų veikla neliko enkavėdistų nepastebėta. Tik mes nepamatėm, kad NKVD komendantas ir vietos „nadzirateliai" stebi ir daro savo išvadas. Bet kokį tautiškumą reikėjo užgniaužti, ir jie tą darė. Paprastai rytais tremtinius sušaukdavo smūgiais į bėgio gabalą: tai buvo ženklas rinktis prie kontoros. Patikrinę, suskaičiavę, ar visi susirinko, paskirstydavo į darbus. Vieną rytą, suskaičiavę dvidešimt studentų – mūsų šviesos spindulėlius tremtyje – juos areštavo ir išvežė į aukso kasyklas, iš kur beveik niekas nesugrįždavo.

Pradėję dirbti Chutor Klino kolūkiuose, tremtiniai jau gaudavo šiek tiek pinigų. Mūsų pastogėje buvo surengta bendra Kūčių vakarienė. Ir jau kitą dieną atėjo komendantas su NKVD viršininku tardyti mamos: kas čia buvo? Kiek? Kokia šventė? Ką gėrėt? Ką valgėt? Ką kalbėjot?

Mama tylėdama jiems parodė mažą grafinėlį su miniatiūriniais stikliukais, o jie tokių dalykų nė matę nebuvo. Uostinėjo, čiupinėjo ir stebėjosi: iš tokių pas jus degtinę geria? Mama paaiškino. Tada ėmė klausinėti, ar susirinkę

prieš valdžią nekalbėjo. Nieko nusikalstamo neradę, nieko neįrodę, nusiramino. Po to mes bendravome ir susieidavome jau atsargiau.

Pastatėme spektaklį pagal Žemaitės veikalus. Mūsų dramaturgas ir režisierius buvo tremtinys advokatas Baltūsis. Tiesa, vietiniai NKVD viršininkai pareikalavo, kad mūsų vaidinimai būtų išversti į rusų kalbą. Kadangi su mumis buvo ištremta daug apsišvietusių žmonių, tai jie bandė organizuoti lietuvišką mokyklą. Uždraudė: vaikai mokysis tik rusiškai! Man irgi teko baigti vidurinę mokyklą rusų kalba.

Beje, Sibire buvo suimta ir nuvežta tardymui mama. Ji karo metu susipažino su belaisviais rusų dailininkais, patekusiais vokiečių nelaisvėn. Kaip sakė mama, tai buvo garbingi žmonės, jauni Rusijos inteligentai, kuriems bolševikų ideologija ir tvarka neatrodė esanti pati geriausia ir teisingiausia. Vokiečiai belaisviams kareiviams, pastebėję jų gabumus, leido dirbti Kauno operos teatre, netgi laisvai vaikščioti po miestą. Vienas dailininkų – Serafimas Slobodskojus nutapė ir padovanojo mamai du jos portretus. Užeidavo į mūsų namus ir Slobodskojaus draugai – Nikolajus Popkovas ir Rostovcevas, vardo nepamenu, nors pasakodama mama minėjo ir gerai pažino juos visus. Per tardymą mama suprato, jog šie rusų dailininkai – Raudonosios armijos kariai po Berlyno kapituliacijos į Rusiją negrįžo, pasitraukė į Vakarus. Dėl to mama ir buvo tardoma. Tikriausiai kas nors užsienio spaudoje buvo parašyta apie juos, gal paminėta ir mūsų šeima, kur jie dažnai svečiuodavosi. Kagėbistams parūpo, ar tik mes su jais nepalaikome ryšių?

Atmenu puikų žmogų, tremtinį gydytoją Antaną Pagirėną. Tikriausiai jis ką nors neatsargiai pasakė, o gal karikatūrą nupiešė, nes greit buvo suimtas ir išvežtas toliau į šiaurę. Tarp tremtinių irgi jau atsirado užverbuotų KGB agentų. Sužinojome, kad Pagirėnas buvo nuteistas mirties bausme, tačiau kaip tik tuo metu mirties bausmė buvo panaikinta. Jam buvo skirta kalėti nelaisvėje dvidešimt penkerius metus.

Kai prislegia sunki akimirka, užkankina prisiminimai, pavartau mamos albumą, žvelgiu į tėčio jaunystės fotografijas. Kas stebina? Nagi tas sovietmečiu užmirštas tikrasis internacionalizmas: ir rusai, ir latviai, ir motinos draugė žydaitė Lėja, ir gimnazistas vokietis vienoje fotografijoje. Mus supriešino tik komunistai. Mano mamos tėvai priglaudė, užaugino ir mokė našlaitį Vladą Dūdą. Tai buvo beglobis, pasimetęs vaikas, kilęs iš kazokų Dudarevų šeimos, kurią visą nužudė į jų kaimą įsiveržę raudonieji. Jis per stebuklą išliko gyvas. Berniuką priglaudė mano seneliai lietuviai, kurie 1921 metais grįžo iš Rusijos į Lietuvą, sulietuvino jo vardą ir pavardę. Vaikinas baigė gimnaziją, vėliau karo mokyklą Kaune, tapo šaunus karininkas, didelis Lietuvos patriotas. Lietuvą okupavus bolševikams, jis buvo suimtas, išvežtas į Norilską, numarintas badu. Bolševikai iš jo atėmė tėvus, atėmė ir jo antrąja tėvyne tapusią Lietuvą.

Mama dažnai prisimindavo ir pasakodavo apie savo jaunystės draugus, ypač apie Lėją. Ji pasakė man ir kuo baigėsi tėvo pastangos išvaduoti Lėją iš geto. Dabar, žinoma, visiems, besidedantiems dideliais politikais, labai pravartu nieko apie tikrąją Lietuvos padėtį tarp dviejų okupacijų

nežinoti. Lengviausia kaltinti lietuvius netgi dėl to, ko jie negalėjo padaryti.

Sibiro rusai mums tapo nuoširdūs, kai sužinojo tiesą apie mus, bet... Jų gyvenimas man paliko labai slogų įspūdį: tinginystė, girtavimas buvo nuolatiniai rusų šeimų palydovai. Daug šnekėjo, kalbomis keitė pasaulį, tačiau visais įmanomais būdais stengėsi kuo mažiau dirbti. Gal aš kai ko savo paauglystės metais nesupratau, bet vienas dalykas įstrigo atmintin giliai: jei tik Sibire rusas gyveno labiau pasiturinčiai, visi matė, ką jis turi, tačiau nenorėjo matyti, kiek tas žmogus dirba.

Netoli tremtinių Krasnojarsko krašte, Lebežjės kaime, gyveno turtingas rusas Demjanovas, turėjęs didelį ūkį. Jo namuose buvo šventai laikomasi senųjų tradicijų. Trobos kampe – didelė ikona, prieš ją pakabinta nuolat deganti lemputė, kur melsdavosi visa šeima. Prie stalo nė vienas iš šeimos narių nesėsdavo, kol neateidavo ir neužimdavo savo vietos tėvas. Prieš valgį – malda. Žmogus turėjo nemažai žemės, buvo stropus ir darbštus, pats daug dirbo, to paties reikalavo ir iš samdinių. Sovietmečiu, supratęs, kas jo laukia, pats save „subuožino" – geruoju viską atidavė besikuriančiam kolūkiui. Už tai buvo naujos valdžios pripažintas, kolūkyje turėjo balsą ir autoritetą. Prisipažinsiu, įspūdis, kurį patyriau pirmą kartą apsilankęs jo šeimoje, buvo pritrenkiantis. Ant vienos sienos – Stalino portretas. Priešais – ikona su lempute ir tradicinės šeimos fotografijos po stiklu. Kai pas jį užeidavo valdžios atstovai, vietiniai bolševikai, juos sodindavo „po Stalinu". Kai ateidavo jo draugai ir kaimynai, – sėsdavo toje pusėje, kur kabėjo ikona. Man teko pas

jį gyventi, kai lankiau septynmetę mokyklą. Niekada neužmiršiu dienos, kada sužinojom apie Stalino mirtį. Radijas paskelbė didelę tragediją Sovietų Sąjungai, o daugeliui tremtinių – džiugiausią naujieną.

Mano šeimininkas, šitas galingas vyras, nei ašaros nenubraukė, nei šyptelėjo, tik priėjo prie ikonos, žemai žemai rusišku papročiu nusilenkė, persižegnojo ir iš visos širdies padėkojo: „Slava tebe, Gospodi, zdoch sobaka!" – išvertus į lietuvių kalbą: „Garbė tau, Viešpatie, nudvėsė šuva!" – nebeskamba taip tikrai ir vaizdingai, kaip nuskambėjo ruso gryčioje. Paskui nė nemirktelėjęs išėjo dirbti ir prasidėjo įprasta diena ir šeimininkui, ir man, tremtiniui.

Šito paauglystės įspūdžio neišdildė prabėgęs laikas.

Atėjo 1956-ieji, Chruščiovo valdymo, vadinamo atšilimu, metai. Man buvo leista vienam, be mamos, išvažiuoti į Lietuvą ir baigti paskutinę vidurinės mokyklos klasę Tėvynėje.

Atvažiavau į Kauną vienas, mane pasitiko ir priglaudė mamos draugė Nina Mikalauskaitė. Mamą po kurio laiko išleido tik manęs aplankyti. Išleisdamas mamą į Lietuvą, komendantas pasakė: „Jeigu jūs negrįšite, nukentėsiu aš". Šis paskutinis mūsų komendantas tremtyje, pamatęs lietuvių darbštumą, pradėjo tremtinius gerbti. Mama jam pažadėjo sugrįžti, jeigu Lietuvos vyriausybė neleistų pasilikti.

Vos atvykusi į Kauną mama skubiai nuvažiavo su prašymu pas Justą Paleckį, tikėdamasi gauti leidimą likti Tėvynėje. Prašymą, deja, teko palikti Stasiui Naujaliui, nes Paleckis

tuo metu buvo Maskvoje. Naujalis, net neišklausęs mamos, permetęs akimis jos prašymą, pasakė: „Esat Semaškienė, ir to pakanka, kad niekada nesugrįžtumėt į Lietuvą. Geruoju važiuokit atgal, iš kur atvažiavot!“ Mama grįžo iš Vilniaus visai sugniuždyta.

Alfonsas Diečkus ją guodė, ramino, patarė dar kartą vykti į Vilnių, kai tik sugrįš iš Maskvos Paleckis, ir pasimatyti su juo pačiu. Mano įtėvis Alfonsas Diečkus buvo išleistas į Lietuvą anksčiau, o mama, komunistų protu vertinant, buvo didžiausia nusikaltėlė, visiška beteisė. Nors ir neturėdama vilties, mama sulaukė žinios, jog Paleckis sugrįžo, ir nuvažiavo pas jį su tuo pačiu prašymu.

Pasitaiko sunkiai suvokiamų dalykų: Paleckis mamai leido pasilikti Lietuvoje. Žinant, jog Paleckio įsakas, kuriuo remiantis tremtiniams, atlikusiems bausmę, draudžiama grįžti į Lietuvą, buvo pasirašytas jau po Stalino mirties, 1957 metų sausio 21 dieną, belieka spėlioti: gal Paleckis pats nusigando to, ką padarė savo tautai, pasirašydamas nuožmiausią komunistų sukurtą dokumentą? Gal ir ne jis buvo šito budeliško įsako iniciatorius, juk Lietuvą valdė rusai – antrieji komunistų partijos sekretoriai, buvę ir tebesantys kagėbistai. Nors ir pasirašęs šį baisųjį įsaką, Paleckis padėjo ne vienai šeimai likti Lietuvoje. Tai nesušvelnina jo kaltės tautai, tačiau tai faktai, kuriuos sunku vienpusiškai vertinti. Žinau, kad Paleckis yra davęs raštą parvežti į Lietuvą trisdešimt vaikų. Leidime buvo parašyta, jog tai karo pabėgėlių vaikai, o iš tiesų tai buvo tremtinių vaikai. Juo parvežė jaunas mokytojas Ignatavičius ir mano žmonos tėvas Petras Monstavičius. Pabėgęs iš kalėjimo ir išvengęs

sušaudymo Rainiuose, jis liko gyventi Lietuvoje, nors jo žmona, mažametis sūnelis ir dukra buvo ištremti į Sibirą. Paleckio leidimu parvežtų į Lietuvą vaikų grupėje buvo ir mano būsimoji žmona Lidija.

Klausausi Alvydo Semaškos, iškentusio didžiausią vaikystės skriaudą – tėvo žūtį, jo pažeminimą, žaviuosi, kad jis išsaugojo ne tik tėvo atminimą, bet ir kovingą jo dvasią.

– Vargome, sugrįžę iš Sibiro, ne mažiau nei tremtyje, – sako Alvydas, – tik dabar jau mus žemino, skriaudė ir niekino savi. Dėl to buvo dar sunkiau. Labai ilgai buvome neregistruoti, net Paleckio leidimas gyventi Lietuvoje nepakeitė mūsų padėties. Tik po kelerių metų mama, sutikusi pažįstamą karininką – majorą Anatolijų Okuličių-Kazariną, sulaukė paramos: jis priėmė mus į savo namus, įregistravo, išnuomojo kambarį, ir mama pagaliau įgijo teisę gauti darbą. Pradėjo dirbti vaikų infekcinėje ligoninėje kasininke už menką atlyginimą.

Gyvenom labai sunkiai. Staiga vieną dieną gavome laišką iš Kanados nuo mano tėvo draugo vyresniojo leitenanto Jurgio Skaržinsko, kuris po karo pasitraukė į Vakarus. Laiške jis parašė, jog dar prieš Lietuvos okupaciją mano tėtis jam paskolino 500 litų ir jis norėtų skolą grąžinti. Pažadėjo grąžinti siuntiniais, nes į okupuotą Lietuvą dolerių siųsti nebuvo leidžiama. Tie siuntiniai mums buvo didžiausia parama.

Sunku apsakyti, ką mes su mama išgyvenome po karo, tuo metu, kai dar nežinojom, kur yra tėtis. Mamai niekas nedavė darbo, ji juk buvo karininko fašisto žmona! Taip jai

ir pasakydavo, atsisakę priimti į darbą. Iki tremties į Sibirą mus šelpė maistu mano pusseserė Adelė Veliulytė iš Ramygalos. Auklėta Tėvynės meilės dvasia, Adelė negalėjo sunkiu Lietuvai metu likti abejinga partizanų kovai. Partizanais tapo ir jos broliai – Jonas, Bronius ir Petras. Netoli jų gimtojo Gudelių kaimo Panevėžio apskrityje, Ramygalos valsčiuje, veikė Vėjavaikio partizanų būrys. Šio būrio partizanas poetas Juozas Garuckas buvo Adelės sužadėtinis. Jo sukurtos dainos pasklido po visus Panevėžio apskrityje veikusius partizanų būrius.

Vienos gerai suplanuotos kovinės akcijos metu Raguvos miške Vėjavaikio partizanai apsupo enkavėdistų dalinį. Po kautynių partizanams atiteko daug ginklų, šaudmenų, granatų. Viską reikėjo išvežioti ir pasidalyti su kitais būriais. Rizikingoms ginklų gabenimo kelionėms ryžosi Adelė. Pavojingų „pasivažinėjimų" metu ji būtinai užsukdavo pas mus, atveždavo iš kaimo maisto produktų, paguosdavo mamą. Atiduodavo ji mums kaimo gėrybes ir išvažiuodavo ilgai neužsibuvusi. Tokią ją ir prisimenu: visada kelionėje, įraudusi, skubanti, visada su savo ištikimu arkliuku. Liūdna, kad labai daug mūsų laisvės kovų karių, kokia buvo ir Adelė Veliulytė, liks nežinomi. Juk šitiek metų teko tylėti, o svarbūs partizaninės veiklos dokumentai sudūlės užkasti žemėje.

Žinojau tada, jog Gudelių kaime Veliulių troboje po virtuve buvo gerai įrengta partizanų slėptuvė, kurioje vienu metu tilpo net keturi žmonės. Ten kartais slėpdavosi Adelės broliai partizanai, ten gydėsi sužeistieji. Enkavėdistai ne kartą grasino Adelei ir jos motinai, žadėdami sušaudyti, pakišti po velėna, jei nepasakys, kur yra sūnūs.

Apie enkavėdistų rengiamas kratas dažniausiai juos įspėdavo pažįstami ar partizanų ryšininkai. Šeima buvo įspėta ir apie tai, jog yra įrašyta tremtinių sąrašuose. Veliuliai pasitraukė, palikę namus. Išsislapstė nuo Sibiro, tačiau sugrįžę namo rado tik tuščias sienas. Džiaugėsi, kad stribai nors stogą paliko, namo nenugriovė ir neišsivežė, ką neretai padarydavo. Adelė ne kartą buvo šaukiama tardymams į Ramygalą. Laimė, neradus jokių įkalčių, neatsiradus ir išdavikui, ją tekdavo paleisti.

Per susišaudymus su enkavėdistais žuvo Adelės brolis Jonas, kiek vėliau ir jos sužadėtinis – poetas Juozas Garuckas. Adelė sunkiai išgyveno skaudžią netektį. Ilgai nesiryžo kurti šeimos. Visą gyvenimą kuo galėdama ji padėjo grįžusiems iš kalėjimo partizanams ir tremtiniams, jos dėka mes lengviau išgyvenome sunkius pokario metus, kol tėtis partizanavo.

Adelė vėliau ištekėjo, užaugino vaikus, o kai atgimimo metais vaikai jai patarė pasirūpinti atitinkamais dokumentais apie jos partizaninę veiklą, ji atsisakė tardama: „Toks buvo laikas, negalėjau nepadėti gynusiems visų mūsų laisvę..." Taip ir liko niekam nežinoma, o dabar ji jau mirusi.

Dar gyvas mano tėvo bendramintis Algirdas Šertvytis. Pasikeičiame laiškais, nuomonėmis.

Algirdas Šertvytis, dirbdamas geležinkelių valdyboje, naudojosi galimybe važinėti po Lietuvą ir vokiečių okupacijos metais platino antinacinę literatūrą, aiškindavo tautiečiams, kodėl lietuviams nereikėtų stoti į SS dalinius. Jei būtų sugavę, vokiečiai vien už tai būtų sušaudę. Jis rizikavo, nes tvirtai tikėjo, kad Lietuva bus savarankiška valstybė, ir tik

dėl to kovojo. LLA jį pasiuntė į žvalgybos mokyklą, kur įgijo žvalgo radisto specialybę. Karui baigiantis Algirdas Šertvytis galėjo likti Vakaruose, tačiau sugrįžo tęsti pasipriešinimo kovos su dar baisesniu priešu.

Negalėčiau pavadinti bendru okupanto vardu vaikystėje sutikto baltarusio, raudonarmiečių dalinio vado, kurio dėka mes su mama ir dar kelios šeimos išlikome gyvi.

Karštą 1944 metų vasarą mudu su mama ir dar penkios šeimos bandėme pasitraukti į Vakarus. Tėvas, žinodamas, kas gresia šeimai okupacijos atveju, ir pasakęs, jog savo kovą už Lietuvos laisvę jis tęs iki galo, liepė mamai kuo greičiau pasitraukti iš Lietuvos.

Alytaus terpentino fabriko direktorius Bronius Budžius parūpino didžiulį sunkvežimį. Nuvažiavome kelios šeimos beveik iki sienos. Pakeliui, jau neatmenu kokiame kaimelyje, teko sustoti pas Budžiaus gimines, nes pradėjo gesti motoras.

Kol vairuotojas skubiai taisė mašiną, vokiečiai Budžiaus giminėms pranešė, kad rusų puolimas atremtas ir mes be baimės išvažiuosime. Deja, tą pačią naktį rusai pralaužė frontą. Kaime stovėjęs vokiečių dalinys skubiai pasitraukė, neįspėjęs namo šeimininkų. Po pusryčių, kai mašina jau buvo suremontuota, į kaimą įžengė raudonarmiečiai. Užėmė ir namus, kur buvome sustoję.

Pirmi rusiški žodžiai, kuriuos išgirdau ir išmokau, buvo „Daite chleba!“ Kareiviai prašė duonos, buvo labai išvargę ir alkani. Šeimininkė juos pamaitino, o vairuotojas tuo metu niekam nematant ištraukė sunkvežimio raktelį. Tačiau mūsų mašiną pastebėjo politrukas ir ėmė tardyti: „Kur susiruošėt? Sprukti?“ Šeimininkai paaiškino, jog mašiną pa-

liko bėgdami vokiečiai. Tada politruko nurodymu kareiviai mašiną išsitempė, nes negalėjo be raktelio užvesti motoro.

Laimė, raudonarmiečių dalinio vadas pasitaikė geras žmogus. Jis buvo baltarusis. Mama gerai mokėjo rusų kalbą ir su juo pasišnekėjo. Vadas jai pasakė: „Aš supratau, kad jūs bėgliai. Pasienis šiuo metu pavojingiausia vieta. Jums pasisekė, kad į kaimą pirmas įžengė mano dalinys. Kitaip nebūtumėt likę gyvi".

Jis ilgai ir nuoširdžiai kalbėjosi su mama, pasisakė esąs gudas, paliko mamai savo adresą Baltarusijoje, pažadėjo, jei mus ištiktų kokia bėda ir reikėtų užtarimo, padėti. Jis įspėjo mamą ir liepė paaiškinti kitiems, kurie rengėsi kartu su mumis trauktis į Vakarus: „Kuo skubiau dinkit iš pasienio. Būtinai gaukit kokius nors dokumentus. Iš paskos eina „Smerš", specialiai parengti enkavėdistų daliniai: jie šaudo visus įtartinus be jokių pasiaiškinimų. Neužsibūkite čia nė valandos!"

Dalinio vadas žinojo apie mūsų laukiančius pavojus ir labai rimtai dar kartą priminė: „Ateina baisus laikas. Tai, kas buvo Lietuvoje 1940–1941 metais, – tik žiedeliai. Saugokitės. Nė vieno nereikalingo žodžio. Verčiau kurį laiką slapstykitės. Kol čia stovi mano dalinys, aš jums garantuoju saugumą, tačiau mes jau laukiame įsakymo išvykti".

Mes išvažiavome arkliais per Alytų Kauno link. Mama dažnai prisimindavo tą dorą baltarusį, šiek tiek susirašinėjo su jo šeima ir sužinojo, kad dalinio vadas, gelbėjęs mus nuo „Smerš" smogikų, žuvo netoli Berlyno.

Kalbuosi su Alvydu Semaška, energingu nuoširdžiu vyriškiu, suprantu jo nuoskaudas ir tylią, giliai širdyje

paslėptą mintį: gaila, labai gaila, kad mūsų kartai atgimimas atėjo taip vėlai. Jei nors dešimtmečiu anksčiau, daugybė taurių, veiklių žmonių dar būtų atidavę visus savo sugebėjimus ir kovingumą nepriklausomybės atkūrimui ir tautos laisvei.

Ką suspėjo SKAT viršila, dar tebedirbantis Kauno karininkų ramovėje budėtoju?

– Nedaug suspėjau, bet... gal už mane daugiau nuveiks sūnus Jonas Darius Semaška. Mes, vyresnieji, iškentę artimųjų netektis ir tremtį, visi drauge gynėme parlamentą atmintinomis 1991-ųjų sausio dienomis, budėjom prie televizijos bokšto, Kauno radijo, išgyvenome sunkias naktis po žudynių Medininkų muitinėje. Kiekvieną dieną buvau ten, kur reikėjo savanorių pagalbos. Mane skaudina ne mano likimas, ne mano nesėkmės. Kur kas daugiau Lietuvoje yra žmonių, patyrusių skaudesnius likimo smūgius.

Susipažinau ir su Alvydo sūnumi, Jono Semaškos vaikaičiu Jonu Darium Semaška, jaunu diplomatu, dirbančiu Lietuvos užsienio reikalų ministerijoje. Į klausimą, kaip jis, jaunas šių laikų žmogus, vertina partizanų kovas, jis atsakė:

– Kova už laisvę visada turi prasmę. Žvelgiant iš laiko perspektyvos tenka pripažinti, jog tuometinė kova dėl tautos laisvės buvo pasmerkta pralaimėjimui. Tačiau ji buvo būtina – įrodė pasauliui, jog Lietuvos okupacijos nuostoliai yra labai dideli, lietuvių tauta buvo priversta gintis net beviltiškomis aplinkybėmis. Lietuvos partizanai paaukojo savo gyvybes dėl ateinančių kartų laisvės. Jų ilgametė kova

prieš okupantus yra vienas esminių šiandienos Lietuvos diplomatų argumentų siekiant narystės Šiaurės Atlanto organizacijoje, įtvirtinant Lietuvos nepriklausomybę ir laisvę.

Tikiu, jog laisvę atgavusioje Lietuvoje, ar būtų čia lengva, ar sunku, dirbs, gyvens ir Jono Semaškos-Liepos provaikaičiai, ir tauriausias Lietuvos jaunimas, savo triūsu keldami krašto gerovę.

Laiškai, rašyti majoro Jono Semaškos sūnui Alvydui

Ponas Alvydai,

Priminsiu Jums kai ką iš savisaugos batalionų kasdienybės Kurše, baigiantis karui.

1944 metų rugpjūčio mėnesį 1-asis batalionas buvo dislokuotas tarp Paviluostos ir Liepojos jūros pakrančių apsaugai. Netoliese buvo ir 256-asis bei 5-asis lietuvių savisaugos batalionai. Kai vokiečiai pajuto, kad lietuviai per savo postus leidžia latviams emigruoti į Švediją, net septyni lietuvių kariai vokiečių karo lauko teismo sprendimu buvo nuteisti mirties bausme. Juos sušaudyti privertė savus, to paties bataliono karius. Po egzekucijos, kai sušaudytuosius užkasė, per jų kapą pagal komandą peržygiavo visas batalionas. Skaudus pažeminimas lietuviams tuo dar nesibaigė – batalionas buvo išformuotas.

1944 metų gruodžio mėnesį tris lietuvių savisaugos batalionus išsiuntė į frontą, į pirmąsias linijas. Prieš tai išklausėme šv. Mišias, atlikome bendrą išpažintį. Bataliono vadas majoras Jonas Semaška pasakė drąsinančią kalbą, paskui kalbėjo kažkoks

vokiečių generolas: sužinojom, jog šimtas tūkstančių vokiečių karių apsupti net vienuolikos raudonarmiečių armijų. Taigi padėtis tokia, jog būsime priversti kovoti iki pergalės arba... žūti. Trauktis nėra kur, todėl devynis mėnesius rusai niekur nepralaužė fronto. Kuršas nepasidavė.

Teko laikytis ir mums. Netoli mano posto rusai pralaužė pirmąsias linijas, bet netrukus buvo išstumti atgal. Mat mūsų pusėje buvo dvi lygiagrečiai einančios apkasų linijos. Galima sakyti, mes stovėjome pelkėje, dėl ko apkasus ir bunkerius įrengti buvo labai sunku. Nors tarp mūsų ir raudonarmiečių įtvirtinimų tebuvo vos apie šimtą metrų, o kai kur net mažiau, – pereiti tą „niekieno žemę" buvo sunku. Dažnai vykdavo vietinio pobūdžio susišaudymai. Naktimis tekdavo eiti į tą „niekieno žemę" žvalgybon. Buvome atsargūs, nes ir priešas eidavo tais pačiais keliais ir tuo pačiu tikslu.

Pamenu, kartą mes trise šliaužėme priešo apkasų link, atsargiai nuo kelio pašalindami medžių šakas ir kitokias kliūtis, kol priartėjome prie raudonarmiečių postų. Užduotis – sučiupti „liežuvį" arba bent pasiklausyti, jei nugirstume, karinio pobūdžio kalbų, juo labiau kad netoli buvo 16-oji lietuviškoji divizija.

Šliauždamas užčiuopiau vielą ar ploną virvę ir ją truktelėjau. Pasigirdo sunkiųjų kulkosvaidžių papliūpa; aišku, jie dieną buvo sustatyti, o virvutė – tik priemonė duoti signalą, jog mes esame netoli. Teko skubiai trauktis savo apkasų pusėn. Sugrįžome, laimei, be aukų.

Iš gretimo bunkerio išėjusiems kariams buvo sunkiau: jie pateko į raudonarmiečių pasalą. Prieš apkasus buvo minų laukas ir tik vienas takas neužminuotas, kurį mes žinojome. Kai tik mūsiškiai atsidūrė minų lauke, rusų žvalgai atidengė ugnį.

Mūsiškiai sukrito vienas po kito neužminuotame plote ir jautėsi labai drąsiai. Rusai nežinojo, kad atsirado prie pat minų lauko. Negalėčiau dabar pasakyti, kiek tą dieną žuvo lietuvių karių ir kiek rusų, bet šie, netekę savo kareivių ir supratę, kad laukas užminuotas, pasitraukė.

Tokia buvo fronto kasdienybė. Apšaudymas iš artilerijos pabūklų ir minosvaidžių – kasdieniai įvykiai; į juos dėmesio nekreipdavome, jei tik nebūdavo aukų. Įpratome atskirti iš garso – toli ar arti nukris sviedinys: jei garsas pulsuoja ir lėtėja, tai griūk kuo greičiau ant žemės arba į jau išraustą artilerijos sviedinio duobę, o kai sviedinys lekia švilpdamas – nesibaimink, nukris toli.

Aš buvau eilinis karys. Kai stovėjome kranto apsaugos tarnyboje, man paskyrė bunkerį, postą, kuriame nepasitraukdamas iš vietos išbuvau keletą mėnesių. O kai pasiuntė į frontą, vėl teko keletą mėnesių praleisti bunkeryje. Kaimynystėje esantį vokiečių dalinį rusai smarkiai atakavo, galima sakyti, sutriuškino, ir mes buvome pasiųsti jiems pagalbon. Ten išbuvau kelias sunkias savaites.

Buvome jau gerokai pavargę nuo karo ir mums primestos naštos: kai po tarnybos užmigdavome, net sprogstantys sviediniai artilerijos šaudymo metu mūsų nepažadindavo, nors aplinkui žemė drebėjo.

Sakoma, vienas lauke – ne karys. Tačiau man teko pabūti vienišu kariu mūšio lauke. Mūsų dalinį perdislokavo į kitas pozicijas, o man karininkas pasakė: „Kai sutems, dalinys išeis, o tau teks budėti visame ruože iki tolumoje esančio miško“. Žodžiu, turėjau susiimti ir be paliovos šaudyti, pereidamas iš vieno posto į kitą. Šaudant reikėjo nueiti iki pamiškės ir grįžti atgal. Ir taip per visą naktį išlaikyti „gyvą“ visos kuopos barą, kol čia atvyko kitas dalinys.

Sunki buvo naktis, labai sunki...

Kartą paėmėm nelaisvėn rusų karininką. Jis buvo sužeistas, nukraujavęs. Mūsų gydytojas aprišo jo žaizdas, o mes jį pagirdėme arbata, davėm cigarečių ir šokolado plytelę. Tuo belaisvis buvo didžiai nustebintas, matyt, mus įsivaizdavo tikrus žvėris esant.

Su karininkais mažai teko bendrauti: būrio vadas apeidavo postus, tikrindamas mūsų budrumą, o kuopos vadas dar rečiau pasirodydavo. Viską spręsdavo būrininkai, laikydamiesi nusistovėjusios tvarkos: vienas karys stovi poste; jei karių pakanka, tai – du; visi kiti – pusiau parengtyje arba po budėjimo miega. Iš savo bunkerių beveik nesitraukdavome, tik nueidavome pasiimti maisto davinio. Į karininkus nebuvo reikalo kreiptis: ginklų, šovinių turėjom pakankamai, maistas buvo geras, dar ir saldumynų gaudavom, užteko cigarečių, o kas labai pageidavo, galėdavo net taurelę išlenkti, nes degtinės šiek tiek duodavo kartu su maisto daviniu. Man jokiu klausimu neteko kreiptis nei į būrio, nei į kuopos vadą, o bataliono vadas buvo nepasiekiamas. Štabas nuo mano posto buvo gana toli, visas batalionas labai plačiai išsidėstęs.

Bataliono vadą mačiau iš arti tik vieną kartą, mūsų apkasuose. Priėjo, pasisveikino, palinkėjo sveikiems sugrįžti namo, neprisimenu ką dar pasakė, nes labai suglumau. Mane, eilinį, pirmą kartą užkalbino aukšto rango karininkas. Tik jo paveikslas išliko akyse: jis ėjo vienas apkasais, be šalmo, susimąstęs, matyt, drąsaus žmogaus būta... Žinau tik, kad eiliniai labai gerbė bataliono vadą majorą Joną Semašką, juo pasitikėjo, tiesiog jautė, kad mūsų vadas saugo savo žmones nuo pavojų, kiek tik įmanoma kare apsaugoti žmogų nuo kulkos. Kariai pasakojo, jog ne vieną yra apgynęs kokiai nors bėdai ištikus, nebijojo bataliono vadas ir su vokiečiais susiginčyti, jei reikėjo ginti karį.

Savo gyvenime turėjau du karo vadus, nusipelniusius karių pagarbos, – generolą Povilą Plechavičių ir majorą Joną Semašką. Iki gyvenimo pabaigos didžiuosiuos, kad juos sutikau.

Aš trumpai tebuvau 13-ajame batalione, buvau čia paskirtas, kai rusai jau veržėsi prie jūros, į karo pabaigą. Po Berlyno kapituliacijos paskelbimo sužinojau, kad bataliono vadas nuėjo pas partizanus, į Lietuvos laisvės armiją. Nepasidavė rusui.

Fronte kariui nė nereikia, kad karininkas jam šypsotųsi ar būtų itin malonus. Svarbiausia, kad karys jaustų – jo vadas yra tas žmogus, kuriuo galima pasitikėti, kuris niekada neišduos savo karių. Bataliono vado rankose yra karių gyvybė. Majoras Jonas Semaška mums buvo autoritetas, pagarbą kelianti asmenybė. Tikėjom, jog mūsų bataliono vadas lyg tas legendų kapitonas iš skęstančio laivo pasitrauks paskutinis ir, kad ir kas benutiktų, nepaliks karių likimo valiai.

Fronte visiems sunku. Tačiau bataliono vadas, kuris dėl mūsų jaudinosi labiau nei dėl savęs, buvo moralinė paguoda.

Edmundas Barkauskas,
buvęs 13-ojo bataliono karys
1995 m. spalio 24 d.

Gerb. Alvydai,

Į savisaugos batalioną patekau 1943 metų pabaigoje. Komendantas mane pasiuntė į Kauną, iš ten – į Marijampolę. Pagaliau atsidūriau Ukmergėje, kur visą mėnesį mus, naujokus, treniravo, mokė šaudyti. Instruktoriais dirbo vokiečių kariai, buvę frontininkai. Pasibaigus mokymo kursui, iš Kauno išvykau į Rusijos miestą Sebežą, o iš ten mus vežė mašinomis iki Opočkos.

Naujokus priėmė bataliono kariai, ten pirmą kartą susitikau su majoru Jonu Semaška. Atvykome apie šimtas vyrų. Susipažinus paskirstė į kuopas. Patekau į pirmą kuopą ir gavau savo pirmąją karinę užduotį – tikrinti kelius, ieškoti minų, kurias padėdavo rusų diversantai ir partizanai.

13-asis batalionas jau buvo patyręs daug nuostolių, nes pakliuvo į „Demjansko katilą" vietovėje tarp miestų Staraja Rusj ir Bologojė, kur Raudonoji armija buvo apsupusi kelias vokiečių divizijas, o kartu ir lietuvių 13-ąjį batalioną.

Raudonarmiečiams mūsų užblokuoti nepavyko, iš apsupimo prasiveržėme. Kariai, ištrūkę iš to mirties katilo, nešiojo ant rankovių antsiuvus „Demjansk Kesel".

Pirma kuopa, į kurią buvau paskirtas, stovėjo Podubno kaime. Su vietos gyventojais sutarėme labai gerai; jie gaudavo maisto mūsų virtuvėje, kur virėjomis dirbo rusės moterys. Majoras Jonas Semaška buvo visada geros nuotaikos, linksmas, geranoriškas ir įsakmiai reikalaudavo, kad su vietos gyventojais, kur mes bebūtume, nesukeltume konfliktų, palaikytume gerus santykius.

Gyventojai čia jau buvo išvarginti ir nuskurdinti prievartinės kolektyvizacijos, galima sakyti, tiesiog badavo. Bataliono vadas liepdavo virtuvės darbininkams atiduoti likusį pietų ir vakarienės maistą vietiniams seneliams, moterims su mažais vaikais. Maisto tuo metu mums tikrai užteko, tad kasdien per pietus išsirikiuodavo nemaža eilė pavargusių rusių moterų su kareiviškais katiliukais. Pasiėmusios sriubą ar košę, jos rusų papročiu žemai lenkdavosi, prašydamos perduoti padėką vadui, ir sakydavo: „Batiuška naš rodnoj, spasitel naš, spasibo! Daj Bog emu zdorovje! – Ačiū brangiajam mūsų gelbėtojui! Duok Dieve jam sveikatos". Gaila, jų palinkėjimai nesustabdė teisėjų, paskelbusių majorui Semaškai mirties nuosprendį.

Iš Opočkos 13-asis batalionas traukėsi kartu su vokiečiais Gulbinės link, kur vyko smarkūs mūšiai su lipančiais ant kulnų raudonarmiečiais. Daug bataliono vyrų krito tuose mūšiuose.

Iš Gulbinės traukėmės link Rygos. Įėjome miškais, nes taip buvo saugiau, be to, pagrindiniai keliai buvo prigrūsti technikos. Pasiekę Rygą, toliau drauge su vokiečių ir dviem latvių SS daliniais traukėmės į Kuršą: Ryga – Tukumas – Saldus ir toliau Liepojos pusėn. Pirmoji kuopa dislokavosi tarp Liepojos ir Ventspilio, Paviluostoje bei už jos pietų kryptimi.

13-asis J. Semaškos vadovaujamas batalionas sustojo 16–18 kilometrų atstumu nuo Liepojos arčiau jūros. Mūsų užduotis – saugoti du molus, prie kurių švartuodavosi laivai. Iš čia besitraukiančią vokiečių kariuomenę išsiųsdavo į Vokietiją. Viskam vadovavo feldmaršalas Brauchičius. Perdislokavus 13-ąjį batalioną iš pajūrio, mums teko kautis su 16-osios lietuviškosios divizijos kariais. Kokia buvo karių nuotaika, sunku įsivaizduoti ten nebuvusiam. Kaip tik čia 16-oji divizija patyrė daug nuostolių: prarado nemažai technikos, o svarbiausia – žuvo daug lietuvių, kol divizija buvo iš mūšio ruožo atitraukta. Į 16-osios divizijos vietą buvo mesti 2-ojo Baltarusijos fronto daliniai, kurie irgi, patyrę didelių nuostolių, netekę daugybės karių, buvo priversti sustoti. Vietovė čia buvo sunkiai praeinama, pelkėta, tankai skęsdavo.

Rusų kariuomenės vadovybė rado „genialų“ sprendimą: nukautųjų kūnus guldė ant pelkių, jais grindė kelią, kad žmonių kūnais galėtų pravažiuoti tankai. Klaikus vaizdas, niekam nelinkėčiau to pamatyti...

Iš latvių karių žvalgybininkų buvo sudaryta grupė „Cepelin“, kuri veikė rusų užnugaryje. Karo baigtis visiems buvo aiški. Kai rusų karo laivai užblokavo Kuršo grupuotę iš Baltijos jūros

pusės ir niekam nei į Švediją, nei į Vokietiją išplaukti buvo neįmanoma, tada kai kuriems lietuviams „Cepelino“ diversantai padėdavo greičiau ištrūkti į Lietuvą. Netgi po Berlyno kapituliacijos paskelbimo „Cepelino“ žvalgybininkai net du šimtus karių, persirengusių įtarimo nekeliančiais drabužiais, nedidelėmis grupelėmis nuvedė iki Akmenės.

Perėjau sunkius lietuviui svetimo karo kelius, daug įvykių, dar daugiau veidų ištrynė atmintis. Bet majoro Jono Semaškos asmenybė išliko, tarytum tik vakar būtume atsisveikinę...

Mūsų bataliono užduotis buvo saugoti kelius, sandėlius, belaisvius, jūros pakrantę nuo rusų desantininkų. Kai atsidūrėme netoli Liepojos, Palanga jau buvo užimta raudonarmiečių ir iš ten atskrisdavo rusų lėktuvai mūsų bombarduoti.

Bataliono štabas buvo pušyne prie jūros. Vadas dažnai lankydavosi mūsų pozicijose, teiraudavosi, kokia padėtis, kokios karių bėdos ir nusiskundimai, stengdavosi pakelti ūpą, suteikti vilties. Ne viskas buvo vado valioje. 1945 metų pradžioje batalionas buvo priverstas užimti pozicijas jau į pietus nuo Liepojos ir kautis su Raudonaja armija iki karo pabaigos. Ir tik bataliono vado majoro Jono Semaškos dėka, jo sugebėjimu numatyti įvykius fronte bei politinę situaciją užfrontėje daugelio lietuvių karių gyvybė buvo išsaugota: iš prievartinio karo grįžome sveiki, gyvi, likome amžinai dėkingi vadui už jo meilę ir pagarbą Lietuvos kariui.

Prisiminęs majorą Semašką, norėčiau pasakyti: labai reikėtų Lietuvai šiuo metu tokių atsidavusių Tėvynei vadų. Aš buvau eilinis karys. Pro juos vyresnybė praeidavo nepastebėjusi nei veido, nei žmogaus. Mūsų bataliono vadas buvo kitoks...

1945 metų ankstyvą pavasarį į 13-ąjį batalioną pateko nemažai karių iš kitų batalionų. Kai kurie jų nešiojo ženklą už pasižymėjimą

prasiveržiant iš „Demjansko katilo“. Vadas suspėdavo pamatyti ir naujai atvykusius karius, ir tuos, kurių kiti tikrai nebūtų pastebėję.

1945 metais, per pačias šv. Velykas, aš stovėjau „lizde“ prie kulkosvaidžio. Dulksnojo smulkus lietus, buvo žvarbi, šaltoka diena. Bataliono vadas kartu su ryšių karininku vokiečiu ir dar keliais aukštesnio rango karininkais ėjo per mūsų apkasus ir sveikino visus su švente, palinkėjo kitas Velykas švęsti namuose, Lietuvoje. Jis visiems ištiesė ranką pasisveikinti. Nė vieno iš aukštesnio rango karininkų iki šiol nebuvau matęs panašiai elgiantis. Jis vienu žvilgsniu viską aprėpė, suvokė, pastebėjo tai, ko kiti nei norėtų matyti, nei matytų. Sujaudintas netikėto vizito, po budėjimo grįžau į bunkerį. Vos spėjau pareiti, kai atėjo mūsų būrininkas Paukštė, padavė man vado pasirašytą raštą ir pasakė: „Vyksi į poilsio namus užfrontėje. Atostogoms, sveikatą pataisyti“.

Kam teko pabūti fronte, tas nesunkiai įsivaizduos, su kokiu džiaugsmu aš išvykau poilsio: išsimiegojau, apsišvarinau, atgavau nuotaiką. Išbuvęs skirtą laiką, sugrįžau į savo būrį. Daugelio pažįstamų vyrų jau neradau: man papasakojo, jog būta smarkių grumtynių, kurių metu žuvo mano bendražygiai. Mūsiškiai kariai bandė prasiveržti Lietuvos pusėn ir daugelis žuvo, užlipę ant minų. Esu tikras, jog apie būsimas labai sunkias kautynes majoras Semaška žinojo ir išsiuntė mane poilsiui. Juk buvau vos aštuoniolikos sulaukęs ir labiau panašus į pavargusį paauglį nei į užgrūdintą karį. Be abejonės, sveikindamas su šv. Velykomis, vadas spėjo pamatyti mane išsekinusį karo nuovargį ir nevilties akyse. Tai mano nuomonė, ir netgi jei tokia nuomonė būtų vienintelė, aš tikiu, jog tik bataliono vado humaniškumo dėka aš likau gyvas ir dar mindau šią žemę. Tik tiek norėčiau pridurti: džiaugiuosi, kad savo gyvenimo kelyje sunkiausiu metu susitikau su majoru Jonu

Semaška. Aš tik galiu palinkėti motinoms – užauginkite daugiau tokių Tėvynės sūnų, pasišventusių Lietuvai.

Adolfas Uogintas,
buvęs 13-ojo bataliono karys
1997 m. gegužės 10 d.

Mielas Alvydai,

Susitikimas su Jumis sugrąžino mane mintimis į jaunystę, į pokario laiką, baisią 1946 metų spalio 13 dieną, kai man teko regėti okupacijos budelių surengtą viešą mūsų laisvės kovotojų teismą Telšiuose. Tą dieną buvo teisiami majoras Jonas Semaška – Žemaičių legiono vadas ir du partizanai – broliai Klevai. Juos teisė karo tribunolas, teismas buvo viešas, parodomasis. Salė pilnutėlė žmonių, daugiausia buvo iki dantų ginkluotų enkavėdistų, stribų ir pritariančių komunistams. Matyt, buvo sukviesti specialiai, kad savo rodomomis emocijomis reikštų pritarimą teismo nuosprendžiui, o gal buvo ir kitas tikslas – didinti žmonių baimę, priversti nutilti, nusižeminti okupantui.

Jaunatviško smalsumo vedama ir aš, prasibrovusi pro enkavėdistų sargybą, kad viską matyčiau iš arčiau, patekau į sausakimšą salę.

Iki smulkmenų, lyg filmo juostoje, išliko akyse ir atminty teisėjo ir teisiamųjų veidai. Pamenu, diena buvo apsiniaukusi, lietinga, niūri. Teismas prasidėjo apie vienuoliktą valandą ir tęsėsi iki vėlyvo vakaro. Visi, atstovaujantys teismui ir teisiesiems, buvo kariškiai, todėl teisingumo nė nereikėjo tikėtis.

Teisėjas buvo pulkininkas lietuviška pavarde – Stasiulis, gruboko, išpurtusio veido. Šalia sėdėjo Telšių saugumietis Žalimas, o kitų kariškių Telšiuose anksčiau nebuvome matę.

Pirmieji buvo apklausti broliai Klevai: suvargę, nudūrę akis žemyn, jie viską prisipažino, patvirtino, išduodami daugybę partizanų, jų ryšininkų ir netgi niekuo su partizanų veikla nesusijusių žmonių. Vis tiek gaila buvo į juos žiūrėti...

Po brolių Klevų buvo apklausiamas majoras Jonas Semaška.

Pamenu, kad jis paneigė parodymus, užrašytus jo tardymo byloje. Atsakymai į klausimus buvo trumpi, tikslūs, konkretūs, kas labai siutino teisėją: jo veidas tarpais pasidarydavo melsvai raudonas, matėsi, kaip virpa teisėjo rankos.

Teisme pateiktus kaltinimus Liepa paneigė, apklausos metu nieko iš jo išpešti nepavyko, jis nieko neišdavė. Kategoriškai teigė, jog į kovotojų gretas atėjęs iš užsienio, buvęs nuleistas parašiutu, minėjo ir mišką, kur nusileido, tik aš jau nepamenu pavadinimo, sakė, jog su vietos gyventojais jokių ryšių neturėjęs. Teisėjas su savo svita bandė įrodyti, kad majorą Joną Semašką ir kitus partizanus šelpė Telšių vyskupas ir kiti kunigai, tačiau jis tai paneigė sakydamas, kad jį išlaikė užsienis, nes ginklai, maisto paketai, pinigai ir visa kita buvo nuleista parašiutais iš anksto sutartoje vietoje. Jis atvirai kalbėjo, jog vienintelis jo tikslas buvo suorganizuoti visuotinį pasipriešinimą prieš komunistų okupaciją Lietuvoje ir tuo įrodyti, kad Lietuva ne savo noru yra įtraukta į Sovietų Sąjungos sudėtį.

Jis kreipėsi į teisme esančius lietuvius, aiškindamas komunistų žiaurumą ir grėsmę visai tautai, atvirai pasakė, kas mūsų visų dar laukia ir ką teks iškentėti. Teisėjas supykęs jį tramdė, neleido kalbėti, ne kartą pertraukė jo kalbą, liepdamas atsakinėti į pateiktus klausimus trumpai.

Pasibaigus apklausai, prokuroras visiems teisiamiesiems pasiūlė mirties bausmę. Kai buvo suteiktas paskutinis žodis, broliai Klevai prašė teismo bausmę sušvelninti, o majoras Jo-

nas Semaška dar kartą kreipėsi į žmones, į savo tautiečius, kuriems dar lemta gyventi... Sunku būtų pakartoti jo ugningus, drąsius žodžius. Paskutinis Žemaičių legiono vado žodis buvo tarsi ginklas, padovanotas kiekvienam lietuviui, priesakas tęsti kovą už Lietuvos nepriklausomybę.

Netrukus buvo paskelbtas nuosprendis.

Pasibaigė teismas pagal iš anksto žmonių įbauginimui surengtą scenarijų. Tačiau ne viską Lietuvos budeliai numatė: geros valios lietuviai, išėję iš teismo salės, širdyje prisiekė nepasiduoti komunistų propagandai, neprarasti drąsos ir ištvermės būsimai dvasinei rezistencijai. Nenulenkęs galvos, nenusižeminęs, kaip ir dera Lietuvos karininkui, išklausęs neteisingiausią pasaulyje nuosprendį, paliko teismo salę Jūsų tėvelis, Alvydai. Aš viską mačiau... Jis – mūsų iš nebūties prisikėlusios tautos didvyris ir tegul nelieka be atgarsio jo šventa kova, paaukota gyvybė, juk negali be pėdsakų išnykti nemari siela, jo idealai ir priesakai jaunajai kartai. Jo atminimas išliks mūsų tautos istorijoje.

Mes, Politinių kalinių sąjungos nariai, rinksime žinias apie Žemaičių legiono vado veiklą Žemaitijoje ir pasistengsime, kad jo vardas būtų įamžintas, kaip ir daugelio Lietuvos kankinių, žuvusių už mūsų laisvę.

Stefa Kryževičienė
1992 m. vasario 9 d.

Gerb. Alvydai,

Su Jūsų tėčiu susitikau pirmą kartą Telšių kalėjimo kameroje 1946 metų balandžio mėnesį. Gerai prisimenu, nes buvo šv. Velykų diena. Tada iš jo paties ir sužinojau, kad jį suėmė Telšiuose susitinkant su ryšininke: jis pateko į iš anksto surengtą pasalą.

Antrą kartą aplinkybės mus suvedė tų pačių metų spalio mėnesį jau teismo salėje Telšiuose. Teismas vyko Telšių teatro salėje, buvo skelbiamas kaip parodomasis. Mane į teismą atvežė iš Vilniaus KGB rūsių.

Jūsų tėtį pamačiau vėl, kai po teismo mus vežė atskirose, atitvertose grotomis kupė, „zekų" vagone. Vežamus mus taip uoliai saugojo ir „globojo", kad po to visą savaitę rankos buvo lyg ne savos, sutinusios, mėlynos. Buvo visai sustojusi kraujo apytaka, nes „už netinkamą elgesį" teisme man taip užkalė antrankius, kad galėjo baigtis visai blogai. Laimė, vienas sargybinis, pamatęs, kaip jaučiuosi, kiek atleido antrankius. Neįtikome teismo nariams, nes neprisipažinome kalti.

Iš to, kaip Jūsų tėtis laikėsi teisme ir po teismo, vežant atgal į Vilniaus KGB, supratau, jog tai geležinės valios ir tokių pat nervų žmogus.

Vilniuje mes kuriam laikui buvome įmesti į tą patį rūsį, tačiau abu buvome tokios būklės, kad kalbėtis nebegalėjom. Po kelių valandų Jūsų tėtį išvedė. Mane kitą dieną irgi nuvežė į Lukiškių kalėjimą.

Algirdas Šertvytis,
buvęs Žemaičių legiono žvalgas radistas
1990 m. vasario 12 d.

Bronius Butėnas: svetimo karo keliais

Bronių Butėną okupacija užklupo bebaigiantį Lietuvos pirmojo Prezidento karo mokyklą Kaune. Baigtas teorijos kursas, reikėjo tik atlikti būtinąją karinę stažuotę ir galės džiaugtis įgyta ryšių karininko specialybe.

Jaunas kariūnas gamtos buvo apdovanotas sveikata, ūgiu, visu tuo, ko negalima nepastebėti ir ką trumpai nusakome vyriškumu. Tada jau turėjo puskarininkio laipsnį, gražią uniformą, traukte traukusią merginų dėmesį, o gyvenimas žadėjo ilgus ir gražius metus, sėkmę visuose ke-

liuose. Atrodė, net likimas jį paženklino dvasios stiprybe ir švenčiausia meile, kurios neįveikė laikas – meile Tėvynei.

– Pilietinės pareigos jausmą išugdė mano šeima, – didžiuodamasis sako Bronius Butėnas. – Mano kartos vyrams Tėvynė buvo ne tik Lietuvos žemė. Tėvynė – visa tai, už ką galima atiduoti gyvybę.

Pamenu, dar buvau ketvirtos klasės mokinukas, kai pats Prezidentas Smetona, paglostęs mano galvą vienos moksleiviškos šventės metu, palinkėjo: „Užauk geru Tėvynės sūnumi". Mano amžiaus jaunuoliams Lietuva buvo šventas žodis, todėl ir karo mokyklą pasirinkau neatsitiktinai, gerai žinodamas, kuo noriu būti. Ryžausi mokytis radijo telegrafisto specialybės.

Kada klastingai, neišlaikiusi nė 24 valandų ultimatumui skirto laiko, įsibrovė Raudonoji armija, aš tarnavau Lietuvos kariuomenės ryšių batalione. Mano šeima gyveno Kaune, Šančiuose.

Vos rusų armija įžengė į Lietuvą, buvo uždarytos karo mokyklos ir kuo skubiausiai Lietuvos kariams nuplėšyti antpečiai. Mat rusų kareiviai antpečių tada neturėjo: eilinis buvo lyg ir viskas, lyg ir niekas. Tai buvo sunki nevilties diena kariams, tautos žudymo pradžia. Įžanga į tremtis, lagerius ir nužmoginimą.

Šis baisus aktas, kai ciniškai šaipydamiesi rusų kariškiai nuplėšė Lietuvos kariams antpečius, išliko atminty kaip tautos pažeminimo simbolis. Kariai prievarta skaitė karišką priesaiką ne savo Tėvynei – okupantams.

– Prisimenu labai gražaus veido, žilstelėjusiais smilkiniais ryšių bataliono leitenantą Gediminą Beržanskį, pagal kilmę

Gedimino ainį. Tai buvo labai išsilavinęs, aukštos moralės karininkas. Jam rankos virpėjo skaitant rusišką brukte įbruktą priesaiką. O ruselių vyresnysis žiūrėjo ir juokėsi: „Žiūrėkit, kaip Lietuvos kunigaikštukui rankos dreba!..“ Tą akimirką supratau: jie seniai ruošėsi mus okupuoti, jei net apie mūsų kunigaikščių ainius žinias surinko. Suvokiau, jog Lietuvai bus kur kas sunkiau nei galėjome numanyti pirmomis okupacijos dienomis, – pasakoja Bronius Butėnas.

– Nežinau, kur jis dingo, tas gražus žmogus, Gedimino ainis, beje, labai mylimas ir gerbiamas ryšių batalione. Nepavyko sužinoti jo likimo. Dingo be žinios ir tiek, kaip ir daugelis Lietuvos karininkų – sušaudytas ar nukankintas.

Dar labiau nustebino mūsų kariūnus ir pelnė didžiausią panieką savas karininkas, leitenantas Justinas Pakalniškis, kuris Šančiuose prie kareivinių, užlipęs ant statinės, pradėjo kalbas sakyti, agituoti už sovietų valdžią. Nežinau, kodėl taip elgėsi: ar tikėjo komunizmo idėjom, ar buvo nupirktas? Žinau tik, jog tarp karių iki to išdavikiško poelgio garsėjo „demokratiškumu“, netgi užsirūkydavo su eiliniais. Už tai jį kariai mėgo. Apstulbome pamatę, kad Lietuvos karininkas bolševiku pasidarė. Tiesa, tuo metu padaugėjo nežinia iš kur atsiradusių visokių rėksnių: tai jiems Lietuvoje maistas blogas, Rusijoje geresnis, tai tvarka netikusi. Labai greit savo kailiu visi patyrė sovietų atneštą tvarką ir „humanizmą“. Tačiau nuo to momento Lietuvos liaudies kariuomenėje, kaip mes buvome pavadinti, prasidėjo didžiausia netvarka. Palaida bala, kaip sakoma.

Sugriauti tai, kas per metų metus žmonių sukurta, bolševikai mokėjo. Labiausiai apsileidęs kareivėlis, ne kartą

baustas už pražangas tarnyboje, staiga paaukštinamas laipsniu. Vos ne kasdien po nakties pradėjo dingti mūsų vadai karininkai. Kartą išdrįsau paklausti, kur jie, nieko mums nepranešę, dingsta? Politrukas atsakė, kad jie išsiųsti į Maskvą tobulintis. Netrukus sužinojau, kad rusų komisaras be jokios aiškios priežasties nušovė Panemunės 5-ojo pėstininkų pulko leitenantą Vaclovą Levinską. Lietuvos karininko gyvybė jau tapo bevertė, niekas už ją neatsakė. Labai greit mūsų vadus pakeitė rusų atsiųsti politrukai, kurių pareiga buvo, kaip jie patys sakėsi, „praplauti lietuviams smegenis ir skiepyti komunizmą". Esu įsitikinęs, jog lietuviams smegenis „plauti" jie ėmė gerokai anksčiau, o Lietuvos žūties pradžia labai susijusi su Justo Paleckio vyriausybe. 1940 metų rugsėjo 1 dieną Justo Paleckio dėka mes tapome Lietuvos liaudies armija. Netrukus ir žodžio „Lietuvos" neliko, kaip ir mūsų karo mokyklos Kaune. Lietuvos pirmojo Prezidento karo mokyklą uždarė, jos patalpose įkurdino rusų dalinio kareivius, o mus lapkričio mėnesį išsiuntė į Vilnių.

Visų didesnių miestų centrinės gatvės buvo nukabinėtos garsiakalbiais, atrodė, kiekvienas stulpas šaukte šaukė, kokia „laiminga" Lietuva! Įbauginti žmonės tylėjo. Dabar jaunajai kartai sunku suprasti, kodėl be vienintelio šūvio pasidavėm rusams. Juk nebuvo daug tikinčių komunizmu. Tik perėjusių karo ugnį ir sovietinius lagerius atmintis drįsta pasakyti tiesą: labai daug tautai gali pakenkti netgi vienintelis išdavikas, įsibrovęs į valdžią.

Prieš pat SSRS–Vokietijos karo pradžią, 1941 metų gegužės mėnesį mes jau tapome lyg ir neoficialiais raudo-

narmiečiais. Lietuvos kariai staiga buvo išsiųsti į Varėnos poligoną. Tiesą sakant, kariai laukė karo. Tikėjosi – kur du pešasi, trečio gali neužkliudyti. Vylėsi išlikti gyvi, laisvi ir kovoti už Lietuvos nepriklausomybę. Tačiau ne visada, kai du pešasi svetimoje žemėje, laimi šeimininkas.

Istorijos ratas sukasi, politikų veidai ir diplomatija keičiasi, o karys privalo tik paklusti, nes į jo norus ar klausimus atsakoma nutaikytu į širdį automatu.

Buvo sekmadienis, saulėta, vaiski diena, 1941-ųjų birželio 22-oji. Varėnos poligono daliniai gavo įsakymą trauktis į rytus – į Rusiją. Mums buvo aišku, jog būsime mesti į patį fronto pragarą prieš vokiečių tankus. O kol kas tik... įsakymas trauktis į rytus. Traukėmės. Dulkini, alkani...

Persimečiau žodeliu su ūkininko sūnumi Taiperiu. Daug nešnekėjom, nes mus sekė politrukų akys. Paklausiau jo:

– Nori į Rusiją?

– Ne, – išgirdau tylų atsakymą.

– Bėgam?

– Bėgam.

Sprukome pirmai progai pasitaikius. Šliaužėme per papartynus į miškų gilumą. Taip patekome vokiečiams į nelaisvę. O šie mums irgi aiškiai pasakė: „Arba kursite su vokiečiais Naująją Europą, arba... grąžiname rusams". Jau žinojome, kokia tvarka Raudonojoje armijoje, matėme, kaip rusai elgėsi su kariais ir belaisviais. Tiesą sakant, visur su belaisviais elgiamasi vienodai. Belaisvis – ne žmogus! Tada ir paprašiau, kad man būtų leista pasilikti Kaune su lietuviškaisiais daliniais. Leido, nes gerai žinojo, kad vokie-

čiams panorėjus Lietuvos kariuomenė jau nebus lietuvių valioje. Aš patekau į 7-ąjį lietuvių savisaugos batalioną, kuriam tuo metu vadovavo kapitonas Viktoras Klimavičius. Štabo viršininkas buvo mano pusbrolis Juozas Butėnas. Netrukus 7-ajam batalionui pradėjo vadovauti kapitonas Jonas Semaška.

Susipažinau su juo Kaune, karininkų namuose, kur susirinkdavo vyrai pailsėti, pasišnekėti, pavakaroti. Jonas Semaška visada atrodė pasitempęs, idealiai tvarkingas, šaunus karininkas ūgiu, išvaizda. Nestokojo humoro jausmo, kur tik pasisukdavo, užteko juoko ir rimtos šnekos. Mus, jaunus karius, stebino jo ypatingas tvarkingumas ir visada ramus ginčo tonas. 7-asis batalionas buvo pradėtas formuoti 1941 metų rudenį, vos atėjus vokiečiams, po sukilimo prieš bolševikus. Vylėmės, kad atėjus laikui pašauksim savo karius kautis už Lietuvos nepriklausomybę. Tam tikslui savisaugos daliniai ir buvo suburti. Deja, vokietis irgi neklausė, ko okupuoto krašto vyrai nori ir siekia? Jie elgėsi kaip užkariautojai, netgi pagrasino: „Jeigu nekariausite vokiečių pusėje, nukentės jūsų šeimos". Tokį grasinimą išgirdau jau antrą kartą – tokius pačius žodžius buvau girdėjęs iš rusų.

Kaip linksma! Ką tik buvęs nepriklausomos Lietuvos karininkas, paskui Raudonosios armijos eilinis, dabar jau – vokiečių kareivis, labiausiai tinkantis patrankų mėsai.

Kas mums beliko? Tik slapta viltis. Todėl po kiekvienų kautynių ar susišaudymų slėpėme pavogtus iš vokiečių ginklus, šovinius, tikėdamiesi baigiantis karui juos tinkamiau panaudoti. Tiesa, mūsų ginklais pasinaudojo Lietuvos partizanai, bet tai buvo vėliau. O tuokart nė nenumanėme, kad

jau esame parduoti Rusijai pagal slaptą Molotovo–Ribentropo susitarimą.

1942-ųjų pavasaris nieko gero nežadėjo. Prieš šv. Velykas Kauno teatre rodė „Traviatą“. Mūsų bataliono kariai žiūrėjo spektaklį. Staiga dar nepasibaigus operai išgirdome komandą: „Visiems stot! Išeiti!“

Pakilome, sugrįžome į kareivines. Naktį, 4 valandą, jau buvome Šančiuose sukišti į vagonus. Trumpai įsakyta: „Vyksit į frontą!“ Taip atsidūrėme Ukrainoje, Vinicoje. Velykas šventėme susėdę ant pernykščio mėšlo, nes žiema buvo labai šalta, o mėšlo krūvos tebuvo vienintelė šiltesnė vieta kariui prisiglausti.

Ilgai stovėjome Vinicoje. Taisėme dar caro Nikolajaus laikais nutiestą geležinkelį. Remontavome aplinkinius kelius, saugojome vokiečių belaisvius. Rusai, paimti vokiečių nelaisvėn, buvo labai nusilpę, pavargę ir dirbti nepajėgė. Vieną kartą iš nuovargio nukrito net trisdešimt vyrų. Atvažiavęs vokiečių sunkvežimis juos surinko ir išvežė, kad geriau pamaitintų, šiek tiek atgaivintų. Pamenu, prie manęs priėjęs rusas belaisvis pasakė: „Juos sušaudys!“ Atsakiau, kad nešaudys, nes tuo metu vokiečiai savo belaisviais dar rūpinosi. Karui baigiantis, žinoma, visko buvo. Tačiau manimi rusas nepatikėjo: „Šaudys. Mūsiškius nusilpusius netgi savi sušaudė“.

Kai tvarkėme kelius prie Bugo upės netoli Krapivnos kaimo, nemažai belaisvių pabėgo. Jei tik dirbame netoli laukų, kur tebestovi nekirsti javai, arba netoliese krūmokšniai sužėlę, žiūrėk, ir prieina koks nors belaisvis,

pasiprašo „skubiu reikalu“ į krūmelius. Ir nueina kastuvu nešinas. O ten užkabina ant kastuvo kepurę ir ropomis miško ar kaimo trobų pusėn. Apsidairome, jau vieno nebėra. „Gero jiems kelio!“ – nesistengdavome pamatyti, kurion pusėn nuskuodė.

Mane visada domino klausimas: kada, kodėl ir kaip žmogus tampa savo tautos išdaviku? Svetimo, grobuonių karo kelius nuėjau, mirčiai į akis žiūrėjau, bet negaliu apibūdinti, kas yra išdavystė. Tik žinau, kad išdavikai – patys pavojingiausi žmonės.

Kartą, budint sargyboje prie geležinkelio, prieina prie manęs toks vargeta ruselis ir prašo užrūkyti. Daviau. Tada jis pasakė: „Dar kelios cigaretės ir pasakysiu, kaip iš jūsų belaisviai pabėga“. Aš jam nieko neatsakiau, tačiau atidaviau pakelį rūkalų ir paliepiau eiti šalin. Jeigu jau, žmogau, tapai tokiu apgailėtinu menkysta, kad už pakelį cigarečių gali savus belaisvius išduoti, argi antrojo pakelio cigarečių nepaprašysi iš vokiečio, pardavęs mane? Karas vienaip ar kitaip suluošina kiekvieną, bet jeigu dvasios stiprybės neturėjai užgimęs, neišsiugdei jaunas būdamas, tai karo metu pavirsi į tokį nieką, jog net savimi vieną dieną imsi šlykštėtis, pats save prakeiksi.

Ukrainoje buvo įsikūręs vokiečių štabas. Karius iškart pasiekė žinia, jog štabui vadovauja labai žiaurus gebitskomisaras, apdovanotas kryžiumi ir niekada niekam nepasisakantis pavardės. Sklido gandas, kad jis Ukrainoje organizavo žydų šaudymą. Jam privalėjo paklusti kiekvienas. Gaila, gebitskomisaro pavardės nepavyko sužinoti. Niekšybės visada daromos slapta. Tik mus pasiekdavo vis šiurpesnės nuo-

girdos, jog gebitskomisaro nurodymu, padedant vietiniams Ukrainos policininkams, gaudomi žydai ir vežami šaudyti. Hitlerio žmonės mokėjo ir labai skubėjo savo nuodėmes suversti kitiems. Tik pasaulio politikai kažkodėl vokiečių nevadina žydšaudžių tauta.

Netoli Tulčino miesto stovėjo ir rumunų dalinys, kuriam buvo pavesta saugoti rusų belaisvius. Rumunai labai žiauriai elgėsi su belaisviais rusais, už menkiausią nepaklusnumą bausdavo rimbų kirčiais ne tik belaisvius, bet ir savo eilinius karius. Kai belaisvių apsaugą kuriam laikui perėmė lietuviai, 7-ojo bataliono kariai, belaisviai apsidžiaugė. Vado įsakymu baigėsi pasityčiojimai iš belaisvių. Jonas Semaška dažnai primindavo savo kariams, jog esame svetimoje žemėje ir privalome gerbti jos gyventojus: „Tai jų namai, jų skausmas, jų vargas..." Jei tekdavo ilgesnį laiką sustoti vienoje vietoje, ypač ten, kur buvo sovietų sukurti kolūkiai ir viskas iš gyventojų atimta, kur ūkininkai spėjo nuskursti, o dėl to alkį kentėjo ir miestelėnai, vadas liepdavo negailėti vietiniams seniems žmonėms kareiviškos košės ar sriubos, nes tuo metu vokiečių kariuomenė buvo gerai viskuo aprūpinta. Vadas ypač gerbė senukus, už ką jie ir nepamatę vado jį pavadindavo: „Batiuška naš rodnoj – Mūsų mielasis". Tokia buvo mūsų vado nuostata: „Visada, netgi fronte, privalai, kary, išlikti žmogumi".

O mes dažnai pagalvodavom, ar ilgai išliks tokia vado nuostata. Ar nepalauš karas, nesugniuždys ir jo gražiausių žmogiškų savybių? Vadas dažnai pasikalbėdavo su eiliniais, nors buvo reiklus, griežtokas, reikalaudavo drausmės, tačiau

visada, bet kokį konfliktą aiškindamasis, išklausydavo eilinį karį ir būdavo teisingas. Jo mėgstamas posakis buvo: „Gimei žmogumi, tai ir būk juo!“

Nežadėdamas ryškesnių pergalių fronte, artėjo ruduo.

Viena už kitą blogesnės žinios pasiekdavo mūsiškę ryšininkų kuopą nelengvą 1942 metų spalį. Lapkričio mėnesį mes jau buvome skubotai išvežti į Ostrogorską. Niekas nieko neinformavo, klausti neleido, įsakyta – vykdyk! Okupuotos valstybės karys – jau ne žmogus.

Neilgam sustojome prie Ostrogorsko, kur katiušų apšaudomi rausėme apkasus. Ten išvydau jau iš fronto pasitraukusius vokiečius. Nors jie buvo kur kas geriau aprengti nei rusų kareiviai, su angliškais batais ir gražiomis uniformomis, tačiau visai nepasiruošę šaltai Rusijos žiemai. Tupėjo vokiečiai aplink metalinę krosnelę ir šildėsi. O mus, lietuvius, siuntė ten, kur buvo sunkiausia. Vokiečiai to nė neslėpė. Mes jiems tebuvome gyva uždanga pirmose fronto linijose, kai „Naujosios Europos“ kūrėjams ėmė darytis riesta.

Netoli mūsų kuopos buvo įsikūręs 7-ojo bataliono štabas. Vadas Jonas Semaška tomis dienomis mums tapo viltimi išgyventi. Jis apeidavo būrius, pasikalbėdavo su kariais, padrąsindavo lietuvius sakydamas: „Išliksime gyvi. Privalome išlikti... Lietuvai“. Net kankinančios nežinios dienomis jis neprarado humoro jausmo. Ištardavo kelis žodžius ir vėl atgydavo viltis gyventi.

Vokiečių armijoje sutriko tiekimas ir jau kuris laikas reguliariai nepristatydavo maisto. Bet... karys yra karys, jis vienaip ar kitaip išgyvena ir dar suranda progą pasišaipyti iš viršininkų.

Vokiečių karininkas Vilhelmas Ničė, palaikęs ryšius su karine vadovybe, garsėjo ne tik dideliu ūgiu, bet ir rajumu bei liesumu. Suprantama, jog sutrikus maisto produktų tiekimui jis ėmėsi iniciatyvos šį bei tą prasimanyti. Reicho vardu rekvizavęs iš vietinių gyventojų avį, ją parsivežė ir įkurdino palapinėje. Mūsų vyrukai naktį tą avį nukniaukė, papjovė, ištroškino, iškepė, kaip kas išmanė, ir surengė tikrą puotą. Atvirai kalbant – įsismagino. Mat netoliese buvo sustoję vengrų daliniai. „Naujosios Europos" kurti buvo išvyta netgi nemažai Vengrijos žydų. Gal jų tik todėl ir nesušaudė, kad mes visi – okupuotų šalių vyrai buvome pasmerkti mirčiai Stalingrado fronte? Vengrų žydeliai buvo prasti kareiviai, užtat užfrontės biznis klestėte klestėjo ir džiugino karo išvargintas širdis. Tų žydų dėka mes su vengrais labai greit susigiedojome. Jiems duodavom maisto, o iš jų gaudavom gero vengriško vyno. Kartais, prisiminę vado žodžius, netgi drauge pasilinksmindavome. Iš tiesų karas lieka karu, o žmogus – žmogumi.

Dar arčiau mūsų buvo įkurdinti italai. Šitie buvo visai prasti kariai, tiesiog – karas ne italui. Italus karas nuteikdavo tik vienam dalykui – kuo greičiau, radus patogiausią progą, pasprukti. Net linksmos saulėtos jų dainos, kurių negalėdavome atsiklausyti, netiko karui. Neabejoju, kad vietinės mergužėlės, pasiilgusios vyrų, apžavėtos italų dainomis, praturtino savo giminę garbanotais rėksniais. O mes, pasidaliję su vengrais ir italais avies mėsytę, pavaišinti skaniausiu vengrišku vynu ir išlydėti itališka daina, šiek tiek užsimiršome. Suvalgę avį, jos galvą ir kojas sustatėme tiesiai prieš Ničės buveinės langus.

Šitokio akibrokšto reicho karininkui buvo per daug: Ničė dūko, bandė išsiaiškinti, kas pavogė avį ir net drįso iš jo pasišaipyti. Visą pusdienį jis kibo prie bataliono vado Jono Semaškos:

– Tavo lietuviai mano avį surijo!

– Į sveikatą, – juokėsi vadas. – Gal manai, kad aviena tik vokiečio skrandžiui tinka?

– Sprandą nusuksiu, išsiaiškinęs, kas pavogė!

– Nehumaniška, – šypsojosi vadas. Mat Ničė nepraleisdavo progos apie humanizmą pafilosofuoti. – Nusukti sprandą alkanam kareiviui! Niče, ką tu šneki?

– Karui humanistų nereikia. Nors kąsnelį būtų man palikę, – atrėžė Ničė.

– Taip sakant, lietuviai – mano, karas – visų, o avis – Ničės.

– Vis tiek šitam lietuviškam „švaine" aš nedovanosiu. Gebitskomisarui pranešiu apie netvarką batalione. Jis padarys istorinį teismą.

– Nekibk, Niče. Mes niekam nieko neskolingi. Šitame kare, Niče, auka esame mes – lietuviai. Ir istorinis teismas, jeigu toks bus, privalės teisti ne mus. Neužmiršk, Niče, ne mus!

– Žinai, su tokiu mąstymu tu labiau tinki į dujų kamerą, o ne bataliono vadu būti.

– Apsirinki, Niče, jei manai, kad norėjau juo būti.

– Maža ko nenorėjai, gal ir aš nenorėjau... – Ničė mostelėjo ranka, susigriebęs, kad per daug pasakė. – Tiek to... Aš nieko negirdėjau, nesvarbu... Ničė pabus didelis žmogus, nors apvogtas ir pažemintas...

– Nusiramink, senasis kareivi Niče... Gal rytoj jau būsime prie Stalingrado, – jau visai rimtai ištarė vadas ir nuėjo šalin.

Ničė, piktas, nelaimingas, nesuprastas, vis dar murmėjo: „Koks lietuviškas įžūlumas! Padėti prieš langą išsižiojusį avies snukį!“

– Vėl Ničė kimba? – paklausė vado pro šalį ėjęs adjutantas. – Kas atsitiko?

– Nieko rimto... Padiskutavom apie tai, kas gali būti blogiau už kvailį protingu veidu.

Tikriausiai Ničė dar ilgai būtų dūkęs dėl pavogtos avies, tačiau savų išdavikų batalione neatsirado, o jis buvo vienintelis vokietis, paskirtas mus kontroliuoti. Kaip ir numatė vadas, labai greit lietuvių batalionas atsidūrė pačiame Stalingrado pragare. Laimė, mūsų ryšių kuopa buvo palikta Stalingrado prieigose. Į patį karo sūkurį buvo mestas tik Jono Semaškos batalionas.

Daug mano likimo draugų žuvo. Mus nuolat apšaudydavo artilerija, teko atlaikyti tankų atakas. Tačiau sunkiausia buvo matyti mirštančius: be rankų, be kojų, prašančius pribaigti... Būdavo akimirkų, kai neužtekdavo jėgų net pajudėti. Ir aš tai patyriau: praradęs paskutines jėgas, parkritau į sniegą amžinam miegui. Man pasirodė, jog per kelis akimirksnius prabėgo visas mano gyvenimas, tarytum kino filmo juostoje su ryškiausiais vaikystės vaizdais. Staiga kilo fantastiškas, nerealus noras dar kartą pamatyti vaikystės vietas, Nemuną, tėvų namus, prisiglausti prie ąžuolo. Tačiau jėgų užteko tik maldai, ir aš ėmiau melstis: „Viešpatie, leisk man sugrįžti į Lietuvą, pamatyti artimuosius, tėviškę ir tada pasiimk mane...“

Neapsakomai gražus maldos minutę man pasirodė buvęs mano gyvenimas, su kuriuo mintyse jau atsisveikinau. Staiga tarytum vėjo gūsis padvelkė į mane, nesuvokiama, neįmanoma suprasti jėga pakėlė nuo žemės. Atsistojau ir kaip apkvaitęs, negirdėdamas katiušų gausmo, nematydamas nei priešų, nei savų, ėjau į gimtinės pusę. Atsipeikėjau tik akis į akį susidūręs su rusų lavina, kurią irgi neaišku kokia jėga ginė žudyti. Gyniausi. Prasidėjo aršiausia kastuvėlių kova. Nieko baisesnio nemačiau gyvenime.

Man kastuvėliu prakirto šalmą, smarkiai sutrenkė galvą, prakirto odą, bet kaulų nekliudė. Nesuprantu ir šiandien, kaip prasiveržiau pro juos, kaip išlikau gyvas. Stojus nakčiai, sukritome poilsiui. Spigino šaltis, o mes jau senokai neturėjome nei normalaus maisto, nei poilsio. Sustoji kur pusvalandžiui, laimė, jei randi nušautą arklį. Iškapoji gabalą sušalusios arklienos, kepi ant laužo ir valgai pusiau žalią, vos apsvilusią, kad tik užtektų jėgų pajudėti nors keliolika metrų į priekį...

Kastuvėlių kautynės – tikras pragaras. Į nugarą net ir priešo nenužudysi, bet atsisuks kas nors veidu į tave ir smogsi gal net savam, nes veidai susilieja, akys drumsčiasi. Nėra kada mąstyti, atskirti, kas yra kas...

Rusų padėtis tuomet buvo kur kas geresnė. Jie ruošėsi žiemai, jau turėjo veltinius, jų karininkai netgi dėvėjo šiltas kepures. O mes šalome su savo plonais auliniais. Tik atsitraukę prie Charkovo buvome apauti vokiškais veltiniais ir pamaitinti.

Kai prasiveržėme pro pagrindinius Stalingrado žiedus, toliau traukėmės atskiromis kuopomis. Bet nebuvo leng-

viau. Nebegaliu pasakyti, kur ir kiek ilsėjomės, kokias vietoves perėjome, pamenu tik košmarišką svaigulį ir ėjimą per nesibaigiančias pelkes išsekus jėgoms. Eini eini ir pamatai, kaip krinta šalia tavęs bejėgis, sušalęs vyras. Pastatai jį, patrini sniegu veidus, padaužai per pečius ir vėl eini. Nuo šalčio visiems iš nosies bėgo rausvas vanduo. Visi buvome stipriai peršalę. Pagrindinis maistas irgi buvo kur nors atrastos sušalusios bulvytės ir arkliena. Pakeliui sugriūdavom bet kurioje tuščioje troboje ir prasmegdavom į slegiantį, sunkų miegą...

Besitraukiančius būrius pasiekė vado Jono Semaškos įsakymas: „Visais įmanomais būdais, visais keliais sugrįžkit į Lietuvą, vyrai. Tėvynei jūsų dar reikės". Karininkas ruošėsi lemiamai kovai už Lietuvos nepriklausomybę. Kariai vokiečių vadovybės nurodymu privalėjo susitikti prie Rovno.

Mūsų kuopos kelialapyje buvo pažymėta: „Nach Rovno". Kariai, paskutę raidę R, aplamdę kelialapį, išgavo užrašą – „Nach Kovno". Surizikavome ir mes, devyni vyrai iš ryšių kuopos, pasukti tiesiai į Kauną. Nusigavome į Kijevą ir aš nuskubėjau į geležinkelio stotį, kur būdavo pristatomas maistas kareiviams. Kol vokietis tyrinėjo mano išskustą dokumentą, kol atidavė maistą, prekinis traukinys, kuriame buvo įsitaisę mano fronto bičiuliai – bėgliai, pradėjo važiuoti. Laimė, prekiniai traukiniai važiuodavo vėžlio žingsniu, tai man pavyko traukinį pasivyti. Tačiau vagonų durys jau buvo uždarytos. Liko vienintelė galimybė įsisprausti tarp dviejų vagonų ir atsistoti ant pakopų. Kai važiavome per Dnepro tiltą, buvo taip šalta, kad, atrodė, nukrisiu, sustingęs į ledo gabalą. Stotyje

geležinkeliečiai man atšildė rankas, ilgai trynė, kol atlupo nuo geležinio turėklo. Masažavo mane vyrai, kol atsileido raumenys. Padėkojau gelbėtojams ir išėjau ieškoti draugų. Stotyje sutikau savo vyrukus, pasidalijome maistą ir toliau be didesnių nuotykių atvažiavome į Kauną. Tuojau pat mus pastebėjo vokiečių patruliai ir nuvarė į štabą. Labai nustebo išvydę mūsų kelialapį: kilo sąmyšis, kaip mes atsidūrėme Kaune? Juk štabas tokio pranešimo nebuvo gavęs! Tačiau jiems nepavyko nieko konkretesnio nustatyti, todėl, įsakę mums kasdien pasirodyti štabe, paleido namo. Labai greit mus nukreipė į Alytų, kur jau buvo pradėtas formuoti naujas pulkas. Gavome puikius rūbus, ginkluotę. Savo turėtus ginklus paslėpėme. Stengėmės „prarasti" ginklą kiekviena patogesne proga, kaupėme šaudmenis Lietuvai, nes žinojome, jog prireiks. Mūsų džiaugsmui, Alytuje gavome tris savaites atostogų.

Atėjo 1943 metų pavasaris.

Alytuje vėl susitikau su majoru Jonu Semaška. Galiu tik stebėtis, kaip jis, perėjęs per tikrų tikriausią ugnies ir mirties pragarą, išsaugojo meilę ir pagarbą žmogui. Jis pasakė, kad iš 7-ojo bataliono 700 vyrų iš apsupimo prasiveržė ir sugrįžo namo 400 karių.

Žuvusius pagerbėme tylos minute. Vadas padėkojo mums už ištvermę ir vargą, palinkėjo sėkmės. Prašė bet kokiomis aplinkybėmis nepasiduoti nevilčiai, neužmiršti, kad mūsų laukia gimti namai ir artimieji, priminė, kad mūsų laisvės siekis gyvas, o tikslas dar toli... Vadas prašė saugoti vieniems kitus, liūdnai pasakė atsisveikindamas, kad jis gavęs įsakymą vėl išvykti į frontą su nauju daliniu ir... kažin ar dar kartą pasimatysime? Ir pridūrė: „Nesvarbu, su manimi ar su kuo

nors kitu jums teks eiti iki galutinio laisvės tikslo, iki lemtingos pabaigos, – vis tiek Lietuva bus laisva. Tik išlaukite savo valandos, tik ištverkite..."

Buvo sunku atsisveikinti su vadu, bet kariui neleista gyventi nuotaikomis. Tad ir mums nieko kito neliko, tik palinkėti vadui sugrįžti gyvam. Bet daugiau su Jonu Semaška nebesusitikome.

Sritį nuo Charkovo iki Lietuvos kontroliavo vokiečiai. Jiems atrodė, kad viskas jų rankose. Iš tiesų ten buvo klaiki maišatis, iš bet kur galėjo atlėkti kulka. Naktimis plėšikaudavo išvaduotojais pasivadinę rusai, dažniausiai vietiniai, bei iš Rusijos atklydę raudonieji partizanai. Sunku būtų juos vadinti partizanų vardu, nes atiminėjo iš žmonių ne tik maistą, bet ir visokį jiems patikusį turtą, viską, kas po ranka pakliuvo. Slapstėsi čia ir lenkų armijos dalinių likučiai, nusiteikę ir prieš rusus, ir prieš lietuvius. Pasirodydavo ir lenkų partizanų būriai. Gyventojams nebuvo ramybės nei dieną, nei naktį. Lenkų partizanai, sutikę lietuvius, tik nurengdavo ir paliepdavo kuo greičiau dumti į Kauną. Rusų partizanai sutiktus lietuvius paprasčiausiai šaudė. Mat jiems mes buvome vokiečiai. Nuo Smolensko traukėsi pulkai pabėgėlių su šeimomis, gyvuliais, vežimais. Juos priglausdavo vietiniai ūkininkai, duodavo darbo ir pastogę. O vokiečiai tuo metu jau pradėjo masines gaudynes, vežė lietuvius darbams į Vokietiją.

Tokia buvo Antrojo pasaulinio karo realybė lietuviams.

7-ojo bataliono kariai, sužinoję apie sugautus ir ruošiamus išvežti į Vokietiją vyrukus, nugirdė vokiečių sargybi-

nius ir išvadavo suimtuosius. Trys žmonių prigrūsti vagonai jau ankstų rytą turėjo būti išvežti Vokietijon. Visus suspėjom paleisti. Vokiečiai įtarė lietuvius karius dalyvavus toje akcijoje, bet niekas iš karių neišsidavė ir kaltų surasti nepavyko. Vis tiek lietuviams buvo paskirta bausmė. „Vyksit į Svyrius!“ – įsakė gebitskomisaras.

Ar ilgai lietuviams nuosprendį skelbs svetimi?

Sunku ne tai, kad karys yra tik įsakymo vykdytojas. Sunkiausia vykdyti okupantų įsakymus. Taigi keliaujam į Svyrius. Įsakyta įsikurti ir saugoti nuo rusų partizanų Šemetavos dvarą už 12 kilometrų nuo Svyrių. Tuo metu ten dar buvo Lietuvos teritorija. Žygiavome naktį. Labiausiai nustebino netikėtas baltarusių nusiteikimas: visuose namuose naktį degė šviesos, buvo padengti stalai vaišėms. Mat gyventojai tikėjosi sulaukti lenkų, o atėjo lietuviai. Nori nenori teko mus priimti. Bendrą kalbą greit suradome, nes žmonės labiausiai bijojo sulaukti komunistų. Kadangi vokiečiai Baltarusijoje labai žiauriai elgėsi su vietos gyventojais, daug baltarusių su šeimomis pasitraukė į miškus. Bet ir čia juos plėšė, netgi savi – raudonieji partizanai. Atimdavo net vaikiškus drabužėlius. Žmonės gyveno apimti baisiausios nevilties, bijojo kiekvieno, kas galėjo pasibelsti į duris ar sustabdyti kelyje. Patys paprašė mūsų, kad apsaugotume kaimą nuo plėšikų. Žmonės tiek buvo įbauginti bolševikų, kad vos kaime pasirodydavo rusai, imdavo mušti į noragus, kelti triukšmą, šauktis pagalbos. Toks gyventojų elgesys netgi savųjų – raudonųjų partizanų atžvilgiu mus vertė apie daug ką susimąstyti.

1944 metų žiemą, per Tris Karalius, mūsų kuopos vadas vyresnysis leitenantas Vladas Šlapelis pareikalavo iš kuopos

šešiasdešimties vyrų ir rogėmis išsivežė mus į rusų partizanų apgultas sritis. Sustojom prie nedidelio bažnytkaimio. Vos išlipome iš rogių, prasidėjo kautynės. Negerai pasielgė mūsų karinė vyresnybė, nepaklausinėjusi, kas, kur, kokia padėtis, ir metusi mus tiesiai į rusų partizanų apsuptį. Atsišaudėme kulkosvaidžiais, teko trauktis pavieniui, išsisklaidžius. Sugrįžome visi gyvi, sveiki, tik nepasirodė pats dalinio vadas Šlapelis ir vienas jaunesnysis puskarininkis. Apsižvalgėme vėliau kautynių vietoje, tačiau nukautų neradome. O vidurdienį atėjo moteris, atstovaujanti rusų partizanams, ir atnešė laišką, kuriuo pranešta, kad Vladas Šlapelis gyvas! Geria naminę, kerta rusiškus lašinius ir nė nemano grįžti. O puskarininkis sužeistas. Mes tais rusiškais lašiniais nepatikėjome, nes kiaulės iš gyventojų jau seniai buvo atimtos. Buvo aišku, kad mūsų vyrukai pateko bėdon. Reikėjo juos gelbėti. Pranešėme štabui Svyriuose, kas atsitiko. Bataliono vadas paprašė partizanų atiduoti sužeistą puskarininkį ir pakvietė deryboms. Gavome atsakymą: „Derybos įvyks. Laukite".

Laukėme. Vieną rytą, patikrinęs savo vyrų sargybos postus, prie kapinaičių pamačiau du vyriškius, laikančius baltą vėliavėlę. Sargybinis juos atvedė. Vienas jų prašneko lietuviškai: „Sveiki, lietuviai!"

Kokia metamorfozė! Ir kaip greit! Rusų partizanai mus laikė vokiečiais, šaudė į mus kiekviena proga, net nepaklausę, kas mes, o dabar staiga tapome lietuviais. Kuo toliau, tuo įdomiau. Antrasis kalbėjo tik rusiškai. Paprašė nuvesti jį pas kuopos vadą, vyresnįjį leitenantą, pavardės neatmenu. Susėdome visi už stalo, netgi šiokias tokias

vaišes suruošėme. Užstalėje kuopos vadas, aš ir leitenantas Gladkauskas laukiam derybų. Partizanų pasiuntiniai ėmė mus agituoti: „Karą, galima sakyti, vokiečiai pralaimėjo. Grobkite kuo daugiau vokiškų ginklų ir pas mus!" Žadėjo laisvę, gerą gyvenimą Sovietų Sąjungoje. Atsakėme, jog susirinkom ne propagandos klausytis. Tada rusas paklausė:

– Kuris iš jūsų yra Gladkauskas?

– Aš, – atsakė leitenantas.

Ruselis ištraukė iš kišenės pistoletą, padavė jam ir šyptelėjo:

– Tai dovana nuo Šlapelio. Tik be šovinių. Priešui šovinių neatiduodam.

Rusų partizanai išėjo pasakę, jog toliau teks derėtis su jų vyriausia valdžia, tačiau kas toji valdžia, nutylėjo.

Tuo metu 7-ojo bataliono 2-osios kuopos vadas buvo Jurgis Skaržinskas. Mes kaip tik buvome sulaikę rusų desantininkus ir tikėjomės, juos sugrąžinę, atgauti nelaisvėn patekusį leitenantą Šlapelį. Derėtis su rusų partizanais vyko kuopos vadas Jurgis Skaržinskas. Nuvykome su šimtu vyrų, apsupome visą girininkiją. Kai išvydome, su kuo teks derėtis, iš netikėtumo aiktelėjome, o Skaržinskui žadą užėmė: kalbėtis dėl Šlapelio grąžinimo atvyko Juozas Bartašiūnas, tuo metu buvęs Raudonosios armijos 16-osios lietuviškosios divizijos ypatingojo skyriaus viršininkas.

Būsimasis generolas Bartašiūnas sutiko Skaržinską plačiai šypsodamasis. Mūsų kuopos vadas, atgavęs žadą, neiškentė ir pasakė:

– Gal juoktis per anksti? Jūs apsupti.

– Oi ne! Tai jūs apsupti. Visa Lietuva apsupta ir labai greit prašysis pas mus... pati prašysis.

Kas tie „mes“, kurių malonės teks maldauti, – neaiškino, leido patiems suprasti. Matyt, savęs Bartašiūnas lietuviu jau nelaikė. Jis pareiškė, jog Šlapelis atsisako grįžti, bet... „jeigu rusų desantininkų, nepamatę Šlapelio, mums negrąžinsite, tai prašom patys su juo pasikalbėti...“ Nurodė kaimelį ir pokalbio su Šlapeliu vietą.

Į šį pasimatymą iš Svyrių jau žygiavo visa kuopa. Pasikalbėti su Šlapeliu nurodyton vieton nuėjo leitenantas Gladkauskas. Aš su vyrais laukiau jo sugrįžtant: pasiruošėme galimam netikėtumui ar susišaudymui.

Stovime valandą, dvi – niekas neateina. Ilgokai laukę, pamatėme, kaip iš už kalvos išėjo keturi vyrai ir, sėdę į roges, nudūmė Rusijos pusėn. Pradėjome abejoti, ar sulauksime gyvo mūsų derybininko. Netrukus išgirdome lietuviškai dainuojant. Tai buvo sutartinis ženklas. Grįžo leitenantas Gladkauskas. Naujienas atnešė nelinksmas. Šlapelis pasakė negrįšiąs į kuopą, nes tada būtų represuota ir nužudyta visa jo šeima ir giminės. Įbaugintas, prigrasintas, iškankintas, jis jau į karį nebuvo panašus. Atsiprašė mūsų...

Tada mūsiškius lydėjusių rusų paprašėme, kad mums grąžintų suimtą puskarininkį. Atsakė, kad jis jau miręs. Reikalavome grąžinti jo kūną, kad galėtume palaidoti pagal savo papročius. Rusai liepė mums vykti į gretimą kaimą, kur galėsime paimti žuvusįjį. Įsakė atvykti tik dviese. Nors nieko gero nesitikėjome, tačiau nuvykome. Paimti nukautąjį buvo patikėta man ir dar vienam kariui. Nuvažiavom į kaimą rogėmis. Melo būta „nedaug“... Kūną atidavė. Tada pamatėm,

ką sužeistam belaisviui teko iškentėti: buvo nurengtas, matėsi sumušimo žymės, durtuvu persmeigta per žandus, sudaužyta, sukapota galva. Neiškenčiau nepaklausęs: „Kodėl kankinote? Juk galėjote iš karto nušauti". Atsakė: „Pas jus, vokiečius, irgi yra nukankintų mūsiškių. Visko būna..."

Jie vėl staiga ėmė nebeskirti lietuvių nuo vokiečių, nepanoro žinoti, kad mes esame okupuoti.

Palaidojom nukankintąjį Svyrių kapinėse.

Ko mes tikėjomės eidami pas bolševikus ir lietuvį parsidavėlį Bartašiūną? Argi su bolševikais įmanomos sąžiningos derybos?

Labai greit mūsų kareiviams buvo paskleisti lietuviški laikraščiai, spausdinti Maskvoje, melaginga šviesa nušviečiantys karo eigą ir mūsų ateitį. Pasidavusiems gera valia buvo žadamos didžiulės malonės po karo, o kai kas jomis ir patikėjo... Ko sulaukėme patikėję, dar ir po penkiasdešimties okupacijos metų nepajėgiame suvokti.

Iš Svyrių mus netikėtai permetė į kitą ežero pusę, o į mūsų vietą atsiuntė latvius. Po mėnesio mūšiai jau artėjo link Lietuvos ir mes buvome nuvežti prie Vilniaus į Rūdninkų miškus, kur kautynės būdavo labai dažnos. Miškai prigužėję rusų, žmonės įbauginti. Rusų partizanai atiminėjo iš beginklių gyventojų maistą, šaudė bent kiek pasipriešinusius ūkininkus, mes irgi ramybės nebeturėjome. Frontas vis artėjo, mūsų batalioną grąžino į Kauną ir ten iš trijų batalionų sudarė 1-ąjį Lietuvos pėstininkų pulką.

Kariai jau buvo pavargę, praradę jėgas, nusivylę ir pasibaisėję viskuo, kas vyko mūsų akyse. Į Kauną buvo atsiųsta daug ukrainiečių dalinių. Jie gaudė lietuvius ir vežė dar-

bams į Vokietiją. Okupantams reikėjo sukiršinti tautas, kad paskui visus galėtų lengviau pavergti.

Mėtė mus iš vietos į vietą, niekada negalėjom žinoti, kur pakliūsime ir ką veiksim. Kasėme apkasus nuo Neries iki Nemuno. Atsidūrėme net prie Kudirkos Naumiesčio. Ten, paėmę nelaisvėn rusų kareivius, pamatėme, jog tarp belaisvių yra labai daug lietuvių, latvių. Rusai, tuojau pat iš užimtų rajonų sugaudę vyrus, siųsdavo juos į frontą prieš vokiečius.

Piktinomės tokia padėtimi ir pasitarę kreipėmės į vokiečių karinę vadovybę. Pareiškėm, jog griežtai atsisakom kovoti prieš lietuvius, nesvarbu, kokioje pusėje jie būtų, nes į Raudonąją armiją jie buvo paimti ne savo noru, kaip ir į vokiečių kariuomenę.

Mūsų pareiškimas ne juokais įžeidė vokiečių vadovybę. Net ir numatydami artėjantį pralaimėjimą, jie nepajėgė atsisakyti „Naujosios Europos" sukūrimo idėjos, o tam tikslui, suprantama, reikėjo ne savos gyvybės kaina išsaugoti grynakraujus arijus. Taigi ir vokiečių akyse mes tapome išdavikais, nors neaišku, ką išdavėm? Mus, taip ir nesupratusius Europos „gryninimo" idėjos, už bausmę išrengė nuogai, atėmė net karių knygeles, įsakė pasiimti tik būtiniausius asmeninius daiktus. Mes jau prilygome bėgliams, dezertyrams. Aprengė mus vokiškomis uniformomis, sukimšo po penkis šimtus vyrų į ankštus vagonus ir išvežė Vokietijon, į Vitenbergą. Į namus nė vieno neišleido. Per stebuklą pavyko pabėgti vos keletui vyrų.

Vitenberge, jau vokiečių apsuptyje, mokė mus rikiuotės ir paklusnumo. Po mokymų vėl išskirstė: vienus pasiuntė oro

uostų saugoti, kitus – į specialiosios paskirties gamyklas vergiškam darbui.

Buvau elektros specialistas, todėl patekau į Berlyną, gamyklon „Gama". Dirbome po dvylika valandų, montavome įrangą povandeniniams laivams. Maisto gaudavome tiek, kad vakarienės ir rytdienos davinį galėjom suvalgyti iš karto ir likti alkani. Kol dar turėjom šiek tiek pinigų, rytais nusipirkdavome nestipraus pigaus vokiško alaus. Labai nusilpome.

Berlyne buvo apie trisdešimt įvairių sričių lietuvių specialistų. Panašių į mus „bėglių", surinktų iš visų okupuotų valstybių, būta apie penkis tūkstančius. Mes galėjome lankyti dvi bažnyčias sekmadieniais. Po pamaldų susirinkę klausinėjome vieni kitus, ar kas nesutiko saviškių? Vieną sekmadienį, jau nieko nesitikėdamas, į pamaldas nenuėjau, o draugai sutiko mano brolį Petrą ir po pamaldų atvedė pas mane. Brolis irgi buvo priverstas dirbti viename Berlyno fabrike. Belaisvius pradėjo globoti Raudonojo Kryžiaus organizacija, kurios dėka brolis pakliuvo į Kanadą. O aš, artėjant mūšiams prie Berlyno, buvau išsiųstas į pasienį, kur teko tiesti laidus, tvarkyti apgadintą ryšių sistemą. Ten būdami, patekome į nelaisvę amerikiečiams. Amerikiečių nelaisvėje sulaukėme ir karo pabaigos. Gaila, kad lietuviams karas dar nesibaigė. Iškart susilaukėme ypatingo rusų karininkų dėmesio: agitavo mus grįžti į Lietuvą, Latviją, kur būsianti tokia demokratija, kokios pasaulis dar nematė. Grįšim į tėvų namus, dirbsime savo ūkiuose, atstatysim sugriautas gamyklas, tik gyvenk ir norėk! Daugelis vyrų, ypač tie, kurie turėjo savo ūkius, patikėjo pažadais, panoro grįžti į Lietuvą. Mes

keturiese pasiprašėme prieglobsčio pas amerikiečius. Aš vyliausi po karo surasti brolį. Susodino mus amerikonai mašinon, už nugaros atstatė automatus ir nepasakę, kur veža, išbogino į Vokietiją. O ten mus atidavė tiesiai rusams į rankas.

Raudonosios armijos užimtoje Vokietijos zonoje, netoli Tilžės buvusiame miestelyje Obersplane, 1945 metų vasarą mes buvome palikti rusų belaisvių stovykloje. Amerikiečiams mes jau buvome „rusai".

Obersplane amerikiečiams pasidavusius belaisvius įkurdino drauge su paimtaisiais rusų nelaisvėn, kurių buvo labai daug, ir... netrukus ginkluoti raudonarmiečiai, apsupę belaisvių koloną šunimis, išsivarė. Niekas jiems nesiteikė pasakyti, kur juos varo, šaudys ar paliks gyvus ir kam panaudos?

Norėjusio ginti tik Lietuvos sienas kario patirtis žadėjo greitą atsisveikinimą su gyvenimu, nes belaisvio egzistencijos jis gyvenimu jau nevadino...

– Turėjau pilną kuprinę drabužių ir būtiniausių reikmenų, tačiau viską teko beeinant išmesti. Trofėjinės rusų enkavėdistų komandos kareiviai važiavo iš paskos mašina ir atvirai juokėsi iš mūsų, šaipėsi: „Amerika? Bus jums Amerika, labai greit bus jums Amerika ir kapitalizmas!"

Duodavo mums po 200 gramų duonos parai. Kol varė pėsčiomis iš Obersplano per Vokietiją, Austriją, žmonės, išbėgę į kelią, paduodavo mums duonos, pasiūlydavo atsigerti vandens. O kai įvedė į Čekoslovakiją, gyventojai pasitiko lazdomis. Daužė, mušė belaisvius, griebdavo iš voros

geriau apsirengusius ir čia pat gatvėje išrengę, nuavę batus, sumušę paleisdavo eiti basomis kojomis. Vargas tiems, kas avėjo neblogais batais ir atrodė geriau apsirengęs. Pamatęs, kas gresia, aš paskubomis pats apipjausčiau savo batų aulus, kad neatrodytų patrauklūs. Laimė, dar suspėjau, neteko basam per akmenis ir žvirgždą eiti.

Kol mus varė per Čekoslovakiją, visai negavome vandens. Visi upeliai ir šuliniai buvo apnuodyti. Kai susirgo ir mirė nuo traukulių iškankintos pirmosios aukos, supratome, jog troškulį teks iškęsti.

Pėsčiomis, beveik be jokio poilsio atvarė į Rumuniją. Beje, šunims enkavėdistai vandens duodavo. Rumunijoje buvo labai karšta ir nors čia vandens niekas nenuodijo, mums atsigerti duodavo tik po stiklinę per parą.

Rumunijoje pradėjo sodinti į vagonus. Sugrūda tiek, kad galima tik sėdėti. Po du šimtus penkiasdešimt ir daugiau žmonių vagone. Važiuojant stotelėse atsidarydavo vagonų durys ir įgriūdavo juodai apsirengę enkavėdistai. Jie nužvelgdavo mus ir kuriam nors pasiūlydavo išmainyti patikusį jiems daiktą į duonos gabalėlį. Vargas, jei belaisvis atsisakydavo siūlomų mainų. Tada kentėdavom visi, nes tuojau pat būdavo uždaromi vagono langeliai ir mes jau troškome ne tik be vandens, bet ir be oro. O buvo patys vasaros karščiai...

Žmogaus gyvybė buvo nustojusi vertės. Kažin ar, be mūsų motinų, tuo metu žmogaus gyvybė kam nors dar turėjo vertę? Ar ne geriau šiuo metu buvo jau žuvusiems svetimame kare, svetimoje žemėje?

Atvežė mus į Armėniją, iškrovė Armavire. Tiesiog iškrovė kaip maišus, nes patys jau nepajėgėme išlipti iš vagonų.

Po poros valandų, kiek atsigavusius nuo gryno oro, vėl pėsčiomis varė tolyn už miestelio. Šliaužėme susikibę, nes neprilaikydami vienas kito nepaėjome. Vietiniai gyventojai tylėdami žiūrėjo į mus, moterų veidais ritosi ašaros. Niekas nepratarė nė žodžio. Nepasiūlė vandens. Jiems nebuvo leista. Tik juodos moterų akys išdavė baimę: Armėnijoje jau viešpatavo bolševikai.

Pakeliui pasitaikė bala, apaugusi žaliais maurais. Suklupome visi ir lakėm dvokiantį vandenį, praskleidę gličius maurus.

Į sveikatą, tėveli Stalinai! Į sveikatą!

Pagaliau už 4 kilometrų nuo Armarivo paliepė kasti žemines. Ačiū Viešpačiui, ten tekėjo upeliukas ir vandens mes jau turėjome. Įsakyta kasti 10 metrų ilgio ir 5 metrų pločio žemines. Mūsų buvo apie penki tūkstančiai belaisvių, tačiau į skaičių neatsižvelgta: privalėjom tilpti žeminėn po penkiasdešimt žmonių. Trūko statybinės medžiagos, medžio. Žeminės stogas – velėna. Rusija, turinti šitokius tuščios žemės plotus ir dar užgrobusi svetimus, belaisviui pagailėjo net erdvesnės žeminės.

Varė mus dirbti lauko darbų: saulei tekant išeidavome, nusileidus sugrįždavome. Maistas – kukurūzų kruopų sriuba ir 600 gramų kukurūzų duonos. Dieną dirbame, o naktimis iš Krasnodaro atvažiuoja saugumiečiai mūsų tardyti. Leido mums rašyti laiškus į namus. Kokie geručiai! Tai buvo sumaniai paspęstos pinklės. Sužinoję mūsų adresus, jie labai greit iššniukštinėjo, kas yra kas ir iš kur. Felikso Dzeržinskio sukurta saugumo smogikų sistema veikė be priekaištų.

Aš niekam nerašiau. Pasakiau per tardymą, jog buvau vokiečių suimtas ir išvarytas kasti apkasų, o tada ir pakliuvau nelaisvėn. Nutylėjau savo karinę veiklą. Sužinoję, jog buvau nepriklausomos Lietuvos karo mokyklos kariūnas, jie manęs nebūtų paleidę. Ir vis dėlto klaidą padariau: 1946 metų rudenį mane išleido namo, lapkričio 10 dieną grįžau į Kauną ir greit supratau, jog nereikėjo grįžti į namus.

Apsigyvenau pas seserį Albiną, pradėjau dirbti „Apvijos" fabrike. Po kelių mėnesių gavau geriau mokamą darbą „Kauno audiniuose". Dirbti sekėsi ir atrodė, jog mane aplenks saugumiečių akys. Ne be reikalo sakoma: viltis – kvailių motina. 1950 metų sausio 30 dieną, po pamainos, vidurdienį atvažiavo saugumietis ir pakvietė mane pas kadrų skyriaus viršininką Taperį.

Saugumietis liepė nusirengti darbo drabužius, pasakė, kad į fabriką nebegrįšiu, ir nuvežė mane į Kauno saugumą. Įvedė į rūsį, o ten tradicinė procedūra: nuogai nusirengti, galvą į sieną, rankas už nugaros. Pats patikrino, ar ko nors pavojingo nenešioju kišenėse. Už atlapo turėjau įsmeigęs adatą ir, mano nelaimei, jis jos nepamatęs įsidūrė į pirštą. Siuste pasiuto, puolė mane daužyti, spardyti, įmetė į kamerą. Išpjaustė drabužių sagas, nė vienos nepaliko smunkančioms kelnėms prilaikyti.

Tyčiotis iš žmonių komunistai mokėjo. Melas ir prievarta – jų sukurtos valstybės pagrindas. Pirma žmogų pažemina, nužmogina, o paskui priverčia paklusti.

Pirmąsias tris dienas aš buvau saugumo operatyvinės grupės žinioje. Tardė tas pats mane atvežęs saugumietis.

Žodis žodin atmenu jo kalbą: „Gausi dvidešimt penkerius metus. Tikriausiai nesulauksi laisvės, gali ir anksčiau nustipti, bet užtat tavo vaikai ir vaikų vaikai žinos, kad tarybų valdžiai nereikia priešintis. Visi užmiršit, kas buvot!“ Vadinasi, jis jau žinojo, kas aš buvau... Tik dėl mano mirties šiek tiek apsiriko, nes dabar jau neaišku, kurį anksčiau Anapilin pašauks, o štai dėl vaikų – jauniausios Lietuvos kartos, sovietinio auklėjimo rezultato, sakyčiau, jis nesuklydo: sovietinė karta jau nežino ir dažnas nebenori žinoti, kad neseniai lietuviai buvo spardomi, kišami už nieką į kalėjimus, žudomi.

Mane pirmiausia mušė: per galvą, paširdžius, daužė inkstų sritį. Tada aš visai nustojau kalbėti. Mušė saugumietis, į laikraštį įvyniojęs guminę žarną. Kam tokia maskuotė buvo reikalinga, nesupratau. Gal tikėjosi bolševikų laikraštinę propagandą įmušti galvon? Paskui man neleido miegoti. Pasodina ant kėdės kampo, draudžia net pajudėti, atsistoti ir taip išlaiko iki paryčių. Vos visiems sugulus, pašaukdavo tardymui. Ir vėl per naktį sėdėjimas ant kėdės kampo iki ryto, o dieną miegoti nei nusnūsti negalima. Po trijų tokio kankinimo parų mane jau perdavė kitam saugumo budeliui, nustatęs ir išaiškinęs mano charakterį, silpnąsias vietas ir davęs nurodymus, kokiais metodais mane „tardyti“. Laukdavome šeštadienio ir sekmadienio, kai patys saugumiečiai ilsėdavosi ir mes nors dvi naktis galėjome šiek tiek numigti. Nuo pirmadienio vėl savaitė kankinimų, nemigos. Suprantama, jog tokia atbukusia sąmone kankinys jau gali bet ką ir bet kokį pakištą raštą pasirašyti.

1950 metų birželio 8 dieną Bronių Butėną teisė Pabaltijo karo tribunolas. Teisė kaip kolaborantą, išdaviką, kariškį, sulaužiusį priesaiką, tik neskelbė, kad Lietuvos karys laisva valia niekam iš okupantų priesaikos nedavė ir neprivalo jos laikytis.

– Mane nuteisė dvidešimt penkeriems metams laisvės atėmimo. Tris paras po teismo mane dar laikė saugumo kameroje ir siūlė rašyti malonės prašymą, atsižadėti savo klaidų. Malonės prašymo nerašiau, nes kategoriškai atsisakiau pripažinti savo kaltę. Pasakiau, jog kaltės ir vadinamojo „teismo“ nuosprendžio nepripažįstu, nes aš buvau nepriklausomos Lietuvos karys, priesaiką daviau Lietuvai ir jos neišdaviau. Man niekas nieko neatsakė. Nuvarė į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą, kur išlaikė iki 1950 metų liepos mėnesio.

Kalėjime nuteistieji negaudavo jokio žinutės, laikraščio ar knygos. Nebent iš kriminalinių kalinių už rūkalus gautą skiautę pavykdavo paskaityti, sužinoti, kas vyksta Lietuvoje. Pasimatyti su seserimi Bronius Butėnas tegavo penkias minutes, prieš pat išvežant jį į Vilnių. Iš Vilniaus po mėnesio jau buvo ištremtas į Solikamską, o iš ten pateko į Molotovo srities Rusinovo lagerį. Dirbo miškuose. Maža grupelė politinių kalinių tarp kriminalinių nusikaltėlių, kurie, lagerio vyresnybei žinant ir leidžiant, visokiais būdais terorizavo „fašistus“. Mat vagims lietuviai irgi buvo vokiečiai – fašistai. Na o vagių valdžia vagis ir palaikė, pasiskųsti nei galėjai, nei buvo kam. Kriminaliniai iš politinių atimdavo duonos davinį, geresnius rūbus: jų buvo dauguma, jie nebuvo baudžiami.

– Lagerio viršininkas buvo kapitonas pavarde Turas, o jo žmona dirbo gydytoja. Ar ji turėjo medikės diplomą, klausimas. Čia to nė nereikėjo. Sveikatos patikrinimas panėšėjo į komediją: gydytoja baltu chalatu, spjaudydama saulėgrąžas, suimdavo dviem pirštais pilvo odą priekyje, paskui ta pati procedūra iš užpakalio ir viskas aišku: kalinio sveikata patikrinta, darbingumas nustatytas. Nusilpusius ir neįvykdančius nustatytos darbų normos tuojau pat išsiųsdavo vadinamojon „komandiruotėn" į lagerį prie Kolvos upės. Ten tvarkėsi viršininkas Drevalis. Gerai tvarkėsi: nusilpusius arba sergančius kalinius nuvesdavo į arklides ir pats nagano kulka į pakaušį nušaudavo.

Atrodo, mėgo šią procedūrą, nes nusilpusių sparčiai mažėdavo, nors nuolat atgabendavo pulkus pasmerktųjų. Ir atsitik tu man šitaip, kad vieną šaltą žiemos dieną prižiūrėtojui teko iš karto net septynis nusilpusius kalinius į arklides nuvaryti. Greičiausiai egzekucijos vykdytojas tą dieną buvo labiau įkaušęs nei paprastai ir nepataikė kalinio pakaušin, nes vienas liko gyvas. O prižiūrėtojas kitą rytą, užėjęs į arklides, pamatė: „nušautasis" sėdi ir dairosi. Prižiūrėtojo šiek tiek žmogaus būta, tai niekam nepranešęs nuvarė kalinį padirbėti į virtuvę. Kai mane nusiuntė prie Kolvos, tikriausiai tokiam pačiam likimui, aš su tuo myriop pasmerktu žmogumi gyvenau. Nežinau, už ką jis buvo teistas, tikriausiai kaip ir daugelis – kaltas be kaltės.

Visoje saugumo, lagerių ir kalėjimų sistemoje tvyrojo baimė. Visi viršininkai, didesni ir mažesni, bijojo vieni kitų, sekė vienas kitą, o tą jų baimę jautė ir kaliniai. Tad, atsiradus progai, būtinai pasinaudodavo savo menka galimybe

pagąsdinti lagerio vadovybę. Mačiau, kada tas pasmerktasis kalinys, per stebuklą nenumiręs ir atsėdėjęs bausmės laiką, buvo paleistas. Ir pasitaikyk taip, kad jam einant pro vartus netyčia ten stoviniavo lagerio viršininkas Drevalis. Neišlaikė pasmerktasis procedūrinės tylos, ėmė ir pasakė: „Ar atsimeni, Drevali, kaip ir už ką tu mane arklidėse šaudei? Aš atsėdėjau! Laisvas! O dabar važiuoju tiesiai Maskvon ir papasakosiu, kaip tu kalinius šaudai".

Drevalio veidas net pagelto, bet jis tylėjo. Nieko neatsakė jau laisvam kaliniui. Tačiau po šito įvykio tuojau visi politiniai kaliniai staiga buvo išsiųsti į kitą lagerį – „komandiruotėn" į dar gilesnius miškus, kur viršininkavo kapitonas Čiornas. Pavardė jam visais atžvilgiais tiko. Vargu ar juodesnės sąžinės žmogų buvau sutikęs. Jis irgi šaudė nusilpusius kalinius bei jam nepaklusnius, dažniausiai – pats. Ten patekau jau po Stalino mirties ir mes, atsižvelgiant į „nusikaltimus", jau buvome šiek tiek saugesni, nes mus atskyrė nuo kriminalinių nusikaltėlių. Dirbome po 9 valandas per parą, netgi pradėjome gauti 37 rublius per mėnesį. Man drauge su kitais kaliniais reikėjo prižiūrėti elektros stotį. Kartą, per vieną šventę, – o taip atsitikdavo ne tik švenčių metu, – vietinis gyventojas atvežė parduoti kaliniams svaigalų. Elektros stotyje dirbo vienas politinis kalinys iš Ukrainos – Timošenka. Didelis humoristas, mokėjęs visus prajuokinti. Išgėręs naminės, ėmė ir pakvietė elektrinėn užsukusį viršininką Čiorną pasivaišinti. Čiornas buvo ne iš tų, kuriuos reikėtų ilgai prašyti. Išgėrė. Stiklinę, antrą, o tada Timošenka jo ir paklausė: „Labai draugiškai, viršininke, klausiu, ar tiesa, kad tu mūsų brolius ukrainiečius šaudei? Nusilpusius,

nuvarytus kaip kuinus? Pats šaudei?“ Mes nuščiuvome, nes Timošenkai, kai jis prašnekdavo, burnos neužčiaupsi. Taigi laukiame, kas bus toliau. O kapitonas ramiai atsakė: „Komunistų partija įsakė šaudyti – šaudžiau. Liepė elgtis kitaip – kitaip ir elgiuosi. Aš – partijos eilinis“. Partijos eiliniui savo proto nereikėjo. Partija įsakė – eilinis vykdė, nesvarbu ką ir dėl ko.

Išėjus kapitonui Čiornui, mes ne juokais pabūgome: ką dabar viršininkas sugalvos ir kurį nusives sušaudyti? „Nieko, – juokėsi Timošenka. – Jis – eilinis, be smegenų“.

Po Stalino mirties pas mus dažniau pradėjo važinėti įvairios komisijos, peržiūrinėjo bylas. Rusinovo lageryje ir man nubraukė dvylika metų, bausmei atlikti paliko trylika. Tada ir sumaniau parašyti skundą generalinei prokuratūrai į Maskvą. Kas galėjo būti blogiau už sovietinį lagerį? Mirtis manęs jau negąsdino, taigi niekuo nerizikavau. Skundą surašyti rusų kalba man padėjo Molotovo svainis, taip pat politinis kalinys, jūrų laivyno pulkininkas, nuteistas dvidešimt penkeriems metams. Apsvarstėme drauge, koks gi mano skundo pagrindinis motyvas? Sakau tam Molotovo svainiui: „Kaip galima nesuprasti motyvo? Juk jūsų tėvynė Rusija – ne mano Tėvynė. Mane iki dvidešimties metų augino ir mokė Lietuvoje. Suprantama, jog aš nuėjau su tais, kurie mane pagimdė ir išmokė, į žmones išvedė. Rusai okupavę tik metelius pabuvo ir išnešė kulnus, kai vokietis pasirodė. O ir per tuos metus su mumis elgėsi netikusiai, negi tikėjosi taip greit mane perauklėti?“

„Gal tu ir teisus, – jis man atsakė, – bet generalinėje prokuratūroje sėdi kitaip mąstančios galvos. Tai ne argu-

mentas, jiems nėra motyvo tavęs nenuteisti ar nuo bausmės atleisti. Nieko iš to nebus". Sovietinę teisingumo sistemą jis, aišku, geriau už mane išmanė. Tačiau šį mano teiginį į skundą vis tiek įrašė.

Sakyk nesakęs, o stebuklų būna žemėje, ir net sovietinėje. Matyt, mano skundas pateko pas nenužmogėjusį tarnautoją, nes gavau atsakymą, jog būsiu perteisiamas. Dėl to mane išvežė į Mordovijos lagerį, kur kaliniai kasė duobes elektros stulpams. O ten vėl neregėtų dalykų išvydau: kur tik kasi duobę – ten žmonių kaulai. Visa Mordovija kalinių kaulais nusėta.

Po kelių mėnesių mane vėl kviečia karo tribunolas. O aš ir vėl savo: „Nesijaučiu kaltas. Pagaliau aš per jaunas buvau visų karų tikslus ir politiką suprasti". Keista, bet vienas iš tribunolo narių pasakė: „Tu teisus". Neįtikėtina – aš buvau paleistas.

1956 metais, lapkričio 2 dieną, po šešerių metų sunkiausio darbo ir didžiausio pažeminimo sugrįžau į Lietuvą. Pradėjau dirbti, o mane vis šaukdavo į saugumą ir klausinėdavo: kas ką kalba? Atsakydavau vis tą patį: niekas iš politinių kalinių nesijaučia kaltas ir gana!

Jauniems norėčiau pasakyti: žmogui reikia ne tik užgrūdinto kūno, bet ir nepalaužiamo tikėjimo. Mes tikėjome Lietuvos laisve ir Sovietų Sąjungos griūtimi. Negali melu ir prievarta sukurta imperija amžinai gyvuoti. Svarbiausia – sunkiausiomis gyvenimo aplinkybėmis neprarasti žmogiškumo ir vilties, neleisti nužudyti sielos, išsaugoti Tėvynės meilę.

Zigmas Daulenskis – žvalgas Sidabro Kulka

Iš jaunystės metų fotografijos žvelgia gražaus veido vaikinas. Skvarbus akių žvilgsnis tarytum kviečia: susipažinkim, tik nenorėkit apie mane viską sužinoti – aš visada ir visiems liksiu šiek tiek nepažįstamas...

Gal tuo ir buvo žavus jaunuolis: atviru noru padėti, kam reikėjo pagalbos, ryžtu įveikti kur kas daugiau nei leido kasdienybė, begaliniu smalsumu – viską aprėpti, sužinoti, pasverti ir susidaryti savitą nuomonę, drąsiai pasitikti likimą, kad ir kas nutiktų, išlikti savimi, išlaikyti

žmogiškosios būties paslaptingą kampelį, kur niekas neįleidžiamas.

Jam, Zigmui Daulenskiui, Tėvynės meilė buvo viso gyvenimo esmė, kančia, siekis ir likimas. Ir niekas per metų metus nepasikeitė: ištikimybės Lietuvai nepajėgė palaužti nei kalėjimas, nei kankinimai saugumo rūsiuose, nei pažeminimai sovietų lageriuose. Ir jei šiandien būtų gyvi jo artimiausi žmonės, jie didžiuotųsi savo sūnumi, broliu, bičiuliu. Tik mes, gudrios sovietmečio propagandos auklėti, tyliai aplenkdavom savo didžiavyrius. Gal gelbėdami ir saugodami savo kailį ar baimindamiesi dėl apgailėtinos karjeros, nedrįsdavome jiems net rankos paduoti pasisveikindami. Aš galiu tik atsiprašyti žvalgo už visus jam artimus ir tolimus žmones, kažkada matant svetimiems neišdrįsusius ištiesti rankos.

Lietuvos laisvės armijos žvalgo Zigmo Daulenskio (g. 1928 m.) gimtinė – Telšiai. Jo tėvas Jonas Daulenskis, baigęs Peterburgo akademiją, į Lietuvą sugrįžo nelegaliai 1923 metais, o 1927-aisiais jau buvo Telšių apskrities agronomas. Su žmona Janina Kašauskaite, lietuvių kalbos mokytoja, jie užaugino tris sūnus. Vyresnysis Zigmo brolis Algis iš generolo Povilo Plechavičiaus armijos papuolė į vokiečių lagerį, pabėgo, perėjo sieną, buvo sugautas raudonarmiečių ir nusiųstas į Berlyno frontą. Atvirai pasipriešinti lietuvis negalėjo nei vokiečiui, nei rusui. Algis Daulenskis žuvo paskutinę karo dieną, palaidotas Berlyne Potsdamo kapinėse.

Kitas brolis Raimundas, jau mokykloje išsiskyręs gabumais fizikai, labai gerai baigė Lomonosovo akademiją. At-

likus būtinąją praktiką, jam – atsisakant šeimos, Tėvynės – buvo pasiūlytas gerai mokamas darbas Sibire, karinėje mokslinėje laboratorijoje, kur buvo tyrinėjamos atomo galimybės. Be abejonės, ir galimybė sunaikinti žmogų. Gerai žinodamas, kuo gali tapti atomas agresyvių valstybių rankose, Raimundas Daulenskis atsisakė pasirašyti sutartį, išsižadėdamas didelių pinigų ir prabangaus gyvenimo. Grįžęs į Lietuvą po praktikos, dirbo Šiaulių karinėje gamykloje. Neilgai džiaugėsi ramiu gyvenimu. Gali būti, kad per praktiką Sibiro atominėje laboratorijoje jis gavo tokią radiacijos dozę, jog mūsų medicina jo išgelbėti nepajėgė. Mirė dar jaunas baisiose kančiose.

Visa tai žinant, galima suprasti jauniausią brolį Zigmą Daulenskį, kai jis susijaudinęs klausia: kas mes esame? Ar susimąstome apie tai? Kas mes tokie, kad mums galima siūlyti atsisakyti Tėvynės, atsižadėti namų, kas mes pasaulio akyse, jei mus gali kas nori ir kur nori mėtyti? Kur dingo mūsų protas? Kur prasmego protesto jausmas, savigarba?

Per pirmąją sovietų okupaciją Zigmo tėvai dažnai keitė gyvenamąją vietą ir tik todėl išvengė tremties į Sibirą. Daulenskių ūkis buvo netoli Rainių miškelio, kur buvo sušaudyta per septyniasdešimt Telšių kalėjimo politinių kalinių ir visai be priežasties sulaikytų žmonių. Kaip tik tuo metu Zigmas Daulenskis nuvažiavo apžiūrėti paliktų tuščių šeimos namų. Pamatė ir išniekintus Rainiuose nužudytų, durtuvais subadytų žmonių lavonus. Tas vaizdas ne tik atminty pasiliko visam gyvenimui, bet ir sukėlė amžiną neapykantą okupantui, ryžtą visomis jėgomis priešintis smurtui.

1942 metais Zigmas dar lankė gimnaziją. Šeima gyveno Kretingoje. Vokietis baronas fon Dirsė, nors ir turėjo dvarą, nieko apie žemės ūkį neišmanė, bet labai stengėsi kuo daugiau Lietuvos dvaruose išaugintų kiaulių išvežti į Vokietiją savo plačios ir alkanos baronų giminės pilvams prikimšti. Kiaules lydėti Vokietijon tekdavo Zigmui, kuris lyg tas kaimo katinas sugebėdavo pačioje nepatogiausioje vietoje numigti ir prabusti kada reikia, nė į laikrodį nepažvelgęs.

Kretingoje 1943 metais susikūrė gana stipri pogrindinė LLA organizacija, kuriai vadovavo apskrities viršininkas kapitonas Pranas Šopaga. Jiedu su Zigmo tėvu buvo bičiuliai, gerai pažinojo ne tik vienas kitą, bet ir vaikus bei vaikų draugus. Neliko nepastebėti ir gimnazisto Zigmo gabumai, sportinė ištvermė, atkaklumas ir tėvų įdiegtas pareigos Tėvynei jausmas. Lietuvių partizanų būriams reikėjo ginklų, o Vokietijoje už lašinius galėjai jų gauti kiek paveši.

– Kiekvieną kartą, nuvežęs barono kiaules, lašinius išmainydavau į gana nemažą kiekį vokiškų automatų, pistoletų ir parveždavau į Lietuvą. Kaip tik tuo metu į Kretingą atvažiavo daug kariškių iš visos Lietuvos. LLA pradėjo siųsti parinktus jaunuolius savanorius į Vokietijos žvalgybos mokyklas. Man ne kartą teko juos lydėti, – prisimena partizanas. – Karininkai manimi pasitikėjo, o netrukus pradėjo ruošti žvalgų mokyklai. Vienintelė kliūtis – aš jiems atrodžiau per jaunas, tad, galima sakyti, ruošiausi ir baigiau šią mokyklą neakivaizdžiai. Man prašant, karininkai aprūpino visa žvalgui reikalinga literatūra, o ginklą šaudymo pratyboms įsigijau pats už lašinius. Taigi... mano

supratimu, buvau pakankamai pasirengęs žvalgybos meno studijoms. Šaudyti mokiausi miške: nusitaikau į grybo kepurę už 10 metrų ir stengiuosi pataikyti taip, kad nulėktų tik kepurė. Nesakyčiau, kad man nesisekė. Teorinė literatūra buvo labai įdomi ir suprantama. Pagaliau patikrinę, ko aš išmokau savarankiškai, karininkai mane pasiuntė į Nojhofo žvalgų mokyklą. Ten aptarėme su mokyklos vadovais, kaip mokysiuos, gyvendamas Lietuvoje. Teorijos egzaminų laikyti važiuodavau į Vokietiją. Mokykloje atlikdavau ir būtinas parašiutizmo pratybas bei kitas žvalgui reikalingas treniruotes. Netgi dalyvavau šaudymo varžybose, kur vokiečių karininkai rodė savo sugebėjimus. Iš pradžių jie į mane, kaip į lietuvį geltonsnapį, nekreipė dėmesio, tačiau savo pačių pramogai dalyvauti varžybose leido. Iškovojau tada, dideliam mano pedagogų nustebimui, antrąją vietą: man teko apdovanojimas už taiklią akį – Sidabrinė kulka. Auksinė kulka buvo atiduota pirmosios vietos laimėtojui vokiečiui, nors... manau, jog būtų ir man tikusi. Tada negalvojau, kad Sidabro Kulka taps mano slapyvardžiu. Pamenu, kartą, partizanų paklaustas, kodėl mano būtent šitoks slapyvardis, atsakiau, jog sidabro kulka galima nušauti velnią ir... enkavėdistą. Paprasta kulka enkavėdisto iš specialiojo smogikų dalinio niekaip nekliudo. Reikia sidabrinės, su užkeikimu ir paslaptimi.

Buvau arti tiesos, juokais sakydamas tuos žodžius. Labai greit komunistai, okupavę Lietuvą, parodė, kas jie yra. Aš žinojau, kur ir ko einu mokytis, supratau pavojus, kurie manęs laukė, ir vis dėlto po šitiek kančių ir praradimų galiu pasakyti: niekada nesigailėjau savo pasirinkimo. Žinojau, kad teks dirbti žvalgu partizaninės kovos sąlygomis.

Dalyvavau „Vanagų“ sąskrydyje Plateliuose. Konferencijos metu LLA vadovybė, aptardama kovos taktikos prieš okupantus metodiką, suskilo į dvi grupes. Viena mūsiškių karininkų grupė siūlė steigti visoje Lietuvoje konspiracinius taškus, kurie turėtų tarpusavio ryšį, ir tuo galėtų pasinaudoti išmesti žvalgai bei partizanų būriai. Antroji grupė tame plane įžvelgė didžiulį pavojų: sovietų saugumas jau veikė labai plačiu mastu, naudodamas įvairiausias priemones. Jau prieš pirmąją okupaciją visose šalyse, kur Stalinas vylėsi viešpatauti, saugumiečiams buvo parengta dirva, todėl turinčios plačius ryšius žvalgų grupės būtų labai greit susektos ir likviduotos. Oponentai siūlė naudotis „vienišų žvalgų“ taktika ir, kaip parodė gyvenimas, jie neapsiriko. Tačiau tuokart sąskrydyje vienodos nuomonės neprieita, ir žvalgų grupės sutarė veikti naudodamos abi taktikos formas. Liūdna, tačiau pirmosios, „drąsiųjų“ karininkų grupės dėka daug jaunų Lietuvos karių buvo pakišti po rusų tankais Sedoje. Aš priklausiau antrajai, „atsargiųjų“ grupei. Kai 1944 metais rusų armija pralaužė frontą, gavau užduotį vykti į Telšius. Taigi jau buvau užnugaryje ir privalėjau laukti lietuvių karininkų pranešimo iš Vakarų. Tik po trijų mėnesių, jei pranešimo nesulaukčiau, jau galėjau veikti savarankiškai.

Praėjo trys mėnesiai, kai rusai antrą kartą okupavo Lietuvą, o pranešimo taip ir nesulaukiau. Niekas neatsišaukė iš žvalgų grupės. Reikėjo pradėti dirbti vienam. Per tą laiką man pavyko suorganizuoti stiprų pogrindį Telšiuose, įtaisyti savo žmones į vykdomąjį komitetą, saugumą ir kalėjimą, numatyti ir užmegzti nuolatinį ryšį su partizanų būriais.

Tuo metu buvo išmesta Adolfo Kubiliaus parašiutininkų grupė, aprūpinta ginklais, radijo siųstuvais bei pinigų siunta. Jie įkūrė Žemaičių legiono štabą. Esantys miškuose partizanai neskubėjo pasitikėti naujais vadovais ir elgėsi labai atsargiai, nes jau žinojo, ką gali padaryti saugumo pasamdyti provokatoriai. Deja, šį kartą didelis atsargumas ir delsimas labai pakenkė. Aš, vis dar nesulaukęs instrukcijos iš Vakarų, irgi neturėjau teisės užmegzti ryšį su naujuoju Žemaičių legiono štabu. Be to, kur kas daugiau už partizanus žinojau apie NKVD rengiamas provokacijas. Tačiau žlugus Adolfo Kubiliaus štabui (vieni žuvo, kiti buvo suimti) įsitikinome, jog provokacijų nebūta, todėl išlikusius nesuimtus desantininkus Vytautą Ruzgį, Šarūną Jazdauską, Fortūnatą Ašoklį ir Algį Šertvytį bei Adolfo Kubiliaus adjutantą Steponą Grybauską priglaudėme miško partizanų būriuose. Iš mano žvalgų grupės vis dar niekas nesirodė, nedavė ženklo. Galbūt žuvo, gal pasitraukė toliau į Vakarus, kas žino? Aš likau vienas Lietuvoje ir pradėjau veikti savarankiškai. Kūriau grupes trijų žmonių veiklos principu: kiekvienas žvalgas galėjo pažinoti tik du žmones iš grupės. Pirmas mano suorganizuotų žvalgų būrys buvo jauniausias: gimnazistai, geležinkelininkai, netgi pasiųsti į darbą stribų būstinėse vyrukai, kurių nelietė karinė tarnyba. Antras būrys – saugumui neįtartini, aprūpinti patikimais dokumentais jauni vyrai, kurie dirbo legaliai, tačiau reikalui esant galėjo būti skubiai apginkluoti. Trečią būrį sudarė vyrai su didesne patirtimi, kurie turėjo reikalingus dokumentus, tačiau buvo priversti slėptis prie giminių mieste arba kaime, kad išvengtų tarnybos Raudonojoje ar-

mijoje. Šis būrys turėjo aukštos kvalifikacijos žvalgų. Tai buvo operatyvinis gerai ginkluotas būrys ir vykdavo tik į kovinius žygius.

Partizanai kartais mus vadindavo „vagišiais“, mat mes, be viso kito, privalėjome aprūpinti partizanų būrius vaistais, tvarsčiais, rašomosiomis mašinėlėmis ir viskuo, ko reikėjo pogrindinei spaudai leisti. Daugelis partizanų būrių susikūrė stichiškai, ne visi turėjo apmokytus vadus ir, suprantama, nepasirūpino iš anksto būtiniausiais reikmenimis partizaninei veiklai ir gyvenimui.

Visi trys žvalgų būriai sudarė žvalgų kuopą. Jaunimo būrys rinko žinias apie okupantų rengiamas „miškų valymo“ akcijas, masines tremtis. Jie sužinodavo, stebėdavo ir pranešdavo, kur kokie rusų armijos daliniai sustojo, kokia ginkluotė, kur išvyko ar ketina vykti. Mes labai greit išleisdavome informacinius lapelius, įspėdavome gyventojus apie ruošiamus trėmimus, aiškinome sovietinių rinkimų sistemą. Visi Telšiai buvo nuklijuoti mūsų lapeliais, dėl ko vietos komunistai gaudavo pylos nuo savo partinės vadovybės, o šie irgi tūžo, nes ir juos tampė Maskvos ranka.

Žlugus Adolfo Kubiliaus partizanų štabui, žemaičių būriams labai reikėjo vienijančios jų veiklą stiprios vadovybės. Kaip tik tuo metu Liepojos fronte kapituliavo vokiečiai ir į Plungės rajoną atvyko majoras Jonas Semaška.

Taip mudu ir susitikome...

Neužmirštamų tai būta dienų ir valandų. Gaila, iš buvusio partizanų štabo išlikome tik aš ir Algirdas Šertvytis, kuris šiuo metu gyvena Berlyne.

Į susitikimą Plungės rajone majoras Jonas Semaška atvyko su vienu iš savo karių. Apsirengęs kaimiečio drabužiais, vidutinio ūgio, stambokas, tvirtas sportiškas vyras. Atrodė labiau panašus į ūkininką, o ne į bataliono vadą, nors turėjo ginklą ir žiūronus. Toks buvo pirmasis įspūdis, kol jis prašneko. Tada pamačiau, jog tai išsilavinęs, turintis patirtį ir žinąs savo vertę karys. Jis kalbėjo aiškiai, išsamiai, trumpai, nė vieno nereikalingo žodžio. Ir tuo pačiu metu įdėmiai išklausydavo kitų nuomonę, čia pat darydamas netikėtai įžvalgias išvadas. Jame išvydau tokį vadą, kokio labai reikėjo žemaičių partizanams. Numatėme, ką veiksime artimiausioje ateityje. Skubiai buvo sušaukti būrių vadai ir Varnių valsčiuje, prie Lūksto ežero įrengtoje partizanų stovykloje, įkūrėme antrąjį Žemaičių legiono štabą, kurio vadu vyrai išrinko Joną Semašką. Pasitarime dalyvavo ir mūsų žvalgai Jazdauskas, Ruzgys, Ašoklis. Šertvytis tuo metu slapta gydėsi po labai sunkaus sužeidimo.

Partizanų būriuose dar buvo pakili nuotaika, visi tikėjomės, kad Vakarai privers rusus kraustytis iš Baltijos šalių. Tokias nuotaikas skatino ir Vakarų radijo stotys. Netgi štabe dar ruseno viltis, kad išsilaikysime, kad pasaulis sutramdys komunistų terorą. Tiesa, majoras Semaška konkrečiomis, analizuojančiomis pastabomis, jog prieš Raudonąją armiją išsilaikysim neilgai, pakilumą kiek atšaldė, bet niekas iš vyrų panikon nepuolė ir neketino pasiduoti. Žavėjausi šito karininko blaiviu mąstymu, netgi pernelyg drąsiu atvirumu, sugebėjimu žvelgti nemaloniai tiesai į akis. Tada jis partizanų būrių vadams labai glaustai išsakė pagrindinį partizaninės kovos reikalavimą: mes neturime teisės par-

tizanus įsakymu sulaikyti miške, neturime ir moralinės teisės smerkti tuos, kurie norės pasirinkti kitokį likimą. Juk abejojantis ar bailus karys gali daugiau pakenkti sau ir kitiems nei padėti. Tokie vyrai tegul ramia sąžine išeina iš partizanų būrių, žinoma, be teisės sugrįžti atgal. Majoras priminė, jog žemę arti, rūpintis silpnesniais šeimos nariais irgi reikia, gal išėję, išsaugoję namus bus ne mažiau naudingi Lietuvai ir jos kovai.

Po šito atmintino susitikimo visų būrių partizanai, atlikę tam tikrus priesaikos formalumus bei atidavę ginklus, galėjo pasitraukti į legalų gyvenimą. Išeinantys iš būrio būdavo aprūpinami padirbtais dokumentais. Tačiau tuo metu labai mažai partizanų paliko būrius.

Man teko rūpintis majoro Jono Semaškos apsauga ir ryšiais, o tai nebuvo lengva. Jis buvo, jei galima taip pasakyti, kariškis iš pašaukimo: kovotojas kūnu ir siela. Neįveikiamas, nepralenkiamas, nenuspėjamas kautynėse, žaibiškos orientacijos, neišpasakytos energijos ir drąsos žmogus, tačiau man, žvalgui, kartais jis tiesiog siaubą keldavo. Žiūrėk, jau ir išeina kažkur susiruošęs, nė nemano pasakyti, kur ir kada grįš. Klausiu, būdavo: „Kur einat, majore?“ Atsako: „Nesirūpink. Juk dokumentus turiu švarius“. Aš neiškentęs pridurdavau: „Dokumentai švarūs, betgi jūsų snukutį KGB jau seniai pažįsta...“ Tada man atrodė, kad jis tiesiog ignoravo KGB galimybes ir veiklą Lietuvoje. Pasakyčiau, nepaisė konspiracijos, gyveno pernelyg drąsiai ir pasitikėdamas žmonėmis. Susiginčydavom, o jis sakydavo:

– Netikiu, kad žemaičiai galėtų išduoti. Ne tokie jie žmonės, kad parsiduotų okupantams.

– Oi vade, vade!.. Išdavystė tik ir seka paskui drąsuolius.

– Į kelnes pridėti irgi rizika, – juokdavosi majoras ir išeidavo. Jau išlydėtas, lauke dar kartą pasišaipydavo iš mano atsargumo: – Pavojingiausia yra gulėti lovoje...

Aš jam iš paskos skubiai siųsdavau savo žvalgus, bet ir nuo jų jis kartais sugebėdavo pasprukti. Netgi susibardavom dėl to, tačiau pykti jis nemokėjo. Vėliau, daugiau jį pažinęs, supratau, kad vadas visada stengėsi apsaugoti kitus, didžiausią atsakomybę prisiimdamas sau, nors nemanau, jog tai buvo protinga. Mane jo beatodairiška drąsa tiesiog į nevilti varė. Kartą vadas labai skubėjo į svarbų susitikimą; slapta pasiunčiau jį saugoti du žvalgus. Matyt, Semaška pastebėjo savo saugotojus ir paspruko nuo jų dėmesio. Sargybiniai jautėsi kalti, aš pykau, o kai vadas ilgai negrįžo, pasidarė ne juokais neramu. Sugrįžęs jis teikėsi lyg ir atsiprašyti, „išsamiai“ paaiškinęs: „Taip reikėjo...“

Kitą kartą pamačiau vadą be apsaugos vaikštantį po Telšių turgų. Pasiunčiau jam du sargybinius. Netrukus saugotojai pranešė: „Vadas parvažiuoja...“ Grįžo majoras į bunkerį pavėžėtas nepažįstamo kaimiečio. Kiek pavažiavęs Viešvėnų keliu, toliau parėjo pėsčias. Kai bandžiau priekaištauti, jog tokios vado „gastrolės“ įvarys siaubą visam štabui, jis šyptelėjo:

– Reikėjo apsipirkti...

– Ar žinai, majore, kas toks jus parvežė iki miško? Juk vieną gražią dieną į bunkerį jus parlydės kagėbistas!

– Tokio veido žmogus negali būti išdavikas...

– Judas, sako, irgi turėjęs nebjaurų veidą, beveik buvo gražuolis...

Štai čia mudu dažniausiai ir nesutardavome: majoras tiesiog nenorėjo suprasti vienintelio dalyko, – kaip lietuvis galėtų būti išdavikas? Kai mane ne juokais supykdydavo ir negalėdavo atremti mano argumentų, tada pasakydavo: „Neaiškink tu man vokiečių žvalgybos vadovėlio, kapitone...“ Patylėjęs ištardavo šykštų pagyrimą mano žvalgų kuopai: „Tu teisus, kapitone, tikrai teisus...“ Šitas jo „kapitone“ nuskambėdavo kaip pagyrimas dar labai jaunam partizanui: juk žvalgų mokyklą baigiau vos septyniolika turėdamas.

Kartu su majoru Semaška man teko dalyvauti dviejuose susirėmimuose su NKVD kariuomene. Štai kada Liepa pasirodydavo esąs nepralenkiamas karys: greitos orientacijos, šaltakraujis, sugebantis numatyti puolimo ir atsitraukimo taktiką, priešo veiksmus. Jis mus žavėjo kautynių lauke, ir visi jam neprieštaraudami paklusdavo, vykdė jo įsakymus, jautė vado kaip kovotojo pranašumą.

Štabo įsakymu aš buvau paskirtas Telšių kuopos vadu, vykdžiau žvalgybos ir ryšių užduotis. Vadas visada išklausydavo mano nuomonę ir pastabas, nors man ne kartą tekdavo atkakliai prieštarauti. Aš turėjau du savo agentus – sargus Telšių kalėjime. Kol štabas iš žvalgų kuopos reikalavo kasdieninių kalinių sąrašų, kad matytųsi, kas naujai suimtas, bei sargybos grafikų ir net raktų dublikatų nuo kalėjimo kamerų, netgi kai reikalaudavo perduoti raštelius suimtiems partizanams, – aš viską vykdžiau neprieštaraudamas. Bet kai štabas pareikalavo, kad kaliniai galėtų parašyti ir perduoti atsakymus savo draugams, – su tuo sutikti jau negalėjau,

pasipriešinau. Juk kamerose sėdėjo kaimo vyrukai, neretai vos pradinę mokyklą baigę, o ne žvalgai: juos, rašančius ir perduodančius laiškelius, būtinai pastebėtų NKVD šnipeliai ir aš būčiau galėjęs prarasti labai reikalingus agentus Telšių kalėjime. Taip ir pasakiau tada: „Gal štabas nori prieš partizanus parodyti savo galybę? Įrodyti partizanams, jog ir suimti jie yra globojami ir saugumo tinklas nieko nereiškia? Tai, žinoma, pakeltų štabo autoritetą partizanų akyse, tačiau per daug rizikinga". Kai ginče gimusi teisybė nusverdavo mano pusėn, vadas pasakydavo: „Gaila, vaikine, kad tavo nuomonė karo vadovėliuose kol kas neįrašyta, taigi nesistenk taip karštai mokyti vyresnių". Nepaisant visko, vadas pasiduodavo ir mano, žvalgo, argumentams. Labai nepritariau majoro geraširdiškam atvirumui, nors jo pasitikėjimas žmonėmis žavėjo visus.

Aš, lankydamasis partizanų būriuose, prisistatydavau kaip eilinis ryšininkas. Kiekviename būryje pabuvęs, keisdavau slapyvardį, aprangą, šukuoseną, stengiausi kuo mažiau bendrauti su didesne grupe partizanų. Semaška, atvykęs į būrį, leisdavo būrio vadui jį pristatyti kaip štabo viršininką, laisvai bendravo su visais partizanais. Visa tai jam buvo labai reikalinga siekiant išsiaiškinti partizanų nuotaikas, kovinę dvasią, problemas, tačiau nesaugu ir neatsargu, nes visuose būriuose jau galėjo būti saugumo infiltruotų provokatorių.

Mane iš veido pažinojo tik keli štabo nariai, aš turėjau ne vienus dokumentus skirtinga pavarde, o mūsų vadas tarp partizanų nė nemanė slėpti savo asmenybės. Bet reikėjo, tikrai reikėjo būti atsargesniam. Tačiau jis buvo karys,

pasiruošęs gintis ir apginti kitus. Atvirai ir drąsiai. Majoro Semaškos drąsa buvo tarsi iššūkis okupantams. Manau, jog drąsiausias jo iššūkis buvo atėjimas pas partizanus. Juk jis galėjo, tikrai galėjo pasitraukti į Vakarus kaip kiti karininkai, buvo galimybė ir pasislėpti ilgesniam laikui kaip laisvam piliečiui Rusijos platybėse, bet jis nė nemanė slėptis ar palikti Lietuvą. Jis žinojo, kad partizanai neišsilaikys, ir to neslėpė. Liko ištikimas karininko priesaikai, pareigai ir darė viską, ką galėjo, Tėvynės laisvei ir žmonėms apginti.

Partizanų būriai turėjo nedaug ryšininkų laisvėje, be to, jie nemokėjo rusų kalbos, o tai buvo didelė kliūtis žvalgo darbe. Kartais būnant miške pritrūkdavo paprasčiausių buitinių dalykų, viskuo tekdavo pasirūpinti patiems, o tai buvo pavojinga. Partizanus daugiausia rėmė jų šeimos kaimuose, tai irgi buvo neatsargu jau vien dėl šeimos likimo. Majoras Semaška visapusiškai analizavo padėtį. Liepdavo žvalgams surinkti labai konkrečias žinias iš kiekvieno partizanų būrio: kiek būryje vyrų, kiek turima maisto atsargų, ginklų, pinigų, kiek įrengta bunkerių. Semaška griežtai uždraudė žemaičių partizanams prašyti pas ūkininkus maisto. Mes jį pirkdavome. Tuo metu, kai Algis Šertvytis desantu buvo išmestas į Lietuvą, kartu buvo numesta iš lėktuvo didelė rusiškų pinigų siunta. Tais pinigais žemaičių partizanai ir naudojosi. Ūkininkai mielai parduodavo mums grūdus, mėsą, pieno produktus, nes atiduoti nustatytas pyliavas rubliais jiems buvo lengviau nei išvežti valdžiai paskutinius grūdus iš aruodų. Be to, mes ūkininkams galėjome sumokėti kur kas brangiau nei mokėdavo okupantų valdžia.

Majoras Semaška numatė partizaninio karo žlugimą. Mūsų viltys Potsdamo konferencijoje, vykusioje 1945 metų liepos 17–rugpjūčio 2 dienomis, buvo išduotos: Karaliaučius atiduotas sovietų globai, o apie Lietuvos likimą net neužsiminta.

Supratome, kad Lietuva jau buvo pasidalyta daug anksčiau ir tapo auka grobuonims sudraskyti. Štabe mes vis dažniau kalbėjome apie pogrindinę rezistencinę veiklą. Žinojau, kad jos planą buvo parengęs vienas karininkas, pasitraukęs į Vakarus, o pagal realią situaciją tą planą tobulino Jonas Semaška. Su juo aptardavome visas būsimos pogrindinės veiklos galimybes ir tikslus.

Pagrindinė plano dalis – atsisakyti partizanų būrių, atėjus laikui nutraukti partizaninę ginkluotą kovą. Tie, kurie turės galimybę be didesnio pavojaus legalizuotis, aprūpinti dokumentais grįš į namus ar į saugesnį gyventi miestą. Tie, kurie saugumo jau sekami, apie kuriuos surinktos žinios, galėjo pasislėpti išvykdami su padirbtais dokumentais į Rusiją. Ten kurį laiką būtų saugūs ir turėtų galimybę išlikti. Beje, ne vienas partizanas taip ir padarė. Partizanai, numatę likti Lietuvoje, turėjo įsidarbinti legaliai ir rūpintis pogrindžio spauda, tautos išlikimo propaganda.

Išanalizavęs padėtį visuose Žemaitijos būriuose, majoras pasakė štabo nariams: „Išsilaikysime ne daugiau kaip pusę metų. Lieka be atsako tik vienas klausimas: kur mūsų daugiau žus? Kautynėse ar gyvenant laisvėje ir dirbant pogrindžio organizacijose?“

Majoras numatė konkretų aktyvios partizaninės kovos nutraukimo planą ir ruošėsi pogrindžio veiklai.

Bet... kai ką numačiau ir aš, tad kartą pasakiau vadui: „Nenorėčiau, kad taip atsitiktų, tačiau jus pražudys per didelis pasitikėjimas žmonėmis. Visais – pažįstamais, nepažįstamais, savais ir svetimais“. – „Yra, kaip yra, bus, kaip bus... Toks mūsų pasirinkimas“, – atsakydavo vadas. Akis į akį kovodamas su priešu, jis buvo kur kas įžvalgesnis. Akimirksniu įvertindavo priešo jėgas, galimybes ir silpną vietą, neklysdamas numatydavo „Achilo kulną“, riziką ar galimybę laimėti kautynes arba atsargiai, be nuostolių pasitraukti. Jis nuolat įspėdavo būrių vadus, kad partizanai nesiveltų į kautynes su rusų kareiviais, stengtųsi išvengti beprasmių mirčių. „Jūsų jėgų dar prireiks“, – primindavo.

1945 metų vasarą jau visoje Žemaitijoje vyko masinės partizanų naikinimo akcijos. Vien tik į Žarėnų miškus buvo atsiųsti 4 tūkstančiai rusų armijos kareivių. Apie rengiamas gaudynes, „miškų valymo“ akcijas visada žinojau ir štabas spėdavo pranešti apie tai partizanų būrių vadams.

Telšių apskrityje, netoli Varnių, tarp Lūksto ir Masčio ežerų, miške yra nemažas klampių pelkių plotas, apaugęs retais krūmokšniais. Čia, tarp pelkių esančioje saloje, 1945 metų rugsėjo mėnesį vyko Žemaičių legiono partizanų vadų pasitarimas. Atvyko apie penkiolika būrių vadų, tik niekas nepasirodė iš Žarėnų. Sužinoti, kas nutiko Žarėnų partizanams, skubiai buvo pasiųstas ryšininkas slapyvardžiu Kirpėjas. Pavardės nežinau, jos ir nereikėjo man žinoti. Pamenu, jis buvo labai panašus į čigoną: juodaplaukis garbanius, rudų lyg kaštonai akių. Ryšininkas turėjo grįžti prieš saulės laidą.

Tą dieną pelkių salelėje su būrių vadais buvo kalbėta, kaip būriai ateityje palaikys ryšius su nelegaliomis pogrindžio organizacijomis, kaip bus plečiama partizaninė veikla, kad kova su bolševikais apimtų visą Lietuvą. Numatyta sukurti vykdomąją valdžią, kuri perimtų vadovavimą užėmus Žemaitiją. Taip pat sutarta, kaip organizuoti pogrindžio spaudą, telkti žmones, palaikančius LLA. Pasitarus su vadais, numatyta priimti į LLA tik lietuvius, kurie nepritaria bolševikams. LLA nariai turės prisiekti. Sulaužę priesaiką bus baudžiami karo lauko teismu. Buvo kalbėta ir apie gimnazistų įtraukimą į pogrindžio veiklą, numatyta, kaip bus teikiama pagalba partizanų šeimoms. Žemaičių legiono vadas įsakė laikytis griežčiausios konspiracijos. Vėliau visa tai buvo išdėstyta Liepos 1945 metų spalio 5 dienos įsakyme Nr. 1 ir perduota susipažinti visiems partizanų būriams.

Pasibaigus pasitarimui, vienas po kito sėkmingai išėjo daugelis vadų. Liko tik nedidelis mūsų būrys, gal dešimt vyrų, kartu su štabo nariais. Laukėme sugrįžtant Kirpėjo ir slėpėmės nedidelėje salėje vidury klampių pelkių, į kurią vedė vienintelis nepavojingas takas, žinomas tik kai kuriems vietiniams miškininkams, – kūlgrinda. Tą miško vietą ir salelę žmonės vadino Dievo krėslu. Taigi laukiame mes tame Dievo krėsle Kirpėjo, bet jis nepasirodo, negrįžta. Pakliuvo žmogus į apsupimą, neišlaikė saugumiečių kankinimų ir pasakė, kur slepiasi partizanų štabo vadas su savo vyrais. Saulei leidžiantis išgirdome mašinų burzgimą ir rusiškas komandas. Supratome, kad esame apsupti iš visų pusių.

Štai kada, akis į akį susidūrę su mirtinu pavojumi, mes pamatėme vado šaltakraujiškumą, ištvermę, sumanumą ir žodžiais nenusakomą drąsą. Tai reikėjo patirti...

Greit jis numatė gynybos vietą. Subridę iki pažastų pelkėn, iškėlę į viršų automatus, pasiekėm retais krūmokšniais apaugusį sausą iškilumą pelkėje. Sugulėm, pasiruošėm gintis. Vadas nurodė, kaip ir kokiu momentu pasitrauksim siaura pavojinga kūlgrinda ir išeisim iš apsupties. Rusų kariuomenė artėjo. Tiesą sakant, vilčių išlikti gyviems, kaip mums atrodė, nebuvo. Pamatęs abejonę mūsų akyse, majoras griežtai įsakė: „Nė šūvio! Nė žodžio! Kurio nervai neišlaikys ir pirma manęs pykštelės – tas pirmasis ir gaus kulką, patikėkit! Ne nuo manęs – nuo rusų gaus. Lauksim iki paskutinės akimirkos. Mano šūvis – pirmas!" Iškilus grėsmei visi beatodairiškai paklusdavo vadui. Tylėdami, sulaikę alsavimą laukiame. Jau atrodė, jog ilgas laukimas – niekas kitas, tik mirtis. Jau matėme kiekvieno ruso veidą, siauras mongoliškas akis, antpečius, o vadas vis dar delsė, nedavė ženklo gintis. Kai iki mūsų liko apie 50 metrų, išgirdom Semaškos šūvį. Tada metėme granatas. Turėjome ir vokiškų pancerfaustų: sviediniui sprogus vandenyje, susidaro tarsi aklina siena iš vandens, purvo ir dūmų uždangos. Pro tokią uždangą sunku ką nors įžiūrėti. Susišaudymas, kaip vado buvo numatyta, truko tik penkias minutes. Vienas paskui kitą kūlgrinda pasitraukėme iš apsupties, dar uždangai nenusėdus. Tik vienas Ruzgys buvo sužeistas paklydusios kulkos. Kiti išliko sveiki. Po to mes supratome ir įvertinome vado patirtį ir drąsą. Jei būtume neišlaikę įtampos, pradėję šaudyti per anksti – visi būtume žuvę, nes

enkavėdistų kariuomenės būta labai daug. Mus išgelbėjo tik vado fronte įgyta nuovoka ir šaltakraujiška drąsa. O Žarėnų partizanai liko gyvi tik tie, kurie spėjo išeiti iš miško ir pasislėpti rugių laukuose ar krūmynuose.

Iš Luokės vis atskrisdavo keli „kukurūzninkai" An–2 ir, pamatę naktį partizanų laužus, mėtydavo aplinkui bombas. Nukentėjo net pamiškės sodybos ir vaikai, gaudę naktį upelyje vėžius. Žuvo nemažai ir partizanų. Surinkę žinias apie Luokės „aerodromą", išsiaiškinę, kuo užsiima ir ką veikia sekmadieniais lakūnai, nusprendėme užkirsti kelią tiems antskrydžiams.

Buvo 1945 metų vasaros pabaiga. Naktys jau tamsios, nors dar šilta. Išėjome į žygį devyniese. Iš mano ryšininkų žygin ėjo Pranas Giniotis ir Anicetas Liauzginas bei keli Luokės partizanų būrio vyrai. Beje, mano žvalgai buvo geriau apmokyti, todėl jiems teko atsakomybė už operatyvinio žygio sėkmę.

Aplink „aerodromo" teritoriją vaikščiojo du sargybiniai. Juos likvidavome, paėmėm ginklus. Matyt, čia būta pasilinksminimo, nes aplink mėtėsi buteliai, skardinės nuo konservų. Lakūnai kietai miegojo ant gultų laikinai suręstame pastate. Pažadinome. Buvome sutarę, kad aš kalbėsiu vokiškai, o vienas partizanas vers mano šneką į rusų kalbą. Trumpai drūtai jiems pasakiau: „Jeigu dar nors kartą nuskrisit naktį link miško ir nukris bent viena bomba – gyvi iš čia neištrūksit!" Dar pridūriau: „Argi tokie žvėrys esat, kad žvejojančius vaikus naktį užmušat prie laužo? Užteks!" Lakūnai net nebandė priešintis. Buvo ma-

nančių, kad reikėtų juos sušaudyti už žuvusius vaikus ir bombų išdraskytas pamiškės sodybas, bet mūsų vadas majoras Semaška įsakė lakūnus palikti gyvus. Karininkas vis dar laikėsi nerašyto kario garbės įstatymo, kuris daugeliui, patyrusių daug kančių partizanaujant, jau buvo nesuprantamas.

Kol mes kalbėjomės su lakūnais, kol mūsų partizanas rusų kalba jiems šiaip taip išaiškino, ko iš jų norim ir kas jų laukia nepaklusus, kiti šios operacijos dalyviai sugadino „kukurūzninkų" variklius. Paruoštų skrydžiui jų ten stovėjo keletas.

Lakūnai nenorėjo mirti: daugiau antskrydžių viršum miško naktimis nebebuvo. Po šios akcijos pasklido gandas, jog rusų lakūnus užpuolė vokiečiai, kurie nepasidavė po kapituliacijos ir slapstosi miškuose. Taip buvo surašyta NKVD raporte. Gandas partizanams buvo naudingas.

Telšių apskrityje veikė dvi partizanų rinktinės – Vaidoto ir Šatrijos, vėliau sujungtos ir pavadintos Vaidoto rinktine.

1945 metų spalio 5 dieną buvau paskirtas laikinai vadovauti Vaidoto rinktinei, kol surasiu tinkamą vado kandidatūrą. Kartu buvau įpareigotas organizuoti atskirą žvalgų kuopą Telšiuose ir jai vadovauti. Čia žvalgai praktiškai jau veikė nuo birželio mėnesio, būryje buvo daug jaunimo. Man pačiam teko nuolat palaikyti ryšius su Klaipėda, Kretinga, Mažeikiais. Mums teikė žinias ir Telšių merginų Vaidilučių pogrindžio grupė.

Visa tai praeitis, sunki, kupina pavojų ir kančios. Džiaugiuosi, kad Lietuvos partizanų kovas jau išdrįstama pavadinti lietuvių karu, nes tai ir buvo karas. Žinojom, kad

neatlaikysim vis gausėjančių susišaudymų su rusų kariuomenės būriais, tačiau kitaip negalėjome...

Kartą 1945 metų rudens naktį ėjome iš Luokės būrio į Varnius susitikti su Skirvytės būrio partizanais. Žygiavome keturiese: majoras Jonas Semaška, Luokės partizanų būrio vadas, vietinis vedlys ir aš. Mus pastebėjo rusų kareivių pasalos sargybinis. Jis paleido įspėjamąjį šūvį, ir mes leidomės bėgti. Vadas griežtai riktelėjo, sulaikė mus, įsakė gultis ir laukti. Tik išgirdę majoro Semaškos šūvį, bėgsime atsišaudydami, kiekvienas nurodyta kryptimi. Išklausę trumpo kategoriško įsakymo, sugulėme. Laukiame. Viešpatie, kokios ilgos nežinios, o gal mirties laukimo minutės! Laukiame dešimt minučių. Laukė ir jie. Rusai pirmieji neišlaikė. Kažkas rusiškai prasitarė: „Gal tai būta žvėries?" Kareiviai ėmė artintis mūsų pusėn įsitikinti, kas čia šmėstelėjo.

Kai jie buvo jau visai arti, vadas davė komandą: sutartinė keturių automatų ugnis ir... trauktis! Rusų kareivių gretose kilo sąmyšis, matyt, pamanė, kad partizanų yra daug. Jie irgi nenorėjo mirti. Per tą trumpą sąmyšį mes ir pasitraukėme. Išlikome net nesužeisti. Grįžom į bunkerį, apie pasalą suspėję pranešti ir kitų būrių partizanams.

Tačiau saugumas jau ėjo ne tik mūsų paliktomis, tarsi visai neregimomis pėdomis. Tuometinė naujoji sovietų vyriausybė Lietuvos ūkininkams uždėdavo tokius mokesčius, pyliavas, jog viską atidavę valstiečiai būtų likę nuogi ir alkani. Taip buvo stengiamasi sužlugdyti ūkininkus, kurie rėmė partizanus. Mes vis dar turėjome gausias rusiškų červoncų

atsargas iš gautos siuntos, todėl pirkdami iš ūkininkų produktus jiems užmokėdavom tiek, kad įstengtų atsiskaityti su valdžia pinigais, o ne žemės ūkio produktais. Štai čia saugumo pėdsekiai ir pajuto: kažkas keista. Iš kur ūkininkai ima pinigų? Kodėl valdžiai mieliau grąžina beverčius červoncus, bet pasilieka derlių? Prasidėjo masinės kratos ūkininkų sodybose, pasala po pasalos ir pagaliau ištisų šeimų žudymas partizanų vardu.

Majoras Jonas Semaška, dar kartą patikrinęs žinias, surinktas iš būrių, susitiko su vadais ir atvirai išdėstė savo nuomonę:

– Kiek gali žmogus išsilaikyti bunkeryje, drėgmėje, be normalaus poilsio? Neilgai. Ims sirgti, palūš dvasia, o tada jau ne karys. Todėl dar kartą prašau pamąstyti ir primenu: kas jaučiate, kad jau priėjote paskutinę ribą ir neišlaikysite, – išeikite. Padėsim įsikurti, rasim išeitį. Mano skaičiavimu, mes išsilaikysime ne ilgiau kaip pusę metų, jeigu ne mažiau. Po to – galas! Ar mums reikia šito laukti? Manau, atėjo laikas prašnekti apie tautos išlikimą: ką daryti, kaip veikti, kad tauta nenumirtų?

Leisdami valandas bunkeryje, vis dažniau prašnekdavome apie pogrindinę veiklą. Tiesą sakant, vadas kalbėdavo tezėmis ir argumentais. Jo prognozės būdavo be galo įdomios, todėl mėgdavom išprovokuoti vadą atviram, perspektyvas numatančiam pokalbiui. Po šitų pašnekesių mes vis labiau gerbėm Joną Semašką – karininką iš pašaukimo. Tarytum vakar buvo sėdėta, šnekučiuota, mąstyta, kas mes ir kokia lietuvių tautos ateitis. Jis kalbėdavo su karininkui būdingu santūru-

mu: „Esame maža, bet garbingos praeities tauta, tik pasodinta blogoje dirvoje – tiesiog ant visų minamo tako. Kadaise lietuvių valdos buvo daug didesnės, ir tai mūsų protėviai būdavo priversti gintis, išsilaikė tik kariaudami. Paskutinis šimtmetis mus niokoja jau be mažiausio gailesčio. Iki 1940-ųjų per stebuklą išlikome tarp Vokietijos ir Rusijos, tačiau dabar atsitiko taip, kaip ir turėjo atsitikti. Juk Suomijai buvo grėsminga tik viena siena su Rusija, o mums – dvi sienos su agresyviausiom valstybėm. Nusiritus pirmai karo bangai, lietuviai buvo priversti tarnauti ir vieniems, ir kitiems. Gal kai kas vylėsi, kad Vokietija išgelbės pasaulį nuo komunistų viešpatavimo Europoje. Gaila, valstybės, rėmusios vieną ar kitą kariaujančią pusę, nesuvokė, nesuprato, kas šiame kare yra rusų kareivis. Jis galėjo tik žūti arba laimėti mūšį: pasitraukusius šaudė enkavėdistai. Niekas nepasikeitė ir dabar, po Rusijos pergalės. Jeigu kiekvienas mūsų partizanas nukautų net po šimtą rusų kareivių, jų bus atsiųsta kiekvienam dar po penkis šimtus. Komunistai žmonių negaili, o kiekvieno mūsų galva jau suskaičiuota ir netgi įvertinta atitinkama suma beverčių červoncų už išdavystę. Žinokite, jie negailės nei savo karių, nei mūsų gyvybių. Tuo laikosi komunizmas. O milijonų žmonių pralietas kraujas – tik lietus ant komunizmo daigų. Ir kovodami iki mirties, ir nutraukę kovą mes nesustabdysim tautos naikinimo. Žūsime visi arba būsime nukankinti, numarinti badu Rusijos lageriuose. Todėl mums pasirinkimas tik vienas: nors ir maža vilties atkreipti pasaulio dėmesį į Lietuvą, – tęsime kovą ir, nepraradę garbės, pasitiksime likimą. Sakote, vyrai, – pasaulis mūsų nepamatys? Galbūt... Galbūt komunizmas išplis po visą Europą ir ne tik

Europą? Gal tai baisi užkrečiama liga kaip maras, kuria turi persirgti visos tautos. Persirgti arba numirti..."

Manau, vadas jautė, kad jo žodžiai skambėjo mums lyg atsisveikinimas, lyg priesakas tiems, kurie išliks, kad nenustotų tikėti, mąstyti ir neužmirštų, kas mes esame, kokie mes savo ir pasaulio akyse.

Kai mūsų vadą suėmė, aš jau pusę metų buvau vežiojamas po Lietuvos kalėjimus. Sužinojau tik tiek, kad majoras Semaška buvo suimtas Telšiuose. Be abejonės, buvo išduotas. Sunku pasakyti, kur išdavystės siūlo pradžia, o gal būta ne vienos išdavystės? Juk važiavo vadas kelis kartus į Kretingos vienuolyną pas vienuolius, o ten jau irgi galėjo saugumo šnipų būti. Vadą suėmė Telšiuose, vakare, vadinasi, jį jau pažino iš veido, dokumentų nereikėjo. Jį pažinojo daugelis partizanų, o būriuose jau buvo saugumo infiltruotų provokatorių. Nors mes su majoru Semaška visada rasdavome bendrą kalbą, sutardavome dėl visko, tačiau niekada jam nepritariau dėl beatodairiškos rizikos. Žinoma, dabar, per laiko atstumą, lengva analizuoti klaidas, svarstyti, kas galėjo būti kitaip, o tada... Tada kiekviena nugyventa diena buvo laimėjimas, nes kasdien mus lydėjo pavojus: plačiai užmetusi agentų ir informatorių tinklą, jau dirbo specialiai paruošta čekistų armija.

Esu sulaukęs iš majoro Semaškos netgi padėkų ir ne kartą, dažniausiai impulsyviai išsakytų. Nepriklausomos Lietuvos kariuomenėje būrių vadais būdavo skiriami leitenantai, kuopos vadu galėjo būti kapitonas. Kai teko organi-

zuoti ir laikinai vadovauti Vaidoto rinktinei, o vėliau štabo įsakymu buvau paskirtas Telšių kuopos vadu, niekas man tokio laipsnio nesuteikė. Tik Semaška, už ką nors mane pagirdamas, vadindavo kapitonu. Bet lygiai taip pat lengvai iškoneveikdavo mane ir žvalgybos vadovėlius, išvadindamas vaikėzu ar vaikeliu.

Tokie žodžių žaidimai, netgi tada, kai susiginčydavome iš esmės, netrikdė mūsų santykių. Tačiau po vieno įvykio jis į mane liovėsi žiūrėjęs kaip į paauglį.

Dvylikametį pamiškės kaimo piemenuką partizanai praminė Voveriuku, mylėjo ir pasitikėjo juo. Voveriukas sugebėdavo įsliuogti į aukščiausią eglės viršūnę, iš kur lengva buvo stebėti vieškelį ir apylinkes. Jo pastebėjimai mums būdavo naudingi. Tačiau ir jis per savo stropumą padarė klaidą, dėl ko galėjome visi nukentėti. Voveriukas partizanų stovykloje padėjo ištiesti tarp dviejų eglių radijo anteną ir vieną jos galą stipriai pririšo pačioje viršūnėje, nors turėjo tik užkabinti, kad prireikus anteną lengvai nuimtume. Mes to nepastebėjome, o ir negalėjome matyti, kas padaryta eglės viršūnėje.

Buvo saulėta, rami bobų vasaros diena. Prieš žygį partizanai ilsėjosi, aplink stovyklą miške vaikščiojo labai atsargiai, net krūmų neliesdami, kad neišsiduotų. Netikėtai mums pranešė, jog supamas miškas ir kaimai netoli mūsų buvimo vietos. Reikėjo labai skubiai trauktis. Kiekviena sudelsta minutė galėjo kainuoti gyvybę. Luokės būrio partizanai skubiai paslėpė dokumentus, pasiruošė atsitraukti, bet... Liko mūsų radijo antena! Nutiesta tarp dviejų eglių viršūnių ji blizgėjo prieš saulę ir galėjo išduoti, jog

čia būta stovyklos. Įlipti ten, kur laipiodavo Voveriukas, suaugusiam vyrui buvo neįmanoma ir laiko jau nebeturėjom. Pabandžiau gelbėti padėtį: atsiguliau, nusitaikiau pistoletu į anteną. Kad nesukeltume sau pavojaus, šūvis turėjo būti vienintelis, nes vieno šūvio garsas pasklinda miške aidu ir sunku nustatyti vietą, iš kur šauta. Šoviau į anteną. Kai peršauta viela susiraičiusi išnyko eglės šakose, vyrai mane dar kartą apdovanojo „Sidabro kulka"... O majoras, vėliau apie tai sužinojęs, nors ir pasakė ačiū, vis tiek pasišaipė sakydamas, jog man tai tebuvusi puiki proga pademonstruoti snaiperio sugebėjimus. Toks jis buvo – mūsų vadas Liepa: gyveno su mumis kova ir pavojais, dalijosi partizano duona, o pagyrimais nedažnai lepino. Tačiau svarbiausia, jog tada mes sėkmingai pasitraukėme, suspėję panaikinti stovyklos pėdsakus.

Buvau jaunas, neturėjau kovinės patirties, tad klaidų neišvengiau ir aš. Tačiau su viena klaida susijęs labai savotiškas nuotykis.

...Klausausi žvalgo ir išgirstu nuostabiausią partizanišką novelę – nesukurtą, nesufantazuotą. Žvalgo jaunystė – pavojais ir šūviais skaičiuoti metai. Tačiau ir tarp pavojų būta ypatingų dienų, su niekuo nepalyginamų ir ne kiekvieno daliai tekusių. Tų dienų kelyje žvalgą lydėjo ištikimas Vilkas. Jei tik pasitaiko proga pabūti prie gilaus gražaus Lūksto ežero, Zigmas Daulenskis tarytum iš naujo išgyvena tą dieną, kai enkavėdistų apsupti ir apšaudomi vandens stichijoje jiedu su Vilku liko dviese grumtis už gyvybę.

Pasibaigus karui, 1945 metų gegužės pabaigoje atvykau į

Tryškių partizanų būrį. Aptarę reikalus, susėdome užkąsti. Tada vyrai ir pasakė, jog prie jų stovyklos jau senokai įsikūrė didžiulis juodas šuo, labiau panašus į vilką. Budi, neina šalin. Ką vyrai jam numeta – tą suėda, tačiau nė vieno arčiau neprisileidžia. Urzgia, rodo iltis ir šiek tiek atsitraukęs vėl budi. Galbūt netoliese žuvo jo šeimininkas? Partizanai bandė jį šaukti įvairiausiais vardais, tačiau vilkšunis elgesio nekeitė, tarytum ne jis į partizanų teritoriją būtų įsibrovęs, o žmonės jo ramybę sudrumstę. Tikrai, mums papietavus vilkšunis kiek priartėjo, matyt, atėjo savosios dalies. Pasiėmęs duonos, surinkęs apgraužtus kaulelius, pabandžiau su juo „pasišnekėti". Ką numečiau – šuo surijo ir vėl į mane žiūri, tačiau artyn nė žingsnio žengti neleidžia. Atkiša iltis ir piktai urzgia. Visaip jį kalbinau, prašiau parodyti, kur jo šeimininkas, šaukiau visais man žinomais šuniškais vardais, tačiau į mano žodžius Vilkas nereagavo, nors pakreipęs galvą klausėsi. Buvau prarandąs viltį susidraugauti su Vilku, kaip jį pavadino partizanai, kai staiga šovė išganinga mintis. Grynaveislis aviganis galbūt išmokytas vokiškų komandų. Žengiau du žingsnius artyn ir, nepaisydamas jo atkištų ilčių, griežtai vokiečių kalba surikau: sėsk!

Vilkas net sudrebėjo: pastatė ausis ir vėl jas suglaudė, sėdo ir stojosi, labai nepatikliai į mane žiūrėdamas. Dar kartą šūktelėjau komandą: sėdėt! Šuo pakluso. Atsisėdo. Tada aš pats atsiguliau į samanas ir liepiau Vilkui ateiti prie manęs. Lėtai lėtai, vis dar nepasitikėdamas, jis prisiartino prie manęs ir atsigulė šalia. Dar keletas švelnių vokiškų žodžių, ir po dešimties minučių šuo jau padėjo galvą man ant kojų ir leidosi paglostomas. O kai atsistojau, Vil-

kas prisiglaudė man prie kairės kojos ir žengė su manimi pusmetrį į priekį. Supratau, kad vilkšunis gavęs „aukštąjį išsilavinimą", tačiau neaišku, kokius mokslus baigęs ir kokiai tarnybai buvo skirtas? Nuėjom netoli stovyklos. Liepiau jam gultis ir laukti, o pats atėjau pas vyrus, kurie iš tolo stebėjo mūsų „susipažinimą" ir buvo labai nustebinti rezultato.

Nežinau, aš šuniui labiau patikau ar jis man, bet nutariau šitą gražų galingą žvėrį globoti. Susitarėme, kad vyrai prieš šuns nesiartins ir gerai jį maitins, kol aš grįšiu iš užduoties. Tada šunį pasiimsiu su savimi. Už įsigytą naująjį draugą vadui padovanojau pistoletą P-38, kuo jis liko labai patenkintas. Vyrams dar kartą priminiau, jog šuo išmokytas specialių komandų ir artintis prie jo tikrai pavojinga. Vienas iš partizanų paklausė: „O kaip pats prie jo priėjai?" Pajuokavau žemaitiškai pasakęs: „Toks tokį pažįst..." Mane užkalbinęs vyrukas nusijuokė: „Tada ir mūsų Juzis prie šuns prieis". Paminėtas vardu Juzis staiga pašoko, o vadas jį spėjo sulaikyti: „Sėsk, Juozai. Užteks, vyrai, kiek galima ardytis?"

Supratau, kad būryje dėl man nežinomų priežasčių tvyro įtampa. Kai vadas mane išlydėjo, paklausiau, kas atsitiko jo būryje? Pasirodo, vyrai apsipyko dėl ringės dešros. Paprasta istorija: į partizanų būrį atėjo jaunų vyrukų, visai nepasirengusių kovai. Jie nebuvo pratę prie griežtos drausmės, ir vadui teko daug ko vaikinus mokyti. Prieš kurį laiką partizanai buvo pakviesti pas pamiškėje gyvenančią našlę pietums. Vaišės buvo sočios, net naminės buteliukas atsirado. Jaunutis partizanas Juozukas iš viso vengė degtinės.

Taigi ir tąkart pavalgęs pakilo iš užstalės ir išėjo pasižvalgyti po kiemą. Pasižvalgė. Kai kitą kartą vyrai apsilankė pas našlę, ji pasakė, kad Juozukas iš kamino nudžiovęs ringę rūkytos dešros. Nuo to laiko vyrai Juozuką pravardžiavo šunasnukiu ir kiekviena proga primindavo našlės dešras. Suprantama, jog išgirdus mano juokelį „Toks tokį pažįst" vyrams vėl pasitaikė proga pasišaipyti iš Juozo. Vadas ne kartą bandė šaipokus sudrausminti, tačiau veltui.

Koks iš tiesų buvo jauniausias Tryškių būrio partizanas Juozukas, vengęs degtinės, bet susigundęs rūkytos dešros kvapu, vyrai suprato gerokai vėliau... kai nebeliko laiko atsiprašyti.

Jau būdamas lageryje, iš tame valsčiuje suimto ūkininko sužinojau, kad Juozukas žuvo apsupus būrį enkavėdistams. Pakliuvę į pasalą, persekiojami enkavėdistų dalinio, partizanai traukėsi. Juozukas, nelaukdamas vado įsakymo, pasiliko dengti draugų, kad jie prasiveržtų iš apsupties. Dengė juos, kol baigėsi automato šoviniai ir vyrai pasiekė saugią vietą. Pats jau nespėjo pabėgti. Kai enkavėdistai jį apsupo, Juozukas nusišovė iš pistoleto. Jo išniekintą kūną stribai ilgai laikė gatvėje ant grindinio.

O dabar apie savo klaidą...

Kai grįžau iš žygio pas partizanus, jau buvau suradęs Vilkui namus netoli Telšių, gražioje ūkininko sodyboje. Iš visų namiškių šuo pripažino tik dešimties metų mergaitę, ūkininko dukrą, tik iš jos rankų ėmė duoną. Taip ir sutarėme: tada, kai šuo manęs nelydės, mergaitė jį globos, maitins, o kiti prie Vilko nesiartins.

Nuo tada šuo dažnai mane lydėdavo kelionėse. Tiesa,

ne iš karto supratau šuns „kalbą“. Einant atlikti užduoties, jis bėgdavo pirma manęs ir reaguodavo į kiekvieną smulkmeną miške. Ką nors neaiškaus aptikęs, Vilkas prieidavo prie manęs, bakstelėdavo snukiu į koją ir tyliai urgzdavo. Jis visada laiku įspėdavo apie pavojų, toli priekyje esančius žmones. Tiesa, kartais sustabdydavo visai be reikalo, priversdavo mane pasigrožėti zuikių vestuvėmis, šernų ar stirnų šeimyna. Pakeliavęs su Vilku, jau po mėnesio aš gerai išmokau šunišką „šneką“. Pajutęs miško žvėris, jis urgzdavo plonu balsu, o snukučio išraiška būdavo tokia linksma, jog tik dailininko teptukas pajėgtų pavaizduoti. Užuodęs partizanus ir kaimo žmones, amteldavo storiau ir trumpai, rimta mina, o rusų kareivių dalinį ar stribus pajutęs iš toli urgzdavo storu balsu ir šiepė iltis.

Vėlyvą 1945 metų rudenį man reikėjo aplankyti Janapolės būrį. Pakeliui į Žarėnus būrio vadas pasakė, jog ateinančią naktį jie eis „palinksminti“ Varnių stribų. Tikslas – sunaikinti valsčiaus dokumentus: pyliavų kvitus, ruošiamų tremti ūkininkų sąrašus. Man eiti su partizanais į jų žygį nereikėjo, turėjau užtektinai savų užduočių. Tačiau kas nepadaro klaidų jaunystėje? Juo labiau kad vadas tvirtino, jog žygis esąs visai nepavojingas, nes Varniuose tuo metu NKVD įgulos nebuvo, o telefono ryšį su Telšiais buvo numatyta nutraukti.

Matyt, žvalgo darbas man atrodė pernelyg ramus, užsigeidžiau pavojų, norėjau save išbandyti, kas žino? Susigundžiau dalyvauti su Janapolės vyrais jų žygyje į Varnius. Miestą pasiekėme išsiskirstę po du tris, iš viso penkiolika partizanų. Lengvai užėmėm Varnių vykdomąjį

komitetą. Išvaikę stribus, vyrai ėmė naikinti, deginti dokumentus. Tik nežinia kodėl manęs neapleido bloga nuojauta. Pamąsčiau: juk nuo Varnių iki Telšių tebuvo vos 28 kilometrai, o ten nuolat budėjo gausi NKVD kariuomenės įgula. Ir tikrai, po valandos iš toli nuo Telšių pusės pasigirdo mašinų ūžesys.

Perspėjau vyrus, paprašiau, kad praneštų vadui ir įsakytų trauktis. Mano šuo irgi neramiai karpė ausimis, rodė iltis.

Vadas įsakė trauktis. Vyrai pasklido ežero krantu, vieni metėsi į dešinę, kiti – į kairę miško link. Prasidėjo susišaudymas. Kulkos lėkė iš visų pusių. Supratau, kad rusai mus apsupo žiedu. Tikėjausi pasislėpti slinkdamas ežero krantu artyn miško. Staiga netoli manęs, gal už 300 metrų, užsidegė galingas prožektorius, kokius įtaisydavo ant mašinų. Nepagalvojęs paleidau automato seriją tiesiai į prožektorių, tuo išsiduodamas, kur esu. Juk prožektoriaus stiklas neperšaunamas! Prisiminiau tai, kada į mano šūvius atsakė kulkosvaidis. Keisdamas vietą, atsidūriau ant ežero kranto, iš kur jau nebuvo kelio atgal. Paslėpti mane galėjo tik gilus neįžvelgiamas Lūksto vanduo.

Apsidairiau ir pamatęs paežerėje malkų rietuvę stvėriau ilgiausią pliauską ir nusileidau į vandenį. Nors gerai plaukiau ir nardžiau, pasiekti kitą krantą būtų buvę per sunku, nes ežeras didžiulis. Priplaukęs gelmę, viena ranka laikiausi pliauskos ir yriausi tolyn į kitą krantą. Net kelis kartus prožektoriai apšvietė vandenį ir man kaskart tekdavo panirti, kad nekliudytų kulkos. Kulkosvaidžio serijos apšaudė visą ežerą. Gal po pusvalandžio pajutau, jog mano pliauska leidžiasi gilyn ir vis menkiau mane laiko. Pagaliau mano

malka visai ėmė skęsti, o iki kranto dar buvo likę apie 300 metrų. Yriausi iš visų jėgų, kol visai nusilpau. O tada staiga pajutau, kad mano šunelis, mano Vilkas lyžtelėjo veidą ir dantimis įsikibo į apykaklę. Plaukdamas buvau taip nusilpęs, kad man jau pynėsi realūs vaizdai ir sapno reginiai.

Atsitokėjau ant kranto, suvokiau gulįs kniūbsčias, tampomas skrandžio spazmų, nors vandens nebuvau prigėręs. Išvydau mane apsupusius vyrus. Vieną mirksnį pajutau šlapią šuns snukį: jis laižė man veidą ir linksmai inkštė. O man staiga žemė pakvipo obuoliais ir aš kritau į silpnumo alpulį. Užmigau.

Nubudau suvyniotas, nuogas ir pakvipęs namine. Degė lauželis. Šalia jau išdžiūvęs gulėjo mano ištikimas sargas Vilkas. Budėjo ir žiūrėjo į mane. Tu teisus, šunie: koks antžmogis ar kvailys drįstų vėlų rudenį perplaukti giliausią ir plačiausią ežerą? Nebent aptemusiu protu didvyriu pasijutęs...

Nubusdamas išgirdau vyrų balsus: „Iš kur šitas vaikėzas gavo naują automatą ir dar FN pistoletą? Kas jis? Ir dar toks piktas didelis šuo?“

Aš atsisėdau ir paklausiau, kur mano drabužiai ir ginklai. Vienas vyrų pasakė: „Rūbus išdžiovinom, atgausi, o ginklus grąžinsim, kai grįš vadas“. Matyt, buvau gerokai apdujęs, nes dar paklausiau, kur galėčiau nusiprausti? Dabar vyrai choru nusikvatojo: „Veizat vyrą! Uns dar maža prausės!“ Ir vėl mane pavadino vaikėzu. Pasirodo, išgirdę lojant šunį, mane surado Žarėnų būrio partizanai, sustoję kitame Lūksto ežero krante. Pamatę nualpusį, vyrai atgaivino, išrengė ir žemaitiškos medicinos patirtimi nusprendę,

jog buvau ežere labai atšalęs, ėmė šildyti. Ištrynė namine, sugirdė gerą gurkšnį. Kai sugrįžo būrio vadas, augalotas žemaitis, liepė man pasakoti, kaip ir iš kur atsiradęs? Žinojau, kad Žarėnų partizanų vadas buvęs kariškis, pasienietis, jo būrys gerai apmokytas, drausmingas. Pavardės nežinojau, man to nė nereikėjo žinoti. Pasikeitėm slaptažodžiais ir, nors sunkiai patikėjo mane esant žvalgu, ginklus atidavė. Papasakojau jam apie Janapolės partizanų operaciją ir kuo viskas baigėsi Varniuose. „Tas Janapolės students yra šlaps, nedegusis ir anam amžina niežt kailis", – padarė išvadą vadas. Tai yra: Janapolės būrio vadas, buvęs studentas, yra karštakošis. Vado žodžiai ir man nuskambėjo kaip perspėjimas.

Šuo per mūsų pokalbį akių nuo manęs nenuleido. Taip ir žvalgėsi, kas bus toliau? Jei būčiau ėjęs į ežerą, tikriausiai ir man būtų iltis parodęs. O aš atsigavęs glosčiau Vilką, dalijausi su juo vakariene ir mąsčiau...

Žvalgų mokykloje mane mokė, jog niekada nebūna padėties be išeities. Jei tos išeities neradai, vadinasi, esi pats kaltas. Taigi ką aš padariau ne taip? Kodėl atsidūriau beviltiškoje padėtyje?

Visų pirma nereikėjo lįsti ne į savo daržą. Neturėjau teisės eiti į Varnius, juo labiau nepatikrinęs, ar ryšys su Telšiais tikrai nutrauktas. Pasirodo, kad partizanai nukirpo telefono laidus tik Varnių–Telšių ruože. Betgi į Telšius iš Varnių buvo galima prisiskambinti per Luokę ir Žarėnus. Užuot išvaikius stribus, pirma reikėjo užimti telefono stotį. Tai pirmoji mano klaida. Antroji: išgirdęs rusų mašinų ūžimą, privalėjau, įspėjęs partizanus, ramiai be šūvio pasitraukti,

nešaudyti į prožektorių. Trečioji klaida, netgi ne klaida, o didžiausia kvailystė – leistis į ežerą gerai neapžiūrėjus pliauskos. Juk jos vidurys buvo išpuvęs, matyt, malkų rietuvė jau seniai ežero krante palikta puvo. Bent jau ąžuolinės pliauskos turėjau paieškoti. Be to, galėjau, kol mano pėdsakų niekas neaptiko, nusirengti nuogai, rūbus ir ginklus suvyniojęs paslėpti vandeny ar prie kranto žolių, o pats laisvai plaukti į ežerą. Be nuovargio nuplaukdavau 10 kilometrų, pavargęs galėjau netgi pailsėti ant vandens aukštielninkas ir, aprimus šaudymui, sugrįžti į krantą. Kareivių mašinoms išvažiavus, būčiau pasiėmęs ginklus ir keliavęs toliau.

Šaudamas į prožektorių, išdaviau savo buvimo vietą. Kodėl taip padariau? Kas privertė? Savisaugos instinktas – baimė! Baimė, kuri nors ir sekundėm, tačiau užblokuoja blaivų protą, mąstymą ir neleidžia veikti ramiai. Suvokiau liūdniausią tiesą: aš dar „per skystas", anot žemaičių, pavojingoms situacijoms įveikti. Štai tau ir žvalgas! – mąsčiau.

Glosčiau šuns nugarą, pakaklę, vėju ir ežeru atsiduodantį jo kailį ir mintyse kartojau: „Ačiū Dievui, o gal ir šuneliui, – išnešiau šį kartą sveiką kailį! Tebus tai man pamoka ateičiai".

Gaila, nesužinojau savo ištikimo draugužio juodojo Vilko likimo. Mano ištikimo sargo, linksmu snukučiu ir ambrijimu pranešdavusio, kad netoliese zuikių vestuvės! Kai mane areštavo, Vilkas liko pas ūkininką, o kai ir juos visus ištrėmė į Sibirą, nežinia kur dingo. Ar surado naujus šeimininkus? Ar ilgėjosi manęs, tiek daug kartų lydėjęs miškais iš vieno būrio į kitą, tiek daug kartų perspėjęs apie pavojų?

Mes vienas kitą supratom: pasiklydęs žmonių kare šuo ir aš, išvytas iš savo namų, išėjęs į kovos kelią žmogus. Už duo-

nos kąsnį, už apgraužtą kaulelį Vilkas išgelbėjo man gyvybę, o aš jo apsaugoti negalėjau...

... Ir vėl toks pat skvarbus žvilgsnis į praeitį, į klaidas, į savo veiklą, – ką galėjome padaryti kitaip ir ko nepadarėme? Karas baigėsi, tačiau sovietų imperijai dar reikėjo vergų iš visų „savanoriškai" įstojusių į Sovietų Sąjungos sudėtį valstybių. Lietuvos laisvės armijos žvalgui teko papildyti milijonines vergų gretas, su kitais kaliniais pradėti didžiąsias „komunizmo statybas".

– 1945 metų darganotą rudenį, lapkričio 15 dieną, išėjau iš štabo bunkerio ir užėjau į butą Telšiuose. Ginklo su savimi neturėjau. Gerai žinau, kad nei namuose, nei tarp mano dokumentų nebuvo nė menkiausio popierėlio, galinčio parodyti mane esant žvalgą, – prisimena Zigmas Daulenskis.

Vos parėjau, namą apsupo būrys enkavėdistų, išlaužė duris, plieskė į veidą prožektoriais. Uždėjo antrankius ir pradėjo namuose kratą. Viską iškrapštė, net plunksnas iš pagalvių išpurtė. Nieko neradę, nuėmė antrankius ir liepė apsirengti. Apsivilkau paltą. Vėl surakino rankas. Išvežė į Telšių saugumo bastioną susipažinti su vietiniais ir nevietiniais enkavėdistais. O tada daužymas, spardymas iki ryto. Galėjau ir aš atsakydamas bent vieną mirtiną smūgį suduoti, tačiau tada tikrai nebūčiau gyvas išlikęs.

Nekalbėjau, iškenčiau. Nieko nepešę, pastatė manęs saugoti du stribus ir paliko kampe ant senos sofos tūnoti viename iš tamsių kambarių. Paryčiais atėjo rusų karininkų lydimas pulkininkas Kurovas, beje, garsėjęs sugebėjimu

susidoroti su „tarybų valdžios priešais“. Pažiūrėjo jis į mane ir nusijuokė. Enkavėdistus išplūdo: „Kvailiai! Piemenį sugavot, ne žvalgą!“ Tačiau manęs nepaleido. Po dviejų valandų vėl pašaukė. Tardė rusas, o vertėjavo žydas enkavėdistas. Kai reikėdavo mušti, irgi darbavosi žydas. Kartą buvo pats generolas pasirodęs, bandė tardyti vokiečių kalba. Apsimečiau nesuprantąs vokiškai. Nieko ir šį kartą neišgavę, o gal ir suabejoję, ar toks jauniklis gali ką nors žinoti, išvežė mane į Šiaulius, į specialųjį tardymo skyrių. Ten dirbo labai gerai parengti, patyrę tardytojai, atsiųsti iš Maskvos ir Leningrado. Nors ir „auksinę“ patirtį bei pasiruošimą turintys, jie irgi neatsisakė įprastų kankinimo metodų, įrodančių bolševikų jėgą ir teisę. Apklausa užtruko iki 1946 metų pavasario. Per aštuonis mėnesius „suspėjau“ aplankyti visus Lietuvos kalėjimus. Jei vardyčiau išradingas tardymo priemones, enciklopediją surašytume. Pasiryžęs tapti žvalgu, žinojau, kas manęs laukia...

Taigi tardo, daužo, o nieko naujo neišgirdę vėl kažkur veda. Vienas iš „vedlių“, tarytum gailėdamas manęs, tokio jauno, kvailo, lyg netyčia prasitaria: „Veda sušaudyti...“ Tada ilgai vedžioja tamsiais koridoriais – aukštyn, žemyn, aplinkui ir... nesušaudo. Gal tikėjosi – suklupsiu, maldausiu pasigailėti? Nežinojo jie žemaičių atkaklumo, o pajutę, jog neatgailausiu, – įstūmė į tamsų kambarį. Apspardė, pririšo viela prie radiatoriaus ir paliko vieną. Supratau – žiūri kur nors pro slaptą „akutę“, laukia, ką darysiu? Arba vėl... psichologijos mokslo gelmių griebiasi: klausinėja, klausinėja ir tarytum netyčia palieka ant stalo pistoletą, o pats tardytojas išeina „atsipūsti“ po sunkaus darbo. Aišku, pistoletas tuščias:

tikisi, kad čiupsiu ir taip užkibsiu ant jų kabliuko. Gal kieno nervai ir neišlaikydavo skausmo, pažeminimo. Griebdavo tardomasis kankinys pistoletą ir... pralaimėdavo. Įsiminiau svarbiausią žvalgo taisyklę: pakliuvus į priešo nagus kalbėti tik tai, ką priešas jau žino, ir kategoriškai neigti, ko dar nespėjo sužinoti. O tas neapmokytiems partizanams ir būdavo sunkiausia: suvokti, pajusti, ko dar nežino enkavėdistai.

Bylą man sudarė, nors nieko, kas jiems labai rūpėjo, iš manęs neišpešė. 1946 metų kovo 23 dieną įvyko teismas Šiauliuose: teisė SSRS karo tribunolas pagal RSFSR baudžiamąjį kodeksą „už tėvynės išdavimą". Mat kur įžengė komunistas, kur patupėjo, ten jau ir jo žemė, ten jam ir tėvynė.

O man ji buvo vienintelė – Lietuva. Nuteisė dešimčiai metų katorgos ir penkeriems metams tremties be pilietinių teisių, be paso, be galimybės atbuvus bausmę kur nors išvykti. Vis dėlto, iškentęs lagerį, aš tą dokumentą „be teisių" pasitvarkiau į tinkamesnį ir grįžau į Lietuvą.

Tuo metu, kai mane suėmė, tardė ir nuteisė, jie nieko apie mano tikrąją veiklą nebuvo išsiaiškinę. Nuteisė mane kaip pogrindžio antisovietinės grupės narį už pogrindinės literatūros platinimą, partizanų šelpimą ir tikslą nuversti sovietų valdžią. Išsiuntė į bendrojo režimo Uchtos lagerį. Tik vėliau, jau lageryje atliekant bausmę, kai žuvo Ruzgys, Ašoklis, kai buvo suimti Semaška, Šertvytis ir Jazdauskas, tik tada šį tą apie mane, kaip žvalgų kuopos vadą, išaiškino, įtarė, kad palaikiau ryšius su partizanais.

Daug ko nespėjau padaryti, nors ne visada dėl savo

kaltės. Kartą Varnių būrys saugioje vietoje ilsėjosi po užduočių ir aš pasiūliau būrio vadui: sakau, pamokysiu partizanus, kaip kalbėti pakliuvus į saugumą, ką atsiminti, kaip susiorientuoti, ką saugumiečiai jau žino apie suimtąjį ir kas jiems rūpi išaiškinti? Ką ir kiek kalbėti, ką atkakliai neigti arba tylėti. Mano nuostabai, vadas tokių pamokų atsisakė, suabejojo, ar „žvalgo mokslai" nepalauš dvasios, ar neims visi galvoti, jog būtinai bus suimti? Man tai buvo sunkiai suvokiamas argumentas. Vėliau įsitikinome, jog reikėjo būti viskam pasiruošusiems.

Kai ir mano asmenybė saugumui išryškėjo, bylą buvo bandyta atnaujinti. Jau būnantį lageryje mane vėl iškvietė tardyti. Tada jiems pasakiau labai aiškiai ir kategoriškai: „Per aštuonis mėnesius mušimo ir kankinimo iš manęs bet kokią atmintį išmušėt – nieko neatsimenu! Nežinau, ar įstengiu net mąstyti..." Manimi, aišku, nepatikėjo, tačiau mušti nebuvo dėl ko, todėl pakeitė bausmę: iš bendrojo režimo lagerio Uchtoje išsiuntė į specialųjį Intos lagerį. Tuo laiku iš ten mažai kas sugrįždavo gyvas. Įspaudė numerį ant nugaros A-796, ir neliko nei vardo, nei pavardės. Jų akimis žiūrint, aš jau nebuvau žmogus. Suprantama: iš pradžių turėjo išnykti visi, pasipriešinę okupacijai, o vėliau ateis eilė ir kitiems – jeigu ne išnykti visiems laikams, tai bent užmiršti, kad esi lietuvis.

Specialiojo Intos lagerio kaliniai dirbo šachtose po žeme. Žinojau, kad šachtose padirbęs neišgyvensiu. Sveikas stiprus vyras po žeme vidutiniškai išdirbdavo tik šešis–aštuonis mėnesius, po to – į invalidų komandą arba iškart į duobę.

Kai tardytojui nepavyko atnaujinti mano bylos, pagra-

sino pats lagerio viršininkas: „Įkišiu tave po žeme, nebeišlįsi“, – pažadėjo. Ir aš jam daviau žodį: „Įkiši mane po žeme, – šachta išlėks į orą. Prisiekiu – išlėks! Kuriam galui mirti po kelių mėnesių, jei geriau iš karto ir dargi ne vienam...“

Už „nuoširdų“ pokalbį gavau du mėnesius baudos lagerio, o po to likusius aštuonerius metus dirbau miške: ruošėme medžius šachtoms, tvarkėme ventiliacijos angas, teko ir elektriku pabūti. Atrodo, kad lietuviai dėl savo darbštumo jiems buvo reikalingi dar gyvi, bent jau kol Sibire „komunizmo statybos“ pasibaigs.

Miške dirbdamas jaučiausi geriau, galėjau daugiau judėti ir bado kančios buvo mažesnės. Grįžau iš Intos po Stalino mirties, 1954 metais, išbuvęs nelaisvėje devynerius metus. Sugrįžti į Lietuvą teisės neturėjau, bet... sugrįžau!

Sudėtingas žvalgo kelias atgal į Tėvynę, kaip ir visų, sugrįžusių iš Rusijos lagerių ir kalėjimų. Pasitiko baimė žmonių akyse, politinis abejingumas, nenoras susitikti, net sveikintis su tremtiniu.

– Grįžau namo, kai Lietuva jau buvo susovietinta: kai kurie formaliai, o kai kurie ir visai rimtai sukomunistėjo, ypač komunistų partijos lyderiai, didesni ir mažesni valdininkėliai, kurie sau labai daug leisdavo. Valdžia – pagundų pagunda nutautėti. Į darbą manęs niekur nepriėmė, nes buvau neregistruotas, neregistravo, nes neturėjau darbo. Kreipiesi į kokį nors valdininką su partiniu bilietu, o jis atkerta: „Banditams darbo nėra. Tokiems ne vieta Lietuvoje!“ Suprask – gali nešdintis atgal į lagerį, ten priims.

Pradėjau dirbti be darbo knygelės. Staliumi. Kur tik nedirbau: Kauno venerinių ligų dispanseryje, paskui sanitarinėje epidemiologinėje stotyje. Kai saugumo asai vėl patikrino mano bylą ir pamatė, kad neturiu teisės gyventi Kaune, teko išvažiuoti į Šilutę, paskui į Kintus. Aštuonis mėnesius išgyvenau be paso, iš visur vejamas, o tada netekęs kantrybės parašiau į Maskvą: „Bausmę atlikau, ko dar norite? Vėl mane varot į mišką? Jeigu taip, – eisiu!" Socialistinė sistema turėjo ir savo „privalumų", mat visi vienas kito bijojo, ypač viršesnių už save. Iš Maskvos atėjo nurodymas registruoti ir, žinoma, sekti mane toliau. Įregistravo vietiniai Maskvos parankiniai. Pradėjau dirbti. Įstojau mokytis ir baigiau Šilutės žemės ūkio technikumą. Įgijau jaunesniojo agronomo kvalifikaciją. Tačiau ramybės nebuvo. Niekada negalėjau numatyti, kokie svečiai užgrius iš saugumo ir dėl ko?

Kurį laiką gavęs darbą Kintų kultūros namuose, tikėjausi – užmirš mane. Neužmiršo. Vietos viršininkai išaiškino, kas esu buvęs, ir tuojau atleido: „Banditas neturi teršti kultūros židinio!" Kai vedžiau, žmonai Emilijai pirmiausia buvo pasakyta: „Ar žinai, ką išsirinkai į vyrus? Banditą!" Kad užmirščiau persekiotojus, 1966 metais baigiau dezinfektorių kursus ir nuodijau žiurkes, peles, naikinau muses. Šitam darbui mano politinės pažiūros tiko...

Tai buvo sunkiausios mano dienos Lietuvoje.

Dažnai prisimenu Intos lagerio sandėlio vedėją žydą Aleksą Janoverą. Jis turėjęs daug aukso, bandęs bėgti į užsienį, tačiau pakliuvęs enkavėdistams. Buvo nuteistas, auksas atimtas. Mes dažnai su juo lageryje pasišnekėdavom. Sužinojęs, kas ir kaip mane tardė, jis man pasakė:

„Žydai komunistai yra išsigimėliai, žydų tautos atmatos. Žydų tauta – ne tie, kuriuos sutikai tardymo izoliatoriuose. Aš tikiu, jog ateis laikas, kai visi sužinos, kas kuo buvo ir kuo liko. Matai kaip... Už auksą aš dar galiu net sandėlio vedėju lageryje dirbti, o tu už meilę Tėvynei, už pasipriešinimą okupacijai likai visiškas beteisis. Ir dar ilgai toks būsi. Gal reikia išmokti kitaip mylėti Tėvynę ir žmogų?..“

Matau, jog kai kam sunku net suprasti partizaninio karo metu nuveiktą ryšininkų ir žvalgų darbą, riziką. Būriai miškuose būtų buvę dar labiau nesaugūs, jei būtų neturėję mieste žvalgų arba su labai rizikinga užduotimi nuėjusių dirbti prie NKVD ar stribų būstinių. Toks žmogus partizanams dažnai būdavo naudingesnis už kovotoją miške. Vienas iš tokių buvo Žemaičių legiono žvalgas Vytautas Voroneckas, dabar gyvenantis Gargždūose. Guvaus proto vaikinukas, būdamas keturiolikmetis, žaisdamas stribynės kieme su saugumiečių vaikais, surinkdavo daugybę partizanams vertingų žinių. Atsėdėjęs kalėjimuose dešimt metų ir dėl sunkaus darbo, prastos mitybos susirgęs stuburo TBC, jis dabar bemaž prikaustytas prie lovos. Deja, jam nepripažįstamas rezistencijos kovų dalyvio vardas, nes jis tuo metu buvęs per jaunas... Užtat patys enkavėdistai tada įvertindavo net paauglių galimybes, visai atvirai pasakydami: „Ir vaikai Lietuvoje banditai!“

Ne vienas vaikinukas, rizikuodamas būti susektas ir suimtas, mums padėdavo, laiku pranešdavo partizanams apie naikinimo akcijas, kad jie suspėtų pasitraukti. Kartais viena

tokia žinutė gelbėjo viso būrio gyvybes. Todėl vien tik iš tardymo bylų dokumentų neįmanoma visko nustatyti ir įvertinti.

Kaip gyvą atsimenu Praną Ginioti, savanoriu stojusį dirbti į NKVD ir tapusį Telšių kalėjimo prižiūrėtoju. Vaikinui tada suėjo vos aštuoniolika metų. Prisimenu, kaip ilgai jį įtikinėjau, kad sutiktų vaidinti išgamą. Žinau, kiek skaudžios paniekos ir pažeminimo jis patyrė iš savo bendraamžių už tokią tarnybą, o pasiteisinti negalėjo: davė žvalgo priesaiką ir išlaikė. Jau nekalbu apie kasdieninius pavojus. Šito aštuoniolikmečio žvalgo dėka partizanų štabas kasdien gaudavo naujai suimtų politinių kalinių, partizanų rėmėjų sąrašus, per jį mes gavome atsarginius kamerų ir ginklų sandėlio raktus ir būtume galėję užkirsti kelią masiniam smurtui, išvengti antrosios Rainių tragedijos.

O šviesios atminties inžinierius Ignas Godelis, kuris tvarkė mūsų radijo ir ryšių aparatūrą, taisė rašomąsias mašinėles, šapirografus! Rizikuodamas jis dirbo mums dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės. Arba štai Anicetas Liauzginas – greičiausias mūsų kurjeris, per naktį nepatogiais miško keliukais galėdavęs dviračiu nuvažiuoti 40 kilometrų. Kiek jis partizanų gyvybių išgelbėjo! Visi tie žmonės kitaip elgtis negalėjo. Tų vaikinų – žvalgų tuo metu dar nešaukė į Raudonąją armiją, jie nebuvo rusams įtartini ir ramiai galėjo mokytis, siekti karjeros, geresnio gyvenimo. Tačiau jie savanoriškai pasirinko kovos kelią ir daugelis žuvo, nesulaukę laisvės. Kiti, iškentėję badą ir šaltį lageriuose, sugrįžo į gimtinę, bet... čia vėl buvo persekiojami, ujami, niekinami. Daug jų liko šiaurės tundroje, užkastų be kapo žymės,

mirusių tremtyje, ir niekas jų neprisimins. Tie, kuriems po „tautų tėvo“ Stalino mirties apie 1956 metus pavyko sugrįžti namo, su širdgėla pamatė – Lietuva nebe ta, kokią paliko. Daugelis žmonių, išvarginti amžinos baimės dėl savo ateities, praradę viltį, jau buvo tapę bevalėmis nusižeminimo aukomis.

Prisimindamas pokalbius su majoru Semaška-Liepa, tikiu – komunizmą, kuriuo apnuodyta ir mūsų tauta, pasaulis persirgs kaip marą. Atsities Lietuva, nors tarp nesibaigiančių pasaulyje karų ir „išvadavimų“ mums nuolat tektų rinktis rezistenciją.

Užsispyręs žemaitis Steponas Grybauskas

Mes susipažinome saulėtą gegužės dieną Palangoje. Sužavėjo buvęs Žemaičių legiono partizanas Steponas Grybauskas santūrumu, žiniomis, savitu įvykių vertinimu ir per okupacijos negandų metus išsaugotu tikėjimu Lietuvos ateitimi ir laisve. Jis prašneko ne apie išvargtus vargus, bet apie tai, kas labiausiai sužeidė sielą:

– Aš kilęs iš neturtingos šeimos, neturėjau jokio nekilnojamojo turto, o tokių aštuoniolikmečių, išėjusių partizanauti, buvo tūkstančiai. Ir tūkstančiai jų žuvo kautynėse su

galingu priešu arba, nenorėdami išduoti draugų, apsupti rusų kariuomenės, patys susisprogdino bunkeriuose, nusišovė.

Mano jaunystės metų vyrai į kovą su gausia okupantų armija ėjo ne dėl portfelių ar gerai apmokamos tarnybos, ne dėl dvarų turto. Mes visa siela mylėjom Tėvynę. O jei žuvę partizanai – savanoriai šiandien prisikeltų ir pamatytų dabartinę Lietuvą su visai kitokia kasdienine kova dėl privilegijų, grumiantis, kas greičiau ir arčiau pripuls prie valdžios, prie tautos sukurtų gėrybių lovio ir kas daugiau iš jo išgriebs, nemanau, kad už šitokią Lietuvą jie norėtų pakartoti savo žygdarbius.

Klausausi užsispyrusio žemaičio ir klausiu: negi lengviau buvo tada, kai specialieji Sokolovo smogikų provokatorių būriai, aprengti Lietuvos kariuomenės uniformomis, plėšė ūkininkus ir žudė šeimas partizanų vardu? Tačiau Steponas Grybauskas sako, kad ant svarstyklių dėti nieko negalėjo, nes kitaip gyventi nebūtų įstengęs. Jo gyvenimas – kova. Garbinga kova sporto aikštelėje, kova su ginklu už laisvę, kova už teisę jaustis žmogumi net lageriuose.

– Mokiausi Telšių gimnazijoje. Mėgau sportines kovas ir su didžiausia pagarba menu savo mokytoją Andrių Čiurinską. Kai savo akimis pamačiau Rainių miškelio kankinius, nuo tos akimirkos tolesnis mano gyvenimo kelias buvo nulemtas. Kova ir tik kova! Už mokytoją Andrių Čiurinską, už sportinių varžybų draugus Hermenehildą Žvirzdiną ir Zenoną Tarvainį, kartu su mūsų mokytoju nu-

kankintus Rainiuose, už mano pažemintą, praradusią viltį tautą... Džiaugiausi iš visos širdies, kai vokiečiai išvijo iš Lietuvos bolševikus. Tačiau kai jie išvaikė Lietuvos laikinąją vyriausybę, ne mažesnis pasipriešinimas širdyje kilo ir rudajam okupantui.

Buvau pažįstamas su atsargos pulkininko Prano Budraičio sūnumi, dažnas svečias jų namuose. Apie LLA organizaciją jau buvau girdėjęs, kai pulkininkas pasiūlė tapti jos kariu. Net neabejojau, privalėjau būti kovotojų už laisvę gretose. Gavau iš pulkininko šešto kalibro moterišką pistoletą ir labai didžiavausi šia dovana.

Labiausiai rūpėjo šeima – keturi broliai ir dvi seserys. Kad vokiečiai jų neliestų, o aš pats turėčiau dokumentus, leidžiančius visur važinėti, stojau į reicho darbo tarnybą. Tai man leido kurį laiką laisvai dirbti pogrindžio darbą, nukreiptą prieš vokiečių okupaciją Lietuvoje. Tik gaila, neilgai tuo dokumentu pasinaudojau. Gavau įsakymą vykti į Vokietiją darbams. Išgelbėjo Telšių miesto vyriausiasis gydytojas Plechavičius, pasiūlęs išsisukti operacijos priedanga. Buvau visiškai sveikas, tačiau atsiguliau ligoninėn anginos operacijai. Deja, tai manęs neišgelbėjo. Mano draugas, su kuriuo kartu žaidėme futbolo komandoje, pranešė, jog į policiją atėjęs raštas, kad būsiu išvežtas į Vokietiją. Nuo to laiko teko gyventi be dokumentų, slapstytis. Nebuvo sunku, nes bičiuliai visada man pranešdavo apie vokiečių rengiamas jaunuolių gaudynes darbams į Vokietiją. Panašiai lyg zuikiai gyveno ir kiti mano draugai sportininkai: Nakutis, Šilinskas, Pakriaušis. Slapstydamiesi nuo išvežimo Vokietijon, sulaukėme 1944 metų, kai buvo paskelbta apie generolo Povilo Plechavičiaus

formuojamą savisaugos rinktinę. Kadangi buvo žadama, jog ši rinktinė bus naudojama tik savigynai ir tik Lietuvos viduje, jaunimas aktyviai ėjo savanoriais. Generolu Plechavičium vyrai pasitikėjo. Taip atsidūriau savisaugos daliniuose. Gavome netgi ginklų su keliais šoviniais, bet apginkluoti mus kaip derėtų vokiečiai bijojo. Pagaliau, kai pažeidus susitarimą Plechavičius buvo vokiečių suimtas, mes suspėjome išsiskirstyti. Aš labai greit pasiekiau Platelių miškus. Kartu su bendraamžiais mokėmės LLA surengtose partizaninės kovos mokymo pratybose.

Stengėmės padėti vietiniams ūkininkams. Kartą, kai vokiečiai bandė pagrobti ūkininkų galvijus Gintališkėje, mes pasipriešinome. Įvyko susišaudymas, vokiečių policininkai pasitraukė. Priartėjo frontas, vokiečiai bėgo. Mūsų šeima susirinko Naujamiestyje pas senus bičiulius Sušinskus. Netikėtai atvažiavę gaisrinės mašina pažįstami pasiūlė drauge trauktis į Vakarus. Aš nutariau likti Lietuvoje, nes taip supratau savo pilietinę pareigą. Tada ir motina atsisakė važiuoti. Visokiais būdais ją įtikinėjau, kad kuo greičiau išvažiuotų: pažadėjau, sutvarkęs kai kuriuos reikalus, ją pasivyti. Tai buvo šventas melas, bet kitos išeities nemačiau. Žinojau, kad nelygioje kovoje su dviem okupantais man maža vilties išlikti gyvam, bet būtų ramiau žinant, jog šeima dėl manęs nenukentės. Atsisveikinau su visais. Ypač sunku buvo skirtis su mažiausia dvejų metukų sesute Aldonėle, kurią visi labai mylėjom. Mano artimieji sėkmingai pasiekė Ameriką, tėvukai ten ir mirė, sulaukę garbingo amžiaus. O aš vėliau, kentėdamas lageriuose, bent jau žinojau, kad jie saugūs.

Vienas mano brolis – Aleksas pateko į Tėvynės apsaugos

rinktinę, kuri pasipriešino Raudonajai armijai prie Sedos. Tada labai daug mūsų karių žuvo. Brolis išliko gyvas, tačiau sunkiai išgyveno draugų netektį. Manau, jog kautynės prie Sedos, tapusios tikra tragedija, buvo didelė klaida, beprasmė karių žūtis. Partizanaudami, būdami pogrindyje, kariai būtų daugiau padėję Lietuvai.

Mes kartu su Henriku Petkevičiumi Platelių miškuose organizavome pogrindžio veiklos tinklą, rimtai rengėmės partizaninei kovai. Greit žuvo pirmieji man labai artimi ir gerbiami žmonės: pulkininkas Pranas Budraitis, jo sūnus Edvardas, kapitonas Ignas Kontrimas pateko į rusų pasalą, važiuodami į Žarėnus. Tik vėliau sužinojome, kad Telšių batsiuvio Medecko sūnus Edvardas susidėjo su rusų partizanais ir jam padedant buvo surengta pasala pulkininkui Pranui Budraičiui. Tuojau po karo batsiuvys Medeckas tapo Telšių KGB viršininku, nors mokėjo tik pavardę pakeverzoti. Tokio mokslo kagėbistų tarnui užteko.

Labai norėjau apsaugoti savo jaunesnį brolį. Jis kurį laiką slapstėsi pas mamos seserį Karklėnų bažnytkaimyje, Kupšelių kaime, bet ten jį sučiupo enkavėdistai, gaudydami vyrus į Raudonąją armiją. Prievarta paimtas okupantų kariuomenėn, pratarnavo apie šešerius metus.

Baigiantis karui, apie Žarėnus būrėsi partizanų pulkai, ruošėsi organizuotai kovai su bolševikais. Gyveno vyrai šaltuose ir drėgnuose bunkeriuose, ne vienas susirgo, buvau priverstas kurį laiką gydytis ir aš...

Visoje pafrontėje jau siautėjo „Smerš“ bei kiti specialiosios paskirties enkavėdistų daliniai. Aš vis dar gydžiausi, gyvenau netoli Plungės pas vietinį kleboną, pasidirbęs pasą

Stepono Lokio pavarde. Bet neaplenkė enkavėdistai ir klebonijos: aš buvau suimtas, kaip įtartinas asmuo.

Nuvežė visus suimtuosius į Plungę, sausakimšai sugrūdo į rūsį. Šiek tiek patardę, apspardę, atrinko jaunus vyrus ir visus išvežė į Telšius, o ten suvarė į žydų sinagogos antrą aukštą ir įkalino. Langai aklinai užkalti lentomis. Iš čia vyrai jau buvo skirstomi: vieni – į kalėjimą, kiti – į KGB rūsius, o treti – į Raudonąją armiją. Mane daugelis Telšiuose pažinojo kaip sportininką, o pamatę pasą svetima pavarde tikrai būtų supratę, jog partizanauju.

Kol kiti suimtieji beviltiškai dairėsi ir laukė, kas bus, Steponas Grybauskas žliaugiant prakaitui visą naktį ardė lango grotas. Sukaupęs visas jėgas, laužė po gabalėlį mūro sienos. Paryčiui metalinės grotos pasidavė, pavyko išstumti langą. Šokęs iš antro aukšto, tiesiai ant sargybinio užkrito. Šis partrenktas negreit atsikvošėjo, o kai ėmė iš automato tratinti į visas puses, Steponas jau toli buvo nubėgęs.

– Gyvenimas – dovana, kurią mes leidžiam iš savęs atimti kvailiams. Aš šitos Dievo dovanos niekam niekada be kovos neleidau atiminėti. Gal todėl miškas tapo mano namais...

Partizano kelią lydi rizika, o dažnai ir jaunatviška drąsa. Pamenu, kaip mudu su Henriku Petkevičiumi pagrobėme karinį sunkvežimį su maisto produktais. Ėjome mudu su užduotimi į Kunigaikštinės mišką. Jau švito, kai pamatėm iš toli slenkant rusų kariuomenės dalinį. Užsukę pamiškėn pas mūsų ryšininkę, sužinojome, kad miškas jau kelinta diena supamas rusų kareivių, enkavėdistai važinėja po sodybas ir atiminėja maistą. Mes su Henriku pasislėpėm krūmeliuose,

iš kur gerai matėsi, kas vyksta aplinkui. Sulaukėm prietemos. Matėme, kad pakrautą mašiną kareivis nuvairavo į netoliese esančią sodybą. Kitas kareivis sėdėjo viršuje ant dėžių. Supratome, jog tai ir bus iš ūkininkų atėmę maistą raudonarmiečiai. Ilgai nesvarstę, nusprendėme mašiną su maistu atimti. Kai mašina sustojo, o išlipęs vairuotojas ir antrasis kareivis nuėjo į sodybą, puolėme jiems iš paskos. Įšokom vidun. Matyt, jie pagalvojo, kad mūsų esama daugiau, ir pakėlė rankas aukštyn. Henrikas stovėjo su automatu, pasiruošęs šaudyti, o aš su pistoletu įvariau antrąjį kareivį mašinon. Nedaug žodžių mokėjom rusiškai, bet raudonarmiečiai suprato, jog bus nušauti, jei priešinsis. Sėkmingai nuvažiavome į Kunigaikštinės mišką: rusai, matę mus iš toli, nieko neįtarė ir nestabdė. Saviškių arti irgi nesimatė. Arčiau privažiavę, davėme sutartą signalą saviškiams. Bet ir po signalo jie ilgai nepasirodė: mat partizanai mašinų neturėjo, todėl elgėsi labai atsargiai. Kiek palaukę išvydome patį vadą kapitoną Kazį Juozaitį su keliais partizanais. Jie labai nudžiugo, išvydę tiek daug maisto. Nežinia kelis kaimus rusai buvo apiplėšę, kol prikrovė mašiną gėrybių. Tokiu sunkiu metu maisto ir partizanams labai reikėjo.

Savo belaisviams paaiškinom kaip mokėdami, kad jie visiems pranešty, jog už ūkininkų prievartavimą, plėšika-vimus šaudysim.

Sočiai pavalgę, išėjome, nes mudu su Henriku turėjome nueiti į štabo bunkerį. Temstant priėjome Plungę. Kad būtų greičiau, nusprendėme drožti tiesiai per miestelį, nesukdami aplinkui. Miestelis pilnas žmonių, sutikome ir kariškių, ir

milicininkų, tačiau mūsų niekas nestabdė. Neįtarė ar vengė susišaudymo? Juk nebūtume savo gyvybės veltui atidavę. Žinoma, tai buvo neapdairus, jaunatviškas pramuštgalviškumas. Vėliau girdėjome šnekas, jog žvalgai ėjo per Plungę ir artimiausiu metu partizanai puls miestą. Sujudo kariuomenės daliniai Plungėje, priplūdo enkavėdistų, partizanus sutikti ruošėsi milicija. Gaila, kad tik tiek baimės okupantams įvarėme, nors patys neleistinai rizikavome.

Jaunystė daug galėjo. Pamenu, kaip netoli Milvertų gyvenvietės Babrungo upės skardyje Stasys Milvertas, Henrikas Petkevičius ir aš iškasėme ir įrengėme puikų bunkerį. Visą savaitę dirbome naktimis. Bunkeryje buvo du kambariai ir atsarginis išėjimas kitoje skardžio pusėje. Gaila, kad man pačiam tuo bunkeriu pasinaudoti neteko, bet... gal mūsų darbas pasitarnavo kitiems?

Pagrindinis Žemaičių legiono štabo bunkeris buvo Skirpsčiuose, Pocių sodyboje. Netoli buvo ir kita sodybėlė, pro kurią ėjo siauras takas ir į mūsų namelį. Jeigu tik tolumoje pasirodydavo nepažįstamas įtartinas keleivis, mums sodybos šeimininkai pranešdavo užklijuodami ant lango baltą popieriaus lapą. Tada visi slėpdavomės bunkeryje. Namelio asla buvo iš gerai suplūkto molio, įėjimas į bunkerį – pasienyje, o ant jo užstumta lova. Sulipus į bunkerį, mūsų senukai šeimininkai užlygindavo šluotele angos plyšelius, užstumdavo lovą. Rusai ne kartą namelyje darė kratas, išbadė aslą, tačiau bunkerio neaptiko. Apie ateinančius stribus ir kareivius pranešdavo mūsų geriausias sargas – šuo, labai jų nemėgęs. Turėjome ir atsarginį išėjimą iš bunkerio į kiemą.

Kai Raudonoji armija vis labiau spaudė vokiečius ir aiškiai matėsi, kokia bus karo baigtis, vokiečiai staiga suprato, jog turim bendrą priešą, ir stengėsi padėti mūsų partizanams.

1945 metų pradžioje Platelių miškuose vokiečiai parašiutais iš lėktuvo išmetė krovinį partizanams. Man drauge su kitais būrio vyrais teko jį priimti.

Buvo šalta žvaigždėta naktis. Miško aikštelėje sukūrėme kelis laužus ir laukėme lėktuvo. Sutartu laiku iš toli pasigirdo zenitinių pabūklų šaudymas, danguje matėsi baltų dūmų kamuoliai, o netrukus, lėktuvui perskridus fronto liniją, pamatėme, kad jis jau suka ratą virš mūsų ir meta krovinius. Tada išmetė keturis krovinius, pritvirtintus prie parašiutų, nusileido ir partizanas slapyvardžiu Šalna.

Konteineriuose radome daug rusiškų pinigų, automatų, pistoletų, šovinių, drabužių ir kariškos aprangos. Viena dėžė buvo pilna įvairių dokumentų, pasų, karinių bilietų, pažymėjimų, įvairių herbų antspaudams, visko, ko reikia gaminant dokumentus. Lėktuvų siuntas mes priėmėme du kartus. Antrą kartą parašiutais nusileido ir Rytų Prūsijoje parengti kovotojai – Adolfas Kubilius, radistas Algis Šertvytis, Šarūnas Jazdauskas, Jonas Dūda, Sergejus Semsis. Jie greit užmezgė ryšius su pogrindžiu: toje veikloje dalyvavome ir mes su Henriku Petkevičiumi. Iš pradžių mūsų radistas Šertvytis, saugomas partizanų, perdavinėdavo žinias iš įvairių miško vietų, bet greit pernelyg įsidrąsino: kasdien klausydavosi radijo pranešimų iš užsienio ir informuodavo mus, kas kur vyksta. Jis gerai mokėjo vokiečių ir lenkų kalbas, dirbo su įvairia ryšių tech-

nika, išmanė žvalgo darbą, tačiau ir jam, ir mums visiems trūko žinių apie partizaninės veiklos taktiką. Štabas žlugo, ir dėl to galime kaltinti tik save: 1945 metų pavasarį netoli Skirpsčių kaimo patekome į rusų pasalą.

LLA Žemaitijos štabas žlugo, tačiau išlikusieji dirbome toliau. Buvau veiklus žmogus, daugelį rimtų sprendimų priimdavau staiga ir ryžtingai. Kai netoli Alsėdžių suėmė štabo vadą Adolfą Kubilių, aš pasiūliau nedelsiant pulti Alsėdžius ir vadą išlaisvinti. Tačiau bičiuliai mane atšaldė: tikslesnių žinių neturėjom, buvo suabejota, ar vadas dar neišvežtas į Telšius ar Vilnių. Aš buvau įsitikinęs, jog sumaniai veikiantis, gerai ginkluotas partizanų būrys, staiga užpuolęs netgi Telšių kalėjimą, galėjo tikėtis pergalės. Už visus labiau abejojo Šarūnas Jazdauskas, sakydamas, jog turėsime daug aukų, be to, nesame tikri, ar Kubilius tebėra Telšių kalėjime. Beje, mūsų štabe lankėsi pasiuntinys iš Vilniaus, siūlęs susivienyti visos Lietuvos partizanams, vadovaujant centrui sostinėje. Tik vėliau paaiškėjo, jog tai buvo provokatorius, siųstas Lietuvos partizanų išdaviko Juozo Markulio.

Visada jaučiau didelį polinkį menui, domėjausi tapyba ir grafika, tik nenumaniau, kaip man šis polinkis pravers gaminant partizanams pasus bei kitus reikalingus dokumentus. Už šį darbą man partizanai suteikė Sekretoriaus slapyvardį. Vėliau per tardymą sunkiai įtikinau „šviesias" saugumo galvas, jog Sekretorius – tik raštininkas, o ne kokios nors partijos lyderis.

Partizanų judėjimą palaikė ir šelpė dvasininkai, todėl saugumiečiai ypač stengėsi įvairiais būdais užverbuoti kunigus. Turima žinių, jog Telšių vyskupijos prelatas Juodaitis

dar 1944 metais irgi buvęs saugumo užverbuotas. Vyskupas Vincentas Borisevičius, rėmęs partizanus ir palaikęs ryšius su Telšių kunigais, jo neįtarė ir nesisaugojo, gal dėl to nukentėjo ir pats, ir žemaičių partizanų štabas. Juk štabo vadas Kubilius irgi buvo suimtas po susitikimo kurijoje. Štabo vietą per Juodaitį saugumiečiai galėjo žinoti tik apytikriai, nes vadas štabo buveinės neišdavė.

Į daugelį klausimų dar teks atsakyti pokario istorijos tyrinėtojams, jeigu tik bus surasti saugumo archyvų dokumentai, užverbuotų asmenų bylos. Žinant, kokių žiaurių kankinimo būdų imdavosi saugumiečiai, tardydami suimtuosius, būtų neteisinga smerkti tuos, kurie kankinimų neišlaikė. Kas kita – išdavikai, dirbę okupantams už pinigus ir įvairiais privilegijas.

Buvo pats balandžio polaidis, kai sužinojome, jog suimtas Adolfas Kubilius. Vadovaujami Šarūno Jazdausko, kuris pakeitė Kubilių, mes skubiai išsikėlėme iš štabo bunkerio į kitas vietas miške. Palaukėme savaitę, atrodė ramu, todėl nutarėme eiti dviem grupėmis į štabo bunkerį: reikėjo paimti paliktus daiktus, radijo siųstuvą, štabo dokumentus. Grupėje su manimi buvo Algis Šertvytis, Liudas Raudonis, Onutė Každailienė ir partizanas slapyvardžiu Zoro. Jo pavardės aš nežinojau. Kitoje grupėje ėjo kapitonas Darbutas, kapitonas Bronius Kauneckas, Šarūnas Jazdauskas.

Ėjome labai atsargiai, prisiartinome iš tos namelio pusės, kur pievoje augo reti medžiai, leidę mums šiek tiek prisidengti. Atėjome iki arimo ir sustojome. Įsiklausėme: Skirpsčiuose buvo įtartinai ramu, net šuo nelojo. Tada Liudas Raudonis nuėjo pirmas apsižvalgyti. Bet net nepriėjęs

Zigmas Daulenskis-Sidabro Kulka. 1944 m.

Partizanų dienos proga Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus Vyčio Kryžiaus ordinu apdovanojo Žemaičių legiono žvalgybos skyriaus viršininką Algirdą Šertvytį-Šurkų. Nuotraukoje iš kairės: Alvydas Semaška, Žemaičių legiono partizanai Steponas Grybauskas, Algirdas Šertvytis ir LR Prezidentas Valdas Adamkus. 1999 m. liepos 6 d.

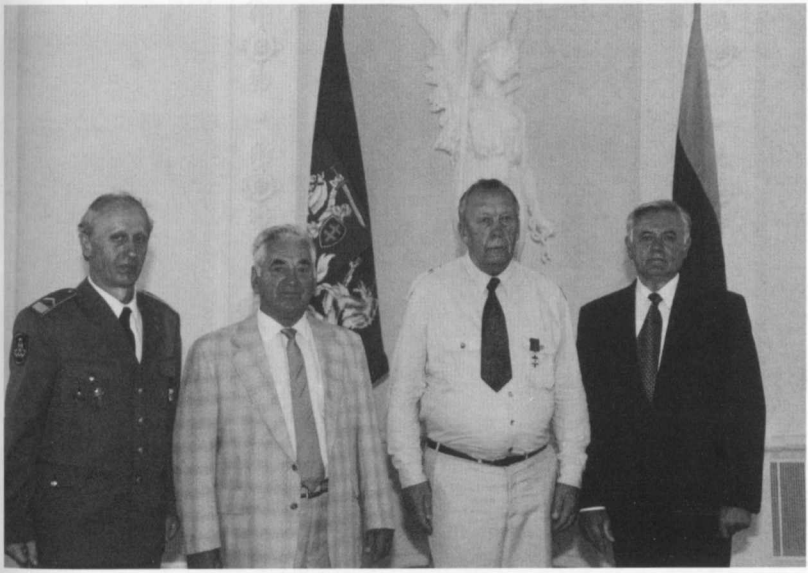

Vaclovas Eidimtas. 1945 m.

Kęstučio apygardos Sakalų būrio vadas Justinas Garšva (kairėje) ir Vietinės rinktinės savanoris Kazimieras Giedraitis prie paminklo Veliuonoje ir jos apylinkėse žuvusiems partizanams

Jonas Eidiejus-Sakalas (kairėje) ir Vacys Stočkus-Artojėlis. 1949 m.

Kazys Lukošius

Jadvyga Malūkaitė

Kardo rinktinės Sakalo būrio partizanai. Iš kairės: Vacys Stočkus, Valius Paulauskas, Liudas Petrikis, Steponas Stanius, Alfonsas Rancas, Kazimieras Skirpsna (?). 1949 m.

Vacys Stonkus-Uosis prie Panevėžio ligoninės. 1947 m.

Prie Akmenos upės Penkininkų malūno užtvankos (Kretingos r., Bajorų k.), į kurią būdavo sumetami nužudytų partizanų kūnai. 1947 m.

Iš kairės: Palys Galdikas, Jadvyga Malūkaitė-Petkevičienė ir Jonas Petkevičius Orvidų sodyboje

Andrejus Sacharovas (penktas iš dešinės) Vilniuje S. Kovaliovo teismo dienomis. 1975 m.

Paminklas Žemaičių legiono partizanams Mosėdyje. 1999 m.

namelio jis apsisuko bėgti atgal. Pasigirdo automato šūviai. Mes pradėjome atsišaudyti. Staiga Šertvytis sušuko, jog sužeistas į koją. Aš likau pridengti, kai kiti partizanai vedė viena koja šokuojantį Šertvytį miško link. Atsišaudėme, nors sunku buvo įžiūrėti, iš kur šaudoma į mus: automatų ugnis prapliupo staiga iš visų pusių. Be abejonės, enkavėdistų dalinys jau laukė mūsų pasislėpęs. Per susišaudymą nespėjau pamatyti, kur dingo Onutė Každailienė.

Kareivių, matyt, buvo daug, šaudė be paliovos, mus išgelbėjo tik naktis. Kai pamačiau, kad mūsų radistas jau netoli miško, skubiai ėmiau trauktis ir aš. Bėgdamas peršokau patvinusį griovį ir išvydau vandenin įsmukusią Onutę. Padėjau jai išlipti iš gilaus griovio. Vos spėjau pasakyti: „Bėk, aš tave pridengsiu!“, kai į mus uraganu vėl prapliupo automatų ugnis.

Bėgo Steponas per klampų arimą, genamas kulkų, vydamas šalin nelabą mintį: juk išdavė... savi! Už partizanų galvas kažkas gavo prakeiktus pinigus, o Steponas vis dar tikėjo lietuviais. Ir dabar tiki, nors buvusieji ir esantieji valdžioje atsuko partizanui nugarą. Tačiau jis vis tiek tiki aukos šventumu ir tautos atgimimu.

– Tikrai galvojau – gyvi neištrūksim, – pasakoja toliau Steponas Grybauskas. – Po kurio laiko atslinkau prie Onutės: matau, ji guli ant arimo parkritus.

– Ar tu gyva? Nesužeista? – paklausiau.

– Gyva, gyva... Tik jėgų nebeliko bėgti...

– Šliaužk į mišką, aš – paskui tave.

Neilgai galėjau ją dengti, baigėsi šoviniai. Miškas, lai-

mei, buvo jau netoli. Negalėjau atsilikti nuo draugų, nes aš nežinojau šiame miške esančių bunkerių. Visai arti miško išgirdome, jog vėl prasidėjo šaudymas, matyt, į mūsų antrąją grupę. Jie ėjo tiesiai prie namelio, nepasiuntę pirma žvalgo, ir susidūrė su enkavėdistais. Partizanai metė į juos tris granatas ir pabėgo. Tačiau per susišaudymą žuvo Bronius Kauneckas, o sunkiai sužeistą Darbutą paėmė enkavėdistai. Paskui jį nuteisė mirties bausme. Žuvo nemažai ir rusų kareivių.

Nepasiėmėm nei radijo stoties, nei daiktų iš bunkerio, nors slėptuvės enkavėdistai neaptiko: bunkerį surado daug vėliau, visai atsitiktinai.

Skubiai traukėmės į Kunigaikštinės miškus. Trise – Jazdauskas, aš ir dar vienas partizanas, kurio pavardės nežinau, nuėjome į bunkerį Platelių miške, kur pagal susitarimą turėjo atvykti dar penki partizanai ir toliau žygiuoti kartu su mumis. Po patirtų pavojų bunkeryje dieną sumigome. Vakarop išgirdom bildesį ir šūvius netoliese. Ant mūsų bunkerio dangčio buvo pasodinta eglaitė. Atsargiai pakėlę dangtį, pamatėme, jog tiesiai viršum bunkerio jau vaikšto rusų kareiviai ir dairosi aplink. Sėdim ir mąstom, ką daryti. Nusprendėme visai sutemus išlįsti. Jazdauskas turėjo paslėpęs bunkeryje rusų kareivio uniformą, o mes buvome apsirengę civiliškai. Beje, Jazdauskas mokėjo keliolika žodžių rusiškai. Nutarėme: eisim, jeigu mus užkalbintų – šaudysim. Vis tiek kitaip į Kunigaikštinės miškus nepateksim. Išėjome, su nakties oru įkvėpę drąsos. Mūsų nuostabai, perėjome visą rusų stovyklą ir niekas neužkliudė, neužkalbino. Sargybiniai snaudė arba šildėsi prie mažo lauželio, o pamatę Jazdauską su rusiška uniforma tikriausiai palaikė savu. Jau

beveik praėjome stovyklą, kai staiga sargybinis iš toli šūktelėjo: „Stoj! Kto idiot?“ – Stok! Kas eina? O Jazdauskas nesustodamas garsiai atsiliepė: „Svoji! Svoji!“ – Savi! Savi! Kartais ir keli svetimos kalbos žodžiai praverčia. Tačiau kai išėjome iš kariuomenės dalinio užimtos teritorijos ir susėdome po egle atsipūsti, pajutom, jog nuo įtampos esame šlapi, nors gręžk! Prakaitas kūnu srovele tekėjo. Likome gyvi, pasiekėm Kunigaikštinės miškus, nors kiekvieną sekundę galėjome žūti.

Nors viską atlaikė – alkį, pavojus, kūną persmelkiančią bunkerių drėgmę, slogaus žinojimo, jog mirtis – už nugaros, akimirkas, bet nepajėgė Steponas be širdgėlos žiūrėti į krintančius nuo kulkos draugus. Klaiku, kai zvimbiant kulkoms pamatai, kaip nubąla sužeisto kraujuojančio kario veidas, ir išgirsti paskutinį draugo prašymą: „Pribaik mane, nepalik gyvo...“

– Antžmogiškų jėgų man suteikdavo dainos žodžiai, skirti motinai: „Sugrįšiu, brangi mamyte. Žirgelis štai lydės mane... Sugrįšiu, brangi žemė liks laisva“. Magiška daina suskambėdavo mintyse, padėdama beviltiškai sunkią valandą.

Kunigaikštinės miškų gilumoj partizanų stovykloje jau radome kapitoną Kazį Juozaitį. Pas žemaičių partizanus atvyko majoras Jonas Semaška, palikęs man gilų įspūdį, suteikęs visiems vilties. Gražus jaunas karininkas, turintis didžiulį karinį patyrimą, pakerėjo mus nuoširdumu, konkrečia argumentuota kalba. Tai buvo žmogus, kokio mums labiausiai reikėjo, kokių stokojome jau pačioje partizaninio karo pradžioje. Kadrinis karininkas, kovojęs sunkio-

mis sąlygomis Rytų fronte, mums buvo narsumo pavyzdys. Netrukus pasitaikė proga įsitikinti jo sugebėjimais ir drąsa.

1945 metų vasarą didelis partizanų dalinys ilsėjosi po žygio miške. Buvo labai graži saulėta diena. Vieni, išsirengę iki pusės, džiaugėsi saule ir šiluma, kiti valė ginklus, taisė aprangą, pasakojo žinias, naujienas, kurias gavome iš ryšininkų. Niekas nesitikėjo staigmenos, nes vietovė buvo saugi, toli nuo okupantų kariuomenės įsikūrimo vietų. Staiga atbėgęs sargybinis pranešė, jog pasirodė šimtas ar daugiau rusų kareivių, kuriuos partizanų stovyklos kryptimi lydi stribai. Išklausęs pranešimą, majoras Semaška pasakė: „Dešimt savanorių – su manimi!“ Kapitonas Juozaitis bandė prieštarauti, įtikinėjo, jog reikės daugiau žmonių, juo labiau kad savanorių, pasiryžusių sutikti okupantų dalinį miške, atsirado pakankamai. Semaška šyptelėjo ir labai ramiai paaiškino, jog didesnis partizanų skaičius šiuo atveju jam tik trukdys, o dešimt smarkių vyrų, kokiais jis mus laikė, bus kaip tik tiek, kiek reikia. Daugiau niekas neprieštaravo. Pakluso. Nustebome supratę, kad majoras jau gerokai susipažinęs su vietove, miško keliukais ir kirtimų ruožu, žinojo, kur kas yra.

Į tą dešimtuką pakliuvau ir aš. Majoras mums trumpai paaiškino užduotį, kautynių planą ir griežtai įsakė pradėti šaudyti tik po jo paleistos trumpos automato serijos. Jis išvedė mus žvalgų nurodyta kryptimi. Kvartalinių linijų sankirtoje buvo aukštoka kalva, apaugusi medžiais, o už jos – retais žemaūgiais krūmokšniais sužėlusi miško pieva. Mes

žygiavome nesislapstydami, sutelkę dėmesį, sekdami kiekvieną vado judesį. Atėję į pakalnę, pamatėme rusus. Semaška įsakė: „Paskui mane!“ Bėgte pasitraukėme, o raudonarmiečiai, išvydę, kad mūsų tiek mažai, puolė vytis ir šaudyti. Mes perbėgome linijų sankirtoje esančią aikštelę ir pagal komandą išsiskirstėme pamiškėje kas 5–6 metrai vienas nuo kito medžių priedangoje. Rusai, pametę mus iš akių, stabtelėjo. Vienas, matyt, jų vadas, ėmė mosuoti rankomis, komanduoti kareiviams. Aš atsiklaupiau prie medžio, iš kur viskas matėsi lyg ant delno. Tik dabar supratome, kokią pasalą okupantams surengė Semaška. Susiorganizavę kareiviai puolė kalvos kryptimi, bet jie mūsų nematė ir tikrai negalėjo nujausti, kiek dar partizanų yra miške. O patys buvo gerai matomi iš tolo. Kai jie priartėjo ir liko kokių 5 metrų atstumas, Semaška automato serija davė komandą šaudyti. Iš visų pusių pasigirdo automatų kalenimas, tarp rusų kilo panika. Jų iš karto krito nemažai, nes mūsų pozicija buvo kur kas saugesnė, o jie atsidūrė plikoje, matomoje vietoje. Griūdami vienas per kitą, jie pasileido bėgti atgal. Mes dar norėjome juos pagąsdinti, tačiau Semaška mus sulaikė, pasakęs: „Tegul bėga, gal ir kitiems pasakys, jog nereikia kišti nosies į mišką“. Tuokart savo šaltakraujiškumu, įžvalgumu jis mums paliko neišdildomą įspūdį. Partizanai apie jį kalbėjo, jog tai žmogus, kuriam neįmanoma nepaklusti. Ir paklusdavo visi būtent dėl jo proto, patyrimo kautynėse, drąsos ir pagarbos partizanui. Jeigu būtume tokių vadų turėję nuo pat partizaninio karo pradžios, gal nebūtų buvę šitiek daug aukų?

Po trumpų kautynių vyrai surinko iš kovos lauko kritusių rusų kareivių ginklus ir medalius, kurių galėjo

prireikti maskuotei. Aš sugebėdavau visas jėgas sutelkti kautynėms, nesutrikti sudėtingomis aplinkybėmis, nepanikuodamas rizikuoti, pasitikti neišvengiamus pavojus, gal ir žūti drąsiai su sportine ištverme, tačiau negalėjau be skausmo žiūrėti į nukautą kareivį, netgi okupantą, nors gyvenimas man lėmė pamatyti ir gyvus lavonus, ir žmones be sielos...

Netrukus mūsų žvalgai pranešė, kad Kunigaikštinės miške sustojo didžiulis okupantų dalinys, steigiama nuolatinė rusų kariuomenės stovykla. Iki šiol mes veikėme stambiais būriais, organizuotais Lietuvos kariuomenės pavyzdžiu. Dabar padėtis tapo sunkesnė, nes okupantai ruošėsi masiškai naikinti partizanus. Po Berlyno kapituliacijos iš frontų atitrauktą kariuomenę rusai įkurdino Lietuvos miškuose. Reikėjo keisti ir partizaninės kovos taktiką. Iš vokiečių nebegalėjome tikėtis paramos ginklais bei amunicija. Apie tai ir prašneko majoras Semaška, gerai išanalizavęs partizanų būrių galimybes išsilaikyti. Perėmęs vadovavimą Žemaičių legionui, jis įsakė mums išsiskirstyti po du tris žmones, pas pažįstamus ūkininkus įsiruošti gerus bunkerius ir pralaukti, kol rusai išves iš miškų kariuomenę. Tik tada vėl jungtis į būrius. Jauniems, kurie vokiečių okupacijos metais netarnavo vokiečių įstaigose, liepė legalizuotis ir palaikyti ryšius per punktus iki vado nurodymo. Žinau, kad Semaška kažkokiu būdu pasirūpino ir tais, kurie dar neturėjo reikalingų dokumentų, tačiau primygtinai visiems patarė legalizuotis slapta. Mes šešiese nutarėme tuojau paklusti vado įsakymui, nes turėjome didesnę tikimybę neužkliūti okupantų valdžiai. Beje, labai nenoriai paklusome majoro Semaškos įsakymui palikti ginklus. Pirmasis ir

pasipriešinau. „Tai ką, – sakau, – majore, be ginklo mane kiekvienas pirmas sutiktas ruselis ar stribas paims!“ O majoras atsakė: „Paklausyk, berneli. Tu kur kas daugiau Lietuvai naudos atneši būdamas gyvas ir laisvas. Mūsų laikas miške būti baigiasi...“

Tada mums atrodė, jog Žemaičių legiono vadas tik saugo mūsų jaunystę ir gyvybę, o jis ruošėsi ilgai rezistencinei veiklai. Liūdnas buvo mūsų atsisveikinimas, santūrus, vyriškas. Stengėmės neparodyti, jog nujaučiame, kas laukia likusių miške.

Netoli Plungės prie Babrungo upės buvo pagrindinis mūsų ryšių punktas, čia iš visų būrių ateidavo ryšininkai su žiniomis. Per tą punktą ir mes, išėjusieji legalizuotis, privalėjome palaikyti ryšius, gauti štabo vadovybės nurodymus, informuoti apie save.

Atsisveikinę su ginklais, palikę juos partizanams, kurie ryžosi likti miške iki mirties, išėjome – į Rietavo miškus, o iš ten į Šilutę. Mano bendražygis Gailius iš Šilutės išvyko į Rusnę, kur tikėjosi įsikurti. Man, atrodė, legalizuotis buvo lengviausia, mat jau buvau žinomas sportininkas ir daugelis mane pažinojo. Jau Šilutėje mane pamatę sportininkai pasiūlė darbą. Sutikau. Vos pradėjau dirbti, teko nuvažiuoti į Kauną atvežti sportininkams aprangos. Prieš kelionę Kaunan pirmiausia sugrįžau į Kunigaikštinės mišką ir iš ryšininkų sužinojau, jog kol kas jokių nurodymų iš vado nėra. Kaune mane atsitiktinai pamatė klaipėdiečiai sportininkai ir paprašė sužaisti Klaipėdos komandoje. Sėkmingai sužaidėme, ir po varžybų man pasiūlė dirbti Klaipėdos krepšinio komandos treneriu.

Grįždamas iš Kauno, vėl sustojau pas Gailių ir jam pranešiau, jog naujų žinių iš štabo negauta.

Patikėję žadama amnestija, iš Rietavo miškų išėjo daug partizanų. Jie padarė lemtingą klaidą, o kai suprato, buvo per vėlu ką nors pakeisti. Visiems reikėjo legalizuotis slapta, su padirbtais svetimais dokumentais ir jokiu būdu negrįžti į savo kraštus, kur visi vienas kitą pažindavo iš veido. Tačiau daugelis patikėjo okupantų vyriausybės pažadais suteikti buvusiems partizanams laisvę. Kaip skaudžiai jie apsiriko! Prasidėjo masiniai suėmimai, areštai, išdavystės. Nuėję pasiduoti partizanai buvo verčiami išduoti bunkerius, ryšių punktus, ryšininkus ir partizanų rėmėjus. Tie, kurie nesutiko okupantams dirbti, buvo kišami į kalėjimus, tremiami į Sibirą, kankinami. Tremtyje atsidūrė ir jų šeimos nariai bei artimieji.

Mano pasas greit buvo pakeistas į naują – sovietinį, tapau legaliu „tarybiniu" piliečiu.

Laukiau nurodymų iš majoro Semaškos, tačiau kol kas žinių nebuvo, nors aš, be baimės galėdamas važinėti po Lietuvą su sportininkais, tikrai būčiau buvęs naudingas likusiems miške.

Sportinės varžybos ir treniruotės kėlė nuotaiką, padėjo kaupti jėgas, mąsčiau, kaip dirbsime pogrindyje. Bet nė nepalepinusios manęs ilgiau, baigėsi katino dienos laisvėje. 1946 metų sausio 9 dieną mane suėmė.

Užgniaužiau širdyje apmaudą, neapykantą ir panieką, kad dėl vieno išdaviko sunkią minutę neišnyktų, neištirptų lyg rūkas meilė žmogui. Žinojau – enkavėdistai atėjo į Lietuvą sunaikinti mūsų fiziškai ir dvasiškai. Ir manau, jog

šitą darbą išmanė. Buvo sunku, labai sunku, bet pasaulyje, kuriame gyvenau ir gyvenu iki šiol, galėjau išlikti tik maištaudamas.

Areštavę manęs dvi savaites netardė, tik leido „netyčia" pamatyti, kaip atrodo kankiniai, išvedami iš tardymo kambarių, vertė mane girdėti smūgius, aimanas. Supratau: kagėbistai mane „nokino", tikėdamiesi palaužti dvasią. O kai, jų supratimu, jau „prisirpau" atviram pokalbiui, pasiūlė dirbti. Suprantama, jiems, saugumui. Nusivedė į salę, kur sėdėjo gal penkiolika visokiausio rango kagėbistų, uniformuotų ir civiliniais drabužiais aprengtų, pasakė, jog viską apie mane žino ir... viskas bus užmiršta, jeigu tik pats turiu proto. „Esi jaunas, geras sportininkas, paskui tave eina jaunimas, padėsi mums – išeisi į laisvę. Tave ant rankų nešios, nieko netrūks, pinigų turėsi. Matai, net plaukų tau nenukirpom, kad niekas nesužinotų, kur buvai... Pagailėk savo jaunystės ir nežudyk gyvenimo veltui. Juk kitaip Lietuvoje jau niekada nebus", – įtikinėjo mane.

Tylėjau ir klausiausi.

– Tyli? – paklausė.

– Mąstau...

– Ar ne per ilgai mąstai?

– Ne. Laiko neskaičiuoju, juk laikrodį jau atėmėt...

– Nesijaudink, sugrąžinsim.

– Ačiū.

– Tai ką sumąstei?

– Per draugų lavonus aš karjeros nedarysiu. Atsisakau jums dirbti.

– Kalėjime supūsi.

– Žinau. Verčiau kalėjime supūsiu, kaip žadat, bet išdaviku netapsiu. Ne man šitas kelias. Pripažįstu tik lygią, sportinę kovą.

– Dar pažiūrėsim, ką pasakysi rytoj.

Tučtuojau atėjo kirpėjas ir žirklėmis iškarpė man plaukus. Po to nuvarė į rūsį. Prasidėjo tardymas. Laikrodžio, žinoma, negrąžino.

– Mes viską žinom. Partizanavai.

– Ne, – bandžiau viską neigti.

– Betgi, pilieti, tave visi pažįsta!

– Gal ir pažįsta kaip sportininką.

Tuomet dar nežinojau, kad į jų nagus jau pakliuvęs Stasys Milvertas. Tardytojai man pasakė, jog „banditavau" Rietavo būryje, o per ryšininkes esą jau įkliuvę visi vyrai – tenykščiai „banditai".

Sakiau, kad nė vieno jų nesu matęs ir nepažįstu, mums nėra apie ką kalbėti. Tada atvedė akistaton Milvertą. Sudaužytą, pamėlynavusį, neatpažįstamą, taip sutinusį, kad tik akių plyšeliai rodė jį akis turint. Jis pasisuko į mane, tačiau nepajėgė žodžio ištarti. Pasakiau jam:

– Netylėk, sakyk, kad buvau partizanas. Juk tave negyvai užkankins. Aš viską suprantu, nebesigink...

Ir jis patvirtino, jog esu Steponas Grybauskas, slapyvardžiu Sekretorius.

Po to jį išvilko, nes paeiti jis negalėjo. Pasakiau sau: „Laikykis, Steponai! Jokių bunkerių nežinai, ten nebuvai, ryšių nepalaikei. Dirbai suklastotus dokumentus už pinigus, juk valgyti reikia! Taigi buvai sekretoriumi ir viskas! Nurodymus gaudavai paštu, nuo ko, nežinai. Tik tiek, Steponai! Įsikalk į galvą – tik tiek!"

Daug apie kagėbistų išradingumą kankinant žmones jau prirašyta, tad neverta apie tai šnekėti... Būdavo, pašaukia tardymui, tada suspaudi kumščius, kietai, kiek tik gali, sukandi dantis ir eini į „golgotą"... Įmetė mane į mirtininkų kamerą. Žodžiais neįmanoma nusakyti, kas tai yra... Pasistengiau viską užmiršti, tik neištrynė atmintis užrašo ant kameros sienos, kurį perskaičiau vos įžengęs čia pirmą sykį: „Man devyniolika metų. Mirštu už Lietuvą". Šis trumputis užrašas tiko mums visiems.

Mano vyriausiuoju tardytoju buvo paskirtas rusas Fadejevas, beje, didelis sporto gerbėjas. Gaila, kad sportą jis garbino per saugumo karcerį. Vertėjavo lietuvis Jankauskas. Vienu momentu aš jam pasakiau: „Nesuprantu, kaip lietuvis gali tarnauti tokioje įstaigoje? Padlaižiauti okupantams?" Jis tada man nieko neatsakė. Tylėjo. O po savaitės, vesdamas mane iš kameros tardyti, sustabdė ir pavadinęs vardu pasakė: „Įsakyta tau nelaužyti kaulų ir kankinti nemušant kietais daiktais. Liksi gyvas..." Matyt, jie dar tikėjosi mane padaryti savo agentu. Buvau ir MGB karceryje, kur sienos apšerkšnijusios ir nėra jokio baldo, jokios atramėlės. Stovi išrengtas iki marškinių, šaltis nežmoniškas ir dar gauni kartą per dieną ledinio vandens. Jau po dienos pradedi laukti, kad tave vestų kankinti, tada sušiltum. Išprotėdavo žmonės tame kagėbistų karceryje labai greit...

Karcerio sienos mirgėjo užrašais, krauju rašytais. Visi jie buvo panašūs: „Mirštu už laisvę...", „Man dvidešimt. Sudie, Tėvyne!" Kiek čia buvo įmesta mano bendraamžių, kiek jų išprotėjo, prarado sveikatą, kiek mirė nuo kan-

kinimų? Kas suskaičiuos, kas atsakys, kad jų gyvenimas buvo toks trumpas, kupinas kančios? Kas? Gal tie „savi ir artimi“ kaimynai, kurie dar garbina komunizmą ir komunistus, tiek „daug gero Lietuvai padariusius“?

Tuomet jie visi tilpo „tautų tėvo“ Stalino asmenyje, jų tvirtovė buvo KGB kameros ir rūsiai, jų laimėjimai – kankinimo priemonės.

Suledėjau, sustingau karceryje, tapau apatiškas nebylys, nė akių nekrusteldavau, kai atvesdavo po kankinimų tardyti. Pagaliau ir jie pavargo. Teisė mane. Teisėjas – tas pats budelis ir tardytojas Fadejevas, „gynėjai“ – vertėjas Jankauskas ir mašininkė. Patys tardė, patys kankino ir patys teisė... Aukščiausio lygio teisingumas. Matyt, garsioji Temidė ne tik akis užsirišo, bet ir ausis užsikimšo, kad nei matytų, nei girdėtų. Kaltinimo išvadoje pasakyta, jog kartu su diversantais parašiutininkais dalyvavau kautynėse, koviausi su stribais ir enkavėdistų daliniais, taip sakant, priešinausi liaudies išrinktai valdžiai. Nuosprendis – dešimt metų lagerio ir penki tremties be teisės grįžti į gimtąsias vietas.

Išklausiau nuosprendį, ir staiga suskambo širdyje mano brangiausios dainos žodžiai: „Sugrįšiu, brangi mamyte...“ Turbūt nusišypsojau, nes mano „teisėjai“ nustebo: ko džiūgauti? kas pralinksmino?

Ne jums, bolševikai, žinoti, ką man žadėjo daina, tyliai skambėjusi mintyse.

Mano tėvų, brolių ir seserų Lietuvoje jau nebuvo ir niekas man nepadėjo. Kalėjimuose ir lageriuose palaikiau gyvybę tik kalinių maistu, o koks jis buvo, nereikia nė aiškinti.

Bado kančios, įgimtos stiprios sveikatos nualinimas – dar ne viskas, ką teko iškęsti. Kalėjimų administracija į visus politinius kalinius žiūrėjo kaip į fašistus ir kaip tik įmanydami mus terorizuodavo. Jiems uoliai talkino ir vienas kitas parsidavėlis lietuvis. Jeigu išdavikai būtų žinoję, kaip jais nepasitiki rusai, gal mažiau būtų buvę išdavysčių. Gaila, seną tiesą, jog išdavikais tik naudojamasi, mes užmiršome, ilgiems laikams užmiršome... Kalėjimų ir lagerių administracija pati reguliuodavo, kad kamerose politinių kalinių būtų mažiau nei kriminalinių. Mat kriminaliniai jiems talkino – atimdavo iš politinių kalinių drabužius, maistą, gaunamus siuntinius.

Okupavus Baltijos šalis, čia pirmiausia suplūdo gaujos vagių, žmogžudžių. Pokario metais tokių buvo pilni kalėjimai. Gerai prisimenu, kaip mus, apie trisdešimt vyrų, nuvežė etapu į Kauno kalėjimą ir sugrūdo į kadaise čia buvusią kalinių koplyčią, dabar paverstą kamera, iš kur jau veždavo į Rusijos kalėjimus ir lagerius.

Kai atidarė koplyčios – kameros duris, mes su politiniu kaliniu Macijausku įėjome pirmi. Macijauskas buvo stambus keturiasdešimtmetis vyras, kadaise buvęs boksininkas. Gerais, brangiais batais apsiavęs, gražiais drabužiais apsirengęs. Aš irgi dėvėjau sportinę aprangą, naujus alpinisto batus, tad recidyvistų akys ir susmigo į mus.

Patalpoje gal du šimtai kalinių, viduryje ilgas medinis stalas, oras neįsivaizduojamai tvankus, kvapai kur kas bjauresni nei tvarte. Daugelis recidyvistų buvo netgi be viršutinių baltinių, tik su kelnėmis, mat kameroje karšta. Kūnai išbadyti šlykščiomis tatuiruotėmis. Viename kampe susispietę tūnojo

jaunesni vyrukai, jau išmarginti mėlynėmis, apsirišę galvas, beveik nuogi, basi. Recidyvistai iš jų jau spėjo viską atimti ir vaikinus sumušti. Tai buvo daugiausia aukštųjų mokyklų studentai, klaipėdiečiai. Kameroje, buvusioje koplyčioje, ten, kur anksčiau stovėjo altorius, ant paaukštinimo sėdėjo recidyvistų atamanai, o aplink juos įsitaisiusi visa gauja. Vos mes spėjome prieiti prie lietuvių studentų ir susėsti ant žemės, iš gaujos pakilo šašuotas šešiolikmetis vaikėzas ir, atkišęs mums batų aulus be padų, pasiūlė: „Mainykim, dėde, matau, tau chrominiai spaudžia kojas..." Macijauskas, netardamas nė žodžio, atsistojo, paėmė chuliganą už sprando ir kelnių, iškėlė viršum galvos ir sviedė tiesiai ant altoriaus atamanui. Tada pašoko visa gauja, keikdamiesi pagarsėjusiais rusiškais keiksmais, ir puolė mus. Ir mes sustojome kaip siena. Tuokart pradėti muštynių jie neišdrįso, matyt, pasirodėme jiems neįveikiami atviroje kovoje, o gal laukė patogesnės progos. Gauja laikinai pasitraukė. Naktį paeiliui budėjome, kad visi neužmigtume. Kitą vidurdienį atvarė naujų kalinių – ūkininkų iš Suvalkijos. Tarp jų buvo nemažai pagyvenusių žmonių, matyt, suėmė tuos, kurių sūnūs slapstėsi nuo Raudonosios armijos. Jie visi turėjo įsidėję nemažai maisto, kai kurie nešėsi net po du maišelius, permestus per petį. Recidyvistai bematant nužvelgė silpniausią seną žmogų ir puolė: mušė per galvą, atėmė maistą. Šokome senį ginti. Tada mums į pagalbą netikėtai pakilo visas jaunimas. Jau po poros minučių mušėsi gal šimtas kalinių. Prižiūrėtojai visa tai matė, girdėjo šūksnius, tačiau pasistengė būti kuo toliau, kas vyksta kameroje, stebėjo pro akutę. Matyt, tikėjosi, kad muš-

tynes laimės recidyvistai, ir laukė „taikios“ pabaigos. Pačiame muštynių įkarštyje chuliganas, siūlęs mums mainyti batus, čiupo molines lėkštes ir, atsistojęs ant altoriaus, pradėjo labai taikliai jas svaidyti mums į galvas, ypač taikydamas į Macijauską. Kai viena lėkštė sudužo, pataikiusi boksininkui į akį, ir jo veidas pasruvo krauju, to užteko, kad žūtbūtinė kova baigtųsi. Macijauskas sugriebė vaikėzą ir sviedė jį į stalo kampą. Kai chuliganas nebepakilo, recidyvistai, klykdami, kad juos muša fašistai, šoko belsti į duris, šaukti prižiūrėtojus. Net šitoms padugnėms buvo suteikta teisė mus vadinti fašistais. Štai kur komunizmo esmė! Visa valdžia ir teisė teisti kitus atiduota padugnėms.

Rėkdami pro duris sulėkė gal penkiolika prižiūrėtojų su viršininkais. Išvydę šiurpų grumtynių vaizdą, kruvinus sumuštus žmones, paklausė: „Kas čia darosi?“ Macijauskas gerai mokėjo rusų kalbą, tai ir paaiškino, nurodydamas recidyvistų atamanus. Tučtuojau prižiūrėtojai juos išsivarė.

Teisybės triumfas? Tai jau ne! Labai greit supratome, kokia tvarka ir teisybė komunistų kalėjimuose ir lageriuose. Mus, visus lietuvius, skubiai išskirstė į atskiras kameras po du tris tarp gausybės recidyvistų. Kai naujoje kameroje apsidairėme ir pamatėme, jog mudu su Macijausku likome tik dviese tarp visų kriminalinių, jis man pašnibždom tarė: „Dabar tylėsim, nebent tektų grumtis už gyvybę“. Nepraėjo nė penkiolikos minučių, kai pasikartojo jau matytas spektaklis. Prie manęs priėjo dabar jau kitas atamano pastumdėlis, nešdamas rankoje purviną skudurą, ir pasiūlė mainyti į mano kelnes, nes jam atrodo, jog manosios ant manęs blogai guli... Tada aš atkirtau, jog nuo manęs tik negyvo

jis kelnes numaus, tačiau iki to momento aš jam tikrai suspėsiu nusukti sprandą ir perkąsti gerklę. Pasakiau trumpai ir įtikinamai. Mūsų nuostabai, atamanas liepė savo pastumdėliui pasišalinti ir pats prisiartino. Atnešė baltos ir juodos duonos džiūvėsių, lašinių skiltį ir tarė pasiūlęs valgyti: „Jūs dėl anų sukriošusių senių, buožių su pilnais maišais lašinių, rizikavot savo gyvybe, o jie jums net plutos nepasiūlė, nors visi mato – jūs badaujat!" Liūdna, tačiau galvažudžių vadeiva sakė teisybę. Po muštynių mes sugrąžinom Suvalkijos ūkininkams iš jų atimtus pilnus maišus su maistu, o šie... net nepadėkojo mums, nekalbant jau apie duonos riekę, ką tikrai galėjo pasiūlyti. Aprimus triukšmui, ūkininkai užkandžiavo, sukišę nosis kiekvienas į savo maišelį, ir nudelbę akis stengėsi nepastebėti, kaip mes tvarstome vienas kitam žaizdas.

Vagių vagies ištarti žodžiai žeidė labai skaudžiai, tačiau tai buvo tiesa, parodanti, jog ir vagių pasaulyje esama šiokio tokio bičiulystės supratimo. Būdamas užsispyręs žemaitis, atamanui atšoviau, jog verčiau mirsiu badu, bet iš kitų atimtos duonos niekada nevalgysiu! Pamatytumėt, kokiomis nustebusiomis akimis jis pažiūrėjo į mane ir riebiai nusikeikęs pasakė rusiškai: „Kvailys! Visus Rusijos motinėlės kalėjimus perėjau, bet tokio idioto nemačiau!"

Yra dalykų, kurių Rusijos kalėjimų auklėtiniai niekada nesupras.

Labai greit mane su Macijausku išskyrė, ir aš nieko daugiau apie šitą garbingą žmogų negirdėjau. Tikriausiai žuvo kur nors Sibiro lageriuose arba ten... kur buvo dar baisiau.

Mane išvežė į Lukiškių kalėjimą, o iš ten su daugybe politinių kalinių – į Sibirą. Varomi Vilniaus gatvėmis, atsisveikinom su sostine ir tikriausiai visi galvojome tą patį – ar besugrįšime? Ar pamatysiu kraštą, dėl kurio laisvės kovojau?

Eidamas Vilniaus senamiesčiu į stotį, kur mūsų jau laukė gyvuliniai vagonai, prisiminiau savo jaunus bendražygius, žuvusius per kautynes su stribais ir rusų kariuomene: galbūt jų kūnai tebeguli kur nors miestelio aikštėje netoli stribynės?

Žemaitijos miškuose partizanaudamas sutikau daug jaunuolių – studentų, gimnazistų, ūkininkų, kurie vos aštuoniolikos sulaukę išėjo gintis nuo okupantų, pasirinkę žūtbūtinę kovą. Iš tūkstančių jų teliko saujelė. Viena norėčiau pridurti: tokio žiaurumo, tokių žvėriškumų pasaulis dar nebuvo matęs. Aš ir kiti iškentėme baisiausius dalykus lageriuose, visko neišsakysi ir nereikia kartotis... Bet ar nuteis Žemės planetos protai komunistus, kaip teisė fašistus ir pasmerkė rasizmą?

Ar nuteis juos už visų okupuotų valstybių vergus, žuvusius lageriuose, mirusius iš bado ir išsekimo, sušaudytus, kai nebepajėgė dirbti, – juk milijonai mirė Rusijos vario rūdų, anglių kasyklose, fabrikuose po žeme. Manau, jog karo metu fronte žuvusių buvo mažiau nei tų, kurie savo kūnais nuklojo Rusijos platybes. Kas tas aukas, mirusius be vardo ir pavardės, su vergo numeriu ant nugaros, suskaičiuos? Ir ko pasirodys vertas pasaulis, jeigu vis dar tylės?

Justinas Garšva: o gyvenimas tik vienas...

Su kuo tik nelyginam gyvenimo! Su veržlia upe, nepasiekiamais toliais, su svajone, kuri niekada neišsipildo, ar vargeliu, kuris amžinai nesibaigia.

Justinui Garšvai gyvenimas visų pirma – pareiga. Didžioji pareiga namų židiniui, savo gimtinei.

Gimė Justinas Žemaitijos pakrašty – Raseinių apskrityje, Girkalnio valsčiuje, Pamituvio kaime. Tėvai užaugino dvi dukras ir tris sūnus. Vyriausiasis Justino brolis Titus mirė tremtyje, Permės lageryje. Kitas, Mečislovas, kurį laiką

partizanavęs, sunkiai susirgo, tapo invalidu ir prieš porą metų mirė. Nebėra gyvų ir seserų – Apolonijos, Petronėlės. Petronėlė buvo partizanų rėmėja, skalbė jiems drabužius, ruošdavo ir nešdavo į mišką maistą. Apoloniją partizanų štabas buvo paskyręs ypatingąja ryšininke, tik per ją, esant būtiniausiam reikalui ar sudėtingai situacijai, Justinas galėjo palaikyti ryšį su Vaidoto rinktinės štabu.

Šeimą vienijo bendras tikslas – Tėvynės laisvė, lydėjo tie patys pavojai, ženklino bendra kančia po Lietuvos okupacijos.

Jauniausiajam broliui Justinui likimas lėmė išlikti gyvam. Su juo ir kalbuosi apie partizanų kartos išgyvenimus, nuotaikas, apie tai, ko neturime teisės užmiršti.

– Baigęs Pagausančio pradinę, 1941 metais įstojau į Raseinių žemės ūkio mokyklą. Buvau visa širdimi atsidavęs žemės darbams, savo namams, šeimai. 1943-iųjų pavasarį įgijau žemės ūkio darbuotojo specialybę. Tačiau okupacija visų mūsų likimus sulaužė, vertė pasukti sunkiausiu keliu. Dar nebaigęs žemės ūkio mokyklos, 1942 metų rugpjūčio pabaigoje įstojau į Lietuvos laisvės armiją. Pakvietė mane Petras Zubrickas iš Zubrickų kaimo. Jis buvo suimtas jau per pirmąją sovietų okupaciją. Iš jo ir sužinojau apie LLA, kurios tikslas – atkurti Lietuvos nepriklausomybę. Vokietmečiu per Zubricką gavau fiktyvų pažymėjimą, jog esu policijos tarnautojas. Nors iš tikrųjų policijoje nedirbau, tačiau kai kuriomis teisėmis pasinaudojau – turėjau ginklą.

LLA nariai laikėsi griežtos konspiracijos, veikė trejeto sistema. LLA veikla plėtėsi, ir jau prieš antrąją sovietų

okupaciją laisvės kovotojų buvo beveik visuose Lietuvos miestuose ir kaimuose.

1944 metų vasario 16 dieną viešėjau Kaune ir per radiją išgirdau šaukinį: „RV–110! Kalba Kaunas. Kalba žalčio lizdas!“ Kelis kartus pakartojus šaukinį, kauniečiai buvo pakviesti rinktis prie Karo muziejaus, kur turėjo vykti Vasario 16-osios minėjimas. Vienuoliktą valandą žmonių minia užtvenkė visas gatves tarytum srauni upė: žmonės plūdo į Karo muziejaus sodelį. Net vokiečių kareiviai nustebę sustojo prie namų ir žiūrėjo, kas bus toliau. Gyventojai buvo sulipę ant namų stogų, stovėjo balkonuose. Nežinau, ar pats generolas Stasys Raštikis, kalbėjęs mitinge, tikėjo pranašaujama ateitimi, tačiau susirinkusiems pažadėjo, jog kitąmet švęsime Lietuvos nepriklausomybės dieną laisvi. Buvo ir generolas Povilas Plechavičius. Jis susimąstęs stovėjo prie Nežinomojo kareivio kapo ir tylėjo. Pasibaigus mitingui, žmonės ilgai nesiskirstė. Visi jautė artėjančią nelaimę, kuri nežinia kuo baigsis visai tautai. Apie 16 valandą per radiją klausėmės trumpos Plechavičiaus kalbos. Jis pakvietė visus jaunus vyrus, kurie jau moka vartoti ginklą, ir tuos, kuriems suėjo aštuoniolika, mokytis gintis. Baigė kalbą žodžiais: „Vyrai, už ginklų!“ Po to per radiją nuskambėjo daina: „Vilniaus kalneliai, sveikiname jus, rinkitės drąsuoliams tinkamus kapus...“ Daina nežadėjo laisvės be kraujo ir aukų.

Kasdien didėjo nerimas ir įtampa. Tada aš tvirtai nusprendžiau stoti į Vietinę rinktinę: grįžau į Raseinius ir nuėjęs komendantūron užsirašiau savanoriu. Po kelių dienų gavau kvietimą atvykti. Mus įkurdino Seredžiaus karei-

vinėse. Susirinko du batalionai po 700 vyrų. Batalionus pažymėjo 309 ir 310 numeriais. 309-ojo bataliono vadas buvo majoras Vacius Miecevičius, 310-ojo – kapitonas Jonas Žemaitis.

Ruošė mus kovai labai intensyviai, nuo ryto iki vakaro – rikiuotė, pratybos, susipažinimas su ginklais. Kaip sakoma, nuo prakaito garas kilo. Iš pradžių ginklų neturėjome, pistoletais buvo ginkluoti tik karininkai ir sargybos tarnyba. Sklido kalbos, jog būsime apginkluoti prancūziškais ginklais. Aš patekau į 309-ąjį batalioną, mūsų kuopos vadas buvo Jonas Jaskys, kurį greit pakeitė vyresnysis leitenantas Vincas Ausiukaitis. Prancūziškų ginklų vis dar negavome, o laikas bėgo. Atrodytų, jau reikėjo šaukte šaukti apie nesuvaldomai artėjančios bolševikų okupacijos grėsmę, burtis, bet lietuviai vis dar tikėjo – kažkas parems ginklais, kažkas bolševikus sustabdys, negi leis jiems Europą užtūpti?

Po trumpų mokymų su mumis susipažinti atėjo jaunesnysis leitenantas. Pasirinko 28 vyrus ir pranešė, jog būsime paskirti į kulkosvaidininkų būrį. Prisistatė ir mūsų vadas Vytautas Sakalauskas bei puskarininkis būrininkas Augys.

Mus iš tiesų apginklavo prancūziškais karabinais, o vėliau davė ir lengvuosius kulkosvaidžius. Sunkiųjų vokiečiai mums nepatikėjo, tikriausiai bijojo, kad prieš juos pačius neatsisuktų.

Mokėmės šaudykloje, man sekėsi, šaudžiau taikliai poroje su Bronium Knataičiu iš Jurbarko rajono. Davė mums lauko policijos vokiškas uniformas, mat lietuviškų pritrūko, jomis dėvėjo tik karininkai ir tie, kurie savas turėjo. Vokiškos uniformos buvo stiprios, pasiūtos iš geros medžiagos, o erelių

kad prisiuvinėta! Kur reikia ir kur visai netinka. Ženklus nuplėšėme, nors ir nesitarėme dėl to. Visus išmetėm į šiukšlyną. Lyg tyčia vėjo šuoras pračiuožė, tai pasklido tie vokiški ereliai lyg lapai ir krito į pavasarinį purvyną. Per pasklidusius erelius nė nemirktelėdami žingsniavo vokiečių ryšių karininkai. Gal ir jie nujautė, kad Hitleriui bus „kaput"? Kadangi mums niekas nepasiūlė lietuviškų uniformos ženklų, mes juos savo iniciatyva susiradom ar patys pasigaminom: netrukus beveik visi prisisiuvo ant rankovių aštuonioliktųjų metų savanorių tautinių spalvų trikampį.

Atsirado ir dabar, po nepriklausomybės atkūrimo, savanorių. Jie visi prisisiuvo tautinius trikampius. Tačiau iš kelių sovietmečio kartos vyrukų pirmiausia išgirdau klausimą: „Kuo savanoriams mokės – doleriais?" Liūdna, skaudu ir... baisu. Mano kartos vyrams nekilo klausimo – mokės mums kas nors ar nemokės ir ką iš to turėsim? Mūsų mintyse skambėjo tik laisvės varpas, ne dolerių šlamesys.

Kokia laimė, kad Lietuva, savo didžiųjų kaimynių ne kartą išduota ir parduota, – dar gyva! O mano pašnekovo kalba jau ne tik grauduliu ir nostalgija nuspalvinta. Savanorio prisiminimai prašyte prašosi palyginami su šmaikščiu kareivio Šveiko humoru.

– 1944 metų balandžio pabaigoje mums išdalijo išspausdintus priesaikos lapelius. Žiūrim – Lietuvos karių priesaikoje paminėtas Hitlerio vardas ir pasakyta, jog mes kovosime Hitlerio vadovaujami prieš raudonuosius. Kova su raudonaisiais mums tiko, o Hitlerį išbraukėme. Vietoje

to parašėme: „vadovaujami generolo Plechavičiaus“ ir vieningai pasirašėme, nepamenu, net kas tą idėją pasiūlė. Priesaiką iškilmingai davėme Seredžiaus bažnyčioje. Susirinkome, pasimeldėme, laukiame. Priesaikos tekstą skaitė kunigas, o mes privalėjome iškelti rankas. Mūsų nuostabai, kunigas skaitydamas Hitlerio vardo nepraleido, gal jis kitaip negalėjo pasielgti? Tačiau mes nuleidome iškeltas rankas, kai kunigas paminėjo Hitlerį. Paskui, po didokos pauzės, skambant bažnyčioje jau kitokiems žodžiams, vėl pakėlėme rankas. Supratome vieni kitus be kalbų. Toks buvo jaunų vyrų protestas prieš bet kokį okupantą.

Žygiavo savanoriai, nuplėšę svetimus ženklus nuo kariškos aprangos, tik laisvės viltį tarsi žvakelę vėjyje nešdami: gal bent tolimoj ateity, kai mūsų nebebus, ateis šventė ir į Lietuvos žemę.

– Gegužės pirmosios naktį įsakyta ruoštis žygiui: dar neprašvitus abiejų batalionų karius sulaipino į du garlaivius ir nuplukdė į Kauną. Iš prieplaukos žingine į geležinkelio stotį. Čia mūsų jau laukė prekiniai vagonai. Susėdome; prie atdarų durų iš abiejų pusių – sargyba. Pasiekus Varėną II, mūsų 309-ąjį batalioną išlaipino, kiti kariai nuvažiavo tolyn. Įsikūrėme, apsitvarkėme, nespėjome sužinoti, ko mus čia atvežė, o gegužės antrąją jau paskelbtas pavojus: raudonieji padegė tiltą per Merkį! Įsakyta žygiuoti gesinti gaisro. Kai nuėjome, pamatėm, kad gaisras jau užgesintas: tiltas nedaug nukentėjęs, sklaidosi aitrūs dūmai. Taip nieko nenuveikę sugrįžom. Ir vėl naujas įsakymas – antrai kuopai ruoštis žygin į Kaniavos kaimą. Žygiuojam. Pakeliui praėjome pro vokiečių bunkerius, apsuptus spygliuota vie-

la, saugomus šunų. Trumpam stabtelėjome miške, mat dar nepriėję Kaniavos kaimo radome neseniai sudegusių sodybų pėdsakus. Išgąsdinti, likę be pastogės žmonės mums pasakė, jog šiose apylinkėse siautėja Armija krajova, kurios kareiviai ir sudegino tas sodybas. Buvo gėda žiūrėti vargšams padegėliams į akis: mes nieko nepadarėme, kad juos apgintume. O be mūsų, matyt, niekas nė nebandė Armijos krajovos sustabdyti.

Kaimas mus sutiko su pagarba: išpuošti žolynais vartai, iškabinta trispalvė. Laukė sotūs pietūs ir vakarienė. Pavakary atėjo būrininkas Augys ir įsakė ruoštis nakties šuoliui.

Žygin pasirengė dvi kulkosvaidininkų tarnybos ir dešimt karių su karabinais. Kai sutemo, išėjome pietų kryptimi į Paąžuolės kaimą, kur buvo įsitvirtinęs Armijos krajovos dalinys. Mus vedė Kaniavos kaimo gyventojas, gerai žinojęs vietovę. Kai priartėjome, leitenantas mums liepė sustoti, pasakė sugrįžimo slaptažodį, ir vadai pasuko į kaimą. Greitai grįžo, mes juos saugojom iš užnugario. Jokio garso nei šūvių negirdėjome, bet jie atėjo su nelaisvėn paimtais dviem Armijos krajovos kareiviais. Grįžome į Kaniavą. Tada buvo surašytas laiškas Armijos krajovos vadams. Taip sakant, bandymas paprotinti lenkus. Priminėme, jog lietuviai kariauti nenori, ir pakvietėme gerai pamąstyti: juk turim bendrą priešą – Hitlerio pasekėjus ir bolševikus. Paimti nelaisvėn lenkai, jiems šį bei tą paaiškinus, su laišku buvo paleisti. Deja! Mūsų taikaus balso ir kvietimo atsisukti į bendrą priešą lenkai nepanoro išgirsti. Netrukus sužinojome, jog tose apylinkėse buvę raudonieji partizanai pasitraukė, o lenkai pasiliko toliau siautėti.

Kaniavos kaime buvo pradinė mokykla, o joje dirbo labai maloni mokytoja. Jauni kariai ir paprašė jos leisti surengti mokykloje šokių vakarą. Tačiau šokių savanoriai surengti nespėjo. Ir ne vienas savo paskutinio šokio jau nesušoks...

Aušo gražus gegužės 7-osios rytas. Pusryčiaujant pas mus atbėgo du paaugliai ir pranešė, kad apie 3 kilometrus nuo Kaniavos vėl plėšikauja Armijos krajovos dalinys. Greitosiomis buvo surinkta 30 vyrų ir... pirmyn! Karius išvedė mūsiškis Augys ir kito būrio leitenantas. Pasirodo, vyrus lenkai klasta įviliojo pasalon. Pasigirdo sunkiųjų kulkosvaidžių kalenimas, o mes tokių ginklų dar neturėjome, todėl labai greit supratom, kas vyksta. Kuopa pasirengė nenumatytoms kautynėms. Karininkai išdėstė mūsų jėgas, pradėjom šaudyti. Netrukus pamatėme, jog mūsiškiai ima trauktis. Kai mūsų kariai prisiartino, išvydome ir juos persekiojančius lenkus. Prasidėjo susišaudymas, trukęs tris valandas. Lenkai pradėjo planingai trauktis, o mes ėjome pirmyn. Kaip tik tuo momentu mums į pagalbą atskubėjo pirma kuopa su savo vadu kapitonu Juozu Čeponiu. Kartu atžygiavo ir bataliono vadas. 10 vyrų žuvo, 28 buvo sužeisti. Kankinosi sunkiai sužeistas ir mūsų būrio vadas jaunesnysis leitenantas Vytautas Sakalauskas, jį labai greit išvežėme į Vilnių. Sužeistiesiems pirmąją pagalbą skubiai suteikė sanitarijos puskarininkis Šurkus. Gavome įsakymą važiuoti į Varėną II. Naktį nuo sunkių žaizdų mirė į krūtinę sužeistas Bronius Knataitis, netrukus ir Juozas Mažeika, kuriam buvo išplėštas alkūnės sąnarys. Švintant buvome Varėnoje. Atvežėme pirmąsias aukas, kritusias nuo Armijos krajovos kulkų dar prieš bolševikams antrą kartą okupuojant Lietuvą.

Grįžtančius mus sutiko kariai ir jauna mergina: tai buvo žuvusiojo Mažeikos sesuo, pratrūkusi nesuvaldoma rauda. Laidoti karių atėjo labai daug žmonių, net vokiečiai – eiliniai kareivėliai atnešė didelį gražų vainiką. Vokiečių karinė vadovybė laikėsi chameleono politikos: šelpė ginklais Armiją krajovą ir leido jai siaubti Lietuvą.

Šiose kautynėse žuvo Bronius Knataitis, Juozas Mažeika, Adomas Zagarskas, Bočys, Zienius, Giedraitis. Kitų vardų ir pavardžių nebeprisimenu. Žuvo tada ir mūsų kuopos raštininkas kaunietis Vladas Tolkus. Man buvo įsakyta perimti jo pareigas.

Manau, mes nebūtume taip smarkiai nukentėję, jei nebūtų pakeistas kuopos vadas Vincas Ausiukaitis. Jo vieton paskirtas kapitonas Juozas Janušonis tiesiog nespėjo, neturėjo laiko susipažinti su vietove ir situacija. Ilgai negalėjom nurimti ir susitaikyti su beprasmiška karių mirtimi, su Armijos krajovos „didvyrių" niekšybėmis. Juk pačius lenkus bolševikai šaudė be gailesčio Katynėje, juk mes turėjom bendrą priešą, o jie žudė mus... Kokiu tikslu? Pasismaginimui? Oi ne! Noras valdyti, godumas ir beprotybė – amžini žmonijos palydovai.

Sklido šnekos, kad vokiečiai jau reikalauja iš generolo Plechavičiaus 10 tūkstančių karių Rytų frontui. Kariai labai tikėjo Plechavičium, žinojo, kad jis mūsų neišduos, tik ar nebus pats išduotas? Mūsų būgštavimai pasitvirtino. Kai generolas Plechavičius nesutiko su vokiečių reikalavimu ir visas štabas, karininkai buvo apsupti ir išvežti į Latviją, mūsų majoras Jonas Tumėnas suspėjo pranešti, kad vyrai skubiai skirstytųsi atostogų... su ginklais.

Naktį į mano kambarį įėjo bataliono vado adjutantas ir pasakė: „Išeiname neribotų atostogų...“ Liepė tyliai keltis, ruoštis, žadinti miegančius, paleisti sargybinius. Man kuopos vadas įsakė skubiai sudeginti visus dokumentus, sąrašus, ką aš ir padariau. Paskui pasiėmėm iš sandėlio šovinių, kiek galėjom panešti ir kiek suspėjom. Sunkiai įveikę patvinusį Merkį, patraukėm namo. Pakeliui sužinojome ir apie generolo Plechavičiaus kalbą per radiją.

Artėjo frontas, didėjo žmonių baimė. Į mano tėviškę raudonieji įžengė 1944 metų rugpjūčio 7 dieną. Iš pradžių lyg ir nieko: motina rusus pamaitino, vyrai papypkiavo ir laukėm, kas bus. Ilgai laukti nereikėjo: rugpjūčio 8 dieną atbėgo mano sesuo Petronėlė Mačiulaitienė, kuri ištekėjusi gyveno su vyru Zubrickų kaime. Išsigandusi ji pranešė, kad jų kaimynas Antanas Masaitis buvo pavarytas arkliais pavėžėti rusų karininkus, o vienas iš jų, juodai apsirengęs majoras, paklausė, kur yra Justinas Garšva. Pasakė, kad aš esu ieškomas.

Antanas Masaitis skubiai pranešė mano seseriai. Taigi jau prasidėjo! Raudonieji ieško Plechavičiaus savanorių! Nemanau, kad manęs ieškojo norėdami draugiškai pasisveikindami. Išėjau iš gimtųjų namų ir pradėjau slapstytis. Iš pradžių pas dėdę ir be ginklo...

Netoli mano tėviškės, gal už 8 kilometrų į vakarus, apie du mėnesius nei pirmyn, nei atgal nesitraukė frontas.

1944 metų spalio 5 dieną raudonieji, papildę jėgas, visais ginklais puolė vokiečius, ir frontas pajudėjo į vakarus. Mūsų apylinkėse liko tik raudonarmiečiai sargybiniai, saugoję

karinį turtą ir pašarų sandėlius. Dar spaliui nepasibaigus, pasirodė karo maitvanagiai – rusų kareiviai, atsilikę nuo savo dalinių, valkataujantys ir sekantys paskui frontą. Didelėmis grupėmis, po 15–30 žmonių, su arklių kinkiniais jie puldavo ūkininkus, apsupdavo sodybas ir plėšikaudavo aiškiai su savo vadų žinia ir leidimu. Ginkluoti, visu būriu įsiveržę į namus, grobė turtą, pasiimdavo brangesnius daiktus, tvartuose šaudė kiaules, avis ir išsiveždavo arba liepdavo pačiam ūkininkui apdoroti mėsą, įsismaginę reikalaudavo „samagono ir bobų", o išeidami pridurdavo: „Kas buvo niekas – bus viskuo!" Reikėjo suprasti, kad jie ir bus „viskas", o mes – „niekas".

Kaimo vyrai buvo priversti slėptis miškuose, kastis bunkerius, ginklą paėmė net ir tie, kurie anksčiau nė šaudyti nemokėjo. Teko gintis ir apginti namus. Taip aš tapau savanoriu partizanu, liaudiškai tariant – žaliuku, dar nežinodamas, jog man teks ryšininko ir žvalgo dalia, o paskui kalėjimo kamera ir lageris.

Na o valkataujančius rusų kareivius mes tada greit išvijom iš aplinkinių kaimų, bet jau spalio viduryje, sovietų valdžiai visai atvirai pritariant, kaimus siaubė raudonarmiečiai ir vietiniai stribai.

Atsakydami į raudonųjų terorą, aplinkinių kaimų žaliukai ir vos pradėjęs formuotis Vladuko – Vlado Bilskio būrys lapkričio 30-osios naktį užėmė Seredžiaus miestelį: nušovė 12 stribų, partorgą, rusų kapitoną, vadovavusį stribams, iš stribyno rūsių išvadavo keliolika jaunuolių, prievarta sugaudytų siųsti su Raudonąja armija į frontą. Kuo toliau link Berlyno stūmėsi nenugalimoji, tuo aršiau

nebaudžiami ir nevaržomi siautėjo enkavėdistų daliniai. Prasidėjo atviriausias tautos genocidas. Degė ištisi kaimai, liepsnose žuvo seni žmonės, vaikai, tie, kurie nesuskubdavo išbėgti į mišką.

Gražus 1944 metų gruodžio 17-osios rytas Vozbutų kaimo ūkininkams tapo tragedija. Čekiškės ir Vilkijos valsčių stribai kartu su rusų kareiviais suvarė į Jono Nagrecko namus 9 vyresnio amžiaus vyrus, kurių sūnūs atsisakė tarnauti Raudonojoje armijoje, ir sušaudė visiems matant. Paskui padegė trobas. Sudegė 22 sodybos su gyvuliais, pašaru, nekultais javais. Egzekucija truko tris dienas. Genocido akciją jie ruošėsi tęsti ir kituose kaimuose. Išsigandę Vozbutų kaimo žmonės apie tai pranešė partizanams. Vietiniai partizanai skubiai susiorganizavo ir pasipriešino. Antrą ir trečią kautynių dieną mūšiuose jau dalyvavo ir mūsų partizanų būrys, atėjęs į pagalbą iš Birbiliškės miško. Trečią dieną kareivių įgula sulaukė pastiprinimo ir mūsų būrį apsupo gausi rusų kariuomenė. Iš apsupimo traukėmės naktį per Dubysą. Prasiveržėm sėkmingai, tačiau netekome partizano Roberto Viduoklio, kalvio iš Juodaičių kaimo. Traukdamiesi per Dubysą, buvome smarkiai apšaudomi. Robertas tikriausiai paskendo sužeistas.

Vos sugrįžome į savo bunkerį Birbiliškės miške, mums pranešė, jog rusų kariuomenė ruošiasi apsupti mišką, rengiamasi partizanų gaudynėms. Kūčių dieną kareiviai apsupo Graužų kaimą ir sušaudė 10 įvairaus amžiaus ūkininkų, sudegino jų namus. Nespėjo likusieji gyvi apraudoti nukautųjų, susirasti pastogę, o 1945 metų sausio 5 dieną vėl gavome žinią: Žemaičių plente – Raseiniuose, Girkalnyje,

Ariogaloje telkiama gausi rusų kariuomenė, ginkluota minosvaidžiais. Sausio 6–7 dienomis ruošiamasi generalinėms partizanų žudynėms, komunistų pavadintomis „miškų valymu". Mums apie tai pranešė nepažįstamas žmogus iš Pagausančio kaimo, pasivadinęs Kaziu Jokymu.

Sustiprinome sargybą, išsiuntėme žvalgus. Sausio 6 dieną jau buvome apsupti. Galima įsivaizduoti, kiek kariuomenės buvo atsiųsta prieš partizanus, nes Birbiliškės miškas didžiulis – apie 300 kv. kilometrų ploto. Jis buvo apsuptas trimis kareivių grandinėmis. Iš pradžių į mus šaudė minosvaidžiais. Apšaudė nuo aušros iki 11 valandos ryto. Paskui paleido pėstininkus, ginkluotus automatais. Mūsų būrio partizanai jau buvo palikę savo slėptuves ir įsitvirtinę eglaičių jaunuolyne. Sniego buvo mažai, todėl pėdsakų aplink bunkerius neliko. Visame miške partizanų būriai kovėsi su pasklidusiais kariuomenės daliniais. Kautynės truko visą ilgą dieną. Pradėjus temti, rusų kareiviai ėmė trauktis iš miško, apšviesdami kelius raketomis. Manėme, jog rusai laikys apsupę mišką iki ryto, o išaušus vėl prasidės kautynės. Prieš gausią rusų kariuomenę po kautynių nuovargio jau būtume neatsilaikę. Pasiruošėme trauktis iš apsupties. Marinte marino nuovargis, praradome laiko nuovoką, bet sukaupę paskutines jėgas naktį traukėmės iš miško. Priekyje ėjo partizanai su kulkosvaidžiais ir automatais, už jų – ginkluoti granatomis ir karabinais. Susitarėme, kur rinksimės, jei prasiveržiant mus išblaškytų. Kad išeitume iš apsupimo, reikėjo kirsti kelią, esantį gerokai toliau nuo miško. Buvome įsitikinę, jog už vieškelio būtinai stovės rusų sargyba. Pasiruošėm susišaudymui. Slinkome kiek galėdami tyliau,

išsidėstę trikampiu. Mums vadovavo Lietuvos kariuomenės puskarininkis Pranas Ptašinskas ir mano pusbrolis Alfonsas Garšva. Po komandos „Pirmyn!“ pajudėjome, kiekvieną sekundę laukdami šūvių papliūpos. Lengviau atsidusome, kai pirmieji partizanai perėjo kelią. Šūviai nepasitiko ir einančių trikampio gale. Laimingai nuėję apie 2 kilometrus, sustojome pailsėti. Tą dieną mus tikrai saugojo Dievas. Ilsėjomės sukritę ant sniego, kai vadai pranešė, jog reikia išsiskirstyti grupelėmis, nes toliau eiti dideliu būriu pavojinga. Alfonsas mane pakvietė į savo tėviškę Liucinavos kaime, kur pamiškėje turėjo gerai įrengtą bunkerį. Greit pasiekėme slėptuvę ir sumigom. Sulaukę tamsos, išėjom pas pažįstamus žmones, Alfonso kaimynus. Sužinojom liūdną naujieną: pusbrolio sesuo Teofilė sausio 7 dieną suimta. Antroji sesuo Stasė, nunešusi suimtajai maisto, irgi negrįžo, areštuota. Rusų kareivius į Alfonso namus atvedė kariškai apsirengęs, apsimuturiavęs veidą nepažįstamas žmogus. Kaimynai baiminosi dėl mūsų. Sausio 7 dieną būriai raudonarmiečių šukavo Burbinės mišką. Žuvo labai daug vyrų, ne tik partizanų; kas tik pasitaikė apsiautusių mišką rusų kelyje, buvo nušauti. Rusų kareiviai nukautus partizanus atiduodavo stribams ir liepdavo aukų kūnus numesti prie stribynės. Okupantų kariuomenė norėjo išlikti „švari“: visais būdais įteigti žmonėms, kad ji dėl žuvusių ir išniekintų partizanų nekalta, kad Lietuvoje vyksta „klasių kova“. Tačiau žmonės viską matė ir suprato...

Keletą dienų po susišaudymo buvo tylu, ramu ir aš be pavojų 1945 metų sausio 10 dieną sugrįžau į tėviškę. Čia irgi kol kas nesimatė nei stribų, nei kareivių. Sesuo perdavė

laiškelį, kurį atnešė trys vyrai. Perskaičiau: „Įsidarbink. Reikės – surasime. Vladukas-Colis“. Supratau, kad tai būrio vado Vlado Bilskio įsakymas man pereiti į legalų gyvenimą.

Turėjau išsaugojęs vokiečių okupacijos metais gautą pažymėjimą iš Raseinių žemės ūkio mokyklos. Galėjau juo pasinaudoti. Nuvykau į Belvederio aukštesniąją pienininkystės mokyklą netoli Seredžiaus ir kreipiausi į direktorių Juozą Tatorį, sakydamas, jog noriu mokytis. Direktorius nustebo: mokslo metai jau seniai prasidėję. Bet, matyt, jis viską suprato ir pažvelgęs į pažymėjimą, kuriame buvo tik labai geri pažymiai, paklausė: „Ar tavęs, vyruti, niekas neieškos?“ Atsakiau, jog neturėtų, nes nesu nusikaltęs. Direktorius ilgokai žiūrėjo į mane ir tylėjo. Lėtai slinko laukimo minutės. „Gerai, – pagaliau ištarė ir, įdėjęs mano pažymėjimą stalčiun, nusiuntė pas sargą: – Gausi vietą bendrabutyje. Juk neturi pas ką gyventi?“ Padėkojau: „Ačiū, tikrai neturiu...“ Širdis šokinėjo iš džiaugsmo. Aš – studentas! Ir... kol kas saugus. Kibau į knygas, nes reikėjo pasivyti draugus, kurie mokėsi nuo rugsėjo. Susipažinau su naujais bičiuliais, supratau, jog panašių į mane čia buvo ir daugiau. Matyt, Tatoris gelbėjo ne mane vieną. Tikėjausi išvengti pavojų ir įtarimo. Po poros savaičių pas savo seserį Bronę atvažiavo Aldona Arlauskaitė-Zylė, partizanų ryšininkė, ir, iškvietusi mane, nurodė, kad Belvederyje organizuočiau žvalgų ir ryšininkų būrį. Reikėjo parinkti patikimus žmones, sužinoti jų nuotaikas, pažiūras, charakterį. Užduotis nebuvo sunki, nes čia mokėsi beveik iš visų Lietuvos vietų jau-

nuoliai, kurių šeimos bei artimieji buvo daugiau ar mažiau nukentėję nuo bolševikų.

Organizavau žvalgų būrį, remdamasis LLA patirtimi. Pirmasis žvalgų trejetukas davė priesaiką 1945 metų vasario 1 dieną. Pavasarį jau turėjome nuolatinius ryšius su Tauro apygardos Vytauto Didžiojo kuopa Žaliojoje girioje. 1945 metų vėlų rudenį per kautynes su rusų kariuomene ir vietiniais stribais Veliuonoje buvo sunkiai sužeistas Vladas Bilskis, tuo metu turėjęs Velnio slapyvardį. Sužeistasis buvo nuvežtas į Burbinės mišką ir ten tą pačią naktį mirė. Po vado mirties pradėjome teikti žinias ir susitikinėti su Žebenkšties rinktine, veikusia apie Girkalnį, Juodaičius, Šiluvą, Seredžių, Raseinius, Viduklę. Kiek vėliau Žebenkšties partizanai pasivadino Vaidoto rinktine. Jai pradėjo vadovauti kapitonas Juozas Čeponis, turėjęs Tauragio, Leono slapyvardžius. Su Čeponiu susitikdavome kas mėnesį Girkalnio valsčiaus Liucinavos kaime Lukauskų sodyboje, apie 20 kilometrų nuo Seredžiaus.

Žvalgybos ir ryšių būryje jau buvo 22 patikimi savanoriai. Per vieną susitikimą su rinktinės vadu Čeponiu gavau įsakymą parinkti būriui vardą ir paskirti sau pavaduotoją. Tapau žvalgų būrio krikštatėviu, pavadinęs juos Sakalais. Pavaduotoju paskyriau savo tolimą giminaitį Antaną Garšvą-Vytenį. Per kitą susitikimą buvau supažindintas su štabo įsakymu: „Žvalgybos ir ryšių būrys Sakalai pavaldus Vaidoto rinktinei, Kęstučio apygardai. Būrio vadas – Jupiteris, pavaduotojas – Vytenis“. Įsakymą pasirašė rinktinės vadas Juozas Čeponis. Tuo metu mano slapyvardis buvo Jupiteris.

Toks buvo ankstyvas 1946 metų ruduo.

Mūsų žvalgai rinktinės štabui perduodavo žinias apie rusų kariuomenės judėjimą, rengiamas akcijas, stribų būstinių vietas bei nuotolius tarp jų. Partizanų rėmėjai parūpindavo šiltų drabužių, popieriaus, medikamentų, tvarsčių, maisto. Ryšininkai dirbo atsargiai, mūsų niekas kol kas nesekė, neįtarė. Ypač daug nuveikė mano bendramokslis žvalgas Antanas Masaitis-Gegužis. Jis bendrabutyje negyveno, į paskaitas atvykdavo iš tėviškės, iš Pikčiūnų kaimo. Jo namai buvo netoli Burbinės miško, čia jis susitikdavo su partizanais, o aš iš jo gaudavau paketus bei įsakymus persiųsti į kitus būrius.

Sumani, drąsi, greitos orientacijos buvo mūsų ryšininkė Aldona Arlauskaitė-Petrauskienė, slapyvardžiu Zylė. Ji paketus su štabo įsakymais ir literatūrą gaudavo tiesiai iš rinktinės štabo. Aldona gyveno apie 20 kilometrų už Burbinės miško. Suprantama, atstumas maskavo jos keliones, nors buvo gana pavojinga grįžtant į tėviškę eiti 8 kilometrus mišku. Darbo visiems užteko ir kol kas sekėsi: jau pusantrų metų dirbome saugumo nepastebėti, neįtariami. Žinant, kaip plačiai veikė KGB, tai jau buvo laimėjimas.

Atėjo 1947 metai. Lietuvoje gyvenimas darėsi vis sunkesnis, daug partizanų buvo išduoti, žuvo kautynėse, apsuptyje ar mirė nuo sunkių žaizdų. Ginkluota partizanų kova ilgai tęstis nebegalėjo. Buvau atsargus, dažnai keičiau slapyvardžius. Paskutinis mano slapyvardis buvo Maratonas. Kaip tik tuo metu gavau rinktinės vado įsakymą: „Skiriu Sakalų būrio vadą Maratoną partizanų karo lauko teismo nariu. Jo pavaduotoją Vytenį – kandidatu į karo lauko

teismo narius. Karo lauko teismo pirmininku skiriamas Vijoklis".

Po kiek laiko susitikau su Vaidoto rinktinės vadu Juozu Čeponiu ir buvau maloniai nustebintas, kai jis man pasakė: „Neįsivaizduojate, kokie jūs mums reikalingi. Nusprendėme jums suteikti jaunesniojo leitenanto laipsnį, Vyteniui – puskarininkio".

O man visada atrodė, jog mums buvo lengviau nei partizanams miške, mažiau pavojų.

Artėjo baigiamieji egzaminai, reikėjo daugiau pasimokyti, pasėdėti prie knygų. Ne mažesnę įtampą keldavo ir skubios žvalgybos užduotys. Aktyvėjant enkavėdistų išpuoliams prieš partizanus, jau ir Belvederyje buvo nesaugu. 1947 metų kovo mėnesį Zylė man atnešė įsakymus ir spaudą, kurią turėjau kuo greičiau išsiuntinėti. Nelaimei, per Velykų šventes buvo areštuotas mūsų ryšininkas Juozas Mačys, kuris palaikė ryšius su Tauro apygardos partizanais. Jo arešto metu aš buvau tėviškėje. Bronė Arlauskaitė, su kuria kartu mokiausi, per savo seserį Zylę man pranešė apie ryšininko areštą. Kelias dienas pabuvęs namuose, vėl sugrįžau į Belvederį: baigiamieji egzaminai čia pat, būtų gaila viską metus sprukti. Mokykloje buvo ramu, išlaikėme egzaminus. Vis dar nejutau pavojaus, nors širdis nerimo. Linksmai atšokome išleistuves, beliko nuvykti į Vilnių tartis dėl darbo vietos.

Susirinkome į auditoriją pasitarti su dėstytojais, ką ir kaip veiksime toliau. Nepasibaigus susirinkimui, į salę įėjo saugumietis vyresnysis leitenantas Kirupinas ir man liepė eiti su juo. Taip 1947 metų gegužės 5 dieną buvau suimtas. Kartu su manimi suėmė ir Antaną Garšvą-Vytenį.

Nuvežę į Kauno saugumą, man pasakė: „Nevargink savęs ir mūsų, išklok, ką žinai, nes čia visi palieka visas žinias, jeigu nori gyvi išlikti". Mintyse sušukau: „Viešpatie, kad tik ko nors neprasitarčiau, praradęs sąmonę". Tačiau jie apie mane ne kažin ką žinojo, kaip supratau iš pirmųjų klausimų. Apie mano ryšininkų būrį irgi žinių neturėjo. Kai pirmą kartą praradęs sąmonę nieko neprasitariau, tai paskui mane jau mažiau vargino. Mane ir dar 2 vyrus iš Sakalų būrio, neturėdami jokių konkrečių įkalčių, teisė kartu su Tomosu, kurio mes nepažinojome. Teisė Pabaltijo karo tribunolas: visiems buvo panaši bausmė už antitarybinę veiklą ir „tėvynės išdavimą". Mane nuteisė dešimčiai metų lagerio ir penkeriems be teisės gyventi Lietuvoje. 1947 metų lapkričio mėnesį aš jau buvau nuvežtas į Komijos autonominę respubliką, Pečiorą.

Kartu su kitais nuteistaisiais apie 100 vyrų patekome į akmenų skaldyklas ir kalkių gamyklą. Darbas alinančiai sunkus, ilgai čia žmonės neištverdavo, po pusmečio vienas po kito mirdavo. Be to, dirbome kartu su kriminaliniais nusikaltėliais, kurie nieko nepaisydami, dažniausiai ir lagerio valdžios palaikomi, tvarkėsi savaip. Kartą net vienas iš kriminalinių bandė, šiek tiek užsimiršęs, „pasikalbėti" su lagerio viršininku: pasiskundė pragarišku darbu ir blogu maistu. Lagerio viršininkas labai ramiai jam paaiškino: „Nei jūs, nei jūsų darbas man nereikalingi. Mums reikalingos jūsų dūšios". Taip sakant, mes jam labiau tikome negyvi. Lagerio prievaizdas nemelavo: nepraėjus nė trims mėnesiams iš 43 sveikų jaunų brigados vyrų teliko 2, kurie dar pastovėjo ant kojų. Per laimingą

atsitiktinumą buvau paskirtas į kitą lagerį, kur viršininkas labiau žmogų priminė: ten ir darbas buvo lengvesnis, ir maistas geresnis. O kai mus atskyrė nuo kriminalinių nusikaltėlių, tai atsirado viltis išlikti.

Gyvenimas, kai galvoji tik apie maistą ir kaip išgyventi nenukritus nuo kojų ir neišprotėjus, – jau nepanašus į gyvenimą. Kad kaliniai nesusivienytų, mus mėtydavo iš vieno lagerio į kitą.

1950 metų pradžioje politinius kalinius išvežė į Norilską. Statėme miestą. Buvo ypač šalta žiema, kaliniai blogai aprengti, prastas maistas. Žiemą susirgau: laikėsi aukštas kraujospūdis. Patekau į ligoninę. Gydymas nepadėjo, tapau, anot išduotos medicininės pažymos, „ketvirtos kategorijos invalidu". Tačiau dirbti vis tiek reikėjo. Dirbau ligoninėje sanitaru.

Nepakeldami sunkių lagerio sąlygų, kaliniai sukilo. Dalyvavau sukilime ir aš, todėl kartu su visais sukilėliais buvau teisiamas antrą kartą ir perkeltas į Krasnojarską. Dar po poros metų – 1956 metų kovo mėnesį sulaukėme SSRS Aukščiausiosios Tarybos įsako peržiūrėti politines bylas. Balandžio 28 dieną mane išleido, panaikinę teistumą. Prasidėjo Chruščiovo laikų atšilimas: iš kalėjimų ir lagerių buvo paleisti kai kurie politiniai kaliniai ir tremtiniai, tik komunistų politika nesikeitė. Į Lietuvą sugrįžau tų pačių metų gegužės 7 dieną.

Iš lagerio parvažiavau visiškas ligonis ir beveik metus gydžiausi artimųjų padedamas. Mane gelbėjo ir globojo giminės. Šiek tiek atsigavęs, pradėjau dirbti zootechniku toli nuo savo gimtinės, Širvintų rajone. Po karo tas kraštas surusėjo,

lietuviškai nesusikalbėsi. Tiesa, ūkio valdžia man davė butą, tačiau aš neturėjau ko jame pastatyti. Jokio baldo nei lėšų ką nors įsigyti. Plikas kaip tilvikas. Parvažiavęs į savo tėviškę, Pamituvio kaimą, pasakojau žmonai, kokios Širvintų krašto nuotaikos, ir ji mane įtikino greičiau grįžti arčiau saviškių.

Porą mėnesių iškentęs, sugrįžau į savo kraštą. Kaip tik tuo metu smulkino kolūkius: iš vieno darė tris. Mat sovietai vis dar buvo įsitikinę, jog griovimu, o ne darbu žmogaus gyvenimą padarys turtingesnį. Valdžia kolūkiuose nuolat keitėsi; kiekvienas pirmininkas, išeidamas iš kolūkio, palikdavo vis tuštesnius aruodus ir fermas. Mudviem su žmona besvarstant, kaip gyvensim toliau, atėjo vietos kolūkio pirmininkas ir pasiūlė dirbti buhalteriu. Sutikau, nors atlyginimas juokingai mažas: 30 kg grūdų per mėnesį, be to, tuos grūdus dar reikėjo pasėti ir užauginti, po to atiduoti valdžiai liūto dalį. Tačiau buvo ir gera to pasiūlymo pusė: žmonės čia buvo savi. Dar laikėsi ir vienintelis mūsų krašte išlikęs gyvas partizanas – Zenonas Kregždė. Pasitaikė proga su juo susitikti pas mano seserį Zubrickų kaime. Pasimatėm, pasikalbėjom apie žuvusius bendražygius. Supratau, kad jam būtina parama maistu. Pasitariau su sandėlininku Antanu Karčiausku, ir jis nuvežė toną kviečių Kregždei. Paskui važtaraščius sunaikinom. Sandėlininkas apie tai niekam neprasitarė. Supratingas žmogus buvo.

Neįtikėtinus pokštus mums iškrečia kasdienybė. Nežinai – juoktis ar verkti. Nei verkei, nei juokeisi, nei ant likimo pykai, savanori, esi lietuvis ir visada mokėjai dirbti. Ir dirbsi, kol išseks jėgos.

Tapai beveik savanoriu – pirmininku ubagynu paverstame kolūkyje. Tada nežinojai, kaip pasielgti. O dabar, žvelgdamas pro laiko prizmę, jau žinai: jeigu Lietuva būtų pasirengusi ne tik ginkluotam pasipriešinimui, bet ir ilgalaikei dvasinei rezistencijai, ji nebūtų taip skausmingai, taip žiauriai nualinta ir nuskurdinta, kaip atsitiko po 1945 metų antrosios bolševikų okupacijos, kas nutiko ir po 1991-ųjų, atkūrus nepriklausomybę.

Gal tavo gyvenimo kelias, savanori, padės ateities kartoms suprasti mūsų klaidas?

– Tikrai nesitikėjau, kad vieną dieną tapsiu kolūkio pirmininku. Mūsų kolūkis buvo mažas, vos apie 500 hektarų žemės turėjo. Palyginti su kitais – liliputas. Čia net partinės organizacijos nebuvo. Ideali ramybė. Iš pradžių, kol ne viskas iš ūkininkų ir kolūkio buvo išgrobta, dar užsukdavo rajono partiniai vadai „pamokyti", kaip reikia ūkininkauti einant į socializmą. O vėliau net ir jie kojos čia nebekėlė. Kolūkio pirmininkas – mažaraštis žmogelis, nuolat gydėsi plaučių džiovą ir ūkiu rūpintis tikrai nepajėgė. Gyveno visi kaip kas išmanė. Net pašarų žiemai ūkis nepasiruošė, nes niekam nerūpėjo, kas bus toliau. Žmonės jautėsi taip prislėgti, jog išeities nebematė.

Tokiu liūdnu metu mums su žmona gimė sūnus, prisidėjo naujų rūpesčių, kartais gana nelengvų. Bet sūnus augo, tik mūsų kolūkyje niekas nesikeitė, nors ilgiau šitaip būti irgi negalėjo. Nebuvo nė vieno bent šiek tiek žemės ūkio darbams parengto specialisto, apie žemės tvarkymą ir valdymą niekas supratimo neturėjo. Visa ūkio valdžia – fermos

vedėjas, buvęs ūkininkas, brigadininkas, kasininkė ir aš. Beje, fermos vedėjas nemokėjo net pašarų apskaitos parengti, akto surašyti. Tas darbas tekdavo man. Greit nenoromis tapau vos ne centrine figūra mūsų „lilipute".

Artėjo vidurziemis, atvažiavo pas mus Ariogalos vykdomojo komiteto pirmininkas Gediminas Liutkus ir pasakė: „Visi į susirinkimą! Rinksit kolūkio pirmininką".

Apsidairėme: nei ką rinkti, nei ką siūlyti. Daugelis kaimo žmonių mokėjo tik su šake dirbti. Visi sveikesni, protingesni jau buvo sušaudyti miškuose, fronte. Be to, kiekvienas atkakliai kratėsi kolūkio pirmininko pareigos. Ilgai visi tarėsi, ginčijosi, prirūkė dūmų debesis, tačiau tinkamo kandidato nerado. Niekas siūlomos „garbės" netroško. Diena baigėsi, o nieko gero nenutarėm. Iš rajono į mūsiškį skurdžių kolūkį joks partinis irgi nepanoro važiuoti. Ką gi beveiksi, jei viskas čia jau seniai išparceliuota?

Per pertrauką prie manęs priėjo pažįstami vyrai ir paprašė sutikti pabūti kolūkio pirmininku, netgi atsargiai priminė, jog ir jie man savo laiku yra padėję. Taip, buvau tiems žmonėms skolingas: partizanaudamas ne kartą pas juos rasdavau prieglobstį ir šiltus pietus. Vos baigėsi pertrauka, kažkas garsiai man pasiūlė imtis pirmininko pareigų. Net rajono svečias pasakė padėsiąs, žadėjo atsiųsti sąskaitininką. Tik ką skaičiuosi tuščiuose aruoduose?

Nubalsuota, sutarta – aš jau socializmo kūrėjas lilipute su ištuštėjusiomis fermomis, išvogtais sandėliais, vargo prispaustais žmonėmis, nebetikinčiais niekuo, net pačiais savimi. Viršininkas išbildėjo į turtingesnius kolūkius tvarkos daryti, o mane vyrai guodė: „Argi būtų buvę geriau, jei kokį

svieto perėjūną, nepatikimą būtų atsiuntę? O dabar visi savi – sutarsim...“

Namo ėjau apsunkusia širdimi. Anksti rytą ryžausi įžengti į fermas. Įžengiau ir supratau – šitos 1958-ųjų sausio 18 dienos niekada neužmiršiu. To, ką išvydau, neapsakysi. Nebuvau regėjęs tokių išbadėjusių liesų avių: kaulai, oda ir kuokštelis vilnų ant kaktos ir uodegos galo, plikos lyg nuskustos. O jau bliovimas, kaip prieš pasaulio pabaigą! Tiesa, karvės dar šiek tiek pasikėlė. Veršeliai sergantys, liūdni, įkritusiais šonais. Gaila buvo gyvulių, gaila ir mūsų darbščių žmonių, taip nusivylusių, kad rankos nebepakilo darbui kolūkyje. Pirmiausia pasakiau: kas benutiktų – gyvenimas žmogui tik vienas. Reikia gyventi. Liepiau buvusiems arklių savininkams vestis arklius namo, pasiimti ir vežimus, atsirinkus kuris kieno, nes kuo pavasarį žemę arsim? Negi mes, lietuviai, lauksim visiško bado? Negirdėtas dalykas Lietuvoje būtų!

Nežinau, ar vyrai labiau nustebo, ar nudžiugo. Išsivedė arkliukus, nuglostę, nuglamonėję. Ir po to pradėjo sąžiningiau dirbti, gal manimi patikėjo, gal viltis blykstelėjo? Rajono valdžia, atkakliai prašant, davė paskolą pašarams nusipirkti. Pradėjome tvarkytis; labai suvargę laukėm pavasario. Per vasarą jau sukaupėm nemažai pašarų ir kitą žiemą gyvuliai nebadavo. Į mane išdrįso kreiptis tikrai reikalingi pagalbos žmonės. Padėjau visiems, netgi rizikuodamas būti dar kartą nuteistas. Atėjo jaunas vaikinas, buvęs kalinys Kazimieras Banys, aišku, teistas už antisovietinę veiklą, prašo padėti, nes jis nori mokytis. Rašau rekomendaciją – siuntimą į Žemės ūkio akademiją, nors jis mūsų

kolūkyje nei dirbo, nei kada nors dirbs. Atėjo ir Juodaičių klebonas Zenonas Kalinauskas, prašydamas parapijos rūpesčius suprasti: reikia elektros stotelės bažnyčiai apšviesti. Prašo įgaliojimo, pinigus pats sumokėsiąs. Beje, už tokio įgaliojimo išdavimą tam, kam neturėjau teisės tokios paslaugos padaryti, – grėsė penkeri metai kalėjimo. Duodu įgaliojimą, negi bažnyčia bus be šviesos? Tai buvo paradoksų metai, nes bolševikinio mąstymo valdžia, tyčiodamasi iš žmonių, trypė viską, kas per ilgą laiką buvo pasiekta dvasiniame tautos gyvenime.

Grįžo iš Igarkos tremtinys Antanas Stuogys, o jo dokumentuose įrašyta: „Be teisės gyventi savo namuose". Kaip tik jo sodybą buvau kolūkio lėšomis paremontavęs. Apsigyveno jis pas kaimyną, o gyvulių šerti eina į savo sodybą. Nakčiai – vėl pas kaimyną. Sutinku jį kartą, einantį nakvynėn po dienos darbų, ir klausiu: „Kodėl negyveni savo namuose? Eik ir gyvenk". Jis pabūgo: „O kas tada bus su jumis? – klausia. – Juk valdžios uždrausta man į savo namus grįžti". „Išsisuksim, – pažadu, – gal niekas nė nesusigaudys, kas ten tavo popieriuose parašyta". Kur tau! Enkavėdistų akys kiaurai sieną matė. Nė dviejų savaičių žmogus nepagyveno savo nameliuose, o pas mane jau milicininkas iš rajono prisistatė.

– Kur gyvena Stuogys? – klausia.

– Savo namuose, kur daugiau? Dirba ir gyvena...

– Aš labai rimtai klausiu, – balse jau skamba grasinimas.

– O aš labai rimtai sakau: gyvena žmogus po savo stogu, niekam neužkliūdamas, dirba nuo ryto iki vakaro.

– Negalima, – jis man dėsto. – Valdžia draudžia jam čia, savo gimtoje vietoje, gyventi.

– Tai tegul ta valdžia ateina į stuogynę šerti avių ir veršių, mėšlo mėžti. Gal žmogui tvarte gyventi? – klausiu.

Išėjo įgaliotinis, aiškiai nepatenkintas atsakymu, ir... nesugrįžo. Valdžia avių šerti nepanoro, mėšlo mėžti neketino. Mūsų bauginti irgi nebandė, bet... Pirmininkavau tik trejus metus, kol ūkis atsigavo, kol avių vilnos ataugo ir ūkio ekonomika 11 kartų šoktelėjo aukštyn. Tada iš pirmininko pareigų buvau atleistas „už socialistinio ūkio ekonomikos sužlugdymą". Kaip svarbiausią ūkio ekonomikos sužlugdymo faktą man priminė, jog atidaviau žmonėms „socialistinį turtą" – išdalijau arklius.

Ko tik nebuvo pačiame „socializmo statymo" įkarštyje!.. Tačiau nesigailiu pirmininkavęs, kad ir trumpai: daugeliui savo krašto žmonių galėjau padėti. Deja, tuo metu dar niekas negalėjo pasikeisti, kaip besistengtum... O man pačiam prasidėjo nauji „kryžiaus keliai" beieškant darbo: politinius kalinius dar ilgai sekiojo saugumo akys ir komunistų partijos ranka.

Per pažįstamus gavau darbą Kryžkalnio tarybiniame ūkyje, kur fermos vedėju darbavausi šešerius metus. Svajojau apsigyventi mieste arba netoli miesto. Kai kurioms mano svajonėms buvo lemta išsipildyti. Esu laisvas, gyvenu su šeima Kaune. Viliuosi, kad anūkams neteks pakartoti senelių vargo kelių.

Pamituvio kaimo ūkininkų sūnus liko ištikimas Tėvynei ir savanorio priesaikai. Atrodytų, jog po kančių tremtyje, alinančio darbo akmenų skaldyklose, po ilgiausių okupacijos metų galėjo užgesti paskutinė vilties kibirkštėlė. Justinas

Garšva vilties neprarado, o pilietinė pareiga ir dabar jį verčia imtis tokių darbų, kokiems pristinga ištvermės ir noro jauni: jis surinko žmonių, kurie jau gyvena savo saulėlydį, prisiminimus apie rusų kariuomenės, enkavėdistų dalinių ir stribų įvykdytas genocido akcijas Seredžiaus, Veliuonos, Šimkaičių, Girkalnio valsčių kaimuose. Surinkęs faktus, liudytojų parodymus, nužudytų žmonių bei ištisų šeimų pavardes, žūties aplinkybes, visa tai surašė ir perdavė Jurbarko prokuratūrai.

Tikėkimės, genocido vykdytojai neišvengs teismo. Kraupūs vaizdai atgyja, peržvelgus Justino Garšvos užrašytus faktus. Genocido aukų artimųjų žodžiai užrašyti dalyvaujant Justino bendraminčiui Česlovui Kišonui.

Seredžiaus valsčiaus Vozbutų kaimo gyventojo Česlovo Alešiūno prisiminimai apie tai, ką jis pats matė, išgyveno:

„1944 metų gruodžio 17 dieną anksti ryte pamačiau gaisro pašvaistę: degė Kazio Puidoko sodyba. Pamatę gaisrą, kaimynai subėgo, ketindami padėti užgesinti. Tačiau į atbėgusius žmones buvo atsukti enkavėdistų automatai. Jie šaudė visus, kurie nepaisydami nukreipto ginklo bandė gesinti gaisrą ar bėgti iš degančio namo.

Kazio Puidoko brolis Benadas bandė bėgti iš ugnies. Jį nušovė rusų kareiviai. Enkavėdistai nepasitraukė, kol sudegė visi sodybos pastatai. Apdegęs Benado Puidoko lavonas išgulėjo apie savaitę žūties vietoje. Laidoti nebuvo leista.

Tą pačią dieną ta pati smogikų grupė Padubysio kaime sudegino Juozo Masteikos sodybą, o jį patį nušovė.

Kitą dieną rusų kareiviai ir stribai surinko žmones, kurių sūnūs buvo šaukiamojo amžiaus, tačiau nėjo į Raudonąją

armiją, slapstėsi. Suvarę senus tėvus į Jono Nagrecko sodybą, visus sušaudė. Nuo okupantų kulkų žuvo: Petras Petrauskas, Jonas Nagreckas, Mykolas Sluoksnaitis, Pranas Nagreckas, Benadas Kemzūra, Leonardas Stumbras, Matas Vandys, Benadas Puidokas, Juozas Masteika.

Tomis dienomis buvo padegta apie dvidešimt sodybų su javais, pašarais, gyvuliais.

Labai dažnai savo aukas enkavėdistai kankindavo, išniekindavo jau nužudytų kūnus.

Petras Petrauskas tą dieną ką tik buvo parėjęs iš bažnyčios, taigi avėjo geriausiais savo batais. Batus stribai nuo nukautojo nuavė. Pamestas basas nužudymo vietoje Petro kūnas savaitę išgulėjo, nes jo palaidoti neleido...

Partizanai pasipriešino genocido vykdytojams. Ginkluoti susirėmimai su stribais ir rusų kariuomenės daliniais truko dvi paras. Ginklavosi ir vos aštuoniolikos sulaukę vaikinai.

Deginant sodybas ir šaudant gyventojus šioje genocido akcijoje dalyvavo vietiniai stribai – Stankus ir Bereiša.

Stribai jau seniai buvo nužiūrėję Benado Kemzūros arklius, reikalavo juos atiduoti, tačiau ūkininkas pasipriešino ir už tai buvo nušautas. Kol okupantai vedė „klasių kovą", reikėjo žmonėms žemę arti ir javus sėti, suprantama, jog geri arkliai ūkininkui buvo didžiausias turtas.

Stribai į tokias akcijas vieni neidavo, tik kartu su rusų kareivių daliniais. Įsiveržę į Kemzūros namus ir nušovę šeimininką, enkavėdistai trobas uždegė. Sudegė visi sodybos pastatai ir gyvuliai. Tik per atsitiktinumą liko nesudegintos dvi karvės ir kelios avys. Kemzūros žmona ir vaikai spėjo pasislėpti.

Vozbutų kaimą kareiviai ir jiems talkinę stribai pavertė degėsiais. Degė visos sodybos, pasitaikiusios jų kelyje. Enkavėdistai sudegino būstą net ir tų žmonių, kurie jau buvo seni, vaikų neturėjo ir niekas pas juos nesislapstė. Prieš padegdami sodybas kareiviai namuose darė kratas: ieškojo Sovietų Sąjungos priešų, „išdavikų", o jų ten neradę pasiimdavo maistą, laikrodžius, batus ir kitus geresnius daiktus.

Leonardą Stumbrą stribai ir enkavėdistai 1944 metų gruodžio 17 dieną sušaudė už tai, kad jo brolis Stasys nepriklausomos Lietuvos laikais ir vokietmečiu buvo Čekiškės valsčiaus viršaitis. Sugavo jį pas kaimyną Medžiūną ir nušovę paliko kūną ant upelio kranto.

Žudyti lietuvius priežasčių okupantui užteko. Tą pačią dieną darydami kratą pas Joną Šliuževičių, kuris vaikų neturėjo, gyveno niekam neužkliūdamas, stribai surado ilgą vardų sąrašą. Mat Šliuževičiai buvo surengę savo mirusių artimųjų atminimo metines: sąrašas buvo skirtas maldininkams, kurie meldėsi ir giedojo giesmes už mirusius. Rusų kareiviai, pamatę tą sąrašą, nė nebandė aiškintis, kieno vardai surašyti. Nutarė, jog Šliuževičius turi ryšių su „banditais", o čia surašyti jų slapyvardžiai. Nė vienas iš stribų, nors gerai žinojo kaimo tradicijas, nepasakė rusams, jog sąraše – mirusiųjų vardai. Šliuževičių sodybą sudegino. Buvo padegtos ir iki pamatų sudegė šių ūkininkų sodybos su visais pastatais: Kazio Puidoko, Jeronimo Masaičio, Jono Nagrecko, Leonardo Stumbro, Antano Kemzūros, Benado Kemzūros, Martyno Kemzūros, Benado Masaičio, Vlado Kemzūros, Mato Vandžio, Martyno Puidoko, Jono Kemzūros, Jono Puidoko, Benado Puidoko.

Per Kalėdų šventes Pavietavos kaime buvo sudegintos Stasio Padlecko, Jono Krikštano troboš.

Beje, vokiečių okupacijos metais Vozbutų kaimas nenukentėjo, niekas nebuvo apiplėštas".

Tragiškų įvykių liudytojas Česlovas Alešiūnas pasakojimą patvirtino savo parašu.

Seredžiaus valsčiaus Pavietavos kaimo tuometinė gyventoja Anelė Krikštanaitė-Marcinkienė paliudijo:

„1944 metais gruodžio mėnesį prieš šv. Kalėdas į mano gimtąjį kaimą arkliais ir mašinomis atvažiavo kareiviai enkavėdistai, tik keli iš jų kalbėjo lietuviškai. Mano gimtinėje Pavietavos kaime gyveno ir tėvo pusbrolis su šeima. Tą dieną po pietų išgirdome giminaičių sodyboje šaudant, netrukus išvydome gaisro dūmus. Tėvai susiruošė bėgti gesinti gaisro, bet kiek pabėgėję pamatė, kad degančią sodybą apsupę kareiviai. Tėvai neišdrįso prisiartinti prie degančių pusbrolio namų, nes būtų buvę padegti ir mūsų trobesiai. Kai rusai pasitraukė, mano tėvai ir aš nubėgome prie baigiančių degti pastatų. Degė gyvenamasis namas, tvartas, daržinė su pašarais, klojimas su javais. Tvartuose sudegė arkliai, karvės, kiaulės. Nieko išgelbėti mes jau negalėjome, nes kareiviai pasitraukė tik tada, kai viskas baigė degti, buvo apimta liepsnos.

Tada buvo sušaudyti ir sudeginti: Ona Krikštanienė, Kazimiera Krikštanienė, Antanina Aleknienė ir jos trijų mėnesių dukrelė, dešimties metų piemenukas Benadas Mačiulaitis iš Pakarklių kaimo.

Tėvo pusbrolis Jonas Krikštanas buvo peršautas į petį ir vidurius. Pro dūmų uždangą jis bandė šliaužti iš degančio

namo. Sužeistą, apdegusį, netekusį sąmonės jį surado atskubėję į nelaimės vietą tėvai ir kaimynai. Jie atnešė sužeistąjį į namus, tačiau jis neišgyveno, mirė nuo sunkių žaizdų ir nudegimų. Prieš mirtį jis papasakojo, kaip buvo nužudyta jo šeima.

Į namus įsiveržę rusų kareiviai iš pradžių tiesiog ieškojo, prie ko prikibti: sakė, jog kažkas pro namus prabėgęs, gal čia „banditai" slapstosi? Vienas enkavėdistas uždegė ant sienos kabančius šventųjų paveikslus. Kažkuri iš moterų šoko gesinti. Prie paveikslų ją kareiviai ir nušovė, o paskui sušaudė ir kitas namuose buvusias moteris. Krikštano dukra Antanina Aleknienė puolė prie lopšyje gulinčios savo naujagimės mergytės ir uždengė ją savimi. Tada rusų kareiviai sušaudė ją ir dukrelę. Jonas Krikštanas tuo metu jau buvo sunkiai sužeistas ir gulėjo parkritęs už statinės: padėti dukrai, apginti jos jau nepajėgė, tačiau viską matė. Kareiviams pasitraukus, jis iš liepsnojančio namo pajėgė išslinkti ir nugriuvo sode. Mirė jis tą pačią naktį mūsų namuose. Mano tėvas padirbo pusbroliui karstą, o sudegusių žmonių palaikus ir pelenus sudėjome į dėžutes ir slapta palaidojom Juodaičių kapinėse".

Šių įvykių liudytoja pasakojimą patvirtino parašu.

Seredžiaus valsčiaus Vozbutų kaimo gyventoja Magdalena Vaitiekūnaitė-Vandienė niekada neužmirš 1944-ųjų gruodyje okupantų kariuomenės ir stribų vykdytos genocido akcijos:

„1944 metų gruodžio mėnesį prieš šv. Kalėdas Vozbutų bei kituose aplinkiniuose kaimuose pasirodė gausūs būriai

okupantų kariuomenės. Jie kartu su mūsiškiais stribais degino sodybas, šaudė vyrus, moteris ir vaikus. Sušaudė ir mano vyrą Matą Vandį, gimusį 1911 metais. Kaip ir kada jį sušaudė, aš nemačiau. Sužinojau, kad jį sušaudė pas Šimkų Šiaudinių-Burliokiškės kaime, dabar ta vietovė vadinasi Paarmenys. Žmonės man pasakė, jog nušauto mano vyro kūnas buvo išvežtas ir numestas pas Puidokienę Vozbutų kaime. Ten išlaikę per naktį, kitą dieną Mato Vandžio kūną nuvežė į Čekiškę ir numetė gatvėje. Dar kelias dienas palaikę, išniekintą velionį išvežė ir įmetė kažkur žvyrduobėse kartu su kitais nužudytais vyrais.

Aš bijojau į ką nors iš valdžios atstovų kreiptis, nes būtų ir mane su mažais vaikais sušaudę. Dvi dienas prieš sušaudant mano vyrą rusų kareiviai sudegino mūsų sodybą: namą, daržinę, tvartą su gyvuliais ir klojimą. Žemės mes turėjome nedaug, tik aštuonis hektarus, tačiau prasimaitinome, nieko netrūko. O kai likau našlė be namų, teko elgetauti, eiti per žmones, kad išgelbėčiau nuo bado mirties vaikus ir save. Kaime prisiglausti jau neturėjau pas ką, nes tuo metu buvo sudeginta daugiau kaip dvidešimt sodybų, sušaudyti artimesni kaimynai, o likusieji gyvi, tačiau be namų, vargo taip pat, kaip ir aš.

Šito okupantams negalima nei atleisti, nei kaip nors pateisinti ar nutylėti".

1945 metų birželio mėnesį Seredžiaus, Veliuonos apylinkėse ir Burbinės miške ilgam įsikūrė enkavėdistų dalinys. Kareiviai vilkėjo įvairiausia uniforma, kalbėjo tarpusavy rusų, lenkų kalbomis. Iš ūkininkų jie reikalaudavo pavežėti

arba patys pasiimdavo arklius, beje, žadėdami atiduoti. Beveik visada su jais kartu eidavo ir keli vietiniai stribai. Gyvenimas pamiškės ūkininkams tapo tragedija. Štai ką mena tuos įvykius matę ir išgyvenę žmonės.

Pasakoja Veliuonos valsčiaus Džiaugių kaimo gyventoja Adelė Jankauskaitė-Galbuogienė:

„1945 metų vasarą Burbinės miške sustojo nemažas kariuomenės dalinys. Greit iš miško kareiviai ėmė ateidinėti į aplink mišką esančius kaimus ir reikalauti iš gyventojų maisto produktų, arklių ir vežimų. Paėmę arklius, kareiviai žadėdavo juos sugrąžinti, bet dažniausiai negrąžindavo. Arklių savininkai, sutikę kareivius, vis primindavo jų pažadą ir prašydavo atiduoti arklius. Iš mano tėvo jie paėmė arklį apie liepos vidurį. Iš kitų ūkininkų kiek anksčiau. Vieną dieną mano tėvui Motiejui Jankauskui mūsų kaimynas Džiaugių kaimo ūkininkas Aleksandras Ulinskas pranešė, jog rusų kareiviai liepė ateiti atsiimti arklių į nurodytą vietą miške.

Aleksandras Ulinskas, Juozas Džiaugys, Ona Džiaugienė, Kazys Šveikauskas ir mano tėvas Motiejus Jankauskas nuėjo pas kareivius atsiimti arklių. Praėjo penkios dienos, o jie iš miško vis dar negrįžo. Tada mano motina bei kitų negrįžusių vyrų artimieji išėjo jų ieškoti. Rado visus Burbinės miške, įvairiausiais būdais nukankintus. Kuris kieno kūnas, iš veidų atpažinti jau buvo sunku, artimieji savo kankinius atpažino iš drabužių.

Mano tėtį parvežė į namus, paguldė į karstą, giesmininkai pagiedojo giesmes ir palaidojom tėvą Veliuonos kapinėse“.

Apie tą pačią Burbinės tragediją pasakoja ir Seredžiaus valsčiaus Klausučių kaimo gyventoja Adelė Bučkytė-Ramanauskienė:

„1945 metų liepos 12 dieną mano tėvus Antaną Bučkį ir Danutę Bučkienę nužudė rusų kareiviai. Kai Burbinės miške sustojo kareivių dalinys, tai jie sakėsi, jog priklauso Žukovo armijai. Burbinės miške jie pasirodė jau 1945 metų pavasarį. Beje, jie vaizdavo, jog yra nusiteikę prieš tarybų valdžią. Vargas tiems, kurie jais patikėjo... Rusai reikalavo, kad apylinkės gyventojai jiems keptų duoną ir aprūpintų reikalingais maisto produktais – kiaušiniais, mėsa, pienu. Kai ateidavo į namus, vienas kitas iš jų kalbėjo lietuviškai. Jie visi dėvėjo maskuojančią, lapuotą kareivių uniformą. Iš mūsų jie išsivedė kumelę, iš kitų ūkininkų pasiėmė arklius ir vežimus, kuriuos laikė pas save Burbinės miške. Buvo pats darbymetis, todėl ūkininkai jiems vis primindavo, kad atiduotų arklius. Kareiviai ilgą laiką žadėjo atiduoti, liepos 12 dieną pasakė, jog grąžins arklius, ir liepė ūkininkams ateiti į nurodytą vietą Burbinės miške. Pirmoji nuėjo mano mama ir negrįžo. Tėvas palaukęs išėjo jos ieškoti. Negrįžo ir jis. Tada aš nuėjau į Seredžių ir pranešiau saugumo įgaliotiniui, kad dingo mano tėvai. Man buvo atsakyta, kad jų Seredžiuje nėra. Nuėjau ir pas Veliuonos saugumo viršininką – barzdotą rusą; jis nieko aiškaus neatsakė, o vertėjas įspėjo, kad neičiau į Burbinės mišką, nes man atsitiks tas pat, kaip ir tėvams. Kas mano tėvams atsitiko, jie nepasakė, o aš tada irgi dar nežinojau. Sugrįžusi iš Veliuonos namo, išgirdau baisią žinią, kad pamiškėje, kur buvo įsikūrę rusų kareiviai, atrasti dviejų vyrų ir moters lavonai. Mes su broliu Antanu nuėjome į nurodytą

vietą atpažinti lavonų: tai buvo nužudytų Džiaugio, Džiaugienės ir Liaudansko kūnai. Savo nužudytus tėvus atradome gerokai toliau, užmaskuotus samanomis ir šakomis. Toliau nuo kūno gulėjo sukruvintas tėvo švarkas. Vėl nubėgau į Veliuoną prašyti leidimo palaidoti tėvus. Laidoti kapinėse saugumo viršininkas uždraudė. Palaidojom tėvus nužudymo vietoje.

Tų pačių metų rugsėjo mėnesį pasikeitė saugumo viršininkas. Naujasis davė leidimą perlaidoti tėvus į kapines. Tėvų palaikus Veliuonos kapinėse laidojom spalio 1 dieną.

Toje vietoje, kur buvo surasti mano nužudyti tėvai, buvo dar šeši lavonai. Iš viso – aštuoni nužudyti žmonės.

Niekada nepasitikėkime okupantais: jie ateina žudyti.

Nukankinti Burbinės miške žmonės buvo iš Džiaugių, Tamošių, Kelmickų ir Juodaičių kaimų".

Raseinių apskrities Girkalnio valsčiaus Akmeniškių kaimo gyventojos Stefanijos Urbonavičiūtės-Parkauskienės prisiminimai:

„1945 metų sausio 6 dieną ankstyvą rytą į Parkauskų namus pasibeldė istrebiteliai ir rusų kareiviai. Iškratė mano vyrą Kazį Parkauską, išvertė ne tik kišenes, bet ir visą namą. Iš atėjusių pas mus istrebitelių pažinau tik vieną – Povilą Kleivą iš Mutrungio kaimo. Kleivo jau nebėra gyvo, jį nušovė partizanai, buvo kaltas dėl daugelio žmonių mirties.

Iškrėtę namus, jie liepė pakinkyti arklį ir mano vyrą Kazį Parkauską išsivarė kartu. Mačiau, kaip istrebiteliai kiek pavažiavę mano vyrą iš vežimo išlaipino ir surišo jam ran-

kas. Surištą nusivarė paskui vežimą. Vyras negrįžo. Dvi savaites nieko apie jo likimą nežinojau. Paskui žmonės pasakė, kad Pelučių kaime apkasuose yra sumesti kelių vyrų lavonai. Nuvažiavau su kaimynais į nurodytą vietą ir ten tarp kitų atpažinau savo vyro Kazio kūną. Nušautas jis buvo iš nugaros, kairysis skruostas išplėštas, kojos surištos telefono laidu. Kūnas pririštas prie vežimo, jau pradėjęs irti. Palaidojom Kazį Parkauską Juodaičių kapinėse. Laidoti padėjo Pranas Šimkus ir Marijona Šimkienė. Jie dar gyvi, gyvena Ariogaloje".

Pasakoja Šimkaičių valsčiaus Škeršpylių kaimo gyventoja Zosė Šliuževičiūtė-Vaivadienė, gimusi 1921 metais:

„1945 metų sausio 7 dieną į mūsų namus atsibeldė rusų kareiviai. Jie atėjo naktį, apsupo namą. Tuo metu mes gyvenome Škeršpylių kaime kartu su visa didele šeima: trys broliai – Pranas Šliuževičius, gimęs 1906 metais, Jonas Šliuževičius, gimęs 1911 metais, Antanas Šliuževičius, gimęs 1912 metais.

Kareiviai sukėlė visą mūsų šeimą, grasino, keikėsi. Brolis Antanas, visą dieną sunkiai dirbęs ūkyje, buvo labai pavargęs, prigulė pailsėti ir užmigo nenusirengęs. Jį pamatę miegantį, kareiviai ėmė šaukti, jog tai banditas, kodėl guli nenusirengęs? Įsakė visiems mano broliams ir brolienei Aleksandrai klauptis ir iškelti rankas. Mamai liepė atvesti brolio Prano vaikus – devynerių metų sūnų, septynerių ir penkerių metų dukreles. Vaikai klykė, verkė, blaškėsi, išsigandę veržėsi prie mamos, glaudėsi prie močiutės. Kareiviai vaikų akivaizdoje, įrėmę automatus broliams į nu-

garas, grasino visus sušaudyti. Kaip tik tuo metu įėjo į vidų dar keli kareiviai ir vienas, matyt, jų vyresnysis, pasakė, jog čia... šaudyti negalima, liepė nuleisti automatus, o broliams sėstis. Paskui pareiškė, jog brolis Antanas areštuojamas, ir jį išsivarė. Visiems liepė gultis ir niekur neiti iš namų. Išaušus rytui, sausio 8 dieną, pas mus vėl atėjo tie patys kareiviai ir išsivarė brolius Praną ir Joną. Mano brolienė, Prano žmona, juos palydėjo per kiemą. Toliau eiti kartu jai neleido.

Kareiviai jau buvo aplandžioję mūsų namų podėlius ir pasiėmę visą maistą, namuose nepaliko nieko valgomo. Iš mūsų atimtus maisto produktus – dešras, lašinius, miltus, kiek pavažiavę, kareiviai suvertė į Akmenos upelį ir pasakė, jog tai buvęs banditams paruoštas maistas. Kankinti, tyčiotis iš žmonių, prievartauti okupantai mokėjo ir niekas jų netramdė, jiems buvo suteiktos teisės žudyti be jokios atsakomybės...

Po dviejų savaičių iš žmonių sužinojome, kad tris mano brolius – Praną, Joną ir Antaną bei dar vieną suimtąjį – samdinį Kuncaitį, kuris tarnavo Broniaus Masaičio ūkyje Škeršpylių kaime, rusai ilgai vežiojo po kaimus ir 1945 metų sausio 20 dieną sušaudė Burliokiškės kaime (dabar Paarmenio kaimas). Suimtuosius sušaudė Uršulės Vaitiekūnienės sodyboje pamiškėje.

Mudvi su broliene Aleksandra nuėjome kartu į sušaudymo vietą. Uršulė atidavė kai kuriuos žudynių vietoje surastus daiktus. Kiti apie įvykį žinoję žmonės pasakojo, jog sušaudytuosius, palaikę vieną dieną pamiškėje, išvežė į Ariogalą ir numetė gatvėje gulėti...

Jeigu šitokiems nėra viešo teismo pasaulyje, tegul juos nuteis Dievas...“

Atkurdama sovietų kariuomenės siautėjimo Lietuvos kaimuose vaizdus, apie tą patį įvykį pasakoja ir Kazimiera Žukienė iš Paarmenio kaimo:

„1945 metais apie sausio antrąją pusę į mūsų namus atėjo ginkluotas stribas ir pareikalavo, kad mano vyras Martynas Žukas greit pakinkytų arklius ir važiuotų kartu su juo, kur stribo jau laukė rusų kareiviai. Kaip tik tą dieną smarkiai snigo, siautė pūga, todėl aš, kai vyras pakinkė arklius, išbėgusi į kiemą padaviau jam dvi gūnias arkliams uždengti. Pamačiau, jog prie vežimo jau prikabintos šlypkės (nekaustytos rogės), o jose – nušauti ar kitaip nukankinti kniūbsčia guli keturių vyrų kūnai.

Neturėjau jėgų ilgiau į juos žiūrėti, įmečiau gūnias į vežimą ir sugrįžau į namus. Vyras parvažiavo tik naktį, jau po vidurnakčio, labai nusiminęs, išsigandęs ir išvargęs. Jis pasakė, kad nužudytųjų kūnus rusai jam liepė palikti už Ariogalos, pervažiavus per Dubysą, prie Preimonų kaimo. Po to vyrui buvo įsakyta dingti ir tylėti!

Tylėjom... Ilgai tylėjom. Žinojom, jog ir už vieną žodį gali būti sudeginti namai, sušaudyti ar ištremti gyventojai“.

Okupantai pavertė Lietuvą kankinių kraštu. Ir nieko nebestebino priemonės, kokių griebėsi enkavėdistai, degindami sodybas, žudydami gyventojus.

Seredžiaus valsčiaus Vozbutų kaimo gyventojus Stasį Kučinską, Joną Mockaitį ir Vladą Adomavičių kareiviai

išsivarė iš namų 1945 metų liepos 13 dieną. Jų kūnus artimieji surado tik rugpjūčio 24 dieną miške, prie Skardinės kaimo. Nužudytiesiems į akis buvo įkaltos vinys.

Štai ką prisiminė Ariogaloje gyvenantys Pranas Šimkus ir Marijona Šimkienė:

„1945 metais mes gyvenome Girkalnio valsčiuje Akmeniškių kaime. Sausio pradžioje mes, kaip maldininkai giedoriai, buvome Kazimiero Parkausko šermenyse. Iš velionio artimųjų sužinojom, kad jį nukankino stribai ir rusų kareiviai. Nužudę Kazimierą Parkauską, įsakė stribams jo kūną pririšti virve prie vežimo ir nutempti į Pelučių kaimą. Artimieji jo sudarkytą kūną surado įmestą į apkasus netoli Akmeniškių. Ten buvo ir daugiau nužudytųjų suversta. Kas jie – nepavyko sužinoti.

Velionį Parkauską palaidojo artimieji Juodaičių kapinėse".

Seredžiaus valsčiaus Pavietavos kaimo gyventojas Jurgis Paulauskas prisimena:

„1944 metais gruodžio 25 dieną, per šv. Kalėdas, pamačiau ateinant būrį rusų kareivių. Nors turėjau dokumentus, tačiau vengiau susitikti su okupantų kariuomene, nes mes matėme, ką jie daro su Lietuvos žmonėmis. Todėl aš skubiai išbėgau pas kaimyną. Kareiviai, iškratę mūsų namus, iš tėvo atėmė kišeninį laikrodį ir tada tėvą nušovė. Sušaudė ir namuose buvusį ligotą, silpno proto piemenuką Brazauską. Daugiau tuo metu namuose nieko nebuvo. Kareiviai pasikinkė mūsų arklį į roges, pasiėmė mano šventinį kostiumą, batelius ir milinę. Smogikai išvažiavo. Arklys parlėkė po dviejų dienų be rogių, matyt, ištrūko ir

pabėgo. Dieną prieš sušaudant mano tėvą rusai sušaudė ir mūsų kaimynus Krikštanus, padegė jų namus.

Tuo pačiu metu ir kaimyniniame Gausantiškių kaime buvo sudegintos mūsų pažįstamų Ambrazų ir Kazio Lukošiaus sodybos su visais ūkiniais pastatais".

Veliuonos valsčiaus Zubrickų kaimo gyventoja Stasė Masaitytė-Mačiulaitienė pasakoja:

„1945 metų liepos 15 dieną pas mane atbėgo sesuo ir pranešė, kad Džiaugių kaime Ulinskų sodyboje nužudytas mano brolis Kaziukas Masaitis. Sudeginta Ulinskų sodyba, nužudyta šeima: Ulinskienė, Birutė Ulinskaitė ir du jos broliai, taip pat Kostas Marcinkus ir piemenukas iš Padubysio kaimo Albertas Montvydas.

Kai nuėjome į įvykio vietą, radome sudegusias trobas ir namo vietoje apdegusius kūnus. Savo brolio Kaziuko Masaičio lavoną atpažinome iš sudegusių drabužių medžiagos skiaučių. Už namo, iš lauko pusės radome galvą ir nukirstos rankos dalį. Manau, kad ranka buvo mano brolio, o prieš padegant namus jis dar buvo kankinamas. Surinkome brolio palaikus, parsinešėm į Kelmickų kaimą ir paslėpėm rugiuose. Paskui, kai buvo sukaltas karstas, slapta palaidojom palaikus Juodaičių kapinėse.

Po tuo ir pasirašau aš – Stasė Mačiulaitienė".

Didelė Lietuvos kaimų tragedija, išsakyta ir užrašyta paprastučiais žodžiais, sukrečia iki širdies gelmių. Liudydami tiesą, žmonės sugrubusiomis nuo žemės darbų rankomis išvedžiojo parašus pageltusiame popieriaus lape...

Neparašytas partizanės Jadvygos Malūkaitės dienoraštis

Be dienų, be valandų, be balto popieriaus lapo šis dienoraštis, mintyse sudėliotas riedant vagono ratams į tremtį. Jadvygai Malūkaitei nebuvo laiko puslapius marginti. Stiprios dvasios moteriai likimas lėmė ginklą rankoje laikyti, draugų žūtį iškentėti ir nepalūžti. Leiskit pabūti jos skrydžiu, jos degančia mintimi kelyje į laisvę.

Vaikystė prabėgo kaip ir daugelio Lietuvos vaikų, augusių kaime, nežinojusių, kas yra badas, tėvų girtavimas ar skyry-

bos. Mano šeima buvo laiminga: darbštuolis tėvas Antanas ir motina Emilija su didele meile augino mus – dvi seseris. Sesutė Emilija buvo truputį vyresnė už mane, gimusi 1926 metais. Mes gyvenome Kretingos apskrityje, Mosėdžio valsčiuje, Daukšių kaime. Sodyba toli nuo vieškelio, nuošaliame idiliškame gamtos kampelyje. Vos už trijų kilometrų mėlynavo Žalgirio ir Peldinės miškai, arčiau – mažesni miškeliai, krūmokšniai ir lankos, kas pavasarį pienėmis geltonuojančios pievos.

Trumpa buvo mūsų vaikystė su rasos deimantėliais ankstų rytmetį, su šiltu pienu ir mamos kepta duona, su jaukia kaimo mokykla. Mano pirmieji mokytojai Strielčiūnai, vyras ir žmona, nutiesė mums tokį kelią, iš kurio niekas nepasukome kitu. Tai buvo taurios asmenybės, reto dvasinio grožio žmonės. Tik tokie ir galėjo išugdyti laisvę mylinčių kovotojų kartą.

Išaušo baisusis 1940-ųjų birželis. Mano mokytojai atėjo į klasę pasipuošę, tvarkingi, tik liūdnesni nei paprastai. Jie atėjo atsisveikinti su mumis, dvylikamečiais mokinukais – visam laikui, bet tada šito mes dar nežinojome. Abu pasakė kalbas, kurių neužmiršome visą gyvenimą. Jų palinkėjimai mums tapo priesaika – išaugti tvirtos dvasios, nepalūžti, nesvyruoti lyg pakelės smilgoms. Į Lietuvą jau žygiavo okupantas. Mokytojas pakvietė vaikus prie radijo imtuvo, ir mes sulaikę alsavimą klausėmės. Skruostais tyliai riedėjo ašaros, mažos vaikiškos širdys jautė, kas mūsų laukia, supratome, kad mokytojai atsisveikina su mokykla visam laikui.

Mokytojas Strielčiūnas buvo šaulių vadas ir likti čia nebegalėjo. Grįžo į gimtinę, o 1941-ųjų birželyje su šeima

buvo ištremtas į Sibirą. Žinau, kad tolimoje Šiaurėje badu mirė vienas jo sūnus. Nieko daugiau apie savo mokytojus neteko girdėti, nežinau, ar yra kur nors jų kapeliai. Paminklą jie pasistatė patys sau – mūsų širdyse. Amžiną paminklą, kurio niekas nepajėgė sugriauti: nė vienas jų mokinys netapo išdaviku, netarnavo priešui. Strielčiūnų auklėtiniai ryžosi verčiau mirti negu tarnauti okupantui ar išduoti savo tautietį.

Išklausėme radijo laidą, girdėjome kareivių žingsnius ir maršus. Jie, pasaulio galingieji, žygiavo į Lietuvą – sutrypti mus, pavergti, sunaikinti. Mes verkėme. Tik mokytojas, išdidžiu žvilgsniu pažvelgęs, liepė nusišluostyti ašaras, grįžus namo padėti tėvams ir dar labiau juos mylėti ir jų klausyti...

Mes lėkėme į namus po šitų žodžių lyg pabaidytas kregždžių pulkelis, o mokytojai mojo mums ranka, nutolstantiems, slepiantiems vienas nuo kito atsisveikinimo ašaras. Bėgome tekini, kad tik mokytojas nematytų mūsų verkiančių. Juk prisiekėme jam būti tvirti.

1940-ųjų ruduo. Išvažiavau mokytis į Mosėdį. Lankiau penktą klasę. Visuose namuose ir mokykloje buvo pilna kareivių. Tada pirmą kartą išgirdau rusiškus keiksmus. Mama liepė šitų žodžių neįsidėmėti, užmiršti.

Kokie nešvarūs ir alkani buvo rusų kareiviai! Man jų buvo gaila, mačiau, kaip jie valgė bulves su lupenomis – net nenulupę, pasibarstę druska, užgerdami vandeniu. Mes davėme jiems duonos. Nors... jie mokėjo ir patys pasiimti.

O mama sakydavo: „Jeigu duosime iš širdies, gal neapiplėš? Juk ir jie žmonės ir kažin ar savo noru čia atsidūrė?“

Kas jie buvo iš tikrųjų, mes supratome daug vėliau. O dabar tėvas su baime klausė: „Jeigu Rusija nesirūpina savo kareiviais, badu juos marina, tai į kokią vergiją pateksime mes?“ Tikrieji okupantų kėslai išryškėjo labai greit.

Atėjo šalta 1941-ųjų žiema. Dar ne viską žinojome, ką su mumis ruošiasi padaryti okupantai, bet saugumo voratinklį pajutome iškart. Mūsų kaimynai, pajutę pavojų, nutarė bėgti į Vokietiją. Surado patikimą vedlį, kuris turėjo juos saugoti pereinant sieną.

Nelinksmai atsisveikinome. Sugiedoję Lietuvos himną, slėpdami ašaras, siaučiant pūgai jie išėjo į nežinią.

Kretingoje juos pasitiko vedlys Barkus, kuriuo jie pasitikėjo. Ir nuvedė Barkus mūsų kaimynus tiesiai į saugumiečių nagus. Tai buvo pirmoji išdavystė, apie kurią labai greit sužinojome. O mes irgi taip tikėjome saviškiais...

1941 metų birželio 14-oji. Baisiųjų trėmimų diena. Klajoklių skitų palikuonys, apsiginklavę komunizmo idėjomis, ruošė sau naujus plotus: nuniokoti, sunaikinti, išdergti, nes savo rankų darbu jie nieko nekūrė.

Žmonės intuityviai jautė rengiamą tautos genocidą ir tarsi išsigelbėjimo laukė karo. Sužinojome ir apie saugumiečių sudarytus, mūsų vietinių komunistų palaimintus sąrašus žmonių, kurių jau laukė Sibiro vargas ir badas – tremtis niekuo nenusikaltus. Buvome lietuviai, ir jau vien dėl to jų akyse kalti. Apdriskę rusų kareivėliai, užsukę į kukliausią kaimo sodybą, čiupinėjo patalynę, pagalves siuvinėtais

užvalkčiais ir košė pro dantis: „Buožės!“ O tuose namuose viskas – margi užtiesalai ar balta drobe dengtas stalas, suolas – buvo siuvinėta, meistrauta pačių šeimininkų. Mes jų, šitų alkanų ir varganų Rusijos kareivių, o labiausiai to, kas valdė jų jausmus ir protus, šitos baisios komunizmo idėjos ir ją lydinčios visuotinės baimės tiesiog nepajėgėme suprasti. Juk jie net vienas kitą sekė, patys savęs bijojo!

Žmonės nuo tremčių jau pradėjo slapstytis. Miške, išplaukėjusių rugių laukuose. Dar turėjo viltį, kad baisioji vergija kaip nors aplenks. Mes dar tikėjom didžiųjų pasaulio valstybių politikais ir vylėmės, kad liksim gyventi savo krašte, savo namuose. Laisvi. Žmonės puoselėjo šį slapčiausią troškimą, guosdamiesi, jog okupacija laikina.

Baltas rūkas gaubė laukus, aušo 1941-ųjų birželio 22 diena, atrodė, tvyro idiliška kaimo ramybė. Bet vakarų pusėje girdėjai tartum griaustinį dundant. Lietuva bombų sprogimus priėmė kaip išsigelbėjimą. Raudonasis maras traukėsi iš Lietuvos. Gal nebesugrįš? Vokiečiai akimirksniu užėmė Kretingą. Rusai jau buvo išbėgę. Gero jiems kelio atgal! Savo žemės dirbti, savo laukų arti! Guodėmės, spėliojome: gal sovietinė Rusija, užspringusi pirmuoju kąsniu, pirmomis grobio aukomis, nebenorės karo?

Kokie akli mes buvome!

Sugrįžo mūsų kaimynai Benečiai, mat vokiečiai tuojau pat išlaisvino politinius kalinius. Benečiai parėjo namo, iškentę žiauriausius kankinimus, su baisiomis žymėmis visame kūne.

Birželio 23-iosios popietę visais keliais jau žygiavo vokiečių kareiviai. Vylėmės, kad jie išgelbės nuo tremčių ir Sibiro, nuo

komunizmo. Sutikome vokiečius su gėlėmis. Verkė iš džiaugsmo ir mano maža nepatyrusi širdis. Moterys juos einančius vaišino pienu ir duona. Supleveno viltis išlikti gyviems, laisviems. Mat po kelių dienų vokiečių kaime neliko. Žmonės ėmėsi įprastų ūkio darbų. Žemė šaukėsi rankų, žemė nenorėjo kraujo.

Mes daug ko tada dar nežinojome, netgi paprastos tiesos nenorėjom pripažinti: bet koks okupantas į svetimą žemę ateina ne su pyragais, net duona ir lietuvišku skilandžiu pavaišintas, ruošiasi mus lyg kilimėlį po kojomis sutrypti. Grobikas peržengia svetimos valstybės sieną tik norėdamas sunaikinti tautą.

Nemaži ruselių būriai, gelbėdamiesi nuo vokiečių, pasislėpė Latvijos miškuose. Ir jau po savaitės gaujos raudonarmiečių iš Latvijos miškų užpuolė Skuodo miestelį. Žvėriškai siautėjo, padeginėjo namus, daug pastatų sudegino iki pamatų. Be pastogės liko šeimos, žuvo vargšai žmonės, taip ir nesupratę – už ką juos žudo?

Vokiečių įvestoji tvarka kaimą nedaug palietė. 1941 metų rudenį lankiau Skuodo gimnaziją. Vokiečiai vengė rodytis kaimuose, ypač pas gyventojus arčiau miško. O jei pasirodydavo valsčiuje, reikalaudami duoklės, tai mūsų policininkai ir tarnautojai skubiai siųsdavo per pasiuntinį žinią į kaimus. Ūkininkai beveik visada suspėdavo išvaryti gyvulius į mišką. Kai vokiečiai ėmė gaudyti kaimo vyrus ir siųsti juos į frontą prieš rusus, tai ir šie dažniausiai suskubdavo pasislėpti. Iš mūsų kaimo vokiečiams pasisekė sugauti tik tris vyrukus. Vienas žuvo fronte prie Velikije Lukų, antras pabėgo ir slapstėsi, o vėliau tapo partizanu. Trečiam pavyko, pabėgus nuo vokiečių, pereiti sieną ir pakliūti Amerikon.

Kodėl lietuvis, nekėlęs ir neskelbęs karo, prievarta turėjo kariauti? Atsakykite, pasaulio politikai. Paaiškinkite man, paprastai Lietuvos moteriškei, ko vertos pasaulio vadų pasirašytos tarptautinės konvencijos, draudžiančios okupantui pavergtos šalies vyrus versti tarnauti svetimoje kariuomenėje?

1944 metų pradžioje būrys Mosėdžio krašto vyrų stojo į generolo Povilo Plechavičiaus vadovaujamą Vietinę rinktinę, tikėdamiesi, jog, atėjus palankiam momentui, jie apgins Lietuvos teisę būti nepriklausomai. Nemanau, kad vokiečiai mus išdavė: jie įžengė į Lietuvą tuo pačiu tikslu – pavergti, tik pirmomis dienomis kiek subtiliau rodė savo valią ir galią. 1944-ųjų vasarą vokiečiai jau skubiai nešdinosi iš Lietuvos. Mūsų vyrai iš Tėvynės apsaugos rinktinės, kuri, artėjant frontui prie rytinių Lietuvos sienų, buvo suformuota Žemaitijoje, ryžosi pasipriešinti raudonarmiečiams prie Sedos. Neatlaikė raudonųjų gausybės, taip ir liko šimtai jų gulėti Sedos kapinaitėse, pakirsti rusų kulkų. Sovietiniais metais tos kapinaitės kėlė nesuvaldomą komunistų norą viską sulyginti su žeme, kad kuo greičiau būtų užmirštos jų aukos. Moterys, atnešusios į kapinaites gėlių ar tvarkiusios kapus, buvo tempiamos į saugumą tardymui. Tačiau gėlių ant žuvusiųjų kapų vis tiek atsirasdavo, tik jau naktimis. Okupantai neištvėrė: vieną naktį kapai buvo išdraskyti, sulyginti buldozeriu, kapinaičių neliko nė ženklo. Tik 1994-aisiais čia buvo pastatytas paminklas.

1944 metų spalio 10 dieną į Skuodą, Mosėdį vėl sugrįžo raudonieji, dar labiau apdriskę, dar labiau išbadėję, dar žiauresni. Žmonės bėgo iš gimtų namų, tikėdamiesi pasi-

traukti į Vakarus. Kvietė bėgti ir mus, tačiau tėvuko žodis buvo lemiamas: „Lietuvos nepaliksime!“ Mūsų artimi kaimynai spėjo išvažiuoti.

Bėgo žmonės ir iš Latvijos: pas mus pakeliui prisiglaudė keturios latvių pabėgėlių nuo Liepojos fronto šeimos.

Mano jaunatviškai svajonei būti gydytoja pritarė tėvai, todėl besimokydama gimnazijoje baigiau aštuonių mėnesių medicinos seserų kursus. Likimas neleido siekti užsibrėžto tikslo, nes labai greit tapau sovietų valdžios priešu.

Rusams vėl okupavus kraštą 1944 metų spalio pabaigoje buvau pašaukta dirbti į karo ligoninę Mosėdyje. Galėjo suakmenėti širdis po viso to, ką ten pamačiau, supratau, patyriau. Galėjo juoda juodžiausia neapykanta sukepti mano siela, bet ji iškentėjo.

Prie Skuodo ir Liepojos vis dar laikėsi frontas. Iš ten būriai pabėgėlių slinko pro mūsų kaimą ir apylinkę. Sužeistuosius vežė į Mosėdį. Karo ligoninė buvo įkurta keletoje namų ir mokykloje. Pirmiausia dūmais pro kaminą išlėkė mokyklos bibliotekos knygos. Bandžiusios traukti iš krosnies degančias knygas merginos rusų kareivių buvo šiurkščiai nustumtos. Okupantas nieko negailėjo, o labiausiai bijojo proto, žinių ir šviesos. Kartais tiesiog žadą prarasdavom supratusios, į kokių bukų neišprusėlių rankas Rusija atidavė valdžią. Mūsų jaunų protų suvokimu, net karo metu privalėjo būti šventų taisyklių, gerbtinų dalykų. Deja!

Kol dirbau ligoninėje, mačiau, kaip jie elgėsi su sužeistaisiais ir mirusiais. Ekskavatoriais iškasti ilgiausi kanalai greit būdavo pilni mirusių rusų kareivių. Iki čia juos

atveždavo nesuteikę jokios medicinos pagalbos, net saviems kareiviams neužteko vaistų ir tvarsčių. Atrodo, jog niekas Raudonojoje armijoje tuo ir nesirūpino. Mano gyvieji ligoniai – kareivėliai buvo tik pusiau gyvi: be rankų, be kojų, iš po bintų ir gipso landžiojo utėlės. Tokius juos mačiau... Dažniausiai jau niekuo jiems nebegalėjome padėti. Jie masiškai mirė nuo žaizdų ir kraujo užkrėtimo. Neištvėriau toje karo ligoninėje. Vieną naktį per bombardavimą man pavyko pabėgti.

1945-ųjų vasarą Žalgirio ir Šekų miškuose jau būrėsi vyrai. Ruošėsi partizaninei veiklai.

Apylinkėje saugumiečiai pamalonino dvi kolaborantų šeimas, kurios išdavinėjo besislapstančius. Išdavikas latvis nuo Skuodo, Didžgalvis, išdavė karo pabėgėlių, nusiteikusių prieš komunistus, šeimą. Vyrą tuojau areštavo, nes jis turėjo paslėpęs radijo imtuvą ir klausėsi žinių iš pasaulio. Šeimai pavyko išbėgti. Pasitraukusių kaimynų namuose rusų kareiviai pradėjo rengti šokių vakarėlius, net savo agentą turėjo, kuris nurodydavo, kokiame ūkyje esama jaunų merginų. Varu atvarydavo linksmintis. Tokio pažeminimo kaimo mergaitės nebuvo patyrusios. Visaip talkino rusams mūsų apylinkės kolaborantas Laukineitis. Jis nurodė kareiviams ne tik kaimynų mergaites, kurios jėga buvo atitemptos į šokius, bet ir savo dukterį. Jo dukra Prakseda Laukineitytė tapo ne vieno ruselio „fronto nuotaka". Eidavo kartu su kareiviais gaudyti mūsų vyrų į darbus ir į kariuomenę, nurodė jiems visas apylinkių sodybas, kur buvo jaunų vyrukų. Pagaliau ji susilaukė kūdikio ir visi tikėjosi, jog apsiramins, nubus motinystės jausmas. Tačiau

mergina, tapusi enkavėdistų pastumdėle, vis labiau degradavo. Ji išdavė labai daug mūsų krašto vyrų, išėjusių partizanauti, besislapstančių nuo tarnybos Raudonojoje armijoje. Partizanų karo lauko teismas ją nuteisė mirti. Tėvas pats pastūmėjo savo dukterį į pražūtį.

Buvo įduotas ir mano tėvas Antanas Malūkas bei keli kaimo vyrai. Juos suėmė ir uždarė Baužio sodyboje už 3 kilometrų nuo mūsų namų, Šatraminių kaime. Laikė suimtuosius iškastose žeminėse. Nepakėlę tardymo, mušimo, čia mirė daug suimtųjų. Po poros mėnesių mano tėvukas sugrįžo, duoklę už „laisvę" atidavęs išdavikui Didžgalviui. Tik neilgam tos duoklės užteko. Gavę išpirką, po mėnesio tėvuką paleido, tačiau jau gegužės pirmą dieną buvo areštuoti abu mano tėvai.

Mes su seserimi tuo metu mokėmės po karo Naujokų kaime prisiglaudusioje gimnazijoje. Sesuo Emilija prieš pat egzaminus buvo priversta palikti gimnaziją: reikėjo arti žemę, sėti daržoves, javus, o vyrų kaime nebuvo. Visi kas gyvas, kas nenorėjo paklusti okupantui, slapstėsi miške, organizavo partizanų būrius.

Antroji Laukineičio dukra Janė buvo ištekėjusi, jos vyras Petras Ramonas slėpėsi nuo armijos. Slapstėsi ir Laukineičio posūnis Edvardas Vičius. Vieną vakarą, kai jaunoji moteris nešė maistą vyrui, Laukineitis pasekė dukrą, žentą bei posūnį ir įdavė saugumui. Nei pavergtos Tėvynės kančia, nei šeimos kraujo balsas nesulaikė išdaviko. Matyt, išdavystės keliu pasukus atgal nė takelio nebėra.

Erdvius mūsų namus greit pamatė naujoji valdžia: pas mus apgyvendino aukšto rango viršininkus ir vieną kitą

kabėgistą. Jie mus taip pat stebėjo ir sekė, tačiau jų dėka pas mus rečiau landžiojo stribai, mat dažnai būdavo girti ir vengė didesniems viršininkams į akis rodytis. Tik dėl to mes galėjome, nesukeldami įtarimo, padėti pakliuvusiems į bėdą. Taip atsitiko, kad kabėgistai, sugavę Laukineičio žentą Ramoną, atvarė į mūsų namus. Čia pat ėmė tardyti. Vyrukas pasakė nemokąs rusų kalbos, tai mane privertė vertėjauti. Prišnekėjau viršininkui visko: įtikinau, kad bėglio žmona jau laukiasi trečio vaiko, o jis esąs toks vargšas, jog net savų klumpių neturi, svetimomis apsiavęs, žiemą vasarą basas. Vargu ar patikėjo manimi didieji viršininkai, bet mano šventas melas, jog lietuvis ūkininkas toks basakojis ir nieko neturi, tardytojui aiškiai patiko. Ramonas greit susivokė, ką reikia daryti. Kai kareiviai po tardymo jį varėsi pas kaimyną, kur viršininko nurodymu jau buvo surinkti ir kiti sugauti kaimo vyrai, Ramonas lipdamas per tvorą paliko ruseliui klumpes ir nuskuodė laukais miškan. Ir dabar jis man dėkingas už tokį vertėjavimą.

Saugumiečiai manęs neįtarė meluojant, nes nė vienas iš buvusių per tardymą nemokėjo lietuvių kalbos. O Laukineičio posūnis Edvardas buvo sučiuptas ir su Raudonąja armija nusviestas į frontą prie Berlyno. Grįžo į Lietuvą tik numirti...

Jau pirmomis okupacijos dienomis rusai parodė kas esą ir kas laukia visų, kurie bent žodžiu ims priešintis. Man dar dirbant ligoninėje, jau negyvas buvo atvežtas ūkininkas Antanas Taučius. Jį savo sodyboje sušaudė rusų kareiviai. Nušovė ir jauną ūkininką Juozą Skirutį, suradę besislapstantį

ant tvartų. Aptikę šieno daržinėje ūkininką Milių, paleido seriją šūvių kiaurai daržinę. Vienam žmogui būtų užtekę ir vienos kulkos, bet reikėjo, kad kuo daugiau kaimynystėje gyvenančių ūkininkų išgirstų ir pajustų, kas dabar Lietuvoje šeimininkai. Okupantai sėjo baimę. Tuo ir buvo stiprūs: ginklu, grasinimu, kankinimais.

Kūčių vakarą vyrai sutiko miške, bunkeriuose. Net šį šventą vakarą kulkos neaplenkė Juozo Kupės. Tarytum netyčia jį peršovė Pranas Budrikis. Sužeistasis mirė pakeliui į ligoninę. Kilo įtarimas, kad Pranas Budrikis parsidavęs saugumui. Tuojau po šio nelaimingo įvykio Budrikis išėjo iš būrio ir nuėjo dirbti prie karinių sandėlių pas rusus. Tada jau niekam neliko abejonių, kas jis pats yra. Jam niekas nekerštavo – tebegyvena ramiai. Gal nors prieš mirtį supras: išduodi draugus – išduodi ir Tėvynę.

Tokios buvo 1944–1945 metų pirmosios kaimo aukos. Bet nei okupantų žiaurumas, nei saugumiečių siautėjimai neįbaugino mūsų vyrų: partizanų būrių daugėjo, ūkininkai stengėsi jiems kuo galėdami padėti.

Mūsų name vis dar gyveno trys rusų kareiviai, kurie dirbo kariniuose sandėliuose prie geležinkelio stoties. Kai jie išnykdavo visai dienai ir nakčiai budėti geležinkelio stotyje, pas mus užeidavo partizanai. Neretai slėpdavome juos ant tvartų ir dieną. Buvo saugu, nes ruseliai atrodė labai užsiėmę geležinkeliu ir sandėliais, kur kaupė iš okupuotų kraštų užgrobtas gėrybes. Kadangi visi žinojo, jog pas mus gyvena rusų kareiviai, tai kratos kol kas namus aplenkdavo.

Baigėsi karas ir tie trys ruseliai savo viršininkų nurodymu išvyko. Tačiau dabar kaimą jau siaubė vagiliaujantys karei-

viai. Užgriūdavo į namus, suvarydavo į vieną kambarį namiškius, grasindavo sušaudysią, jeigu kuris nors cyptelės. Kiti tuo metu šaudė tvarte kiaules, avis ir išsiveždavo. Žmonės pradėjo slėpti kiaules daržinėse po šiaudais. Aplink sodybą pririšdavo skambalus ir, išgirdę kaime pirmuosius šūvius, imdavo mušti į noragą, skambinti, šaukti. Kartą valkataujančių frontininkų sulaukėme ir mes. Rusai nušovė dvi kiaules, bet išsivežti nespėjo, nes visas kaimas sukėlė triukšmą, o kareiviai privengė partizanų. Bijojo ir saviškių, nes dezertyrus sava karinė vadovybė baudė mirtimi.

1945-ųjų gegužės 9-oji. Okupantams – pergalės, mums – nevilties diena. Per Lietuvą važiavo traukiniai, prigrūsti visokių gėrybių, prisiplėštų iš Vokietijos. Maisto produktai, baldai, fabrikų įranga, – viskas, ką suspėjo apžioti nugalėtojai... Su baime stebėjome visa tai. Vokietiją jie paliko pliką nuogą. Po to atėjo eilė ir kitoms okupuotoms šalims atiduoti duoklę „vyresniajam broliui". Tik ar praturtėjo jie patys? Juokinga – net ir dabar, po „pergalingo brandaus socializmo", juos šelpia vokiečiai.

Grįžtu mintimis į tą gegužės 9-ąją. Pavasario žaluma užliejo mišką, stiebėsi į dangų kaštonų žvakės, visais balsais džiūgavo paukščiai. Tik žmonių širdyse sustingo nerimas, slogios ateities nuojauta.

Po vokiečių kapituliacijos pro mūsų miestelį vieškeliais buvo varomi vokiečių belaisviai, tarp kurių buvo ir lietuvių. Iškankintų kareivių voros slinko link Kretingos. Pulkai moterų ir merginų išbėgdavom prie kelio, nešdavom jiems atsigerti, įduodavom kas ką turėjome: duonos, kiaušinių,

lašinių. Kartą, kai įdaviau kažkam paketėlį, prie manęs priėjęs vaikinas prašneko lietuviškai ir paprašė padėti pasislėpti. Deja, negalėjau jo slėpti. Mat šeimininko, pas kurį gyvenau, sūnus slapstėsi nuo rusų armijos ir turėjo namuose įrengtą slėptuvę. Neturėjau teisės sukelti net mažiausio įtarimo, todėl patariau vaikinui sprukti kur nors pakelėje į mišką ir ieškoti prieglobsčio pas ūkininkus. Liūdnai atsisveikinome, tačiau jis suprato, jog buvo rimta priežastis. Beje, po kiek laiko tą patį kareivėlį aš sutikau savo namuose, kaime. Jis, jau būdamas partizanas, užėjo su draugais pas mus pavalgyti. Tada ir susipažinome. Pasisakė esąs Jurgis Naujokas nuo Tauragės krašto, iš Lapurvio kaimo. Jis buvo mūsų dažnas svečias. Ateidavo pavargęs, kaip ir visi partizanai, tačiau linksmas, nepraradęs vilties laimėti kovą.

1945-ųjų vasarą Žalgirio ir Šekų miškuose veikė jau didžiulis partizanų būrys, kuriame buvo apie 200 vyrų. Kaimo merginos rinko jiems maistą ir vežė į mišką.

Visa mano šeima tapo partizanų rėmėjais. Ginti laisvės išėjo ir jauni mano mamytės pusbroliai – Adomas, Feliksas, Liudas. Jie partizanavo viename būryje. Partizanai ruošėsi ilgai kovai: skirstėsi pareigomis, formavo būrius, kasė bunkerius, rengė slaptavietes.

Jeigu žinotum, jei nujaustum išdavystės dieną, išdaviko vardą... Užbėgtum nelaimei už akių. Bet išdavikas vardo neturi.

Susirinkus partizanams Žalgirio ir Šekų miškuose, į vadus įsitrynė kažkoks Jauga, tik tiek apie jį ir žinojome, jog vokiečių okupacijos metais dirbęs Skuodo kooperatyve pardavėju. Nežinia, kaip atsirado tarp partizanų, ir visai

neaišku, kodėl ėmėsi vadovauti, kaip jam pavyko įgyti pasitikėjimą ir kokį iš tikro jis tikslą turėjo? Liko tik įtarimai, nes apie jį nieko nepavyko sužinoti. Tačiau su Jaugos vardu susijusios pirmos partizanų aukos.

Rusų kareiviai pradėjo „miško valymą", o iš pradžių, kad labiau įbaugintų žmones, sudegino keletą sodybų. Išvarė iš namų ūkininką Leoną Jablonskį ir netoli sodybos sušaudė. Pelenų krūva liko iš jo namų, paties rankomis statytų, dailintų, prižiūrėtų. Jablonskienė su mažais vaikais liko našlė be pastogės. Rusai padegė ir laukė, kol iki pamatų sudegė Juozo Zūbės, Prano Simučio ir Tarvydų sodybos. Paskui enkavėdistai su kareiviais nuėjo areštuoti eigulio Riepšo ir jo devyniolikmečio sūnaus. Jie apsiriko ir apsupo ne tą sodybą, todėl Riepšas su sūnumi ir šešiolikmete dukra spėjo pabėgti į mišką. Tada rusai padegė ir Riepšo namus.

Okupantai „valė" mišką. Kapojo kulkosvaidžiais medžius, net žvėreliui buvo sunku išlikti gyvam. Į apsuptį pateko ir Jaugos būrys. Tada partizanams pirmą kartą kilo įtarimas, ar Jauga nėra saugumo siųstas į būrį su specialia užduotimi. Mat vadas Jauga pasiūlė visiems partizanams pasiduoti geruoju, nes iš tokios apsupties vis tiek nė vienas neprasiveršiąs. Kai kuriuos įtikino. Nelengva pasirinkti mirtį, atsisakyti gyvenimo jaunam. Vado paklausė Pranas Meškys, Aleksas Einikis su broliu, Pranas Daniela ir Šopaga. Neturiu teisės jų smerkti, tačiau partizanams liko neaišku, kodėl jie išėjo nepalikę savo ginklo tiems, kurie nutarė verčiau mirti, bet nepasiduoti.

Išėjo partizanai iškeltomis rankomis pasitikti okupanto žadėtos laisvės. Suguldė juos kareiviai ant griovio krašto pamiškėje ir sustoję po vieną iš abiejų eilės galų sušaudė.

Okupanto žadama „laisvė“ visada dvelkia mirtimi: fizine ar dvasine, bet tik mirtimi.

Paties Jaugos nesušaudė: nuvežė į Kretingos saugumą, paskui nuvarė į pirtį, kur paprastai būdavo uždaromi sugauti partizanai, kol baigdavosi kruvinos akcijos miške ir sodybose. Varomas į pirtį Jauga pabėgo. Kaip jam pavyko pasprukti, niekas iš partizanų nesužinojo. Beje, niekas jo daugiau nematė, nesutiko nei būriuose, nei tremtyje, nei kalėjime. Matyt, tai būta „spektaklio“ žmonių baimei sustiprinti ir išdavikui paslėpti.

Tą atmintiną dieną partizanams, atsisakiusiems pasiduoti, vis dėlto pavyko prasiveržti iš apsupties. 10 kilometrų vyrai ėjo pelkėtais miškais, nešini kulkosvaidžiais. Sustojo pailsėti. Nespėjo nuovargio nuvyti, kai pasijuto vėl supami. Kariuomenės būrys sekė jų pėdomis. Jurgis Naujokas buvo tuo metu toliau nuo būrio ir, įveiktas nuovargio, užmigo. O rusai kaip tik ėjo iš tos pusės, kur miegojo Jurgis. Tyliai pažadinti jo partizanai nesuspėjo. Šūvio pakeltas, bandė bėgti. Jurgio kūną vėliau rado subadytą durtuvais. Draugai jį palaidojo Grūšlaukės bažnytkaimio kapinaitėse. Kitiems partizanams, nors kai kurie ir buvo sužeisti, pavyko pasitraukti. Jurgio kapą visą laiką tvarkė ir prižiūrėjo Kontrimų šeima. Žuvusiojo artimieji nieko nežinojo apie jo likimą. Ir aš šiek tiek daugiau apie jį išgirdau tik atgimimo metais. Visi mes laikėmės konspiracijos ir neklausinėjome daugiau nei pats partizanas leido apie save žinoti. Jurgis buvo iš devynių vaikų šeimos. Jo brolis Juozas liko gyvas. Kai giminės atvažiavo į Mosėdį, parodžiau jiems Jurgio kapelį, nuvedžiau prie paminklo partizanams, kur įrašyta ir Jurgio Naujoko pavardė.

Kiek daug motinų ir seserų ieško savo artimųjų kapų ir kiek daug dar jų neranda...

Būrys, netekęs savo bendražygių ir vado, prasiveržė iš antrosios apsupties, tačiau mirtis dar ne visas tų dienų aukas buvo pasiėmusi. Kai vyrai sustojo saugioje vietoje, po kelių dienų partizanas Kazys Karalius išėjo į Šekų mišką pas netoliese gyvenantį pusbrolį, kur slapstėsi ir jo motina. Ten, jį pastebėję, apsupo rusų kareiviai. Nepasidavė gyvas, atsišaudė iki paskutinio šovinio. Rusai numetė jį, suvarpę kulkomis, ant mėšlyno prie tvarto, tyčiojosi iš mirusio. Kiti tuo metu tardė jo motiną, kas jis ir iš kur atėjęs? Motina neprisipažino, sakėsi nežinanti, kas yra nužudytasis ir ko užėjęs. Kareiviai skubėjo kitų aukų, todėl paliko nužudytojo kūną. Naktį mes su drauge nuprausėme mirusįjį, vyrai sukalė karstą ir nuvežę į Daukšių kapinaites palaidojome.

Tų pačių 1945 metų rudenį Šekų pamiškėje žuvo ir Pranas Butkus. Jo palaidoti rusai neleido, išvežė kūną į Mosėdį ir nutrenkė ant grindinio miestelio gale. Tokio barbariško pasityčiojimo iš mirusiųjų ir gyvųjų Lietuva iki sovietų okupacijos nebuvo regėjusi. Prano Butkaus kūnas buvo užkastas Bartuvos upės pakrantėje, kur dabar pastatyti kultūros namai. Naujoji karta privalėjo linksmintis ant partizanų palaikų – visiems laikams turėjo būti ištrintas laisvės kovotojų vardas. Iš istorijos ir atminties.

Ištrinti nepavyko...

1945-ųjų žiemą, 1946 ir 1947 metais Žalgirio ir Šekų miškuose įsikūrė ir veikė trys partizanų būriai, vadovau-

jami Zigmo Apulskio, Liudo Skersio-Paliomskio ir Prano Žalimo-Juodbėrėlio. Rinktinės vadas buvo Kazys Kontrimas-Montė.

Štai tie vardai, kurių negalime užmiršti.

Zigmo Apulskio būrys:

1. Zigmas Apulskis, vadas (1916–1947 m.)
2. Pranas Riepšas-Šarūnas (1900–1947 m. birželis)
3. Uršulė Riepšienė (1903–1947 m. birželį suimta)
4. Antanas Skersis (1922–1947 m. vasaris)
5. Leonas Skersis-Klevas (1926–1947 m. birželis)
6. Antanas Šoblinskas-Mažis (1926–1947 m. birželį areštuotas)
7. Valis Apulskis (1930–1947 m. spalis)
8. Kostas Tubinas (1916–1946 m. areštuotas)
9. Juozas Tubinas (1925–1947 m. kovas)
10. Leonas Raudavičius (1908–1947 m. birželis)
11. Pranas Riepšas (1926–1946 m. gruodis)
12. Povilas Bružas-Rikardis (1930–1947 m. birželis)
13. Stasys Bružas-Pikulis (1928–1947 m. birželis)
14. Pranas Butkus (1914–1945 m. gruodis)

Liudo Skersio-Paliomskio būrys:

1. Liudas Skersis-Paliomskis, vadas (1923–1947 m. kovo 18 d.)
2. Adomas Skersis-Ąžuolas (1918–1947 m. sausis)
3. Feliksas Skersis-Bačkelė (1925–1947 m. kovo 18 d.)
4. Markaitis-Kareivėlis (1924–1947 m. vasaris)
5. Palys Galdikas-Dūmas (1921–1949 m. vasario 28 d. areštuotas)

6. Jonas Riauka-Studentas (1922–1947 m. kovo 18 d.)
7. Adolfas Liebus-Lokys (1918–1947 m. kovo 18 d.)
8. Hana Fricas, vokiečių kareivis (1922–1947 m. kovo 18 d.)
9. Aleksas Petrošius-Beržas (1926–1951 m.)
10. Juozas Kaštaunas-Šernas (1914–1947 m. kovo 18 d.)
11. Feliksas Mickus-Erelis (1924–1947 m.)
12. Juozas Mickus-Vėžys (1919–1947 m. kovo 18 d.)
13. Liudas Vavras (1921–1950 m.)
14. Bronislavas Vavras-Bitelė (1928–1950 m.)
15. Jonas Vavras (1924–1950 m.)
16. Antanas Šiudeikis (1918–?)

1945, 1946 metais, 1947 metų žiemą Peldinės miškuose veikė mažeikiškio Prano Žalimo-Juodbėrėlio būrys. Patikimi jo ryšininkai buvo Jonas Gricius, gyvenęs prie miško, ir jauna mergaitė Magdutė Barbaitė.

Būrį sudarė:

1. Pranas Žalimas-Juodbėrėlis, vadas (1922–1947 m. vasara)
2. Vincas Šmitas-Povas (1923–1948 m.)
3. Vacys Stonkus-Uosis (1926–1949 m. gruodį areštuotas)
4. Jonas Stonkus (1922–1947 m. sausis)
5. Vacys Ramonauskas (1920–1947 m. kovo 18 d.)
6. Bronius Ramonauskas (1918–1948 m.)
7. Leonas Kinčius (1926–1947 m. sausis)
8. Pranas Staponkus-Pjūklas (1922–1947 m. areštuotas)
9. Juozas Adomauskas-Aidas (1922–1947 m. sausį susisprogdino)
10. Juozas Bierontas-Lokys (1918–1947 m. kovo 18 d.)
11. Jurgis Kaupas-Perkūnas (1928–1947 m. vasaris)

12. Ignas Kaupas-Žaibas (1925–?)
13. Petras Taučius-Vilkas (1918–1947 m. vasaris)
14. Antanas Bertasius-Saulius (1926–1948 m.)
15. Vacys Mickus-Tankas (1927–1948 m.)
16. Jonas Eidiejus-Sakalas (1923–1952 m. sausis)
17. Valius Paulauskas-Margis (1926–1951 m.)
18. Pranas Sodžius (1927–1949 m. sausis)
19. Magdutė Sodžiūtė (1927–1949 m. areštuota)
20. Leonas Čepas-Mikė (1922–1949 m. areštuotas)
21. Liudas Kervys-Kadugys, provokatorius, 1999 m. mirė Kretingoje
22. Jurgis Stanius-Povas (1926–1947 m. legalizavosi)

Tebūna partizanams lengva krauju aplaistytoji Lietuvos žemė.

1946 metų pradžioje, žuvus rinktinės vadui Juozui Kėkštui-Druliui, Kardo rinktinei ėmė vadovauti Kazys Kontrimas-Montė, vėliau pasivadinęs Tėvu. Jo rinktinė veikė Kretingos apskrityje, Darbėnų valsčiuje, Vaineikių miškuose. Prisimenu jį kaip reto dvasinio grožio, stiprios valios žmogų, reikalavusį iš partizanų griežtos drausmės. Tai vienas ryškiausių mūsų laisvės kovų didvyrių, kurių vardus lydi legendos.

Aukštas, lieknas šatenas su barzdele, rimtas ir susimąstęs, nesišvaistantis tuščiais žodžiais. Jo žodis vyrams buvo šventas, drausminantis, reiklus.

Pamenu, nunešiau partizanams į mišką vaistų ir tvarsčių. Vyrai sėdėdami klausėsi vado. Jie kalbėjosi apie partizaninės kovos tikslą. Netikėtai tapau atviro vyriško pokalbio klausytoja.

„Mūsų kovos tikslas – laisvė. Žinau, visi mes mylime Tėvynę, tačiau turime pamąstyti ir nuspręsti: kova bus labai sunki. Jeigu jaučiate, kad neišlaikysit, – grįžkit į namus, likite savo ūkyje, kur visada reikia darbo rankų. Niekas jūsų už tai nepasmerks. Spręskite... – kalbėjo vadas Kontrimas-Montė. – Esame palikti vieni, mes alkanos Rusijos nenugalėsime, jeigu niekas mūsų kovos neparems. Todėl svarbiausia – vengti atvirų susidūrimų su rusų kariuomenės būriais. Mūsų tikslas – apsaugoti kaimus nuo okupantų antplūdžio ir plėšikavimo. Juk matome: paskui frontą į Lietuvą braunasi visokie Rusijos perėjūnai. Kuo mažiau įsileisime tų driskių, tuo daugiau bus netuščių lietuviškų kaimų. Privalom apginti mūsų sodybas, kad kuo mažiau žemės užtūptų atėjūnai".

Ilgas tai buvo pašnekesys, santūrus ir liūdnas, širdies skausmo ir gėlos kalba. Vyrai suprato ir gerbė savo vadą. Jis juos mokė, kaip išvengti saugumo verbavimo, kaip kalbėti, jei pakliūtų į saugumiečių nagus, ką ir kiek sakyti, ką atkakliai neigti. Aiškino saugumiečių žabangas, pastangas suimtą partizaną paveikti per šeimą: „Išduosi – neliesim tavo artimųjų..."

„Tai melas, – įspėjo vadas. – Jeigu taip atsitiktų, jei būsite tardomi, kankinami, – užmirškit tuo metu šeimą, namus, gresiantį kalėjimą ir mirties baimę. Tik tada jūsų neprivers jiems tarnauti. Kuris suabejojo, tas ir pražuvo. Saugumiečiai jau pajuto, kad lietuviai brangina šeimą, ir per ją stengiasi mus palaužti..."

Baigė savo šneką labai netikėtai: „Jokių girtavimų būryje, jokių linksmybių ir... neskubėkit įsimylėti, nors esate jauni.

Mūsų dienos, mūsų kova – šventa ir dar labai ilga. Galbūt visi mes žūsime, todėl nepalikime nuviltų, liūdinčių našlių".

Partizano priesaika įpareigojo nors ir žūti, bet neišduoti draugų. Montė reikalavo, pasiryžus prisiekti ištikimybę Lietuvai, gerai pagalvoti.

Niekada nepamiršau jo giedro veido, gilaus žvilgsnio, begalinės stiprybės, kurios iš jo mokėsi bendražygiai. Montė gerbė partizanų ryšininkus ir rėmėjus. Jeigu kuriai nors šeimai grėsė pavojus, – įspėdavo, ką daryti. Pajutęs, jog kuri nors ryšininkė jau yra sekama, jis padėdavo jai persikelti į kitą vietovę, įsislaptinti kita pavarde, per draugus, kuriuos jis tik vienas pažinojo, surasdavo ryšininkei darbą.

Montės būriai dažnai pas mus užeidavo pailsėti, pasidalyti naujienomis, pasikalbėti. Ateidavo jis į namus, ir atrodė – niekas nebaisu, viską iškentėsim, įveiksim. Žavėjo jis savo erudicija (buvo jau baigęs gimnaziją), domėjosi politika, istorijos mokslu, buvo labai šviesus žmogus.

Kretingos saugumiečiams ir vietinei valdžiai jis buvo pavojingas priešas. Ypač tūžo dėl jo organizuojamų akcijų atimti valdžios surinktus iš ūkininkų maisto produktus. Kaimas buvo plėšte plėšiamas sovietinių valdininkų. Didžiuliai mokesčiai, duoklės javais ir kitais produktais visus varė į tikriausią skurdą. Be to, savavališkai kaimuose plėšikaudavo grobdami maistą ir turtą stribai. Bet kai stribeliai pajusdavo, kur gali būti sustoję Montės būriai, nekeldavo kojos į tą kaimą. Vieni nedrįsdavo eiti, šaukdavosi kariuomenės pagalbos.

Pas Montę suplaukdavo žinios iš visos Lietuvos, jam vienam težinomu keliu ateidavo pranešimai, kokie aukščiausios

valdžios vykdytojai atvyksta organizuoti genocido akcijų ir tremčių.

Žinau, jog Kontrimo-Montės partizanai sušaudė rusus kariškius, kurie buvo specialiai atsiųsti į mūsų kraštą vadovauti smurto akcijoms, deginti sodybas, tremti į Sibirą žmones. Kagėbistams ir stribams jis tapo didžiausiu priešu ir siaubu ne tik dėl nepaprastos drąsos ir ištvermės. Aš jį mačiau gyvą, veiklų ir visada prisiminsiu kaip protingą, ryžtingą partizanų vadą, reikalavusį teisingumo netgi pačioje neteisingiausioje, mums primestoje kovoje su daug galingesniu pavergėju.

Pamenu, vyrams prireikė ginklų, šaudmenų. Vadovaujami Montės, partizanai nuėjo į Latviją, į bažnytkaimį už Lietuvos sienos. Dalyvavo Vacys Stonkus, Leonas Čepas, Jurgis Lenkauskas, Augustinas Baužys ir kiti, man nepažįstami. Pasienio bažnytkaimyje, antrame parduotuvės aukšte buvo stribų būstinė. Montės žiniomis, ten buvo laikomi ir stribų ginklai. Priėjo Baužys prie durų, pasibeldęs latviškai prakalbino. Į klausimą „Kas eina?“ irgi atsakė latviškai: „Savi, savi! Ar jau partizanų išsigandot?“ Atidarė stribas duris. Vyrai suėjo vidun. Buvo gili juoda naktis, keli stribai miegojo. Sustatė juos iškeltomis rankomis prie sienos, liepė tylėti ir ilgai nekišti nosies iš būstinės. Keturi partizanai surinko stribų ginklus, kiti paėmė iš parduotuvės maisto produktus, paskui, nupjovę telefono laidus, išėjo.

Montė buvo ypač negailestingas išdavikams, infiltruotiems į partizanų būrius šnipams, tačiau be partizanų karo lauko teismo sprendimo, be įspėjimo nieko nėra leidęs nušauti. O tuokart, palikęs išgąsdintus stribus iškeltomis ran-

komis, tik tiek tepasakė: „Gaus jie pylos ir nuo savų viršininkų užtektinai".

Tokių akcijų būta labai daug.

Skuodo rajone Puodkalių kaimo malūne dirbo apsišvietęs žmogus, žavėjęsis socialdemokratų idėjomis ir dėl to apšauktas komunistu, malūnininkas Juozas Būda. Kaip ir daugelis maištingų asmenybių, pritarė lygybės ir brolybės idėjoms ir buvo nusiteikęs kritikuoti bet kokią valdžią, nes gavę valdžios vairą ir tautos turtus, dideli vyrai dažniausiai labai greit pamiršta savo pažadus ir priesaikas tautai. Matyt, kilnios jam atrodė ir kai kurios komunistų skelbiamos idėjos. Tačiau kai Būda pamatė, kas yra komunistai iš tikrųjų ir ką jie daro su Lietuva, tos idėjos labai greitai nublanko. Pakraupo žmogus, išvydęs okupantų rengiamas genocido akcijas, deginamus kaimus, tremiamus žmones, sušaudytus, išniekintus partizanų kūnus, mėtomus aikštėse. Ir tapo Juozas Būda atsidavusiu partizanų rėmėju, aprūpindavo partizanų būrius miltais. Labai dažnai duona būdavo kepama pas kaimyną Kličių. Būda pats pasakydavo mano tėvukui, kada atvažiuoti miltų.

Malūnininko duona ilgai palaikė partizanų jėgas.

Kontrimas-Montė irgi pažinojo Būdą ir gerbė jį už tiesumą, atvirumą, drąsą.

1947 metų pradžioje į Prano Žalimo būrį, kuris tuo metu veikė Peldinės miškuose, saugumiečių buvo infiltruotas išdavikas Liudas Kervys. Jis įdavė saugumui ir Juozą Būdą, pranešęs, jog šis maitinąs partizanus. Suėmė Būdą, bet kaip buvusiam „pogrindininkui" atleido „kaltę". Malūnininkas paaiškino, jog davęs miltų vienintelį kartą, nes kitaip nega-

lėjęs pasielgti – jį būtų sušaudę. Taip jis išsisuko; nors pažinojo ne vieną partizaną ir jų rėmėjus, tačiau tardomas nė vieno neišdavė.

Kervys labai greit tapo partorgu rajone, bet Būdos neužmiršo: sekiojo lyg pikta dvasia kiekvieną malūnininko žingsnį. Šiam taip įkyrėjo, kad Būda vieną kartą mano mamai pasakė: „Nežinau, ar ištversiu". Kervys vis dažniau ateidavo į malūną, apšniukštinėdavo visus kampus ir sakydavo Būdai: „Gal kas nors tavimi ir patikėjo, bet aš ne. Manęs neįtikinsi, mes dar susitiksim, oi susitiksim!.."

Kervio netikras brolis slapstėsi nuo armijos ir pradėjo girtauti. O įkaušęs šį tą daugiau ir apie Liudą Kervį pašnekėjo. Prasitarė, jog jis jau seniai saugumo užverbuotas. Taigi plepaus brolio reikėjo atsikratyti. Nors sunku tuo patikėti, bet... žmonės įsitikinę, kad Liudas Kervys pats saugumiečiams nurodė, kur slepiasi brolis. Labai greit šis buvo suimtas ir saugumiečių sušaudytas.

Toks buvo ne vienas Liudas Kervys. Kartą, 1946-ųjų rudenį, pavargę po nakties žygio, partizanai sugulė mūsų sodyboje ant tvartų ir pilnoje šieno daržinėje. Mama ruošė vyrams pietus, kepė blynus, troškino mėsą. Nukėlusi nuo viryklės didelį puodą mėsos, jau ruošėsi dėti į krepšį, kai sulojo šuo. Pamatėme, kad mūsų sodybon suka stribai. Mama nesutriko. Greit padėjo puodą ant stalo ir vos įėjusius stribus pakvietė vaišintis. Atnešė ir butelį degtinės, vienintelį ginklą nuo stribų, nes prišerti ir pagirdyti jie mažiau landžiodavo po namus. Šį kartą stribai, matyt, buvo gerokai peralkę, nes puolė prie mėsos ir butelio. Partizanams skirti blynai irgi pradingo alkanose stribelių ryklėse. Vyrai pro

daržinės plyšius stebėjo, kas vyksta kieme, pasirengę kautis. Laimė, kautynių neprireikė: pavalgę neprašyti svečiai išsinešdino. Išeidamas vienas pamiršo pirštines. Tikriausiai tyčia, kad galėtų netrukus sugrįžti, bet močiutė, pamačiusi pirštines, pasivijo stribus gretimoje sodyboje, kur kareiviai jau ardė ištremto ūkininko namą.

„Nė ačiū nepasakė, – murmėjo mama, – tikri kiaulės ir gana, surijo visos šeimynos pietus ir nė kriukt!" Betgi jie niekada nedėkodavo. Jie buvo šeimininkai kiekvienuose namuose. O paskui stribai tapo pokario dienų „didvyriais": su patosu pasakojo mokiniams, kaip naikino banditus ir kūrė tarybų valdžią, nors vieni, be rusų kareivių, nedrįsdavo miškan kojos įkelti.

Tą atmintiną dieną mūsų kaime jie irgi „kūrė" naują valdžią: išsivežė nugriautus ūkininko namus. Gal stribynei apkūrenti, bet greičiausiai kokiam nors pasižymėjusiam stribų vadeivai jo nužiūrėtoje vietoje pervežtą namą pastatyti. Ne vienas stribelis šitaip sau gūžtą susirentė.

Tuokart mes tik vieno dalyko nesupratome: kodėl stribai iškart puolė prie stalo, neapšniukštinėję visų pakampių? O mes su mama virpėjome laukdamos, kas bus toliau. Mat gretimame kambaryje kitame namo gale miegojo svečias iš Šilutės Antanas Budrikis. Jis, vokiečių laikais buvęs viršaičiu, sakėsi, jog nelegaliai gyvena tai pas vienus, tai pas kitus ūkininkus. Mes tuo tikėjome. Be reikalo. Skaudžiai teko už šį pasitikėjimą sumokėti. Kai stribai išsidangino, jis tuojau pat atsirado troboje, paaiškinęs, jog matė stribus ateinant ir iššokęs pro langą pasislėpė. Tik gerokai vėliau sužinojome, kad Antanas Budrikis buvo KGB agentas. Jis vaikščiojo po

kaimus pardavinėdamas cigaretes, sakėsi taip užsidirbąs duonai. Išdavė daug žmonių, o netrukus ir mane. Tačiau tąsyk mes jo neįtarėme. Bet man buvo neaišku, iš kur stribai taip staiga atsirado kieme, juk buvau ką tik apibėgusi namą, apsižvalgiusi ir nieko nepastebėjau. Tik šuo neramiai lojo, draskėsi ant grandinės. Tikriausiai stribai netoli sodo slėpėsi, laukdami patogaus momento pasirodyti, o šuo juos juto.

1946-ųjų gruodžio 23 diena. Šalo, snigo. Toks oras buvo patogus susitikti su partizanais miške. Turėjau jiems nuvežti į mišką kulkosvaidį, paėmusi iš vieno miestelėno Mosėdyje. Pakinkiau arklį ir išvažiavau į Mosėdį. Gavusi ginklą, paslėpiau po šienu ir kuo skubiau atgal, miško pusėn, geru rogių keliu. Pakeliui mane sustabdė stribai ir pareikalavo pavėžėti. Matyt, stribai tuomet mūsų šeima dar šiek tiek pasitikėjo, nes mama juos valgydindavo, kai tik jie atsibelsdavo. Tad sustabdę mane net neklausė, kur ir iš kur važiuoju. Rogių neiškratė ir paslėpto po šienu kulkosvaidžio nepastebėjo. Pakeliui jie išlipo, o man saugumo sumetimais teko sukti į namus. Į mišką važiuoti jau būtų buvę nesaugu. Parvežiau kulkosvaidį namo. Jo paimti vyrai atėjo patys.

Ši žiema partizanams buvo labai sunki: išvargino nuolatiniai susirėmimai su raudonarmiečių kariuomene, išdavystės, netektys.

Zigmo Apulskio būrio partizanas eigulys Pranas Riepšas-Šarūnas su savo vyrais išėjo iš stovyklos. Susitikę su ryšininkais, eidami pro Šauklių kaimą sustojo pailsėti. Pasibeldė į ūkininko Jaso namų langus. Vos pasibeldus iš vidaus pasigirdo šūviai. Kulka pataikė po obelimi ėjusiam sargybą eigulio sūnui, taip

pat vardu Pranas. Kliudė viršutinę švarko kišenę arti širdies, kur buvo prikišta šovinių. Išdraskė didelę žaizdą. Partizanai nebėjo vidun. Paprašę iš kito kaimyno arklių, išvežė sužeistąjį. Kol nuvyko į stovyklą, kol atvažiavo iš Klaipėdos gydytojas, eigulio sūnus mirė. Prieš mirtį paprašė motinos už viską atleisti. Mirė vaikinas ant savo motinos rankų, nesudejavęs, nieko neprakeikęs, nepalūžęs. Neraudojo balsu ir motina. Nubraukusi ašarą, paprašė jo kovos draugų prisiminti sūnų ir tęsti pradėtą laisvės kovą. Palaidojo eigulys sūnų savo saugomame miške po medžiu, įrėžęs medyje kryželį. Laidojo slapta, naktį, plazdant žvakelėms. Kapo vietą žinojo tik tėvas, motina ir žygio draugai. Žuvus sūnui, toliau vadovavo bendražygiams pats eigulys Pranas Riepšas. Kaip vėliau sužinojome, tą tragišką dieną Jaso namuose nieko svetimo nebuvo. Nežinau, kaip jautėsi Šauklių ūkininkas Jasas, nužudęs minutėlės poilsio ieškojusį žmogų, valandėlės prieglobsčio prašiusį partizaną, nežinau, nė kur jis dabar. Bet išgirdusi Jaso pavardę nevalingai pamąstau: gal tai tas pats, nušovęs jaunuolį, išėjusį ginti Lietuvos laisvės? Nušovė nė žodelio netaręs, net nepaklausęs, ko pas jį užėjo vyrai.

Raudonasis maras, mirties baimė jau buvo plačiai užkrėtusi Lietuvą.

Po pusmečio, 1947-ųjų birželio mėnesį, Peldinės miške eigulio Prano Riepšo būrys buvo apsuptas.

Apsupties metu bunkeryje slėpėsi tik šeši partizanai. Kiti buvo išėję į susitikimo vietas. Bunkeryje buvo eigulys su žmona, du broliai Bružai, Leonas Skersis ir Edvardas Šmita. Būrys jau visą savaitę buvo sekamas. Mat provokatorius Liudas Kervys, buvęs tame būryje, išdavė ryšininką Joną

Gricių, o šis, pakankintas ir įbaugintas, parodė Prano Riepšo bunkerio vietą. Bijodamas saugumo, pradėjo jiems dirbti.

Partizanai bandė prasiveržti, tačiau rusų kareivių buvo labai daug. Žuvo abu broliai Stasys ir Povilas Bružai, Leonas Skersis, eigulys Pranas Riepšas. Tik aušra išgelbėjo tuokart partizanus Palį Galdiką, Jurgį Stanių ir Vacį Stonkų. Jie nespėjo iki aušros ateiti į susitikimo vietą, į bunkerį, ir turėjo sustoti.

Kruvina birželio aušra išaušo partizanei Uršulei Riepšienei, eigulio žmonai. Ji buvo stipri, valinga moteris. Jiedu su vyru būdavo dažni svečiai mūsų namuose, gerai pažinojo mūsų šeimą.

Kai žuvo vyras, ji pasislėpė už nukautojo kūno ir atsišaudė. Nepasidavė, nenorėjo pasiduoti, bet... neapskaičiavo, kiek kulkų dar likę. Kai ją sučiupę kareiviai enkavėdistai vežė į Mosėdį, žmonės pašiurpo pamatę. Ji jau buvo iškankinta, leisgyvė. Vežė ją pasodintą ant nužudytųjų kūnų, įrėmę durtuvus į nugarą, visais triaukščiais „šlovindami".

Kiek stiprybės reikėjo moteriai ištverti saugumiečių tardymus ir kankinimus! Kai ją atvedė akistaton su mano tėvu, ji buvo visa apdraskyta, suplėšytais drabužiais, sukruvinta, kūne ir veide vienos žaizdos ir mėlynės, nurautais plaukais. Tačiau pamačiusi mano tėvą, visai nusilpusi ji atkakliai kartojo: „Nepažįstu šito žmogaus, nežinau..." Ji nieko neišdavė. Ne kiekvienam vyrui duota tiek stiprybės, kiek jos turėjo Uršulė Riepšienė.

Apie tai man papasakojo paleistas iš saugumo tėvas.

Kažin ar buvęs partizanų ryšininkas Jonas Gricius, išdavęs Riepšo būrio bunkerį, buvo matęs taip žiauriai kankinamą

moterį. Po tos išdavystės ir partizanų sušaudymo Jonas Gricius su visa šeima išvažiavo iš Peldinės.

Beje, į tą apsupimą Jonas Gricius bandė įvilioti ir mane. Gavau iš jo laiškelį, jog privalau skubiai ateiti į susitikimą su Riepšo būriu. Nieko neįtardama, pirma užsukau pas ryšininką. Jonas Gricius man padavė pistoletą, kurį reikėjo nunešti nurodytam žmogui Mosėdyje. Bet kažkodėl perspėjo mane, kad neičiau artyn miško, nes ten sutelkta daug enkavėdistų kariuomenės. Nuvažiavau į Mosėdį, nuėjau į bažnyčią, kur turėjau perduoti pistoletą, paslėptą knygoje. Tačiau į bažnyčią nurodytas žmogus neatėjo. Sutikau jį jau eidama per miestelį. Atidaviau ginklą. Tik po šitų kruvinų įvykių sužinojusi, kas atsitiko Riepšo būriui, visą laiką galvojau ir dar dabar nesuprantu, kodėl tada Jonas Gricius neišdavė manęs stribams? Arba saugumui? Juk galėjo! Matyt, aš jiems dar buvau reikalinga gyva? Tikriausiai žinojo, kad mane vis tiek suims, suspės, yra laiko...

Netrukus gavau žinutę, jog privalau nuvesti partizaną Eglinską susitikti su likusiais gyvais Riepšo būrio vyrais. Susitikti nurodyta pas Joną Gricių. Kai mes pas jį atėjome, jis pasakė, kad vyrai jau išėję, jų bunkeryje nėra, ir liepė ateiti po savaitės. O iš tiesų vyrai jau buvo enkavėdistų apsupti ir Gricius, aišku, apie tai žinojo.

Kodėl jis neišdavė Eglinsko? Prabilo sąžinė? Per vėlai... Juoda išdavystės moralė ir logika.

Tik viena linksmesnė žinutė po tos išdavystės ir partizanų žūties mus pasiekė: susišaudymo metu Edvardas Šmita, kiek pabėgėjęs, apsivijo kūnu žemos eglutės kamieną ir nepastebėtas išliko gyvas. Jis ir papasakojo, kas atsitiko.

Tą pačią vasarą po Prano Riepšo žūties būriui ėmė vadovauti Leonas Čepas-Mikė. Daug partizanų jau buvo žuvę, retėjo jaunų vyrų gretos, nors būriai vis dar pasipildydavo naujais žmonėmis.

Tuo metu būryje buvo:

1. Leonas Čepas-Mikė, vadas (1922–1949 m. areštuotas)
2. Pranas Sodžius (1927–1949 m. sausis)
3. Magdutė Sodžiūtė (1927–1949 m. areštuota)
4. Vacys Stonkus-Uosis (1926–1949 m. gruodį areštuotas, mirė 1970 m.)
5. Jurgis Lenkauskas-Topolis (1921–1948 m. ruduo)
6. Vacys Mickus-Tankas (1927–1948 m. per Velykas žuvo)
7. Bronius Ramonauskas (1918–1948 m. žuvo Žemytės kaime)
8. Edvardas Šmita (1948 m. legalizavosi)
9. Pukinskas (1930–1947 m. spalį žuvo pas Lenkauską)
10. Palys Galdikas-Dūmas (1921–1949 m. vasario 28 d. areštuotas)
11. Petras Liutkus (1948 m. pavasarį žuvo Večių kaime pas Budreckį, kūnas buvo numestas Lenkimų bažnytkaimyje)
12. Valis Apulskis (1930–1947 m. spalį žuvo pas Lenkauską)
13. Kazys Daržinskas (1948 m. žuvo kartu su Jonušaite)

1949 metais būriui vadovavo Jonas Eidiejus-Sakalas (1923–1952 m. sausis). Tais metais būryje buvo:

1. Juozas Šmita (1930 ar 1932–1951 m. ruduo)
2. Liudas Petrikis (1930–1951 m. lapkritis)
3. Pranas Petrauskas (1932–1952 m. sausis)
4. Valius Čiunka (1930–1952 m. vasario 19 d.)

5. Juozas Stasius (1924–1950 ar 1951 m.)

6. Verutė Stasienė (1926–1950 ar 1951 m., žuvo kartu su vyru)

7. Julius Adomauskas (1926–1950 ar 1951 m.)

8. Alfonsas Dargis (1922–1951 m. lapkritis)

9. Vacys Paulauskas (1930–1951 m. lapkritis)

10. Valius Paulauskas (1926–1951 m. lapkritis)

11. Vacys Stočkus (1928–1953 m.)

12. Steponas Stanius (1928–1952 m.)

13. Jadvyga Malūkaitė (1928–1951 m. spalio 2 d. ištremta)

Iki žūties būrys laikėsi apie Skuodą ir Latvijos miškuose.

1947-ųjų sausio 17 diena. Išduotas Prano Žalimo-Juodbėrėlio būrys.

1946 m. gruodžio mėnesį ar kiek anksčiau buvo suimti Jurgis Stanius ir Liudas Kervys. Jie buvo užverbuoti saugumo būdami laisvėje, dar neinfiltruoti į partizanų būrį. Gal juos suviliojo dideliais pinigais, gal išsigando dėl savo gyvybės? Bet suvaidinę pabėgimą, abu atsirado pas partizanus. Jurgis Stanius, saugumiečių paleistas, jiems nedirbo, o Liudas Kervys atėjo į partizanų būrį jau dviveidis: išdavė daug vyrų, nes būryje greit ėmė garsėti nepaprasta drąsa ir veiklumu, tuo įgydamas pasitikėjimą.

Peldinės miške būrys turėjo du gerai įrengtus ir užmaskuotus bunkerius. Vyrai neįtarė, kad jau yra išduoti. Tą rytą visi ruošėsi pusryčiauti, kai miške staiga pasigirdo šūviai. Partizanai buvo apsupti stribų ir gausaus rusų armijos būrio. Stribai vieni neidavo šaudyti partizanų, be oku-

pantų paramos nedrįso rodytis miške. Okupantai nieko nebijojo – sovietinė Rusija kėlė pasauliui siaubą. Nors mūsų stribelių irgi laukė būsimos kolūkių pirmininkų, milicijos viršininkų kėdės, bet jie žinojo, kad juos lydės amžina tautiečių panieka. Kas laiku tai suprato, – pasitraukė iš stribynės.

Kruvinas susišaudymas, įvykęs dėl išdavystės, neapsiėjo be aukų. Žuvo Jonas Stonkus ir Leonas Kinčius. Jų kūnus kagėbistai, palaikę kelias dienas Mosėdyje, užkasė akmenų muziejaus teritorijoje. Partizanai, kurie iš apsupties bėgo drauge su Liudu Kerviu, nežuvo nė vienas. Saugumiečiai dar saugojo savo šnipą, nes buvo jiems reikalingas.

Sausio 18-osios naktį visas būrys atbėgo į mūsų namus. Permirkę, šlapi, pavargę. Sužeistų nebuvo. Kartu su jais ir Kervys. Niekas tuo metu dar jo neįtarė tapus išdaviku.

Pailsėję, išsidžiovinę rūbus, batus, vyrai išėjo į Latvijos miškus. Tris savaites, gyvendami pusbadžiu, jie kirto įšalusią žemę, kol įsirengė naujus bunkerius. Paskui išėjo pas žmones ieškoti maisto, atkurti ryšių. Kervys tąsyk išsinarino koją, o gal tyčia apsimetė, suvaidino apšlubusį ir buvo išlydėtas pas žmoną. Daugiau jo miške niekas nebematė. O vyrai, įsirengę slėptuves, greit buvo apsupti. Tai visiems sukėlė didžiausią įtarimą. Įvyko smarkios kautynės su rusų kariuomene. Žuvo Jurgis Kaupas-Perkūnas, Petras Taučius-Vilkas. Jų kūnus kareiviai numetė centrinėje Skuodo aikštėje. Sunkiai sužeistas į koją Vacys Stonkus-Uosis pasislėpė pelkėse, tačiau labai smarkiai nukraujavo, sušalo. Leisgyvis priglaustas gerų žmonių, slapstydamasis tai pas vienus, tai pas kitus, gydėsi. Jau besveikstantį jį išdavė saugumui Venckauskas. Tačiau tą

dieną, kai saugumiečiai apsupo slėptuvę, Vacio Stonkaus ten nebuvo. Jis drauge su kitais partizanais buvo išėjęs į talką pas toliau gyvenantį ūkininką ir ten liko nakvoti. Sužinojęs, kad jo slėptuvė buvusi apsupta, pasitraukė iš kaimo. Išdavikas Venckauskas, įsitikinus, jog tikrai jis išdavė Stonkų, karo lauko teismo sprendimu buvo sušaudytas.

Vis dar niekas neįtarė parsidavusio saugumui, suvaidinusio partizaną Liudo Kervio. Mat jis dažnai lankydavo žmoną ir per ją perduodavo žinias. Išdavystė buvo atskleista vėliau ir kažin ar atsitiktinai?

Mano sesers Emilijos vestuvės. 1947-ųjų birželio 17-oji. Meilė lyg ta žydroji laimės paukštė visai nepaiso, kada jai gūžtą sukti. Šurmuliavo po virtuvę, sukosi lyg bitelė mama, irgi Emilija, rinkosi gausus svečių būrys, giminės, kaimynai. Visi laukė iškilmių. Tikėjomės, jog ši diena bus skaisti ir niekas neaptemdys Emilijos nuotaikos. Deja! Mūsų namą apsupo kagėbistų būrys. Pasklido pašaliais, trainiojosi kambariuose ir laukė. Aiškiai laukė, gerai žinodami, ko laukia. Tik mes dar nežinojome, kad esame Kervio išduoti ir kareiviai, apsupę mūsų namus, tyko ateinant partizanų. Bet partizanai neatėjo, jie ir nesirengė ateiti – būtų buvusi pernelyg didelė rizika. O rusai, areštavę mūsų svečius, neleidę niekam nė per žingsnį nuo namų išeiti, vis dar laukė.

Vestuvių nuotaika buvo sugadinta. Bandėme nekviestiems „svečiams“ pasiūlyti alaus ar ko stipresnio, tačiau, mūsų nuostabai, visada maukte maukdavę, jie šį kartą gėrimo atsisakė. Varvino seilę žiūrėdami į vaišių stalą ir nekantriai

laukė. Jau išaušo, o jie vis tebelaukė. Nesulaukę partizanų ir nieko įtartino nepastebėję, suėmė mano tėvą Antaną Malūką ir mane. Grasino kalėjimu iki gyvos galvos. Jautėme, jog kažkas mus įskundęs, bet vis dar nieko negalėjome įtarti. Išdavystė atsiskleidė netikėtai. Auštant vienas iš vestuvininkų pamatė, kaip saugojusiam mūsų namus kagėbistui iš kišenės iškrito popieriaus lapelis. Į vestuves susirinkęs jaunimas miegojo didžiuliame kambaryje, prinešę ir pakloję ant grindų šieno. Vaikinas, pastebėjęs iškritusį sulankstytą popiergalį, pastūmė jį koja giliau į šieną ir palaukęs, kol saugumietis išeis iš kambario, popierių pakėlė. O jame buvo... Liudo Kervio pareiškimas saugumo viršininkui. Kervys prašė, kad jam būtų sumokėta už darbą, išvardijo visus partizanų būrius bei atskirus žmones, kuriuos buvo įskundęs, išdėstė savo „nuopelnus" tarybų valdžiai ir reikalavo nemažos pašalpos. Rašė, kad jam jau pavojinga likti kaime, jis norįs išvažiuoti į Kretingą. Prašyme Kretingos saugumui buvo surašytos pavardės tų partizanų, kuriuos Kervys išdavė būdamas Peldinės miškuose.

Kadangi partizanų ateinant į vestuves saugumiečiai nesulaukė, tai ir konkretesnių įrodymų prieš mus neturėjo. Vis tiek mus su tėvuku išvežė tardyti.

Per tardymą sužinojau, jog esu kaltinama už kulkosvaidžio nuvežimą partizanams ir rašomosios mašinėlės parūpinimą. Gerai pamąsčiusi, kas galėjo žinoti apie mašinėlę ir kulkosvaidį, viską neigiau. Tikriausiai tuos faktus Kervys sužinojo iš kitų partizanų, o gal kas netyčia jam prasitarė. Man su Kerviu pasišnekėti nesuteikė progos. Tėvas buvo kaltinamas, jog vežąs partizanams į mišką duoną. Po trylikos

mėnesių žiauraus tardymo tėvą nuteisė Maskvos „osoboje soveščanije“ – „ypatingasis pasitarimas“ penkeriems metams laisvės atėmimo ir išvežė į Komijos autonominę respubliką, į Intos lagerį. Mane tada dar paleido, nes viską atkakliai neigiau, o konkrečių įrodymų jie neturėjo. Paleido, kad galėtų toliau sekti. Iškamuota ilgų naktinių tardymų, išėjau į laisvę. Supratau, jog namuose jau negalėsiu būti nė dienos. Pradėjau slapstytis, nakvoti vis pas kitus žmones. Vos grįžusi iš tardymo, paėmiau saugumui rašytą išdaviko pareiškimą ir nunešiau į mišką partizanams parodyti. Tada dar kai kas paaiškėjo. Kervys savo pareiškimą pasirašė Kadugio slapyvardžiu, nors turėjo ir kitą – Kiškis. Saugumiečių buvo užverbuotas ir Kervio žmonos brolis Jurgis Stanius. Paleistas į būrį kaip šnipas, jis ryžosi mirti būryje kartu su kitais ir saugumui nedirbti. Tačiau sugrįžęs į būrį nepasisakė, kas nutiko, gal abejojo, ar juo po to bus pasitikima?

Pamatęs Kervio pareiškimą, jis patvirtino, jog žinojęs abu jo slapyvardžius, tačiau nemanęs, kad Kervys dirbs saugumui. Taip buvo išaiškinta, kas išdavė ir kitus partizanų būrius. Vyrams kilo mintis, jog šį pareiškimą saugumietis galėjo ir tyčia „pamesti“, kad nereikėtų Kerviui už paslaugas sumokėti nemažų pinigų. Be to, jis buvo jiems nebereikalingas. Daugelis šio krašto partizanų jau buvo nužudyti ir saugumui būtų buvę geriau, jei Kervį, kaip išdaviką, sušaudytų savi, patys partizanai. Šitokios klastos saugumas griebdavosi gana dažnai, kai tik nebereikėdavo išdaviko paslaugų. Vyrai jį pasmerkė, kaip išdaviką, vertą mirties bausmės, tačiau Kervys jau gyveno netoli Skuodo stribų apsuptyje ir nevertėjo dėl jo aukoti savo gyvybių.

Po to, kai Kervys išdavė mus kaip partizanų rėmėjus, ne kartą Mosėdžio saugumo viršininkas su savo kareiviais žiauriai kankino tėvą: sulaužė šonkaulius, trypė jį kojomis, sudaužė galvą. Tėvas tylėjo. Atkakliai, vyriškai. Neturėjau teisės palūžti, dejuoti ir aš.

Kai areštavę mano tėvą nieko iš jo nesužinojo, Skuodo stribai, kurie mums buvo nepažįstami, persirengę partizanais atėjo į mūsų namus. Ilgai beldėsi į duris. Mama tada sirgo, gyvatė buvo įkirtusi į koją, ir ji negalėjo greit prieiti prie durų. O stribai – „partizanai", įvirtę pro duris, ėmė motinai priekaištauti: „Matai, tavo vyras mums padėdavo, pats į mišką duoną atveždavo, o tu mus išduodi, komunistų bijai?"

Mama tylėjo. Iš karto suprato, kokie „partizanai" ją aplankė. Partizanai niekada piktai nekalbėdavo, nesikeikdavo ir dėl nieko nepriekaištavo. Mama susiorientavo, ką daryti. Gretimam kambaryje, atėjęs mūsų aplankyti, miegojo sesers vyro brolis: jis pažino Skuodo stribus, o šie, jį pamatę, skubiai išsinešdino. Tačiau savo žygį stribai tęsė: tą pačią naktį apėjo ir kitus namus ir ten puolė: „Ką tu mums, Lietuvos laisvės kovotojams, gero padarei? Gal tu komunistas, atsakyk?" Taip ir įkliuvo Leonas Kinčius, kurio sūnus partizanas jau buvo žuvęs. Atsivėrė žmogus ir pasakė, kuo padėjęs partizanams, kaip kepęs duoną, iš kur gaudavęs miltų. Tik kitą dieną suprato, jog suklydęs ir teks ruoštis ištrėmimui. Jį ištrėmė į Sibirą kartu su mano tėvuku, nes Kinčius buvo nurodęs, kas jam davė miltų partizanų duonai.

Saugumo voratinklis driekėsi per visą Lietuvą.

Po tėvo arešto ir tardymo, nors ir pareidavau į namus, supratau, jog turiu ilgesniam laikui dingti iš savo apylinkių. Sumėčiau pėdas, dargi pavyko valdininkus įtikinti, jog esu pametusi pasą, ir įsikūriau Panevėžyje. Ten baigiau gimnaziją. Palaikiau ryšius su partizanais, jiems padėdavau dažniausiai per mamytę.

Mūsų namai jau buvo sekami.

Pamiškių sodybose pagausėjo besilankančių svetimų žmonių, ne visais ir pažįstamais jau galėjai pasitikėti.

1947 metų žiemą vieną šeštadienio vakarą pas kaimyną Šorį susiruošė nakvoti penki partizanai: Leonas Čepas-Mikė, Jurgis Stanius-Povas, Vacys Stonkus-Uosis, Jurgis Lenkauskas-Topolis ir Edvardas Šmita. Partizanai ramiai praleido naktį ir pasiliko dienoti: reikėjo susitvarkyti rūbus, susitaisyti batus, pailsėti. Namų šeimininkai Šorys su žmona, pašėrę gyvulius, išvažiavo į bažnyčią. Buvo gražus rogių kelias, jie greitai pasiekė miestelį.

Vos šeimininkui išvažiavus, atbėgo kaimynų berniukas ir pasakė, kad kaime pasirodė stribai su rusų kareiviais. Partizanai nesutriko, paslėpė šulinyje viską, kas galėjo sukelti įtarimą, jog sodyboje būta svetimų, ir, vienas kitą pridengdami, pasileido į mišką. Stribai su kareiviais atlėkė labai greitai: liepė apylinkės pirmininkui parodyti, kuri Šorio sodyba? Pirmininko būta doro žmogaus, jis ėmė ir nurodė ne tą sodybą. Kol stribai susiorientavo, partizanams liko šiek tiek laiko pasitraukti. Nubėgę apie 5 kilometrus, vyrai sustojo pailsėti. Du partizanai atsiskyrė nuo grupės ir pasuko į savo kaimą, kur pasislėpė. Kiti pailsėję bėgo toliau. Leonas Čepas, Vacys Stonkus ir Jurgis Lenkauskas traukėsi trise. Stribai juos

vijosi. Kareiviai irgi bėgo iš paskos, ištisai šaudydami. Gąsdino gyventojus, kurie bematant išsislapstė gryčiose, nes tuo metu pasirodyti lauke buvo pavojinga: nesvarbu, kas būtum – nušaus, nė pavardės nepaklausę. Partizanams reikėjo perbėgti platų vieškelį, už kurio buvo didelis miškas, išsigelbėjimas. Čepas – labai stambus vyras, jam bėgti buvo sunku. Stonkus stengėsi padėti. Perbėgant vieškelį Stonkui peršovė abi kojas. Kaulo nekliudė, bet ant sniego liko platus kraujo pėdsakas. Tai pastebėję, stribai dar įnirtingiau puolė vytis, persekioti. Čepas irgi buvo pervargęs, nepajėgė toliau bėgti. Vyrai jį atvedė prie eigulio Pučkoriaus sodybos ir paprašė duoti arklį. Eigulys atsisakė, tikino, jog arkliai jauni ir jis jų greit nepakinkys. Be to, jau esą vėlu, ar ne geriau būtų vyrams pernakvoti? Partizanai, kiek pailsėję, keliavo toliau. Staiga už vienos sodybos pamatė stovintį pakinkytą į roges arklį. Šeimininko nesimatė. Gal taip žmogus norėjo padėti partizanams ir likti nežinomas? Mat ir kaime žmonės jau pradėjo vienas kitą įtarinėti, bijoti. Vyrai sėdo į roges ir nuvažiavo. Kareiviai su stribais juos vijosi, kol sutemo. Stojo naktis, kraujo pėdsakų nebesimatė, todėl bėgančius persekioti buvo sunkiau. Taip atsitiko, kad sutemus ir partizanai, ir persekiotojai sustojo poilsio tame pačiame Narmantų kaime. Partizanai išvažiavo dar neišaušus, labai anksti, aprišę sužeistajam žaizdas. Taip atitrūko nuo persekiotojų.

Stonkus vėl slėpėsi bunkeryje, gydėsi žaizdas. Kulkų perkirsti raumenys sugijo greit, tačiau sveikata silpo. Jam reikėjo stacionarinio gydymo. Po sužeidimo ir nukraujavimo paaštrėjo kitos ligos. Kaimas, kuriame jis slapstėsi, buvo nuo-

lat krečiamas rusų įgulos kareivių, todėl dažnai tekdavo keisti vietą.

Ne geresnis likimas teko ir dviem partizanams, atsiskyrusiems nuo bėgančiųjų grupės. Jurgis Stanius ir Edvardas Šmita, sėkmingai pasiekę savo kaimą, sustojo pailsėti pas pažįstamą žmogų, nes toliau bėgti nepajėgė. O žmogelis, vadinęs save Orlovskiu, jau buvo saugumo užverbuotas ir labai įbaugintas. Mat buvo šaudęs žydus ir bijodamas atpildo nuėjo dirbti saugumui. Žudikas yra žudikas, jam nesvarbu, ką žudyti, ką išduoti. Orlovskis tuojau pat apie pabėgėlius pranešė Jurgio Staniaus seseriai Kervienei. Ji atėjo pasimatyti su Stanium ir įkalbėjo jį, pasinaudojus proga, sprukti nuo draugų ir pasiduoti. Vis tiek partizanų kova jau pralaimėta. Baigta... Tai ar ne geriau pačiam pasiduoti ir išlikti gyvam? Tąkart Jurgis Stanius sesers nuomonei pritarė. Gal neišlaikė partizanas nuolatinio persekiojimo, išdavysčių, draugų žūties, palūžo sveikata ir ryžtas kovoti toliau? Negaliu jo nei teisti, nei smerkti: partizano kelią pasirinkti ir tęsti iki galo, iki mirties galėjo tik labai stiprūs kūnu ir dvasia žmonės.

Jis padarė didžiausią, lemtingą klaidą savo gyvenime. Nors okupantai žadėjo buvusiems partizanams laisvę ir ramų darbą, jei patys pasiduos, – duoto pažado nesilaikė.

Beje, saugumiečių talkininkas Orlovskis irgi susilaukė atpildo: kai tapo nebereikalingas, patys enkavėdistai jį sušaudė už... žydų šaudymą. Nuteisė mirties bausme „savą“ žmogų, kuriam patys buvo davę daug slapyvardžių, kurio paslaugomis ilgą laiką naudojosi.

Juodu juodžiausiu prakeiksmu gulė ant okupantų mūsų skausmas ir ašaros dėl žudomų vyrų ir sūnų, deginamų namų,

likusių našlaičiais vaikų, o jie tebesėjo mirtį. Nei motinų maldos, nei prakeiksmai nesustabdė raudonųjų ordų. Ta baisi jėga galėjo tik pati save sunaikinti. Tačiau dabar ji naikino kitus: visus ir viską savo kelyje. Vis dažniau mirtinai sužeisti mano kovos draugai savo krauju laistė gimtinės žemę. Mums liko tik neviltis ir ilgi vergystės metai.

Atėjo 1948-ųjų ruduo. Silpo Vacio Stonkaus sveikata. Vis dar neįstengė pakilti iš ligos, kraujavo žaizdos. Vėlų rudenį drauge su partizanu Augustu Baužiu jis gavo suklastotus dokumentus ir ruošėsi važiuoti gydytis. Mano mama jiems padėjo ir... atvežė tiesiai pas saugumo šnipą. Galima įsivaizduoti, kiek jų Lietuvoje buvo, įklimpusių saugumo tinkluose.

Žinojau, kad man teks partizanus globoti. Stonkus atėjo iš Žalimo būrio, Baužys iki sužeidimo partizanavo Lenkimų, o vėliau Baksčio būryje. Partizanai tikėjosi įsikurti Šilutėje, kur mama juos nuvežė. Ji kreipėsi į Antaną Budrikį, iki to momento visai neįtartiną žmogelį. O jis jau buvo saugumiečių dešinioji ranka, akys ir ausys. Gal ir pats dėl savo gyvybės baiminosi. Nežinau, kas jį skatino uoliai dirbti saugumui, bet savo juodą darbą jis padarė. Žmogėnas labai maloniai mamą sutiko, priėmė partizanus, netgi įdarbino, sakydamas, kad mažiau bus įtarimų, o iš tiesų per šiuos partizanus tikėjosi atsekti ryšius su kitais būrio vyrais.

Prieš šv. Kalėdas mudvi su mama nuvežėme jiems maisto.

Beje, kai mes atvežėm partizanams maisto, Budrikio žmona man pasakė: „Nevažinėk daugiau pas mus. Pavojinga..." Subarė mane, sakydama, kad esu labai jauna ir man

čia nederėtų rodytis. Mudvi su mama susižvalgėme, abiem kilo mintis: gal norėjo moteris mus įspėti, tačiau bijojo kalbėti atviriau? Gal iš visos širdies panoro atskleisti tiesą ir bijojo. Negi ji ir savo vyro jau privengė?

Pasirodo, Budrikis Kaune lankėsi pas Palio Galdiko-Dūmo brolį. Apie ką jiedu kalbėjosi, niekas nežino, bet greit Galdikas buvo suimtas. Laimė, kad Budrikis nežinojo apie mano slapstymąsi ir gyvenamąją vietą Panevėžyje. Mudvi su mama išvykome, padėkojusios šeimininkei ir pažadėjusios daugiau nesirodyti, prisiminti jos patarimą.

Praėjo dvi savaitės, ir mama atvažiavo į Šilutę dar kartą susitikti su partizanais, bet pas Budrikius neužėjo. Nuvežė vyrams švarių skalbinių ir rengėsi išskalbti jų baltinius. Naktį kažkas priėjo prie lango, kur mama miegojo, pasibeldė ir pasakė, kad mes visi esame išduoti. Mama nespėjo nei padėkoti, nei pamatyti, kas ją įspėjo, tik išgirdo aiškų balsą: „Bėkit tuojau pat, jei tik suspėsit. Skubėkit! Lenkimų stribai su kareiviais jau košia mišką, ruošia masinę areštų ir partizanų naikinimo akciją!“ Mama pamatė skubiai nuo lango nubėgantį jaunuolį, tikriausiai vaikinas buvo iš Lenkimų kaimo. Amžinai jam likome dėkingos, nors taip ir nesužinojau, kas jis buvo ir koks jo gyvenimo kelias. Gal žuvo, kaip ir daugelis jaunų Lietuvos vyrų, nežinomų didvyrių, išėjusių kovon už laisvę. O gal jam pavyko išvengti okupanto kulkos ar tremties? Niekada nesužinojau... Vis tiek linkėjau jam širdyje visokių likimo malonių.

Partizanai laiku išbėgo iš šių namų, nors Lenkimų stribai jau buvo informuoti, kur kas slapstosi. Išėjo nebaigę gydytis, nesustiprėję.

Baužys grįžo pas partizanus į mišką. Stonkų, kuris dar jautėsi labai silpnas, mama atlydėjo pas mane į Panevėžį. Man pavyko jį paguldyti į miesto ligoninę, kur jis gydėsi Igno Viskontos pavarde. Įregistravau jį kaip savo brolį.

Kokia tu žavi, skaisti ir paslaptinga, jaunyste. Mano jaunyste! Šventa ir nepakartojama, palaiminta partizanų laužo ugnele ir ruginės duonos abišale, paženklinta Tėvynės meile ir neapykanta okupantams, persekiota stribo kulkų, rusų kareivių automatų serijomis sužeista, mano tėviškės sodybų gaisrais ir motinų ašaromis palydėta... Kokia tu rūsti, mano jaunyste... Kokia tu man brangi, išlydėjusi mane iš merginos į moters gyvenimą, dovanojusi pačią gražiausią meilę.

Dėkoju likimui už tuos vienuolika mėnesių, kuriuos man suteikė draugystė ir Vacio Stonkaus meilė, – šito gražaus žmogaus, slapta tapusio mano teisėtu vyru. Tik niekas apie tai nežinojo, nebuvo jaunimo pulko ir pirmojo nuotakos šokio bičiulių būryje... Mama ir du mudviejų draugai palinkėjo mums sėkmės.

Mes gyvenome savo varganos jaunystės džiaugsmu, meile ir viltimi, o mūsų jau ieškojo. Vieną kartą nesubrendėlis Vacys Laureckis, pajutęs, kad mama dažnai važiuoja į Panevėžį, pradėjo mane sekti. Netgi išdrįso apsigyventi mano kambaryje tėvų namuose ir mamos globojamas gyveno dvi savaites. Leido išdaviko sąžinė imti iš mamos rankų duoną ir viralą, naudotis mūsų namų šiluma, meile ir... mus išduoti. Negi vaikinukas jau gimė su išdaviko sąžine? O gal jo taurius jausmus nustelbė aklas paklusnumas kruviniems komunizmo stabams? Gal jautėsi esąs vergų ideologijos didvyris?

Ne mums suprasti, kas jo žingsnius, mintis ir protą užvaldė ir kuo jam buvo atlyginta už padarytą niekšybę. Mama jį priglaudė kaip vargšą tremtinių vaiką, neturėjusį pastogės. Kaip dažnai už duoną ir meilę atsilyginama akmeniu.

Mudu su sužadėtiniu šito nežinojome, nejutom atslenkančios grėsmės. Gyvenom savo didele meile, pogrindyje gimusia, savo mažu džiaugsmu: sėkmingai praleidę dieną, džiūgavome, kad grįžta jo sveikata.

Visam gyvenimui likimas padovanojo atmintiną mūsų slaptų sutuoktuvių dieną.

Panevėžio vikaras atsisakė mus sutuokti, nes bijojo saugumo, jautė, kad yra sekamas. Sutuokė mus kitas kunigas senoje Panevėžio bažnytėlėje. Liudytojai buvo mano draugė Zuzana Imbrasaitė su bičiuliu Gediminu Morkūnu. Tuokėmės slapta. Vakare tamsioje bažnytėlėje mirgėjo žvakelės, tyliai laimino senas dvasingo veido kunigas, linkėdamas ištikimybės ir laimės, užuojautos ir pasiaukojimo visuose mūsų keliuose. Sakė tylius gražius žodžius, o jo akys tarytum klausė: „Kas jūsų laukia, vaikai? Ką jums teks iškentėti?“ Tyliai mintyse to paties klausėme ir mudu. Kai po sutuoktuvių keturiese susėdom prie kuklaus šventinio stalo, padengto baltutėle staltiese, papuošto žalia rūta, visi keturi pravirkom: žinojom, kas mūsų laukia... Tapusi partizane, daviau pati sau įžadą niekada neištekėti. Bet buvau jauna, buvau mylima ir pati negalėjau nepamilti doro protingo žmogaus. Mus siejo bendra kova už Tėvynės laisvę, mus sujungė nenugalimas jaunystės ir gamtos šauksmas. Slėpėme nuo žmonių,

kad esame sutuoktiniai, saugojom mus sutuokusio kunigo paslaptį, kad ir jis nenukentėtų.

Vis tiek su viltimi kėlėme savo pirmąją vyno taurę už mūsų bendro gyvenimo džiaugsmą ir sėkmę. O skruostais nesulaikomu upeliu riedėjo ašaros: kodėl net pačią gražiausią savo gyvenimo dieną privalėjome slėptis nuo žmonių? Juk niekam nebuvome nusikaltę! Ką Lietuvai padarė sovietai? Ateityje aš dar ne kartą šito klausiu, tik niekas man neatsakys.

Tą nepamirštamą naktį verkiau savo vyro glėbyje, tarytum aiškiai regėdama, jog mus greit išskirs... ne lemtis, ne staigi mirtis, o tas prakeiktas saugumo voratinklis. Greit okupanto ranka mus kankins, o žodis teis be kaltės ir teismo. Tačiau vienos niekšybės raudoniesiems nepavyko padaryti – nužudyti Tėvynės meilę mūsų širdyse ir priversti užmiršti vienas kitą.

Ačiū tau, likime, už taurų žmogų, tapusį mano vyru.

Dėkoju už mirksinčią žvaigždžių šviesą sutuoktuvių naktį, už pilnatvės jausmą, nors manęs dar laukė daugybė be galo sunkių dienų ir valandų. Ačiū už tai, kad aš dar nežinojau, jog mylimiesiems žvaigždžių lietus lyja vienintelę naktį...

Dirbau kasininke miesto kultūros skyriuje, mano vyras pradėjo dirbti Stačiūnų paukštyne. Vis dar palaikiau ryšį su partizanais, padėdavau jiems kuo galėdama. Gyvenome viltimi, jog išauš ir šviesesnės dienos mūsų padangėje. Neilgai buvo lemta guostis svajonėmis.

Mus jau sekė, nors susituokėme ir gyvenome svetima Viskontų pavarde. Tikrąją mano pavardę žinojo tik mudu sutuokęs kunigas. Žinoma, ir tie, kurie mano vyrą pažinojo

anksčiau. Kartą, eidama rytą į darbą, pamačiau, jog ant kaimyno namų laiptų sėdi ir dairosi Budrikis. Nė nepagalvojau, kad jis dairosi savo aukos – mudviejų. Po kelių dienų mano vyrą areštavo. Buvo 1949 metų gruodžio 7 diena. Išdavikas Antanas Budrikis atpažino Stonkų. Pranešė saugumui, o kagėbistai privertė šeimininką mus sekti ir stebėti. Kai vyrą areštavo, aš buvau darbe. Sužinojusi, kad Stonkus atpažintas ir suimtas, aš, kiek įmanoma pakeitusi išvaizdą, skubiai išvažiavau iš Panevėžio į Klaipėdą. Dvi savaites slapsčiausi pas savo draugę Kazytę Puškoriūtę. Ji slėpė dar vieną partizanę – Rožę Kilčiauskaitę iš Ylakių valsčiaus Trumplaukės kaimo, todėl ilgai čia gyventi negalėjau.

Vieną dieną vietinis milicininkas atėjęs pasakė mūsų kaimynams: „Tų mergaičių nuotraukos yra iškabintos milicijos skyriuje". Tikriausiai šitaip jis norėjo perspėti mūsų šeimininką. Kaimynas viską papasakojo mums, ir tą pačią naktį, vos spėjusi pasiimti, kas reikalinga, aš išbėgau.

Vėl į mišką. Kito kelio man jau nebuvo. Prie Lenkimų, Latvijos pasienyje, pamiškėje gyveno mano pažįstama Kazytė Jonušaitė. Ji mane priglaudė, rūpinosi, saugojo. Čia užeidavo ir kiti Lietuvos partizanai – mosėdiškiai, skuodiškiai iš Jono Eidiejaus-Sakalo būrio. Susitikau ir su Stonkaus draugais.

Latvijos miškuose vėl buvau priimta į partizanų būrį. Tęsiau kovą Jono Eidiejaus-Sakalo būryje. Gavau pistoletą. Mano slapyvardis buvo Jadzė.

Iš pavojų ne kartą mane gelbėjo partizanas Augustinas Baužys. Kiek nepakeliamai sunkių akimirkų patyrė šie vyrai, niekas nesužinos ir kažin ar suprastų, kokie garbingi tai buvo

žmonės. Esu krikščionė, tačiau giliai širdyje niekada neatleisiu tiems, kurie apjuodino, apmelavo šventą partizanų kovą, kurie juos pavadino ir dabar dar drįsta vadinti banditais. Labiau pasišventusių Lietuvai žmonių nebuvau sutikusi. Deja, šie jauni vyrai buvo persekiojami, išduoti, klasta nužudyti arba krisdavo nelygioje kovoje su rusų kariuomene. Jie buvo paskutiniai pasišventėliai laisvei.

Mūsų būryje merginų nei moterų nebuvo, todėl manęs vyrai į pavojingesnius žygius neleido. Aš vis dar laukiau, kuo baigsis vyro teismas.

Prisiekiau žvaigždėtam dangui naktį: jeigu mano vyrą nuteis mirties bausme, tada man patikėtas ginklas irgi pradės šaudyti. Be gailesčio: nesvarbu, kad esu moteris – eisiu į pačią mirtį. Ir niekas manęs nesustabdys. Nesuvirpės ranka, nesudrebės širdis šaunant į okupantą, į mano vyro žudikus. Už mudviejų sutryptus gyvenimus, už bendražygių mirtį.

Į mano priesaiką atsakė nukritusi žvaigždė. Vienintelė, nukritusi šią tamsią naktį.

Geresnių pėdsekių už saugumo nusamdytus dvikojus nė garsiausi pasaulio kinologai neišugdys. Pas mano draugę Kazytę, pasivadinęs partizanų ryšininku, pradėjo vis dažniau ateidinėti apyžiopliu apsimetęs kaimo bernelis Merkelis. Sakėsi esąs patikimas partizanų ryšininkas. Gal juo kažkada ir buvo, tačiau pas Kazytę ateidavo jau kaip saugumo agentas. Kada ir kaip jį užverbavo saugumiečiai, man nepavyko sužinoti. O jis tada tik manimi ir domėjosi, ėmė klausinėti, kas aš ir iš kur atsiradusi? Kazytė gyveno apie 3 kilometrus nuo Lenkimų miestelio, todėl abi labai nustebome, kai pas

ją pradėjo lankytis ir niekada jos artimais draugais nebuvę miestelio mokytojai. Ko jiems per šaltį ir sniegą klampoti kelis kilometrus žiemos vakarais?

Sprendėsi mano likimas. Laukiau vis atidėliojamo vyro teismo. Kraupūs būdavo šalti vakarai ir naktys, kai pajutus pavojų, pagausėjus apylinkėje enkavėdistų dalinių, tekdavo vienai slėptis miške, įšalusiame bunkeryje. Miške buvo labai daug vilkų, ne kartą jutau juos slankiojant aplink bunkerį, girdėjau staugiančius, laukiančius aukos. Dienų dienas ir naktis tekdavo išbūti slėptuvėje belaukiant, kol enkavėdistai paliks Kazytės namus ir kaimą. Tada ji ateidavo manęs pasiimti...

Nuo šalčio, kančios ir nežinios dėl vyro likimo sunkiai susirgau. Visą kūną išbėrė votimis. Skausmingi pūliniai buvo nuolatiniai partizanų palydovai. Tokia nežmoniškai sunki dalia, bet mes patys pasirinkom šį kelią.

Įvyko vyro teismas. Sužinojau – nuteistas mirties bausme.

Tą akimirką aš numiriau kartu su juo. Tą akimirką aš jį pirmą kartą palaidojau. Buvau vieniša, negalėjau net į viltį atsiremti. Tik prašiau Visagalio: „Sugrąžink man jį, leisk paskutinį kartą pamatyti, gyvą ar sušaudytą, bet leisk dar kartą išvysti mylimąjį".

Į mano maldą atsakė bunkerio tyla, net vilkai nekaukė aplinkui. Toje kraupioje tyloje, slėpdamasi nuo saugumo pėdsekių, aš palaidojau vyrą. Mintyse. Kai skausmingai su juo atsisveikinau, kai ašarų nebeliko, Dievas mane išklausė: Vaciui Stonkui mirties bausmė buvo pakeista dvidešimt penkeriais metais lagerio. Vėl įsižiebė viltis jį kada nors pamatyti, nors gerai žinojau, kad sovietinis lageris – ta pati mirtis, ta pati mirties bausmė, tik lėtesnė.

Nuteistas dvidešimt penkeriems metams lagerio ir partizanas Palys Galdikas. Išvežtas į Lukiškes, laukia tremties.

Enkavėdistai vis dar siuntinėjo pas Kazytę savo šunis tikrinti, ar manęs pas ją nėra?

Niekada neatleisiu okupantams už mano vyro kančią, už vieną po kito žuvusius Jono Eidiejaus-Sakalo būrio partizanus, kurie globojo mane.

Sirgau. Išvargino votys ir sunki 1950-ųjų žiema besislapstant, kasdien su mažesne viltimi žvelgiant į vyrus, žūstančius kautynėse su nė kiek neretėjančiomis rusų kareivių ordomis.

Mane aplankė mama. Pamačiusi išbertą votimis, išsekusią nuo kančios, pravirko. Pro ašaras prašė, kad legalizuočiausi. Sunkiausia matyti verkiančią motiną. Susirinko ir būrio vyrai.

Partizanai pritarė mano motinai ir liepė legalizuotis: jei išliksiu gyva, galėsiu padėti nuteistiesiems. Toks buvo vyrų sprendimas. Tuo momentu šito tikrai nenorėjau, šventa partizanės priesaika buvau sutvirtinusi ryžtą kovoti iki mirties. Taip ir pasakiau, bet vyrų sprendimui pritarė rinktinės vadas Kazys Kontrimas-Montė. Jo nepaklausyti nebuvo galima. Ne tiek pritarė, kiek įsakė ir įpareigojo: kaip ir kuo beišgalint padėti partizanams, kurie vienaip ar kitaip išliks gyvi, gelbėti nuo bado atsidūrusius kalėjime, lageriuose, tremtyje ar iš ten sugrįžusius. Šitai pareigai, pasižadėjimui, duotam vadui Kontrimui-Montei, likau ištikima visą gyvenimą.

Man teko iškeliauti į kitą vietą, esančią už 25 kilometrų nuo Lenkimų.

Palaimino mane vyrai naujam tyliam žygiui, be ginklo ir be šūvio: išlikti, padėti gyviems. O jie pasirinko kovą iki mirties. Nėra žodžių, kurie palengvintų išsiskyrimo akimirką – iškilmingą, sunkią, tragišką. Visi žinojome: daugiau nepasimatysime, nebent per stebuklą. Automatą palikau vyrams, o mano pistoletas teko Vytautui Gedrimui, Skuodo pogrindinės organizacijos vadovui. Beje, juos visus irgi išaiškino. Nuteisė dvidešimt penkeriems metams lagerio. Mažiau nė neteisdavo.

Paklususi vado įsakymui, atsisveikinau tylomis, į akmenį sustingusi išsiskyriau su savo ginklu ir kovos bendražygiais. Vienintelė mintis nustelbė viską: ar pamatysiu dar nors kartą juos gyvus, o gal jie liks gyventi tik mano atmintyje?

Aš jau nebijojau būti išduota, susekta, juk niekam iš partizanų, nei savanoriškai pasidavusių, nei bandžiusių legalizuotis slapta, nepavyko išvengti kalėjimo ar tremties. Nesitikėjau, kad man bus kitaip.

Išėjau į „legalų“ gyvenimą slapta, su padirbtais dokumentais.

Mama jau slapstėsi. Labai norėjau su ja pasimatyti. Kas bus – tebūna! Važiuoju. Pakeliui į Kretingą mane sulaikė keli enkavėdistai ir stribai. Nusivarė į savo lindynę.

Koks stribų triumfo žygis, kokia ginkluota palyda vienai moteriai! Tarsi būčiau Spartako mylimoji!

Su moterimis mūsų stribeliai mokėjo kariauti, nieko nepasakysi. Kretingoje mane išlaikė visą savaitę. Nežinau, kas atsitiko, bet visai negalėjau valgyti. Septynias dienas badavau, jaučiau didžiulį silpnumą visame kūne. Iš man šiurkščiausiai pateikiamų kaltinimų ir klausimų supratau,

jog kol kas jie nieko tikro apie mane nežino. Matyt, aš jiems nepatikau ne mažiau nei jie man, nes patardę išvežė į Klaipėdą. Vis dėlto aš jiems buvau labai svarbi! Įsodino į traukinį, patys su automatais, įremtais man į šonus, prisėdo šalia. Okupantai šventė savo pergalę prieš partizanus, daugelį jų jau nužudę. Džiūgavo tada, kai verkė visa Lietuva.

Vežama traukiniu nualpau. Atgaivino. Nuvarė į geležinkelio KGB. Čia uždarę, vėl savaitę išlaikė. Ir vis reikalavo: „Surask ir atvesk mums Baužį! Kur jis yra?!" Kokia laimė – jie iš tiesų ne kažin ką apie mane žino, – supratau iš jų absurdiškų klausimų. Atsakiau, kad šito jų ieškomo Baužio nesu nei mačiusi, nei girdėjusi apie jį, nei žinau, kas jis. Netgi pagrasinau, kad pasiskųsiu jų pačių vyresnybei. O jeigu jau labai reikia – šaudykit vietoje! Šiaip ar taip, matau, ilgai neištversiu, gal greita mirtis būtų tiesiog palaima.

– Velniai tavęs nematė! – iškošė pro dantis. – Važiuok namo! – pagaliau leido saugumo parankinis. – Vis tiek anksčiau ar vėliau viską sužinosim!

Ačiū! Vadinasi, dar nežinot!

Važiuoju pas mamą! Pakeliui į kaimą išlipau Kretingoje, nes jaučiausi labai blogai: pylė prakaitas, buvo silpna, visai netekau jėgų. Ryžausi pernakvoti pas pažįstamus. Beeinančią į numatytą vietą, mane vėl sulaikė geležinkelio kagėbistas. Nuvedė tardymui: kada jiems bus gana?! Paklausinėjo, pamatė, kad vos laikausi ant kojų, ir paleido, patikrinę dokumentus. Beje, to gerojo, „švaraus" paso aš jiems neparodžiau, niekam nebuvau prasitarusi, kad tokį pasą turiu. Jis man pasitarnaus ieškant darbo.

Susitikau su mama, kuri irgi buvo sekama, slapstėsi. Sužinojau, kad mano vyras jau ištremtas į Kazachstaną, Džezkazgano lagerį. Ryžausi važiuoti pas jį ir parašiau jam laišką: atvažiuosiu, kol esu laisva. Tačiau vyras per žmones man skubiai atsiuntė atsakymą, prašydamas likti Lietuvoje: „Laisvėje tau gal bus geriau gyventi, kad ir kas benutiktų, lik tėviškėje. Čia labai sunku... Nevažiuok".

Padedant draugės vyrui, Kretingos švietimo skyriaus vedėjui Daugeliui, įsidarbinau Vaineikių pradinėje mokykloje.

Susitikau su Kardo rinktinės vadu Kaziu Kontrimu-Monte ir jo vyrais. Supratau, jog dabar jiems esu reikalinga kaip niekad. Partizanų gretos jau buvo labai praretėjusios, daugelis mano pažįstamų vyrų žuvę.

Dabar Žemaitijos miškuose vyrai veiklą planuodavo kartu, numatydavo bendras akcijas, todėl man dažnai tekdavo atėjusius iš kitų būrių partizanus nuvesti pas Montę. Gerai pažinojau apylinkes, Vaineikių girią ir Peldinės miškus, kur dažniausiai sustodavo Kardo rinktinės partizanai.

Okupantai stengėsi ištremtųjų sodybose apgyvendinti rusus kolonistus. Dabar jie sodybų jau nedegino, įkurdindavo jose įvairiausio plauko šnipus, nežinia iš kur atsibasčiusius. Neleisti rusams įsitvirtinti Žemaitijos kaimuose ir buvo viena iš svarbiausių partizanų veiklos krypčių. Ginkluoti partizanai drąsiai eidavo susitikti su atvykusiais kolonistais ir trumpai pasakydavo: „Arba išnykstat tuojau pat, arba... liksite čia gulėti po žeme ir niekas nesužinos, kur jūs ir kas su jumis atsitiko".

Padėjau partizanams kuo galėdama: vaistais, maistu, drabužiais. Nors turėjau „švarius“ dokumentus ir netgi fiktyvų pasą svetima pavarde, stengiausi dažnai keisti gyvenamąją vietą. Buvau atsargi. Partizanai per ryšininkus visada žinojo, kur esu, aš apie jų bėdas – taip pat. Atmenu, vedžiau vyrus į Vaineikių girią, kur buvo sustoję Montės partizanai. Jie numatė bendras akcijas, tarėsi, kaip saugotis infiltruojamų į būrius saugumo agentų. Buvo nuspręsta neįsileisti į būrius naujų partizanų, nors jau daugelis vyrų buvo žuvę. Tik šitaip buvo galima išvengti saugumo agentų ir išdavysčių.

Deja, partizanų gretos kasdien retėjo. Okupantų buvo labai daug, enkavėdistų daliniai atsiųsti net į mažus miestelius.

Žuvo mūsų ryšininkė Abrutytė. Per apsuptį ji buvo sunkiai sužeista ir po dviejų parų mirė. Žuvo ir namo šeimininkas Vaseris, kai jo namuose rusų kareiviai apsupo partizanus. Susišaudymo metu buvo sužeistas vadas Jonas Eidiejus-Sakalas. Jam drauge su jauniausiu būrio partizanu Pranu Petrausku pavyko pabėgti. Sužeisti vyrai per naktį nuėjo 30 kilometrų mišku ir pasislėpė. Gydėsi vėliau pas pažįstamą ūkininką Vaineikiuose.

Besigydančius partizanus 1952 metų sausio mėnesį apsupo rusų kareiviai. Slėptuvė, įrengta kambaryje, antro išėjimo į lauką neturėjo. Vyrams beliko vienintelė išeitis – pasirinkti kalėjimą ar mirtį. Jie abu iš slėptuvės po enkavėdistų įsakymo pasiduoti neišėjo.

Pranui Petrauskui tebuvo devyniolika metų. Kai vadas pasakė, kad neišeis, nepasiduos gyvas – nusišaus, ir patarė

savo jaunam bendražygiui pagalvoti, gal bent jis išliktų gyvas, gal atlaikytų kalėjimą ir kankinimus, gal dar sugrįžtų, Pranas Petrauskas atsisakė pasiduoti. Tik prašė: „Vade, nušaukit mane... Aš pats negaliu to padaryti. Prašau, nušaukit mane, juk nieko iš artimųjų aš jau neturiu, nežinau, kur jie ir kas jiems nutiko. Aš lieku ištikimas priesaikai. Privalot mane suprasti..."

Kaip jie abu žuvo ir kokios buvo paskutinės bendražygių gyvenimo akimirkos, jau niekas nesužinos. Kai išgirdę šūvius rusų kareiviai įpuolė į namą, partizanai jau buvo negyvi.

Pranas Petrauskas liko mano atminty kaip labai ryžtingas karys. Kategoriškai pasipriešinęs, nesutikęs tarnauti Raudonojoje armijoje, jis kurį laiką slėpėsi tėviškėje Arslos kaime, o vėliau išėjo pas partizanus. Tai buvo tvirtas ir drąsus vaikinas, vykdė sunkiausias užduotis, ne kartą sėkmingai sugebėjo pasitraukti po susišaudymo su enkavėdistų kariuomene. Teliks amžinai gyva atmintis, lyg paminklas jį pažinojusių širdyse.

Susipažinau su Kardo rinktinės partizanu Pranu Končiumi, kuris beveik visada kartu su vadu eidavo į susitikimus su kitų būrių ar rinktinių partizanais.

Praną Končių okupantų saugumas gaudė nuo 1944 iki 1965 metų. Jis, buvęs šaulys, puikiai šaudė, buvo gerai treniruotas, ištvermingas, stiprus. Jį labai ilgai sekė ir vis nesugaudavo.

Juoda juodžiausia išdavystė padėjo okupantams. 1965 metų liepos 6 (15?) dieną sodybą netoli Salantų, kur poilsiui buvo sustojęs partizanas, net keliais žiedais apsupo didžiulis rusų kariuomenės būrys. Ir laukė visą parą

įsislaptinę kareiviai enkavėdistai. Rytą, kai partizanas išėjo iš savo slėptuvės gryno oro gurkšnio įkvėpti, pasimankštinti, jį nušovė – šūvių papliūpos pasipylė iš visų pusių. Atvirai, akis į akį susiremti su juo nė vienas neišdrįso.

Taip žuvo paskutinis išlikęs Žemaitijos partizanas Pranas Končius, turėjęs Adomo slapyvardį, gimęs 1914 metais Salantų valsčiuje, Bargalio kaime.

Kulkų suvarpytą kūną enkavėdistai išvežė į Kretingos ligoninės lavoninę, kur buvo nustatyta ir patvirtinta žuvusiojo asmenybė. Spėjama, kad partizano kūnas buvo išvežtas į Kretingos technikumo parką ir ten užkastas.

„Pergalės laurai" už paskutinio Žemaitijos partizano sugavimą atiteko tuometiniam KGB Kretingos poskyrio viršininkui Donatui Adomaičiui, labai greit po to tapusiam Klaipėdos saugumo 5-ojo poskyrio viršininku.

Visi Kardo rinktinės vado Kazio Kontrimo-Montės saugomi partizanų dokumentai, žygio ir akcijų dienoraščiai buvo sudėti į metalinį bidoną ir užkasti Vaineikių kaime prie Almino sodybos. Žinojau vietą, kur paslėpti dokumentai, po atgimimo jų ieškojome, tačiau nesuradome. Net likučių. Gal kas nors, juos suradęs, dar paskelbs, o gal jau seniai, netyčia atkasęs, sunaikino? Liko tik tai, ką išsaugojo atmintis.

Mano paskutiniai partizanavimo metai jau praėjo pogrindyje, nes atviros kovos nebegalėjo būti.

Vis grįžtu atminties labirintais į praeitį.

Prislėgė dar viena didelė, skaudi netektis. Iš visokių bėdų gelbėjusi Mosėdžio krašto partizanus, slaugiusi ir

gydžiusi sužeistuosius, žuvo mūsų švelnioji, geroji Kazytė Jonušaitė. Kiek daug partizanų jai buvo dėkingi už išgelbėtą gyvybę, tik pačiai nepavyko apsisaugoti. Sužinojau, jog 1950-aisiais per Sekmines rusų kareiviai, susekę bunkerį, apsupę vietovę, kur Kazytė slaugė keturis sužeistus vyrus, visus nušovė. Kazytės Jonušaitės ir keturių partizanų kūnus stribai išsivežė ir slapta užkasė Latvijos miškuose. Žuvusiųjų palaikai buvo surasti ir perlaidoti į Skuodo kapines 1990 metais.

Partizanės atmintis... Ar supras mus ateinanti karta, ar išgirs mūsų dienų skausmą, kovų aidą ir viltis? Vis tiek vedu jus į mano neramias dienas.

Dirbau, pamilau savo mažuosius pradinukus. Netikėtai pas mane užėjo Darbėnų valsčiaus pirmininkas Alfonsas Martinkus ir tėviškai įspėjo: jam teko pasirašyti ant tremties sąrašų, kuriuose perskaitęs ir mano pavardę. Jis atsiprašė, kad buvo priverstas tuos baisiuosius sąrašus savo parašu paliudyti: okupantai mus trėmė pačių tautiečių „pageidavimu". Pasaulio akyse jie privalėjo likti „švaručiai". Martinkus man patarė kuo skubiau fiktyviai susituokti, pakeisti pavardę, gal tada nebeveš? Bent jau ne taip greit suras. Arba... bėgti!

Padėkojau jam už gerą širdį. Nespėjau pabėgti, nes dar reikėjo pasimatyti su Monte ir pasakyti jam apie būsimą trėmimą.

1951-ųjų sausį, per ketvirtą masinį trėmimą, jau buvo ištremta mano besislapstanti mama Emilija: ją sugavo, kai atėjo pasimatyti su ištekėjusia dukra, mano seserimi. Ištrėmė į Abakano sritį. Jeigu Lietuva pasmerkta tremčiai, kalė-

jimams ir priespaudai, manęs saugumas irgi negalėjo pamiršti.

Susitikau su Kontrimu-Monte. Įspėjau, jog numatomi dideli trėmimai, patariau, kad partizanai slėptų savo artimuosius.

Mano pranešimas Montės nenustebino, netgi nesutrikdė. Ir žavėjausi, ir stebėjausi jo ryžtu, ištverme, nepajudinama ramybe kalbant apie neišvengiamą žūtį. Jis tada man pasakė: „Žūtis artėja mums visiems. Lietuviui vietos Lietuvoje nebėra. Dar kartą prašau tavęs: išlik gyva, jeigu jau išėjai... Gal nors tiems, kas tremtyje atsidūrė, padėsi? Gal tave likimas išsaugos. Pakeisk vietą tiek kartų, kiek reikės".

Atsisveikinom. Supratau, jog šis sudie – tikrai paskutinis. Visiems laikams. Pravirkau, pabučiavau jį. Gaila man buvo jų visų, jaunų, stiprių vyrų, pasiryžusių kovai iki mirties. Verkiau ir dėl savo motinos, vyro, Tėvynės. Paaukojom Tėvynei jaunystę, bet, matyt, šito buvo per maža...

Atsisveikinau su kiekvienu būrio partizanu. Jutau, jog su likusiais miške jau nebepasimatysiu.

Kontrimo-Montės paskutinės gyvenimo dienos ir žuvimo aplinkybės nežinomos. Montė turėjo slėptuvę netoli Grūšlaukės bažnytkaimio, pas ūkininką Rimkų. Spėjama, jog ten, apsuptas enkavėdistų, jis ir žuvo. Tai buvo 1951 metų lapkričio ar gruodžio 23 diena. Žinoma, jog Rimkaus sodyba su visais pastatais buvo sudeginta. Neaišku, kas dar žuvo su juo ir kur buvo išvežtas Montės kūnas. Žmonės šnekėjo, kad nukautuosius rusai išvežę į Salantus. Tikslesnių žinių apie didvyrio partizano žūtį gauti nepavyko.

Reikėjo vėl ieškotis naujos vietos, o tam nebuvo jėgų, nes ir kitų rūpesčių atsirado. Kai žuvo Prano Žalimo būrio partizanas Petras Taučius, kai okupantai nužudė ir jo žmoną, kurios net keturi broliai partizanavo, pasiliko visiški našlaičiai aštuoni Taučiaus vaikeliai. Jau buvo žuvę ir trys Taučiuvienės broliai partizanai. Ketvirtasis slapstėsi. Vaikus gailestingi žmonės vežiojo per kaimus, klausinėjo – gal kas nors priims juos į savo šeimą, priglaus, užaugins našlaičius. Dirbdama mokykloje, aš paėmiau globoti Taučiaus sūnų Pranuką. Kas bus su juo, jeigu mane ištrems?

Nespėjau pasirūpinti Pranuku. 1951 metų spalio 2-osios naktį pasigirdo beldimas į duris. Įspėjantys šūksniai: „Nebandyk bėgti!" Į mano kambarėlį įėjo šeimininkas su Kretingos saugumiečiais ir vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotoju, kuris paaiškino: „Esi areštuota". Net neklausiau, už ką? „Banditė" negali dirbti tarybinėje Lietuvoje, nes nei piliečių, nei Lietuvos teisių jau nebebuvo. Laisva Lietuva liko tik žuvusių ir dar gyvų partizanų širdyse, tremtinių mintyse.

Pakilau, pasiruošusi eiti kaip stoviu. Tada man vėl paaiškino: „Ne į kalėjimą eisi. Mes tave tik ištremiam..." Vadinasi, esu verta kalėjimo, o čia jau man daroma didelė malonė. „Tik ištremiam, ten laisvai gyvensi ir dirbsi, – dėstė „geradariai". – Pasiimk šiltų drabužių ir šio to, ką dar turi. Maisto, pinigų... Prireiks... Kelias netrumpas".

Ką tik buvau gavusi algą. Tikrai pravertė. Daugiau nieko neėmiau. Mane išvedė. Įsodino į sunkvežimį ir visą naktį vežiojo po aplinkinius kaimus, iš kurių buvo tremiami žmonės.

Kodėl jie mane vežiojo po kaimus? Atstatę šautuvus, apsupę? Gal laukė, kad bėgsiu? Nušautų ir būtų baigta su

manimi! Dar premiją gautų. Neišdegs, nė nemaniau bėgti. Tik niekada jiems neatleisiu už tokias atsisveikinimo su Tėvyne akimirkas, už pažeminimą ir įremtus į nugarą automatus.

Kai mane išvarė iš namų, graudžiomis ašaromis pravirko Pranukas. Bėgo man iš paskos ir prašė, kad nepalikčiau jo, niekam kitam neatiduočiau. Neturėjau teisės paimti Pranuko Sibiro kančioms, skaudžiausia, kad ir paaiškinti negalėjau, kodėl jo atsisakau. Jis buvo per mažas, kad suprastų, kas vyksta. Net ašarų vaikui nušluostyti, nuraminti verkiančio neleido budeliai. Kuo tą akimirką aš pavirtau vaiko akyse?

Tylėdama paglosčiau pribėgusio Pranuko galvelę, kol nusikeikęs „tvarkdarys" mane nustūmė. Išėjau, išsinešiau liūdną ašarotų vaiko akių žvilgsnį.

Tik po daugelio metų sužinojau, kad berniukas taip ir užaugo vis pas svetimus, vis saugumo bakštinamas. Jam buvo uždaryti visi keliai į mokslą, į elementarią žmogišką laimę. Neištvėrė vaikinas, nusižudė... „Bandito vaiko" pravardės, niekinimo ir žeminimo nepakėlė.

Kol surinko tremiamus žmones, jau ir išaušo. Mokykloje prasidėjo pamokos. Mane, vis dar atstatę šautuvus, enkavėdistai dar kartą pravarė pro mokyklą. Ką jie tuo norėjo parodyti? Savo jėgą? Žiaurumą? Kam ją rodė? Vaikams, nepilnamečiams, kad mažose širdelėse pasėtų kuo didesnę baimę. Juk žinojo, ką daro.

Mokiniai mane pamatė ir viską suprato. Sustojo tylėdami prie langų. Pamačiau, kaip man moja kelios vaikiškos rankutės. Susidrumstė pasaulis, aptemo akyse...

Viską suprato mano mokiniai, gal ne vieno jų laukė toks pat likimas alkano Sibiro toliuose?

Kai žmones baugindami mane gerokai pavarinėjo kaimo keliais, kai pagaliau surinko visus „banditų“ gentainius, genamus tremtin, ėmė ir pasigailėjo manęs vienas kareivėlis. O gal norėjo tik parodyti, kad jis „nenusižengia“ sovietų valdžios įstatymams, todėl, nuvežęs vėl į namus, pasakė: „Atsikvošėk, panele. Paimk šiltų rūbų ir maisto“.

Negalėjau nei kalbėti, nei verkti ar ko nors imtis. Mano šeimininkė pripuolusi įbruko maišelį bulvių, stengėsi įduoti ką nors iš drabužių. Po mėnesio, žinau, ištrėmė ir ją, niekuo nenusikaltusią žmogui ir pasauliui. Išvežė kūdikio besilaukiančią moterį. Mano šeimininkė gimdė kelyje į tremtį, tvankiame vagone, kur niekas jai negalėjo suteikti būtinos pagalbos, nes niekam, nė vienam socializmo kūrėjui nerūpėjo negimusių lietuvių likimas, o gyvieji tik kliudė.

Sudie, Tėvyne! Ar sugrįšiu senuoju taku? Ar berasiu savo namelius, ar sutiksiu dar nors vieną man artimą žmogų gyvą? Jeigu sugrįšiu...

Aš tikiu ir niekada nenustosiu tikėjusi, jog pasėję baimę, skausmą ir prievartą okupantai pjaus degančią žmonių neapykantą ir panieką.

Traukiniui važiuojant pro mano kaimą, išmečiau pro vagono langelį laišką: „Jeigu rasite, atiduokite mano namiškiams. Aš sugrįšiu. Būtinai sugrįšiu“, – raminau laiškeliu, gal save pačią?

Nuostabu! Mano laišką surado ir atidavė seseriai.

Mane vežė kartu su kitais Lietuvos tremtiniais pridvisusiame gyvuliniame vagone užkaltais langais: trūko oro, vandens, nebuvo galimybės atsigulti.

Mintys vijo viena kitą, atgaivindamos kovų vaizdus, bendražygių mirtį, artimųjų kančias. Nei tą akimirką, nei vėliau nebūčiau pabūgusi stoti prieš viso pasaulio teismus ir pasakyti, už ką mus vadino „banditais", šaudė, degino sodybas, trėmė į Sibirą pražūčiai. Tačiau manęs joks teismas neteisė. Užteko Maskvos saugumo nurodymų ir savų viršininkų – batlaižių paklusnumo, kad būčiau pasmerkta lėtai mirčiai Sibire.

Troškina. Gerti! Nors gurkšnį vandens duotų!

Nesitikėk, partizane, nieko nesitikėk iš savo budelių. Argi tu jų dar nepažįsti? Niekas neišniekino žmogaus – gražiausio visatos kūrinio – labiau už komunistus. Jiems žmogaus gyvybė buvo niekas. Užkariauta tauta – niekas. Tik patys labai nenorėjo pavirsti nieku. Vis tiek... kada nors pavirs...

Darda vagonai, aš jau nepažįstamoje žemėje, tėviškė liko toli, o mintys vis dar tenai – tarp mano būrio partizanų ir artimųjų.

Niekada nepamiršiu Kardo rinktinės vado Kazio Kontrimo-Montės žodžių: „Partizano priesaika – šventa. Davei priesaiką – tu jau priklausai ne sau, esi karys. Iki mirties – kovotojas". Gerbė jį žmonės ir saugojo. Kur tu dabar, Kazy Kontrimai, šaukiamas Monte? Gal tavęs jau gyvo nebėra, gal tik mano atminty, tik bičiulių širdyse tu dar gyvas, apgaubtas pagarba?

Sudie mano brangiems žmonėms, sudie!..

Kažin ar beteks gyvą pamatyti dėdę ir jo gudrią šypseną? Ar ilgai, ar ramiai jis gyvens, likęs be artimųjų, nejaunas Mosėdžio bažnyčios zakristijonas? Prieš šv. Kalėdas jis su kunigu, lankydamas žmones, rinkdavo aukas partizanams. Niekada to nesakė atvirai, tačiau žmonės žinojo, kam jų aukos bus atiduotos. Surinkdavo maišus vilnonių kojinių, megztukų, liemenių, pirštinių. Negailėjo parapijiečiai, atiduodavo šiltesnį drabužį ar batus, nes dar ne visi ūkininkai buvo ištremti, o partizanai jau buvo netekę savo artimųjų ir namų. Surinktas Kalėdų dovanas mano mama išdalydavo partizanams. Dėkodavo vyrai, gerai žinodami, jog tai parapijos kunigo ir mano dėdės dovanos.

Dėdė gyveno špitolėje, kur naujoji valdžia skubiai įrengė jaunimo klubą. Gal tam, kad iš arčiau galėtų stebėti, kas vyksta klebonijoje? Nuolat jautėme piktą saugumo akį. Vieną naktį prieš rinkimus mudvi su drauge nuklijavome visą klubo sieną proklamacijomis. Atmenu, buvo šilta 1946-ųjų žiemos naktis. Stribai, rytą pamatę atsišaukimais aplipytą klubo sieną, užgriuvo dėdės butą. O ten jau buvo susirinkę vaikai. Suvarė mus kampan, visus iškratė, iščiupinėjo, klausinėjo ir grasino, tačiau niekas nežinojo ir negalėjo žinoti, kas stribų pykčiui pasidarbavo. Tai padarėme mes tik dviese su Janina Klaniūte. Nieko įtartino nesuradę, stribai išsinešdino, pažadėję dėdei: jeigu čia vaikų darbas – atsirūgs ir tėvams, ir bažnyčiai. Dėdė gal ir nujautė, kieno tai darbas, bet aš jam nepasakiau.

Mano narsioji draugė Janina Klaniūtė įstojo į pogrindžio organizaciją, baigė Klaipėdos mokytojų institutą ir pradėjo

dirbti Daukšių kaime. Jos vyras vaistininkas Pranas Lukošius pritarė ir padėjo žmonai visuose jos darbuose. Tačiau greit buvo įtartas, jog dirba pogrindyje, ir suimtas, tardomas, kankinamas. Jo žmona laukėsi kūdikio. Sėdėdamas tardymo izoliatoriuje, jis pro langą pamatė savo žmoną, jau einančią iš gimdymo namų su kūdikiu.

Viskas saugumiečių suplanuota, netgi „atsitiktinis" žmonos pasirodymas. Manė, gal palūš vyriškis, gal išduos žmoną ir kitus pogrindininkus. Apsiriko. Kentėjo vaistininkas mušamas, tačiau nepravėrė burnos. Netrukus areštavo ir jauną motiną. Abu su vyru 1950-aisiais nuteisė dvidešimt penkeriems metams laisvės atėmimo. Kūdikis liko be tėvų. Jį užaugino močiutė. Mirus Stalinui, Janina Klaniūtė buvo paleista ir 1956 metais sugrįžo į Lietuvą. Vėliau grįžo ir vyras.

Juos suėmus, pogrindžio organizacijai Mosėdyje ilgą laiką vadovavo Ignas Stanius – vidutinio ūgio, stiprus, protingų akių vyras, turėjęs skambų, galingą balsą, mokėjęs šimtus liaudies dainų. Už dainas ir buvo nubaustas. Sibire, kai jau gyveno tremtyje, pasodintas į kalėjimą, kad nustotų dainavęs lietuviškas dainas.

Mieli mano bendražygiai, kad jūs žinotumėt, kaip man padedat dabar, mano siaubingoje kelionėje į nežinią, į svetimą Sibiro žemę. Sušildo sielą, suteikia jėgų jūsų šypsenos, likusios mano akyse.

Menu kaip gyvą Kazį Lukošių, žuvusį 1948-ųjų spalio 28 dieną savo tėviškėje.

Kazys mokėsi žemesnėje klasėje nei aš, nors buvome bendraamžiai. Jo tėvas, mūsų kaimo seniūnas, jau 1945 me-

tais buvo areštuotas, ir Kazys liko padėti motinai ūkininkauti, bet labai norėjo mokytis. Dirbo ūkyje ir mokėsi. Tik didžiulio ryžto žmogus pajėgia tiek daug suspėti. Tai buvo nepaprastos energijos vaikinas. Drauge mudu bėgdavom pas partizanus, vos sužinoję apie rusų kariuomenės naujų dalinių atsiradimą ar stribų kėslus. Vilkom, nešėm į mišką, ką tik reikalingesnio sugriebę.

Kur sklando tavoji siela, Kazy? Kam linki sėkmės iš žvaigždėtų tolių?

Mosėdžio pogrindinė organizacija laikėsi tik Kazio Lukošiaus optimizmu, jo energijos būtų visiems užtekę.

Sovietai ruošėsi masiniam lietuvių trėmimui 1948 metais. Bent kiek įtartinas žmogelis privalėjo išnykti iš Lietuvos padangės. Tremtinių sąrašuose buvo ir Kazio Lukošiaus šeima. Viską palikę, namiškiai išbėgo į Plungę, tikėdamiesi pasislėpti. Slapstėsi ir Kazys. Tačiau reikėjo maitinti šeimą. Kazys atvažiavo į tėviškę pasiimti bulvių. Renkantį į maišus bulves jį ir apsupo stribai. Suėmė, nuvežė į Mosėdį. Tą pačią spalio 28-osios naktį Kazys pabėgo. Jam grėsė kalėjimas, nes jis jau buvo išaiškintas kaip pogrindinės organizacijos veikėjas. Sklido kalbos, jog pats saugumo viršininkas stribams prisakė: jei nesugaus pabėgusio Kazio Lukošiaus, tai patys sės cypėn ilgiems metams. Stribų protelis buvo rusų kareivių galvose, taigi juos ir pasikvietė Kaziui Lukošiui gaudyti. Visą okupacinės kariuomenės dalinį pakėlė vienam partizanui apsupti. Paspendė pasalą netoli miško ir jo gimtinės laukuose mirtinai sužeidė: paleido kulkų seriją į pilvą. Labai kentėjo vaikinas, nes pagalbos niekas nesuteikė. Kelyje į Mosėdį jaunuolis mirė. Jis jau tapo laisvas.

Laisvas!

Kaip stribams įprasta, išniekino mirusį: pusnuogį numetė Mosėdyje, aikštėje prie klubo. Paskui, kiek palaikę, užkasė. Sėdomis. Niekas partizanams gilesnės duobės nekasdavo: mat kasti duobes reikėjo kuriam nors iš stribų, o už darbą nemokėjo, duobkasiui atitekdavo tik nužudytojo rūbai ir batai. Nedidelis turtas. Tokia buvo išdavystės kaina, jeigu išdavikas nieko daugiau nesugebėdavo atlikti.

Kazio Lukošiaus palaikai buvo surasti 1950 metais, tvarkant akmenų muziejaus teritoriją, valant Bartuvos vagą ir kasant žemes salai. Slapta juos pagerbė daktaras Vaclovas Intas su muziejaus darbuotojais: surinko partizanų kaulelius ir tyliai palaidojo, sudėję aukurus iš akmenų.

Kas jis buvo – nežinau, tas įdomus vyriškis, atvažiavęs vienai dienai iš Vilniaus. Pasivadino mokytoju Gruodžiu. Skardžiabalsis mokytojas užsuko į mūsų klasę Skuodo gimnazijoje. Gal dėl to pasirinko mus, kad klasėje buvo vienintelis komjaunuolis, ir tas jėga komjauniman įvarytas. Visą dieną mokytojas Gruodis mokė mus gražiausių dainų. Negirdėtų. Sklido pro langus melodija ir žodžiai: „Nėra kitos Tėvynės, nėra kitos šalelės..." Mokytojas dainavo apie Lietuvą, kai visų miestų ir miestelių garsiakalbiai šaukė, jog mūsų Tėvynė – „Sovetskij Sojuz!"

Mes dainavome dainas pagal Maironio eiles ir nežinomas, pogrindyje gimusias. Gal jų autoriai jau gulėjo šaltoje žemėje, bet jų eilės kaitino mums širdis, buvo ir amžinai liks gyvos.

Kas jis buvo, taip trumpai teužsukęs į mūsų gimnaziją mokytojas? Išlydėjome jį su daina per visą mokyklos aikštę,

aš pribėgusi įteikiau geltoną tulpę, pirmą pavasario tulpę. Jis atvirai mums padėkojo už tvirtą žemaitišką dvasią, neparsidavusią okupantui. Taip ir liko paslaptis, kas jis buvo, dainuojantis mokytojas, palikęs mūsų širdyse ištikimybės savo tautai priesaiką, įžiebęs patriotizmo ugnelę ir viltį.

Išlydėjome jį su daina, o akys ašarojo.

Gal jis irgi amžinai su kuo nors atsisveikino?

Sudie, drąsus, taurus žmogau, ar besutiksiu kada nors tave savo kelyje? Gal ir tu šiandien esi tremiamas į Sibirą ar kankinamas už dainą apie Lietuvą? Kur tu esi, gerasis žmogau, palikęs mums gražiausią dainą, nežinomo autoriaus, nepaskelbto kompozitoriaus širdies dainą, pogrindžio slėptuvėje sukurtą?

Atkreipė dėmesį į mus ir jo didenybė Justas Paleckis. Į tokį nesusipratusių, užsispyrusių žemaičių užkampėlį atsibeldė. Panūdo pamatyti klasę, kurioje buvo vienas vienužis komjaunuolis, lyg eksponatas muziejuje. Taip ir nesupratau, ko iš tiesų norėjo „valstybės galva“: į komjaunimą urmu suvaryti ar kad mes jo pagailėtume, nes ir pats, matyt, ant trumpo pavadėlio komunistų tampomas, savo nuomonės net apie save jau neturėjo.

Prie durų ilgai ir maloniai ginčijosi įžymybė su mūsų mokytoju Adomu Bitlieru, kuriam iš jų derėtų pirmam įžengti pro duris klasėn. Juoką sulaikyti buvo labai sunku. Susitiko du inteligentiški žmonės ir labai nenorėjo vienas kito pažeminti. Matėme, kaip sunku buvo mokytojui mums į akis žiūrėti, kai Paleckis jį stūmė eiti pirma savęs.

Gerbiamasis svečias, tas valstybės vyras be savo valstybės, vos peržengęs tarpdurį ėmė mums aiškinti, kaip svarbu, kad visi vieningai į komjaunimą susirašytume, netgi barė, kodėl tokie nesąmoningi esame. Aiškino, kokias puikias galimybes valdžia suteikė jaunimui, tik nutylėjo, jog už tas galimybes mokytis mes privalome savo nuomonės nebeturėti, savo laisvę prarasti. Nežinau, nutylėjo kai ką Paleckis ar iš tikrųjų pats tikėjo, jog Sovietų Sąjungoje mums bus begaliniai gera?..

Tuo „gerumu" akivaizdžiai įsitikinome: mokytojas Bitlierus po šio vizito buvo areštuotas. Jokių įkalčių jo namuose nerasta. Gal jis nė nebuvo pogrindininkas, gal tik tylią dvasinę rezistenciją pasirinko ir tam skatino mokinius, bet... raudonas jis tikrai nebuvo, visi jautėme. Neaišku, kas kaltas dėl to, kad mokytojas atsėdėjo dosniai jam atseikėtus nelaisvės metus Rusijos kalėjimuose. Žmonės šnekėjo, kad mokytojas buvęs šaulys.

Apdriskusi lyg vargeta, apkvailinta Rusija pasitiko tremtinius. Nė vieno šviesesnio proto, vien akli komunistų valios vykdytojai. Jie mus sutiko kaip banditus, kaip didžiausius nusikaltėlius. Nejaugi jie visi vienodi? Negi nė vienas nemąsto savo protu? Baisu, jei ir mano tauta, pabuvusi po „didžiojo brolio" padu, tenkinsis tik degtine ir melu, atpras mąstyti.

Tremties dienos ir mėnesiai vienas už kitą juodesni. Jei ir pasiekia kokia žinutė iš namų ar lageriuose įkalintų vyrų, – tai labai liūdna.

Nespėjo pralobti iš žmonių nelaimių ir ašarų išdavikai Antanas Budrikis iš Mosėdžio valsčiaus Udralių kaimo ir Vacys Laureckis iš Naujokų: abu mirė susirgę vėžiu.

Mano vyras Džezkazgano lageryje. Sužinojau, kad vos kelis mėnesius padirbęs susirgo plaučių tuberkulioze, kaip ir daugelis lagerio kalinių, kuriuos atvežė jaunus ir sveikus. Parūpinau vyrui reikalingų vaistų. Gaudavau iš savo kaimynų, bičiulių, artimųjų siuntinius ir peradresavusi išsiųsdavau vyrui į Kazachstaną. Kad tik pasveiktų...

Tačiau iš ten sugrįžo mano laiškai ir siuntiniai. Gavau žinią, kad jo jau nebėra gyvo.

Laidojau vyrą antrą kartą. Mintimis, nes niekas man nepasakė, kur jo kūnas, kur pakasti palaikai.

Nieko neprašiau Aukščiausiojo, susitaikiau su savo netektimi, nors žinojau, jog nieko taip, kaip mylėjau savo vyrą, vienintelį man skirtą žemėje žmogų, jau nebepamilsiu.

Spasko lageryje, kur dirbo mano vyras kartu su kitais kaliniais, sergančiais tuberkulioze, pradėjo veikti kalinių pogrindinė organizacija. Komunistas žydelis, dirbęs laborantu, įskundė lagerio gydytoją vengrą Varkaną, jog šis surandąs pas ligonius bacilų, kurių iš tikrųjų nėra. Taigi slepiąs sveikstančius, nors tokio ten gydymo ir būta: be vaistų, be gryno oro, be normalaus maisto. Žydelio būta atkaklaus: uždarė į karcerį kalinių geradarį daktarą Varkaną kartu su jo globojamais pacientais. Varkanas matė, jog būdamas labai silpnos sveikatos Vacys Stonkus karcerio neatlaikys. Tačiau padėti jam nebegalėjo, tik parašė man, kad vyras jau miręs.

Šimtus prašymų parašiau Maskvos valdžiai, kad leistų atlikti bausmę kartu su artimaisiais tremtyje. Jokio atsakymo. Tik iš Kazachstano vis atvažiuodavo tardytojai manęs kamantinėti: ar nepriklausau slaptai kalinių organizacijai,

su kuo palaikau ryšius, kas man rašo? Tarsi nebūtų patikrinę kiekvieno gauto laiškelio. Naktimis tardė, o dienomis reikėjo dirbti. Išlaiko per naktį, o rytą – bėgte į darbą. Po darbo vėl ilgiausią kelią pėsčiomis į barakus reikėdavo pareiti. Taip nualino, kad apie nieką kitą, tik apie duoną, vandenį ir bent porą valandų miego galėjau svajoti. Palūžo net mano labai stipri sveikata. Iškankino budeliai ilgiausiais naktiniais tardymais, nors aš tada jokio ryšio su kalinių ar tremtinių pogrindžio organizacijomis neturėjau. Jie mane ruošėsi ištremti prie Laptevų jūros. Kai mus visus išvežė į Ačinską, man apie tai pasakė vienas rusas. Į Ačinską suvežė daugybę tremtinių, paskui visus išrikiavo. Tada pasirodė vietos kolūkių pirmininkai – vergų pirkliai, kuriems reikėjo stiprių jaunų darbininkų, amatininkų. Dairėsi, apžiūrinėjo mus, rinkosi lyg belytes būtybes, beje, į tokias ir buvome panašūs: apiplyšę, suvargę, pilkais veidais. Nedaugelis tiko vietos valdžiai, per silpni atrodėme. Tačiau pakeliui į Laptevų jūros prieglobstį mus dar kartą sustabdė apžiūrai: gal dar kuris nors tiks žemę knisti? Ir atsitik tu man taip, kad „Malyj Uluij“ kolūkio pirmininkui prireikė stalių ir kalvių. Paklausė, ar tokių nėra? Du broliai Beniušiai kaip tik ir buvo puikūs amatininkai: vienas – stalius, antras – kalvis. Mes jau buvome su jais pažįstami. Tada vyrai ir užtarė mane: „Jei neimate kartu mūsų likimo draugės, – nevažiuosim į jūsų kolūkį, verčiau prie Laptevų!“ Jei tremtinys turėjo iš ko rinktis, tai ko nepabandžius? Pirmininkui, matyt, labai reikėjo amatininkų, tai ėmė ir nupirko mane už butelį degtinės iš mūsų spec. komendanto. Taip aš buvau išgelbėta nuo mirties prie Laptevų jūros ir patekau į Ačinsko kolūkį „Malyj Uluij“.

Visų manymu, tai buvo labai geras kolūkis, nes iki jo jau buvo nutiestas šioks toks kelias nuo Ačinsko. Tiek to gerumo ir buvo...

Kokia laimė būti nupirktai už degtinės butelį – aš dar gyva!

Raudonieji mus vertino degtinės buteliu. Tada dar nežinojom, kad valdant komunistams Rusija paskęs degtinėje, į gyvenimą ateis alkoholikų kartos. Tada dar netikėjome, kad ir lietuviai pradės gerti ir vis neatsigers... Priimu tą negandą kaip likimo bausmę mums visiems už tai, kad neišmokome iš visų jėgų, visi kaip vienas priešintis blogiui.

Sugrūdo mus, keturias šeimas, į vieną kambarį. Kai sužinojau, kad mano vyras mirė, visas dienas verkdavau. Apėmė didžiausia neviltis, man viskas buvo nesvarbu: egzistuoti, gyventi ar numirti. Gailėjausi tik vieno, – kad nežuvau miške kartu su paskutiniais partizanais.

Gimtinėje, persekiojama nuolatinių pavojų, aš vis tiek buvau laiminga, nes gyvenau vienu gyvenimu su savo bendražygiais ir mylimu vyru. Čia nuo tos akimirkos, kai gavau žinią apie jo mirtį, tik egzistavau, nors man netrūko dėmesio ir šiltų žodžių, kurių negailėjo broliai Beniušiai, išgelbėję mane nuo mirties prie Laptevų. Globojo mane kaip seserį. Tačiau atėjo ir tokia diena, kai jie man abu atvirai pasakė: „Tu mums abiem vienodai brangi, pasirink vieną iš mūsų ir... tekėk. Vyro jau nesugrąžinsi, kiek galima gedėti ir verkti? Jo jau nebėra, o gyviems reikia gyventi“. Jie abu buvo dori, darbštūs, jautrūs vyrai. Kokia sėkmė Sibiro nuotakai! Tik rinkis! Ir aš pasirinkau. Labai gerbdama juos abu,

tačiau nė vieno nemylėdama. Aš jau negalėjau mylėti. Manoji meilė buvo nužudyta kartu su pirmuoju mano gyvenimo vyru. Taigi gyvensiu aš su kuo nors, pasidalydama tremtinės naštą, ar ne – man buvo visiškai vis tiek... Neslėpiau jiedviem šitų savo jausmų, tikėdamasi, jog pasitrauks. Tačiau jie nė vienas nenusisuko, viską suprato...

Buvome lyg ir artimesni su Kaziu. Buvo labai sunku: po darbo kolūkyje reikėjo ir savo gautą žemės plotelį apsodinti bulvėmis, daržovėmis, prižiūrėti. Vienai moteriai viską įveikti... Ar tik aš neteisinu savęs? Anaiptol... Tokia buvo gyvenimo tiesa ir tikrovė. Kazys manęs labai gailėjo, kėlė iš beviltiškos būsenos ir depresijos. Kėlė su neįtikėtina ramybe ir švelnumu, visai nesusimąstydamas, jog moterį moteryje gali nužudyti ir vyriškas švelnumas. Aš pati sau buvau mįslė, ką jau bekalbėti apie tvirtai žeme vaikščiojantį Kazį.

Kiek kartų po to aš kaltinau save mintyse: verčiau būčiau žuvusi miške. Bet aš gyvenau. Ir sveikata vis dar laikė. Tik mano širdies nebeužteko niekam kitam, tik mano vienintelė svajonė buvo sudaužyta. Kada tremtinių vaikams atsivėrė aukštųjų Sibiro mokyklų durys, norėjau ir aš stoti į medicinos institutą. Deja! Būtų priėmę tik su viena sąlyga: dirbsi mums – mokysies. Dirbti saugumui atsisakiau, tuo palaidodama bet kokias viltis mokytis.

Kai man atrodė, jog nieko nebeliko, kas padėtų įsikibti į gyvenimą, – iš mūsų draugystės gimė dukra Dalia. Sibirietė. Laukiau jos ir gyvenau tik dėl jos, dėl savo mažos dukrelės. Mes su Kaziu vis dar buvome nesusituokę, o kai jis man tai primindavo, aš jo prašydavau: „Palik mane. Būsiu vieniša

motina, pati auginsiu dukrą. Niekada tau apie save nepriminsiu. Nepasilik su manimi iš gailesčio". Kaziui buvo neabejinga daili, gražutė mergina iš tremtinių šeimos. Gal tai buvo jo likimas? Tačiau jis manęs nepaliko...

Oficialiai mes nebuvome susituokę ir kai gimė sūnus Romualdas. Daliai jau buvo treji metukai.

Galite dabar manęs paklausti, ar ne išdavystė pagimdyti du vaikus be meilės? Gal ir išdavystė, bet... meilė vaikams – tai visai kas kita. Vaikai man padėjo iškęsti tremtinės dalią, atsigauti ir nepalūžti, nes aš privalėjau iš visų jėgų gyventi tik dėl jų ir už tai liksiu jiems amžinai dėkinga.

Jau nebadavom, jau ir savo daržovių užsiauginom, ir vaikai krykštavo, o aš – tai gyvenu, tai negyvenu. Sielos žaizdos ilgai neužgyja, taip sakoma. O aš pasakyčiau, jog sieloje lieka amžina žaizda.

Gavau laišką nuo daktaro Varkano, kurį jau paleido iš kalėjimo, atlikusį bausmę. Išėjęs susitiko su savo buvusiais pacientais. Sužinojo, kad mano vyras Vacys Stonkus gyvas. Išgyveno! Daktaras Varkanas labai atsiprašė už klaidingą pranešimą, skubėjo mane nudžiuginti, nežinodamas, kad ši žinia taps baisiu nuosprendžiu man.

Vėl taisiau vyrui siuntinius, ieškojau vaistų, rašiau laiškus. Tik apie savo vaikus nutylėjau ir apie Kazį, su kuriuo vis dar nebuvau susituokusi. Per ugnį ir vandenį, per pažeminimą ir ašaras reikalavau pasimatymo su Stonkumi. Tik jam į akis žiūrėdama galėjau pasakyti, kas atsitiko, nors... jis jau viską žinojo. Nenugalima žmonių silpnybė aptarinėti kitų gyvenimus.

Mirė Stalinas. Peržiūrimos bylos, kuriose trūksta konkrečių kaltės įrodymų. Mane išleidžia. Dėkok, partizane, okupantui, šypsokis, nors niekas nesugrąžins septynerių nelaisvės ir vergo darbo metų, niekas neatsakys už sudužusį gyvenimą.

1958-aisiais mane išleido. Sveika, laisve! Tik... ar ne per anksti džiaugiuosi?

Gavau leidimą pasimatyti su vyru. Abudu jau kaip šešėliai: be rausvumo skruostuose, be jaunystei būdingos gyvybės, ne tokie, kokie išsiskyrėme. Mūsų suluošinti gyvenimai – pats tikriausias sovietinės tikrovės atspindys. Abu pagalvojom tą patį: „Ką iš tavęs padarė prakeiktieji!" Atsiprašiau jo, kad negalėjau, kaip prieš Dievą prisiekusi, likti jam ištikima, būti su juo sunkiausią valandą...

Vieną akimirką mes buvome laimingi, vėl laimingi, kai supratom, jog neišdavėm savo idealų ir meilės, neatsižadėjom vienas kito. Negalėjom žinoti, kiek mums liko gyventi, tačiau jautėme vienas kitą be žodžių: niekam nepavyks nužudyti mūsų pirmojo meilės jausmo.

Vienas kitam mes viską atleidome. Tik neatleisiu okupantams už sudaužytą mudviejų gyvenimą, už mirties lagerius ir vargo dienas, už partizanų mirtį ir kalinių kančią Rusijos rūdynuose, kuriai aprašyti nėra žodžių. Žiūrėdama į suvargusį, sergantį vyrą, nebyliai klausiau: kas juos nuteis, mūsų budelius, ar atsiras toks teismas planetoje, kuris išdrįs nuteisti?

Aš – Tėvynėje. Glaudžiuosi prie savo žemės, geriu tėviškės versmių vandenį, alsuoju gaiviu ryto oru.

Sugrįžau! Bet neberadau Tėvynės: visi garsiakalbiai rėkia apie šviesią socializmo šiandieną ir dar šviesesnį rytojų, „laimingi“ vaikai dainuoja apie Stalino saulę, nors jo paties jau seniai nėra gyvo. Pačiu laiku kojas pakratė. Juk savo darbą jis jau padarė: Sovietų Sąjunga valdoma baime. Ir Lietuvoje žmonės jau kitokie – bijo vienas kito. Ištaria garsiau žodelį ir dairosi, ar kas negirdėjo? Ilgas baimės šešėlis lydi kiekvieną, populiariausia patarle tapo „Tyla – gera byla“, visų iki vieno supanašėjęs elgesys: niekur nesikišk, nieko negirdėk ir nematyk.

Drąsesni žmonės man padėjo įsidarbinti Marijampolės ligoninėje medicinos seserimi. Laukiu žinių iš vyro. Gal sugrįš ir jis? Gal likimas mums dar leis susitikti?

Santykiai su Kaziu visai atšalo, nors dėl to nė vienas nebuvome kaltas. Vis dar gyvenome drauge dėl vaikų. Vieną prieblandos valandą jis prašneko pirmas: „Arba aš, arba?..“ Sakė: „Vaikų neatiduosiu, bet galėsi likti jų motina“. Aš tylėjau. Yra dalykų, kurių vyrams jų ambicijos neleidžia suprasti: aš visada būsiu savo vaikų motina. Po ilgokos tylos jis ėmė prašyti: „Neatimk vaikų, be jų aš neišgyvensiu...“

O aš išgyvensiu? Man bus lengviau?

„Nors vieną man palik... Sūnų. Neatimk sūnaus, negalėsiu be jo gyventi, neatimk“, – jau prašė Kazys. Būtų išgyvenęs, ir dar kaip išgyvenęs. Sutarėme: dukra gyvens su manimi. Pažadėjau sūnaus nepaimti, tebūna jam paguoda už per mane patirtą skausmą. Aš juo tikėjau, bet gyventi drauge jau negalėjom: jaučiausi kalta, tačiau nieko pakeisti nepajėgiau. Nemaniau, nesitikėjau, kad šitaip atsitiks... Ir aš vėl liksiu viena su savo neišmylėta meile ir neužgijusia sielos žaizda.

Sugrįžo Vacys Stonkus. Ligotas, dar labiau išvargęs, pažeidžiamas. Rūpinausi, slaugiau, verkiau, kai jis nematė. Ir stipriau apkabindavau sūnų, kai to nematė Kazys. Kodėl taip elgiausi? Kad aš žinočiau... Gal tada palengvėtų?

Mane perkėlė dirbti į Liudvinavo medicinos punktą. Vis dar nepatikima, sekama, stebima. O gal ir visai nebereikalinga savo Tėvynėje? Banditės vardu apšaukta.

Gavau pastogę klebonijoje.

Ilgai gyventi Tėvynėje nebuvo leista. Šį kartą iš namučių išvarė savi. Sovietiniai valdininkai. Tie, kuriuos aplenkė Sibiras ir vario kasyklos po žeme, tie, kurie nesipriešino okupantams.

Atsisveikinau su Kaziu: abiem buvo aišku, jog mudviejų keliai visam laikui išsiskiria. Jis dar kartą pažadėjo nenuteikti prieš mane sūnaus, leisti jį lankyti, juo rūpintis, mylėti.

Išlydėjau sūnų į pirmą klasę. Pirkau spalvotas knygeles, pieštukus, naujus drabužėlius. Džiaugiausi savo mažuoju mokinuku. Neilgai truko paliaubos. Kazys greit vedė gerą tvarkingą moterį, o kai ji nepagimdė savojo kūdikio, tai man buvo kategoriškai uždrausta matytis su sūnumi. Kazio nekaltinu. Jos – taip pat. Juk aš Kazį palikau. Tebūsiu kalta aš viena. Tačiau nedvejodama nusprendžiau: sūnų lankysiu slapta. Mokykloje. Pasikalbėsiu su juo po pamokų. Tikiu, jog suaugęs jis mane supras ir atleis. Žinau, kad jokios dovanos ir šventės negali pakeisti kasdieninės motinos meilės, ir nekaltinsiu vaikų, jeigu jie man kada nors primins mums visiems kankinančiai sunkias dienas.

Mano meilė pirmajam vyrui, mano kaltė prieš vaikus yra tik mano meilė, mano vienos kančia ir atgaila.

Skubiai įteisinau oficialiai savo santuoką su Vaciu Stonkumi. Įsikūrėme Jelgavoje, mane priėmė dirbti į vaikų ligoninę.

Vyras vis dar nedirbo, sunkiai kėlėsi iš ligos. Tačiau sveiko. Tik aš negaliu su juo visą laiką būti, reikia duoną uždirbti, be to, ligoninėje tenka ir po darbo valandų pasilikti. Labai serga vaikai. Silpna užaugs pokario karta, ligota. O gal komunizmą kurti ir gali tik distrofikai, silpni, sugniuždyti, alkani? Kiek jiems numes – tiek ir užteks, kokio ilgio pavadėliu pririš, tokiu ir džiaugsis?

Vacys pradėjo dirbti Jelgavos cukraus fabrike. Stengėsi kiek išgalėdamas. Žaviuosi jo gyvybingumu. Vyriškumu. Net savo nelaimėje, net su savo skausmu – aš laiminga.

Pavėluotos tavo dovanos, jaunyste, labai ilgai užtrukai, mano meile, su savo dovanomis.

Aš dar kartą – motina. Žavaus sūnelio motina. Dėkoju likimui, kad Vaclovas gimė sveikas. Kai jis užaugs, kai ims mąstyti, aš jam viską papasakosiu. Gal jis manęs nepasmerks? Norėčiau, kad būtų panašus į tėvą drąsa, mokėjimu aukotis Tėvynei.

Laikas bėga kaip pavasario upelis. Sūnui jau ketveri. Auga linksmas ir žvalus. Tėtis jį beprotiškai myli. Aš – taip pat. Skausmingai ilgiuosi savo pirmojo sūnaus ir pasakoju mažyliui, kad jis turi broliuką ir kad mes jį būtinai aplankysime drauge.

Kazys su žmona uždraudė man matytis su sūnumi, beveik grasina. Kokia vyriška tuštybė! Kokia beprasmybė. Juk sūnus vis tiek žino, kas jo motina, supranta, kaip jį myliu, ir laukia manęs. Skausmingi tie mūsų trumpi slapti susitiki-

mai su sūnumi, kai kada tik prasilenkiame, žvilgsniais susitinkame... Deja, mano vaiko įmotė ir tikrasis tėvas nei manęs, nei sūnaus nepagailėjo, nenorėjo suprasti mano jausmų. Mane paguosdavo dukra.

Ką gi, ne tokį pažeminimą išgyvenau, išgyvensiu ir šitą. Pamatysiu sūnų, likusį pas tėvą, partizaniškai, slapta, iš toli, ir niekas iš manęs šitos teisės neatims. Ir su mažuoju broliuku supažindinsiu. Tikėjau, jog tokia diena ateis.

Vėl sunkiai susirgo vyras. Jam diagnozavo blužnies auglį. Kasyklose praleisti metai nualino kūną, užnuodijo kraują. Operacija, atrodo, pavyko. Deja, Vacys Stonkus mirė nuo kraujo užkrėtimo, turėdamas 44 metus. Jo sūneliui tebuvo ketveri.

Ir paskutinę savo gyvenimo dieną rūpinosi manimi. Atmerkė akis, atgavęs sąmonę prieš išeidamas Anapilin, ir paklausė: „Kaip tu jautiesi? Pervargai mane slaugydama... Palaidok Lietuvoje". Tik tiek ir spėjo pasakyti. Užgeso. Gyvenimas sustojo.

Aš trečią kartą laidojau savo vyrą.

Okupantai atėmė iš mūsų Tėvynę, laisvę, sudaužė mūsų gyvenimus pačioje jaunystėje. O savų komunistų išstumti iš Lietuvos, mes praradome bet kokią viltį. Todėl tremtis į Latviją mudviem su Vaciu buvo panaši į Sibirą.

Vis tiek grįžau į Lietuvą. Persekiojama, niekinama pasakiau: keliais pareisiu su sūneliu ir vyro palaikais, bet jis bus palaidotas Lietuvos žemėje, už kurią kovojo ir per anksti iš gyvenimo išėjo.

Šiauliuose pavyko nusipirkti mažą butuką. Laimingi mano 1971 metai. Turėsiu pastogę sau ir vaikams. Mūsų mažo pasaulėlio ilgam užteks.

Grįžo iš tremties vyro draugas Jonas Petkevičius. Būdamas tremtyje, pažadėjo mano vyrui, kai tik sugrįš, aplankyti mane. Jis nė nežinojo, kad Vacys buvo paleistas anksčiau ir kad jo jau nebėra tarp gyvųjų.

Liūdnas buvo mūsų susitikimas.

Iš lagerio grįžo ir partizanas Kostas Buknys. Priėmiau abu su Petkevičiumi, kol įsikurs, ras darbo. Tačiau Bukniui Lietuvoje gyventi neleido – vis dar buvo labai pavojingas priešas komunistams. Per pažįstamus įkurdinau jį Jelgavoje. Gavo darbą. Gyvens, jeigu ir jo nepakirs vario kasyklų nuodai...

Vienas po kito grįžo iš tremties išlikę gyvi mano kovų bičiuliai. Sugrįžo tik buvę labai sveiki ir stiprūs vyrai, kurie pajėgė atlaikyti kasyklų vergovę ir badą. Visiems padėjau kiek išgalėdama – atsigauti, sustiprėti, pradėti gyventi. Juk grįžo be pinigų, be drabužių, suvargę ir ligoti. Laimingųjų, suradusių savo artimuosius, buvo mažai.

Sūnelis lipte prilipo prie Petkevičiaus, pradėjo jį vadinti tėčiu. Nedrįsau to uždrausti berniukui: jam labai reikėjo tėvo. O tas šiltas, geras žmogus tėviškų jausmų vaikui negailėjo. Ir sūnus čiauškėdamas puldavo jam į glėbį, vos šis sugrįždavo iš darbo.

Nežinau, ką šitas doras tylus žmogus labiau pamilo: mane, pavargusią, nejauną moterį, ar mano sūnelį? Jiedu tapo artimi. Neturėjau ir aš jokio artimesnio žmogaus. Daugelis mano bendramokslių jaunų kaimo vyrų žuvo, pasirinkę partizano dalią, netekau ištikimų jaunystės bičiulių ir mylimo vyro – pirmosios meilės, tačiau nematomi angelai sargai globojo mane, likimas vis dar negailėjo gerų žmonių dėmesio.

Jie mane suprato, mylėjo, atjautė, padėjo, kad nesijausčiau vieniša.

Sūnus pamilo mano vyro bendražygį ir bičiulį kaip tikrą tėvą: jo ilgėjosi, sekiojo iš paskos, glaustėsi. Ar galėjau to nematyti, nevertinti, nieko jam nejausti?

Susituokėm. Drauge globojom sugrįžtančius iš tremties partizanus ir jų artimuosius. Dalijomės viskuo, ką turėjom. Ar galėjau neparodyti švelnumo draugui, padėjusiam įveikti mano bėdas ir netekties skausmą, ar galėjau nedėkoti likimui už nuoširdžiausią žmogų, kokį pažįsti tik nelaimėje?

Mano vyresnysis sūnus jau suaugęs. Dažnai matomės, bendraujame, vienas kito rūpesčius žinome. Dabar jau ne slapta. Esu laiminga, kad vaikai mane suprato, dėl nieko nekaltina ir negaili meilės nei dėmesio. Ir jiems sovietmečiu teko nelengvi išbandymai. Nesvarbu, kaip mokaisi, ką sugebi, – bet koks viršininkėlis galėjo mestelti paniekinančius žodžius: „Šitas iš banditų šeimos!" Mano vaikai nesiskundė, o aš širdyje tyliai džiaugiausi: gal jie nenueis lengviausiu keliu, gal aš jiems paliksiu ne tik motinos meilę ir iškentėtą skausmą, bet ir savo kartos kovos dvasią, gal perduosiu švenčiausią meilę Tėvynei.

1976 metų pabaigoje iš tremties grįžo sunkiai sergantis partizanas Palys Galdikas-Dūmas, kalėjęs Karagandoje, Taišeto lageryje, Džezkazgano vario kasyklose praradęs sveikatą.

Nepakėlę nuolatinio alkio ir vergiško darbo, sukilo 12 tūkstančių vario kasyklų kalinių. Tarp sukilėlių buvo ir Napalys. Sukilimas buvo labai žiauriai numalšintas, dauguma kalinių sušaudyti, likę gyvi išvežti statybos darbams į Taišetą.

Atkaklaus būta žmogaus: iš Taišeto lagerio Palys Galdikas kartu su dar šešiais lietuviais, dviem latviais, estu, ukrainiečiu ir rusu, išsikasę tunelį po žeme, pabėgo. Apie ryžtą bėgti Palys tik tiek pasakė: „Mums buvo taip blogai, kad blogiau būti jau nebegalėjo bet kuriuo atveju...“ Jie keliavo mišku, maisto atsargų turėjo labai mažai, maitinosi uogomis ir žolėmis, tikėjosi pasiekti geležinkelį, kuriuo važiavo traukiniai su mediena ir anglimi.

Pasiekusius geležinkelį Nižnyj Udinske juos areštavo. Prie turimos bausmės visiems pridėjo dar po trejus metus nelaisvės. Gulago salyne, nesibaigiančioje tremtyje Palys Galdikas iškalėjo dvidešimt septynerius su puse metų.

Grįžus į Lietuvą, paskutiniai gyvenimo metai džiaugsmo buvusiam partizanui suteikė nedaug... Jį kamavo nuolatiniai skausmai, o dar taip norėjo būti naudingas Tėvynei. Atėjus atgimimui, visas jėgas sutelkęs, jis budėjo prie parlamento. Žinojome, kad gali būti kruvinų aukų, bet Palys sakydavo: „Aš jau nieko nesibaiminu. Ką dar, be gyvybės, galėčiau atiduoti Lietuvai? Jei tektų žūti, verčiau jau aš nei jauni...“

Drauge gynėme parlamentą. Politinių kalinių ir tremtinių sąjunga 1991 metais už nuopelnus Lietuvai Palį Galdiką apdovanojo Pasipriešinimo dalyvio kryžiumi, pagerbė ir Sausio 13-osios atminimo medaliu.

1995 metais buvęs Kardo rinktinės partizanas Palys Galdikas paliko gyvųjų pasaulį. Lankiau jį iki paskutinių dienų. Jis džiaugėsi atkurta Lietuvos nepriklausomybe ir labai tikėjo, kad laisvę išlaikysime. Jo atsisveikinimo žodžiai buvo skirti jaunajai kartai, jis prašė manęs: „Visur, kur tektų

būti, primink jauniems, kad mylėtų Lietuvą net ir tada, jeigu ji taptų pamote, kad tikėtų žmonėmis, nesvarbu jei kas nors atsuks nugarą ar išduos, kad neužmirštų, jog šalia visada yra dorų taurių žmonių, kurie už jokius pasaulio turtus neišduos ir gera valia nepaliks Tėvynės. Aš tikiu savo atgimstančia tauta...“

Palio Galdiko vardą įrašėme ir į Mosėdžio krašto partizanams skirtą paminklinę lentą.

Jau ir mano saulelė vakarop ritasi. Daug patyriau, dėl daug ko susimąstydavau, bet okupanto niekada kitaip nei okupantu nepavadinau ir tiesos nutylėti neišmokau. O tas kai kam labai nepatiko: iškvietė prieš pat atgimimą mane vilnietis saugumo šulas Trakimas ir atvirai išdėstė: „Mums visai nesvarbu, ką tu galvoji, tačiau apie tremtį nedrįsk nei kalbėti, nei rašyti. Supratai?“ Ko ten nesuprasi.

Sužinojau, kad man užvesta nauja byla ir galiu akimirksniu atsidurti ten, kur jau esu buvusi. Arba dar blogiau – psichiatrinėje ligoninėje, kur pastaruoju metu vis dažniau uždarydavo nepriėmusius komunistų ideologijos.

Jie vis dar grasino, vadinasi, nebuvo tikri, kad laimėjo.

Nuostabu! Tokia galinga Sovietų Sąjunga, su didžiuliu saugumo agentų tinklu, o bijojo mirusių, nužudytų, užkastų raistuose, sumestų į pelkes. Bijojo, kad banditu pavadintas Lietuvos partizanas neatgautų savo tikrojo vardo ir šlovės.

Imperija braškėjo. O mes šito dar nejutome, mus dar sekė, stebėjo, gąsdino...

Nors ir įspėta, jog atsidursiu Komijos autonominėje respublikoje, tylėti vis tiek negalėjau. Ėjo 1975 metai. Budo

Rusijos demokratai, tik lietuviai vis dar nedrįso galvos pakelti. Džiaugėsi: kaip gerai, kad nėra karo! Kokia laimė, kad gali vogti iš kolūkių ir gamyklų, kad pilvas pilnas, ko dar norėti? Ir vogė, ir nešė pagal rangą: darbininkas – užanty slėpdamas, ką nugvelbęs, naktimis tempė, viršininkai – vidur baltos dienos, visai atvirai mašinomis vežė. Ir vis dar nesugriuvo sovietų valstybė, vis dar kopė į „brandų socializmą", tik niekam nebuvo svarbu, kokia užaugs jauniausia sovietinė karta. Tylėjom ir laukėm, tikėjom ir mes, kad didžiausios blogybės praeis pro Lietuvą, neužkliudžiusios mūsų. Užmiršom, jog niekas nepraeina kartu su laiku ir už visas klaidas teks sumokėti...

Sužinojau, kad man saugume jau sukurpta byla už antitarybinę, antivalstybinę veiklą. Reikėjo nors trumpam pavėluoti atgimimui, ir aš būčiau vėl „stačiusi komunizmą" kokiame nors lageryje. Tačiau atgimimo nuotaikos jau brendo ir Lietuvoje: žmonės jau nebijojo kalbėti tiesos.

O sovietų Rusija tuo metu teisė savo humanistą Sergejų Kovaliovą, Leningrado akademiką, už „Kronikų" vertimą į rusų ir užsienio kalbas. Kadangi pas jį rado ir lietuvių kalba leidžiamas „Kronikas", tai teismas vyko Vilniuje. Į teismo posėdį atvažiavo Andrejus Sacharovas ir būrys S. Kovaliovo draugų – Maskvos disidentų. Tomis dienomis, t. y. 1975 m. gruodžio 12 d., A. Sacharovo žmona Jelena Boner Osle (Norvegijoje) atsiėmė Nobelio taikos premiją. Mes, keli lietuviai, pasveikinome jį prie teismo rūmų (į teismo salę mūsų neįleido). Su Maskvos disidentais nusifotografavome atminčiai. Drauge papietavome, pasikalbėjome, pasikeitėm adresais. Taip pradėjau bendrauti su Rusijos demokratais.

Nuo mūsų pažinties dienų pradėjau rinkti rusiškoms pogrindžio „Kronikoms“ medžiagą iš Lietuvos. Disidentai rinkdavosi Jurijaus Orlovo bute, dažnai ten nuvažiuodavau ir aš. Netrukus jie įkūrė Helsinkio grupę, o kiek vėliau susibūrė ir Lietuvos Helsinkio grupė. Vis dar reikėjo laikytis griežčiausios konspiracijos, slapstytis, neišsiduoti. „Brandus socializmas“ jau merdėjo kaip ir visa Rusijos ekonomika, bet saugumas dirbo išsijuosęs. Nuvežti rusų „Kronikoms“ medžiagą iš Lietuvos darėsi vis sunkiau. Mane ne kartą šaukė į saugumą. Klausinėjo ir diplomatiškai grasino, o spaudoje pasipylė mane šmeižiantys straipsniai.

Suėmė Anastazą Janulį, Kaišiadorių bažnyčios vargonininką: rado pas jį „Kronikas“. Nors negalėjo įrodyti, kur jos spausdintos, tačiau vargonininką nuteisė dešimčiai metų už tai, kad jas skaitė, kad mąstė ne taip, kaip komunistų partijos liepta. Jis buvo ištremtas į Mordovijos lagerį. Važiavau jo aplankyti, vežiau maisto, knygų, papasakojau paskutines naujienas.

Kai sužinojome apie Molotovo–Ribentropo paktą, Lietuvos grupė, 45 žmonės iš Baltijos šalių, kurių sumanymui pritarė ir Rusijos disidentai, pasirašėme dokumentą, smerkiantį dviejų okupantų slaptą sutartį, kuri Lietuvai lėmė ilgus vergystės metus. Tą dokumentą pasirašė ir Andrejus Sacharovas.

Tada saugumiečiai vėl mane „atrado“. Pakvietė pokalbiui, tačiau šaukiama nenuėjau. Tegul patys ateina. Juk galiu ir neįsileisti pro duris, nebe tie metai. Nepasididžiavo. Atvažiavo ratuoti. Ir ne pas mane vieną. Aplankė visus, kurie buvo pasirašę pasmerkimo dokumentą dėl Molotovo–Ribentropo pakto. Ir geruoju kalbino, ir grasino, vertė visus atsisakyti savo parašo.

Neatsisakėme. Nė vienas. Tada atvirai man tėškė: „Šį kartą iš lagerio tu... tikrai nesugrįši!“ Juk jie jau turėjo kuo mane kaltinti ir be to parašo po protesto dokumentu. Nuolat paskui siuntėme į tarptautines žmogaus teisių gynimo organizacijas protestus, nenutylėdami nė vieno atvejo, kai netgi sovietinės konstitucinės teisės buvo peržengtos.

1958 metais dvidešimt penkeriems metams buvo nuteistas Algirdas Žiprė, Kardo rinktinės partizanas. Jis parašė tarptautinėms organizacijoms skundą, nurodydamas, jog sovietiniame teisės įstatyme nėra numatyta dvidešimt penkerių metų laisvės atėmimo bausmės. Už šitas sovietinės teisės įstatymų „studijas“ Algirdas Žiprė buvo septynerius metus uždarytas į beprotnamį. Sovietų saugumas taip elgėsi su ne vienu jam neįtikusiu piliečiu ar politiniu kaliniu. Per „Kronikas“ ir atskiru protesto raštu kreipėmės į įvairias pasaulio organizacijas, reikalaudami, kad būtų išleistas iš beprotnamio sveikas žmogus. Po mūsų protesto Algirdą Žiprę paleido iš psichiatrinės ligoninės ir grąžino į lagerį, bet tuos dvidešimt penkerius metus jam vis tiek teko atsėdėti. Už geležinės uždangos tebegaliojo vienintelė tiesa ir teisė: saugumo žodis – įstatymas.

Atėjo atgimimas. Ilgai teko jo laukti, pernelyg ilgai.

Nedaug man beliko gražių vasaros saulėtekių, ne kažin ką dar nuveiksiu Lietuvos atgimimui: jaunystės jėgos ir sveikata liko vergų lageriuose Sibire. Žinau, kad visiems bus labai sunku ir kiekviename iš mūsų dar negreit atgims laisvės dvasia. Vis tiek džiaugiuosi: mūsų vaikai jau gyvens laisvoje Lietuvoje. Tikiu, jie dirbs Lietuvai ir gins idealus, dėl kurių kovojo ir žuvo tėvai.

Asmenvardžių rodyklė

Abrutytė 366
Adamkus Valdas 135
Adomaitis Donatas 368
Adomauskas Julius 345
Adomauskas Juozas-Aidas 332
Adomavičius Vladas 311
Aleknienė Antanina 303, 304
Alešiūnas Česlovas 300, 303
Alminas 368
Ambrazai 313
Ambraziūnas Pranas 61
Ambrozaitis Kazys 142
Apulskis Valis 331, 344
Apulskis Zigmas 331, 340
Arlauskaitė Bronė 288, 291
Arlauskaitė-Petrauskienė Aldona-Zylė 288, 290, 291
Armonas Anicetas 41
Arštikis Pranas 41
Ašmenskas Viktoras-Skaistis 81, 82
Ašoklis Fortūnatas-Pelėda 76, 87, 88, 90, 99, 108, 209, 211, 239
Augys 277, 280, 281
Ausiukaitis Vincas 277, 282

Bagdanavičius Pranas 41
Bakstys 354
Baltūsis 145
Banys Kazimieras 297
Barbaitė Magdutė 332
Barkauskas Edmundas 160
Barkus 317
Bartašiūnas Juozas 188–190
Bartkutė Stasė-Lelija 104, 106
Baužys 323
Baužys Augustinas 336, 354, 356, 359, 364
Benečiai 318
Beniulis Stasys-Senelis 105
Beniušiai 382, 383
Beniušis Kazys 384, 385, 387–390
Bereiša 301
Bernatonytė Felicija-Radasta 104
Bertasius Antanas-Saulius 333
Beržanskis Gediminas 170
Bierontas Juozas-Lokys 332
Bilskis Vladas-Vladukas, Colis, Velnias 284, 288, 289
Bitlierus Adomas 379, 380
Biveinis Vladas 26
Bočys 282
Boner Jelena 395
Borisevičius Vincentas 256
Bratėnas 63
Brauchičius Valteris Heinrichas (Brauchitsch Walter Heinrich) 162
Brazauskas 312
Brazdžionis Bernardas 144
Bružas Povilas-Rikardis, 331, 341, 342
Bružas Stasys-Pikulis 331, 341, 342
Bučkienė Danutė 307
Bučkys Antanas 307
Bučkytė-Ramanauskienė Adelė 307
Būda Juozas 337, 338
Budraitis Edvardas 250
Budraitis Pranas 248, 250
Budreckis 344
Budrikienė 354
Budrikis Antanas 339, 351, 354,

355, 359, 380
Budrikis Pranas 325
Budžius Bronius 153
Buknys 391
Butėnaitė Albina 196
Butėnas Bronius 169, 170, 171, 198
Butėnas Juozas 174
Butėnas Petras 192
Butkus Pranas 330, 331

Chruščiovas Nikita 148, 293

Čelnokovas Aristianas 122, 124, 126, 127
Čepas Leonas-Mikė 333, 336, 344, 351, 352
Čeponis Juozas-Tauragis, Leonas 281, 289, 291
Čiornas 200, 201
Čiunka Valius 344
Čiurinskas Andrius 247

Dambrauskaitė Elena (Liolė)-Semaškienė 10–15, 17–23, 25–27, 42–44, 46, 47, 50, 51, 55, 79, 122, 137–146, 148–150, 153, 154
Daniela Pranas 328
Darbutas 256, 258
Dargis Alfonsas 345
Dargytė Genė-Gražina 77, 99
Daržinskas Kazys 344
Daugelis 365
Daulenskis Algis 204
Daulenskis Jonas 204, 206
Daulenskis Raimundas 204, 205
Daulenskis Zigmas-Sidabro Kulka 77, 86, 89–91, 203–207, 228, 237
Demjanovas 147
Didžgalvis 322, 323
Diečkus Alfonsas 136, 137, 141, 149
Dirsė 206
Drevalis 199, 200
Dūda Jonas 75, 254
Dūda-Dudarevas Vladas 146
Dzeržinskis Feliksas 195
Džiaugienė Ona 306, 308
Džiaugys Juozas 306, 308

Eglinskas 343
Eidiejus Jonas-Sakalas 333, 344, 359, 362, 366
Eidimtas Adolfas 103
Eidimtas Vaclovas-Rimas 88, 100, 102–104
Einikis Aleksas 328

Fadejevas 267, 268
Fricas Hana 332

Gailius 263, 264
Galdikas Palys-Dūmas 331, 342, 344, 355, 362, 392–394
Garšva Alfonsas 287
Garšva Antanas-Vytenis 289–291
Garšva Justinas-Jupiteris, Maratonas 274, 275, 283, 289, 290, 300
Garšva Mečislovas 274
Garšva Titus 274

Garšvaitė Apolonija 275
Garšvaitė Stasė 287
Garšvaitė Teofilė 287
Garuckas Juozas, 151, 152
Gedrimas Vytautas 363
Gerda 55
Giniotis Pranas 221, 244
Girdvainis 77, 99
Gladkauskas 188, 189
Godelis Ignas 244
Gorodeckis Stasys 80, 82
Grybauskaitė Aldonėlė 249
Grybauskas Aleksas 249
Grybauskas Steponas-Sekretorius 75, 98, 209, 246, 247, 251, 253, 257, 259, 266
Gricius Jonas 332, 342, 343
Griška Aleksas 19
Gruodis 378
Gulmanas Viktoras 62
Gustaitis Leonas 14, 24

Hitleris 25, 31, 40, 59, 65, 278–280

Ignatavičius 149
Imbrasaitė Zuzana 357
Intas Vaclovas 378

Jablonskienė 328
Jablonskis Leonas 328
Jakubėnas Kazys 81
Jankauskaitė-Galbuogienė Adelė 306
Jankauskas 267, 268
Jankauskas Motiejus 306
Janoveras Aleksas 242
Jansonas Karlas 123
Janulevičius Alfonsas-Lapinas 84
Janulis Anastazas 396
Januševičius Stepas 66, 68, 104
Janušonis Juozas 282
Jasas 340, 341
Jaskys Jonas 277
Jauga 327–329
Jazdauskas Šarūnas-Nurmis, 75, 209, 211, 239, 254–256, 258, 259
Jekelnas Fridrichas (Jeckeln Friedrich) 56
Jėčys Domininkas 138
Jokymas Kazys 286
Jonušaitė Kazytė 344, 359, 360–362, 369
Juodaitis 256
Juozaitis Kazys-Račkauskas 118, 119, 252, 259, 260
Juozas 230, 231

Kakariekaitė Elena 80, 84, 99
Kalinauskas Zenonas 298
Kamarauskas Adolfas 41
Kaminskienė Adelė 105
Karalius Kazys 330
Karčiauskas Antanas 294
Kasperavičius Mikas 41
Kašauskaitė Janina 204
Kaštaunas Juozas-Šernas 332
Kauneckas Bronius 256, 258
Kaupas 15
Kaupas Ignas-Žaibas 333
Kaupas Jurgis-Perkūnas 332, 346
Každailienė Onutė 256, 257

Kėkštas Juozas-Drulys 333
Kemzūra Antanas 302
Kemzūra Benadas 301, 302
Kemzūra Jonas 302
Kemzūra Martynas 302
Kemzūra Vladas 302
Kervienė 353
Kervys Liudas-Kadugys, Kiškis 333, 337, 338, 341, 345–350
Kilčiauskaitė Rožė 359
Kinčius Leonas (sūnus) 332, 346
Kinčius Leonas (tėvas) 350
Kirla Kazys 41
Kirpėjas 218, 219
Kirupinas 291
Kišonas Česlovas 300
Kitkauskas Petras 15
Klaniūtė Janina 375, 376
Kleivas Povilas 308
Klevai (broliai) 165, 166
Klevas 82
Kličius 337
Klimavičius Viktoras 174
Klisevičius Julius 88, 90, 99
Knataitis Bronius 277, 281, 282
Koganienė 130
Kolis (Kohl) 61, 63, 67
Končius Pranas-Adomas 367, 368
Konfucijus 122
Kontrimai 329
Kontrimas Ignas 250
Kontrimas Kazys-Montė, Tėvas 331, 333–337, 362, 365, 366, 368–370, 374
Kovaliovas Sergejus 395
Kozlovas 122
Kregždė Zenonas 294
Krepevičius 129
Krikštanas Jonas 303, 304
Krikštanaitė-Marcinkienė Anelė 303
Krikštanienė Kazimiera 303
Krikštanienė Ona 303
Kriščiūnas Jonas 41
Kryževičienė Stefa 167
Kubilius Adolfas 75, 76, 209, 210, 254–256
Kučinskas Alfonsas 104
Kučinskas Stasys 311
Kučinskas Vladas-Ipras 86–90, 100, 102, 104, 106
Kukalis Vladas 41
Kukanauzaitė Adelė 105
Kuncaitis 310
Kupė Juozas 325
Kurovas Ilja 97–100, 102, 124, 237

Laucė Jonas 62, 64
Laukineitis 322, 323
Laukineitytė Prakseda 322
Laukineitytė-Ramonienė Janė 323
Laureckis Vacys 356, 380
Lėja 47, 48, 50, 146
Lenkauskas Jurgis-Topolis 336, 344, 351
Levinskas Vaclovas 172
Liaudanskas 308
Liauzginas Anicetas 221, 244
Lyberis 63
Liebus Adolfas-Lokys 332
Listopadskis Juozas 85
Liutkus Gediminas 296
Liutkus Petras 41
Liutkus Petras 344
Lomonosovas 129

Lukauskai 289
Lukauskaitė-Poškienė Ona 82, 85
Lukošius Kazys 313
Lukošius Kazys 376, 377
Lukošius Pranas 376

Macaitis Bronius 104
Macijauskas 269–272
Macijauskas Jonas 31
Mačys Juozas 291
Mačiulaitienė Petronėlė 275, 283
Mačiulaitis Benadas 303
Malijonis Antanas 31
Malinauskas Vladas 41
Malūkaitė Emilija 315, 323, 347, 369, 374
Malūkaitė-Petkevičienė Jadvyga-Jadzė 314, 345, 359
duktė Dalia 384, 387, 390
sūnus Romualdas 385, 387–390, 392
sūnus Vaclovas 389–392
Malūkas Antanas 315, 317, 321, 323, 337, 342, 348, 349, 350, 351
Malūkienė Emilija 315–317, 338–340, 347, 350, 351, 354, 355–357, 362–365, 369, 370
Mamontovas Vasilijus 97, 100–103
Manšteinas Erichas (von Manstein Erich) 41
Marcinkus Kostas 313
Marčiulynas Jonas 41
Markaitis-Kareivėlis 331
Markulis Juozas 91, 255
Martinkus Alfonsas 369
Masaitis Antanas-Gegužis 283, 290
Masaitis Benadas 302
Masaitis Bronius 310
Masaitis Jeronimas 302
Masaitis Kaziukas 313
Masaitytė-Mačiulaitienė Stasė 313
Masteika Juozas 300, 301
Matonis Mikas 41
Mažeika Juozas 281, 282
Medeckas 250
Medeckas Edvardas 250
Medžiūnas 302
Merkelis 360
Meškys Pranas 328
Mickus Feliksas-Erelis 332
Mickus Juozas-Vėžys 332
Mickus Vacys-Tankas 333, 344
Miecevičius Vacius 277
Mikalauskaitė Nina 148
Mikelskas Petras 41, 44, 74, 75
Milius 325
Mylnikovas 83
Miltenis Jonas 41
Milvertas Stasys 253, 266
Misevičius 129
Miškinis 118
Mockaitis Jonas 311
Modelis Valteris (von Model Walter) 55
Molotovas Viačeslavas 175, 396
Monstavičius Petras 149
Monstvila Edmundas 105
Monstvila Teofilis 104
Montvydas Albertas 313
Montvydas Vladas-Žemaitis 104, 105, 119
Morkūnas Gediminas 357
Motieka Vladas 12

Nagreckas Jonas 285, 301, 302
Nagreckas Pranas 301
Nakutis 248
Naujalis Stasys 148
Naujokas Juozas 329
Naujokas Jurgis 327, 329
Ničė Vilhelmas (Nietsche Wilhelm) 33–41, 47, 48, 179–181
Noreika Jonas-Generolas Vėtra 76, 79–81, 84, 85, 99, 105

Obelenis 129
Okuličius-Kazarinas Anatolijus 150
Orlovas Jurijus 396
Orlovskis 353

Padleckas Stasys 303
Pagirėnas Antanas 146
Pakalniškis Justinas 171
Pakriaušis 248
Paleckis Justas 148–150, 172, 379, 380
Paliulis Petras 15, 19
Parkauskas Kazys 308, 309, 312
Paukštė 164
Paulauskas Jurgis 312
Paulauskas Vacys 345
Paulauskas Valius-Margis 333, 345
Paulius Fridrichas (Paul Friedrich) 40, 41
Pečiulionis Motiejus 103
Petkevičius Henrikas 250–254
Petkevičius Jonas 391
Petrauskas Antanas 84
Petrauskas Bronius 66, 71, 72
Petrauskas Jonas 41
Petrauskas Petras 301
Petrauskas Pranas 344, 366, 367
Petrikis Liudas 344
Petrošius Aleksas-Beržas 332
Plechavičius 248
Plechavičius Povilas 56, 160, 204, 249, 276, 279, 282, 283, 320
Pociai 75, 76, 253
Popkovas Nikolajus 145
Prikazčikovas 124
Ptašinskas Pranas 287
Pučkorius 352
Puidokas Benadas 300–302
Puidokas Jonas 302
Puidokas Kazys 300, 302
Puidokas Martynas 302
Puidokienė 305
Pukinskas 344
Pupų Dėdė (Biržys Petras) 30
Purinis Martinas 25
Puškoriūtė Kazytė 359

Rajeckas Leonas 23, 24, 26
Ramonas Petras 323, 324
Ramonauskas Bronius 332, 345
Ramonauskas Vacys 332
Raštikis Stasys 20, 276
Raudavičius Leonas 331
Raudonis Liudas 256
Rentelnas Adrianas (von Renteln Adrian Theodor) 48, 67
Riauka Jonas-Studentas 332
Ribentropas Joachimas (von Ribbentrop Joachim) 175, 396
Riepšas Pranas 328, 331, 340, 341
Riepšas Pranas-Šarūnas 328, 331, 340–343

Riepšienė Uršulė 331, 341, 342
Rimkus 370
Rimkus Bronius 41
Rostovcevas 145
Rozauskas Eusiejus 82, 103, 121
Rugys Antanas 15, 55
Ruzgys Vytautas-Prutenis 76, 99, 209, 211, 220, 239

Sabeckis Vincas 15, 26
Sacharovas Andrejus 395, 396
Sakalauskas Vytautas 277, 281
Semaška Alvydas 6, 17, 22, 23, 25–27, 42, 45, 46, 55, 122, 135–138, 150, 154–156, 160, 165, 167
Semaška Jonas Darius 19, 155
Semaška Jonas-Liepa, Rikis 6–9, 11–15, 17–22, 24–30, 33–42, 45, 46, 48–54, 57–59, 64, 66, 68, 69, 71, 73–82, 84–92, 94, 97, 98, 100–112, 114, 116–124, 126–130, 132–136, 138–140, 146, 150, 152, 153, 155, 156, 159–168, 174, 177, 178, 180, 181, 183–185, 210–217, 219, 220, 222–224, 226–228, 239, 245, 259–264
Semaška Juozas 8
Semaška Kazimieras 8
Semaška Leonas 8, 26, 27
Semaška Petras 15
Semaškienė Lidija 150
Semaškienė Stefanija 27
Semsis Sergejus 75, 254
Sendrius 63
Seryj 120, 121
Sibiriakovas 82
Simonianas 121, 122, 124
Simutis Pranas 328
Skaržinskas Jurgis 15, 26, 150, 188
Skersis Adomas-Ąžuolas 331
Skersis Antanas 331
Skersis Feliksas-Bačkelė 331
Skersis Leonas-Klevas 331, 341, 342
Skersis Liudas-Paliomskis 331
Skirutis Juozas 324
Slobodskojus Serafimas 145
Sluoksnaitis Mykolas 301
Smetona Antanas 14, 213
Sodžius Pranas 333, 344
Sodžiūtė Magdutė 333, 344
Sokolovas Aleksejus 247
Stalinas 31, 35, 64, 65, 117, 147–149, 208, 241, 245, 195, 200, 201, 268, 376, 386, 387
Stanius Ignas 376
Stanius Jurgis-Povas 333, 342, 345, 349, 351, 353
Stanius Steponas 345
Stankevičius Vladas 22
Stankus 301
Staponkus Pranas-Pjūklas 332
Stasienė Verutė 345
Stasiulis 129, 165
Stasiūnienė Bronė-Ona 77, 85–87, 89, 90, 99, 104, 108
Stasius Juozas 345
Stirblys 105
Stočkus Vacys 345
Stonkus Jonas 332, 346
Stonkus Vacys-Uosis (Viskonta Ignas) 332, 336, 342, 344, 346, 347, 351, 352, 354, 356–361, 365, 370, 381, 383, 385, 386, 388–391
Strielčiūnai 315

Stumbras Leonardas 301, 302
Stumbras Stasys 302
Stuogys Antanas 298
Sun Tzu 96
Sušinskai 249

Šalna 98, 254
Šecherovas 124
Šerkšnas Zigmas-Laukaitis 84
Šertvytis Algirdas-Stumbras, Šurkus 75, 76, 103, 108, 109, 119, 152, 153, 168, 209–211, 216, 239, 254, 256, 257
Šilingaitė Stasė-Raganėlė 87–90, 100, 104, 106, 108
Šilinskas 248
Šimkienė Marijona 309, 312
Šimkus 305
Šimkus Pranas 309, 312
Šiorneris 59
Šiudeikis Antanas 332
Šlapelis Vladas 186–189
Šliuževičienė Aleksandra 309, 310
Šliuževičius Antanas 309, 310
Šliuževičius Jonas 302, 309, 310
Šliuževičius Pranas 309, 310
Šliuževičiūtė-Vaivadienė Zosė 309
Šmita Edvardas 341, 343, 344, 351, 353
Šmita Juozas 344
Šmitas Arturas (Schmidt Arthur) 41
Šmitas Vincas-Povas 332
Šoblinskas Antanas-Mažis 331
Šopaga 328
Šopaga Pranas 206
Šorys 351
Šova Antanas 13
Šurkus 281
Šveikauskas Kazys 306

Taiperis 173
Tamošiūnas Juozas 41
Taperis 196
Tarvainis Zenonas 247
Tarvydai 328
Tatoris Juozas 288
Taučius Antanas 324
Taučius Petras-Vilkas 333, 346, 371
Taučius Pranukas 371, 372
Teveliova 124
Timošenka 200, 201
Tolkus Vladas 282
Tomosas 292
Trakimas 394
Trunovas 124
Tubinas Juozas 331
Tubinas Kostas 331
Tumėnas Jonas 282
Turas 199

Ulinskaitė Birutė 313
Ulinskas Aleksandras 306
Ulinskienė 313
Uogintas Adolfas 165
Urbonas Oskaras 56
Urbonavičiūtė-Parkauskienė Stefanija 308

Vaičiūnas Petras 16
Vaitiekūnienė Uršulė 310

Vaitiekūnienė-Vandienė Magdalena 304
Valsiūnienė Valerija-Oras 82, 83, 91
Vandys Matas 301, 302, 305
Varkanas 381, 385
Vaseris 366
Vavras Bronislavas-Bitelė 332
Vavras Jonas 332
Vavras Liudas 332
Vekrikas Vytautas 41
Veliulis Bronius 151
Veliulis Jonas 151, 152
Veliulis Petras 151
Veliulytė Adelė 151, 152
Venckauskas 346, 347
Vergilijus 5
Veverskis Kazys 74, 103
Vičius Edvardas 323, 324
Viduoklis Robertas 285
Vijoklis 291
Vyšniauskas Algirdas 58
Vitkauskas Vincas 20
Voldemaras Augustinas 14
Volteras 126
Voroneckas Vytautas 243
Voveriukas 227, 228

Zagarskas Adomas 282
Zaronskis Kazys 41
Zavyrilinas 119–121
Zelenka Petras 41
Zienius 282
Zinkutė Valerija-Čigonė 104, 105
Zoro 256
Zūbė Juozas 328
Zubrickas Petras 275
Zulumskis Ipolitas 66

Žalimas Pranas 165
Žalimas Pranas-Juodbėrėlis 331, 332, 337, 345, 354, 371
Žemaitis Jonas 277
Žeruolis (Žerolis) Jonas 41
Žiprė Algirdas 397
Žukas Martynas 311
Žukauskas Vladas 41
Žukienė Kazimiera 311
Žvirzdinas Hermenehildas 247

Turinys

Jonas Semaška – majoras Liepa 5
Laiškai, rašyti majoro Jono Semaškos sūnui Alvydui 156
Bronius Butėnas: svetimo karo keliais 169
Zigmas Daulenskis – žvalgas Sidabro Kulka 203
Užsispyręs žemaitis Steponas Grybauskas 246
Justinas Garšva: o gyvenimas tik vienas 274
Neparašytas partizanės Jadvygos Malūkaitės dienoraštis 314
Asmenvardžių rodyklė 398

Janina Semaškaitė

Priesaika

Jonas Semaška-Liepa ir bendražygiai

Dokumentinis esė

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorė *Danutė Meškauskienė*
Maketuotojas *Mykolas Žvilius*
Tekstą rinko *Vilma Pabrinkytė* ir
Rūta Rutkauskaitė

SL 2015. 2000 12 14. 13,5 sp. l. Užs. Nr. 1328
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras, Didžioji g. 10, LT-2001 Vilnius
Spausdino „Spindulio“ spaustuvė,
Gedimino g. 10, LT-3000 Kaunas
Kaina sutartinė

Asmens žymės:

Ūgis ..... Veidas .....

Plaukai ..... Ypat. žymės .....

Akys .....

Paso savininko(ės) parašas

.....

Šiuo tikrinama,

приговор
о расстреле
СЕМАШКА
Моисея
сына Иозаса